

A. lat. b.
346ⁱ

Cicero

July 21 1875
1875

11/18/75

Oct 1875

25/11/75

4/11/75

M. TULLII CICERONIS
ORATIONES QUATTUORDECIM.

PRAEMISSA CICERONIS VITA

IN USUM GYMNASIORUM

EDIDIT

SELECTAM LECTIONUM VARIETATEM TEXTUI SUBIUNXIT
INDICEM NOMINUM ADDIDIT

FERDINANDUS SCHULTZ

PHILOSOPHIAE DOCTOR LIBERALIUM ARTIUM MAGISTER
GYMNASII MONASTERIENSIS DIRECTOR

EDITIO ALTERA.

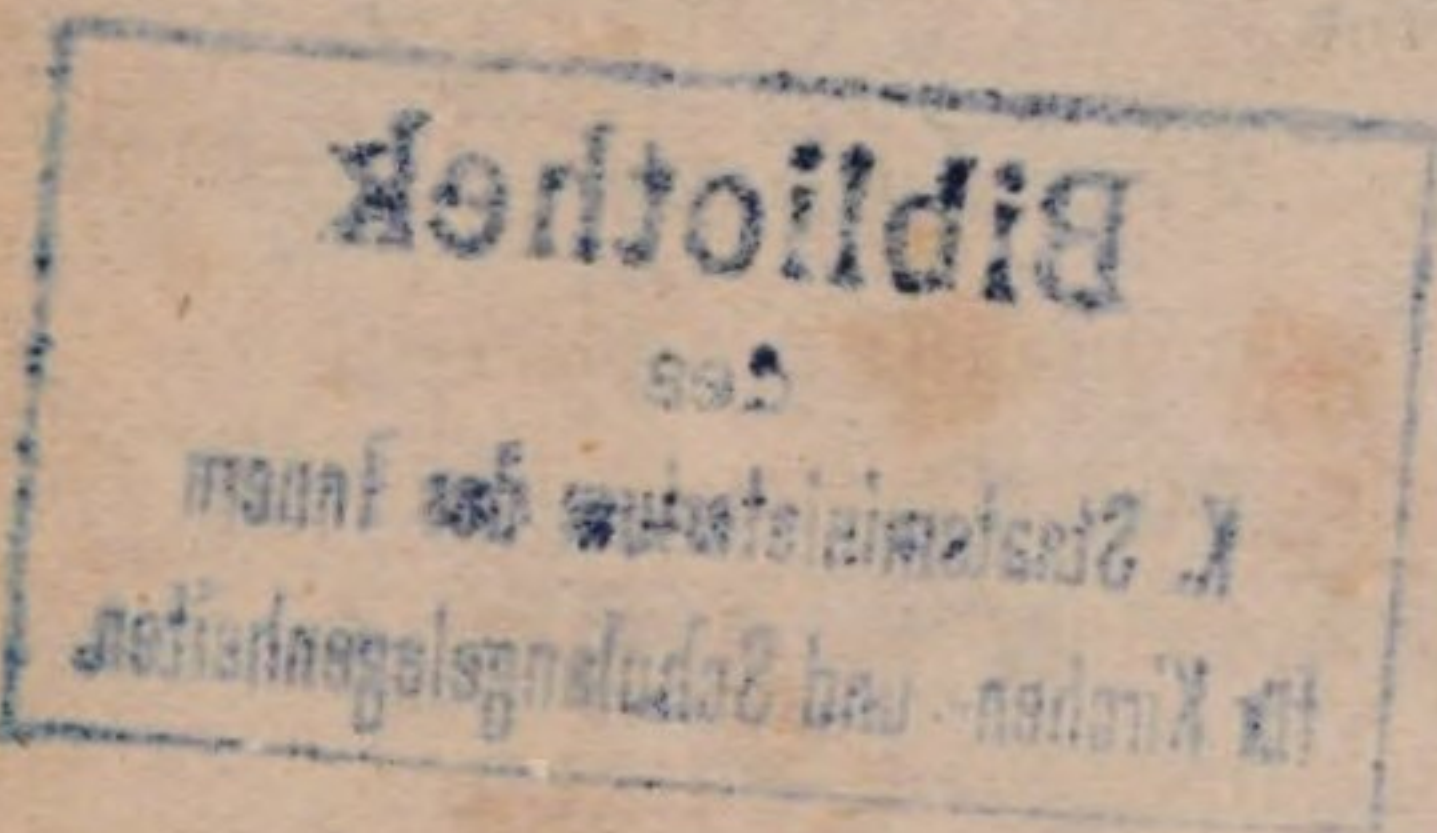

PADERBORNAE

APUD FERDINANDUM SCHOENINGH.

1858.

g. n. 19.

LECTURIS

S.

In editionibus selectarum orationum, factis praesertim in usum scholarum, quum et quae orationes edantur et quomodo debeat spectari, etiam nobis in hac nostra causa utriusque rei ratio reddenda est. Ac de primo quidem quamquam non una est atque eadem omnium sententia, id tamen inter omnes dixerim constare, non posse Ciceronis orationem ullam eligi lectione non dignam. Quo quum accedat, quod temporis cursu multae sunt selectarum orationum editiones factae ad eandemque usus rationem institutae: nunc iam, quae vulgo eduntur orationes, ad certum quendam numerum redactae sunt, neque facile eam editionem inveneris, in qua orationes pro Sex. Roscio Amerino, pro lege Manilia, in Catilinam, pro Archia poeta, pro Milone, pro Ligario, pro Deiotaro habitae desiderentur. Duae vero orationes, quae sunt pro Murena et pro Marcello, in quibusdam editionibus iisque late diffusis interciderunt; quarum prima cur omissa sit, omnino non assequor, nisi forte putatum est esse eam nimis impeditam, quum tamen, si pauca explices, et facilis sit ad legendum et admodum iucunda. Marcellianam vero orationem idcirco videntur multi editores removisse, quod F. A. Wolfius, congestis acerbissimis conviciis eam non esse Ciceronis summa cum confidentia iudicavit. Est enim haec fere nostrae aetatis natura, ut ingeniosa unius viri improbitas possit evertere multorum saeculorum fidem bene fundatam. Neque tamen defuerunt, qui ingenii gloriam Wolfio concedentes

improbis in hac togata militia fortiter ac strenue repellerent; quorum opera et studio effectum est, ut, qui sine opinione praeiudicata de hac oratione iudicare velint, Tullianam indolem, et viro dignam et oratore, non sint desideraturi.

Itaque quum in selectis orationibus Marcellianam quoque adolescentibus legendam proponere non dubitarem, alias tamen duas orationes, quae sunt post reditum in senatu et ad Quirites, receptas olim a plurimis, omittendas esse duxi. Sunt enim hae orationes non solum eodem Wolfio cognitore et iudice a Cicerone auctore abiudicatae, verum repudiatæ iam a plurimis doctissimisque viris; quorum me ita movit auctoritas, ut, quas orationes meo ipsius iudicio adolescentium lectioni haud ita vehementer commendandas esse putarem, eas in selectis orationibus sine ulla reprehensione omitti posse arbitrarer: quamquam vel has orationes, postquam ab accusatorum criminationibus vindicavit Io. Aug. Savels, suppositas esse equidem haud ita facile pro certo confirmaverim.

At vero duae sunt a nobis in hoc volumen receptae orationes, quas ab omnibus puto selectarum orationum editoribus esse neglectas, Divinationem dico et orationem Philippicam quartam; in qua re quam rationem secuti simus, paucis ostendamus. Ac primum quidem iniquum mihi semper visum est, quum in magno numero Tullianarum orationum Verrinae Philippicaeque haud parvam auctoritatem obtineant, utrasque tamen editionum vitio in scholis nostris fere negligi solere; ita ut, qui ad alia studia e gymnasiis discedunt, de Verrinis Philippicisque orationibus plerumque vix quidquam praeter nomen audierint. Quod quantum ad Philippicas orationes pertinet, a superioribus quibusdam editoribus tanti videtur putatum esse, ut argumento quidem nimis tenui praescripto secundam Philippicam cum selectis orationibus ediderint; eodemque modo nuper secundae actionis in Verrem liber quartus in editionem Halensem receptus est. Nos vero ut ad hunc finem assequendum Divinationem potissimum et quartam Philippicam eligeremus, ducti sumus compluribus causis. Divinatio enim quum

sit oratio de accusatore in Verrem constituendo, contra eum habita, qui magnam partem scelerum Verris socius fuerat, non solum totam fere causam breviter exponit, ut, quantum discipulos convenit de ea nosse, inde satis possint doceri; sed etiam sententiarum gravitate, urbanitate sermonis, totius denique orationis elegantia ita est lectione digna, ut ceterarum orationum vix ulla magis videatur esse commendanda. Itaque Divinationem potius, quam aliud quiddam ex orationibus Ver-
rinis, quum totum vix possit, adolescentibus proponendam esse duxi. Philippicarum vero orationum quum secunda neque habita vere sit, sed scripta itaque edita, neque eo tempore edita, quo Antonii mens atque consilium satis aperte totum se ostendisset: eam quidem minus recte putavi posse proponi, quam quartam, qua Cicero quid de Antonio sentiat quidque de eo a senatu populoque sentiri ac iudicari velit, vere et graviter ostendit; ita ut haec oratio, quae fuerint Antonii consilia de iisque quod fuerit Ciceronis iudicium, satis luculenter aperiat. Ac de primo quidem argumento, ut, quae potissimum orationes in usum gymnasiorum edendae esse videantur, perspiciatur, satis dictum est.

Gravior est altera quaestio, quae ad illustrandum genus rationemque eiusmodi editionum pertinet. Atque earum quidem magna pars ita comparata est, ut multis subiunctis annotationibus, quodcunque in dubitationem discipulorum possit incurrere, copiose sit satis superque explicatum: quum alii quidem via et ratione hunc finem sint persecuti, alii explicandi studio abripi se iusto longius passi sint. In qua re duo imprimis esse incommoda neminem fugiet. Primum enim eiusmodi libri eo pretio veneunt, quod, quum possint, discipuli certe plurimi soleant vitare; ita ut, qui sit in his libris fructus, plerumque ad paucos tantum perveniat. Tum vero idem fructus eo saepe minuitur, quod textui ipsi subiunctae sunt illae explicationes. Etenim sunt haud dubie multi discipulorum, qui, quum eiusmodi libros in manibus habeant, non ita magnam operam videantur daturi, ut ipsa praeparatione singula quae-

que accurate percipiant, quippe sperantes, interrogatos se a praeceptore facili adspectu posse ex ipso libro respondere. Qua ducti ratione multi praeceptores usum talium librorum in ipsa schola vetuerunt, neque iniuria; quo factum est, ut hae fere editiones ab usu gymnasiorum interclusae sint.

Altera vero pars editionum, quae est longe maxima, aut nullas omnino annotationes continet aut summum variarum lectionum conspectum quendam textui subiungit. Qui libri quum hoc habeant boni, quod et pretio satis parvo veneunt et damni quidem re vera nihil afferunt, privant tamen et magistrum et discipulos commodis quibusdam, quibus utrosque aegre carere facile concesseris. Molesta res est, quum in plerisque scholis, antequam ipsae Ciceronis orationes legantur, sit de vita scriptoris aliquid saltem monendum, praeceptorem illud aut ad scribendum debere discipulis proponere aut ab ipso initio persuasum habere, fore ut illi paucissima tantum ac ne ea quidem satis accurate memoria teneant; discipulos vero aut perscribere dictata et saepe male scriptis postea debere uti, aut nihil omnino habere, ad quod, si quid memoriae vitio minus recte tenuerint, possint recurrere. Iniquum est, quum quid a Cicerone scriptum sit saepe nemo possit pro certo confirmare, quae dubia sint, ut vere Ciceroniana, omissa omnino codicum discrepantia, proponere; quo fieri potest, ut praeceptor haud raro ea sit explicare coactus, quae ipsius iudicio, eoque interdum satis bono, a vero aliena sunt: quae enim altera ratio est, ut a se ipso communicata codicum discrepantia corrigi libros iubeat, ea non est sine maioribus incommodis. Iniquissimum autem videtur, quum multorum locorum sensus sine aliqua notitia antiquitatis, interdum satis recondita neque a lexicis nostris petenda, non possit perspicui, discipulos in praeparatione multum temporis atque studii in ea re consumere, quam vel summa adhibita diligentia assequi tamen omnino non possunt. Atque haec quidem aliaque minoris momenti incommoda, si minus omnia in omnibus, plurima tamen in plurimis eiusmodi editionibus multos saepe offenderunt.

Quae quum ita sint, operae pretium facturus esse videbar, si libellum ederem, qui, quum minore pretio veniret, quam vel omnes vel plurimi eiusdem generis, multa tamen praeter ipsas orationes contineret, quae et discipulis haud dubie utilia essent et praeceptoribus grata. Primum igitur vitam Ciceronis addidi; in qua conscribenda, ubicunque fieri potuit, ipsius verbis usus, ea omnia proposui, quae de hac re et ipse cum discipulis communicare solitus sum et multis collegis meis probatum iri spero. Deinde quum ipsas orationes (id quod a plurimis neglectum est) ex ordine temporis, quo quaeque habita est, disposuissem, textum ut summa cum religione constituerem, operam dedi. Quum enim per sensum fieri poterat, eam scripturam exhiberi volebam, quae maxima codicum auctoritate niteretur; quod si fieri non posse putabam, quid quoque loco esset optimum, magna cum diligentia studui efficere; neque tamen, hoc quum in ipso textu excudi vellem, quae esset librorum scriptura quaeque virorum doctorum sententia in gravioribus locis unquam esse omittendum putavi. Quas praeterea subiunxi lectionum varietates, eas non sine aliqua utilitate cum discipulis superiorum classium accuratius considerari posse arbitratus sum, eamque exercitationem omnino non negligendam esse censeo. Etiam in argumentis conscribendis aliquantulum a nonnullorum consuetudine discedendum mihi putavi, qui quae sint et quo ordine dispositae cuiusque orationis partes in argumentis proposuerunt. Ista vero exercitatio est discipulis relinquenda, qui perlectis singulis orationibus magno cum suo fructu earum dispositiones ipsi constituent. Quamobrem ea tantum perscripsi, quae nosse ad intelligendam orationem necesse esse videbatur. Id tamen non negligendum putavi, ut et apud quem et quo anno et quo cum successu habita esset quaevis oratio, quoad fieri posset, indicarem. Postremo quae ad antiquitatis notitiam pertinent, ea aliquamdiu dubitavi utrum omnia essent in hoc libro explicanda, an sine detrimento quaedam omitti possent. Iam vero quae discipuli aliunde e libris suis, imprimis e lexicis discere possent, ea duxi omit-

tenda esse; cuius generis sunt *quadruplator*, *subscriber*, *praevaricator*, *vectigal*, alia; quorum satis accurata cognitio e lexicis comparari potest. Diversa autem videbatur nominum, quae vocantur, propriorum ratio; quorum notitia quantum lucis interdum afferat, vix est, quod moneamus; neque tamen de iis singula quaeque tam explicate in reliquis libris proposita sunt, ut aut plures eiusdem nominis viri a discipulis facile distingui possint, aut quid quoque loco maxime spectandum sit appareat; quo fit, ut loci sensus saepe non satis accurate percipiatur. In oratione Caeciliana, ut exemplum proferam, locus capitis septimi decimi „*Est adhuc — non Verres, sed Q. Mucius Sed repente e vestigio tamquam aliquo Circae poculo factus est Verres*“ ita comparatus est, ut haud ita facile quisquam discipulus suo studio vel lexicorum ope ad verum sensum perventurus esse videatur. Quum vero ex Indice doctus est, Q. Mucium cognita vitae sanctitate virum fuisse, a Circe poculis venenatis socios Ulixis in sues esse transformatos, verrem et suam esse voces synonymas: tum unusquisque probus discipulus tamquam luce subito oborta solo libelli sui auxilio sensum totius loci a se ipso perspectum esse non mediocriter gaudebit. Itaque ea potissimum in Indice proponenda esse duxi, quae, quum ad perspiciendam cuiusvis loci sententiam necessaria viderentur, tamen in maioribus libris neque quaeri neque inveniri solere putarem.

Ita comparatum libellum quum in publicum emittam, et ipsum, si qua commendatione dignus videatur, et me benevolentiae Vestrae vehementer commendatum esse velim. Valete!

Arnsbergae a. d. XIV. Kal. Iunias MDCCCXLIII.

Praefatio alterius editionis.

In recognoscendis his orationibus eandem fere viam persecutus sum, quam in instituenda priore earum editione ingressus eram¹. Omnia ad discipulorum utilitatem referenda putavi; quam spectans neque annotationes magnopere amplificavi neque Latinum sermonem cum Germanico commutavi. Longe plurimae eiusdem generis editiones, quamquam in usum scholarum institutas se esse profitentur, tamen propter ipsam annotationum abundantiam, interdum etiam propter nimis implicatum disquisitionis genus abhorrent a discipulorum animis et parum utilitatis afferunt. Equidem eam rationem secutus sum, nullum ut locum difficiliorem non satis explicatum relinquerem, nullam tamen ut adderem annotationem, qua discipulus diligens sine incommodo carere posset; a qua ratione sicubi forte discessi, hoc non voluntate factum, sed praetermissum imprudentia est. Latina vero lingua in his annotationibus usus sum non solum exemplo doctissimorum virorum superioris aetatis, sed ipsa re atque utilitate discipulorum suadente. In philosophis quidem et poetis interpretandis, quum res ipsae haud raro

1. Censuerunt editionem priorem et commendaverunt *Schneider* in *Jahnii Annalibus* 1844. p. 235. et *Cadenbach* in *Museo Rhenano-Westfalico* 1844. p. 286.

aliquanto obscuriores difficilioresque sint, nostrae linguae usum non reiiciendum putaverim; ceteri vero scriptores, etiamsi accuratissime explicaturus es, nunquam fere Germanicum sermonem requirunt: quo adhibito qui etiam vertendi auxilia atque adeo ipsa vocabula discipulis subministrant, privant eos acuendorum ingeniorum praesidio illo, quod in ipso bene vertendi studio atque labore inest maxime egregium. Veluti in *Halmii* editione orationum Ciceronianarum, cui libro in hoc genere facile principatum concesseris, si (ut exemplum afferam) quartum caput orationis pro Roscio Amerino evolveris, explicandi causa et alia addita reperies et haec: „commode, *angemessen*; graviter, *nachdrücklich*; non spero, *nicht hoffen will, nicht erwarte*; perferam, *durchführen*; cum fide, *vertrauensvoll*.“ Haec autem et his similia necessario discipulorum studiis relinquenda sunt. Nimirum praeceptori summa cum cura enitendum est, in vertendo ut tam singula vocabula, quam totus sententiarum contextus accuratissime ab ipsis expendatur discipulis et utriusque linguae indoles atque natura religiosissime observetur: in explicando vero continendi sunt adolescentes nostri, qui mox e gymnasiis abituri sunt, in sermone Latino, ut aliquem saltem eius usum aliquando adipiscantur. Nemo enim ullam linguam bene novit, nisi qui uti ea didicit, neque quisquam poterit bene uti, nisi qui aliquamdiu in ipso usu versatus est. Itaque ex quo tempore in scholis nostris a consuetudine sermonis Latini defecimus, non solum insigne praesidium eruditionis classicae amisimus; sed id etiam effecimus, ut haec ipsa eruditio apud plerosque iam parvo in honore sit. Quotus enim quisque est eorum, quos ex gymnasiis dimittimus, qui post paucos annos ullum scriptorem Latinum videatur cum delectatione lecturus esse? Quippe non potest id facere sine magna sua molestia, qui non aliquam saltem habet facultatem Latine loquendi: quam qui adeptus

est adolescens, tenebit per totam vitam; qui non sibi peperit in gymnasio, vix unquam parabit. Itaque plerique, loquendi facultate destituti, iidem legendi facilitatem vel nunquam assequuntur vel amittunt celerrime; ita ut ex toto isto studio, quod in linguam Latinam contulerunt, praeter eum fructum, qui ex ipso discendi labore ad animum redundat, vix quidquam iis reliqui esse videatur.

In explicandis igitur scriptoribus Latinis, quantum fieri potest, tam discipulis, quam praeceptori Latino sermone utendum esse censeo et ipse usus sum in iis, quae explicandi causa his orationibus addidi. Ex his autem alia ad ipsas vel verborum vel rerum difficultates pertinent, alia discipulum relegant ad eos libros, quos ipse de grammatica Latina et de synonymis Latinis edidi¹. Neque enim repetendis iis, quae alio loco tractata essent, libellum dilatandum putavi, et eam maxime utilem duxi discipulorum praeparationem, quam dicimus, si singula quaeque, in quibus vel grammatica aliqua vel synonymica memorabilis ratio esset, suo studio ipsi ex suis libris perdiscerent. Tertia pars annotationum critica est; de qua quum iam dictum sit in praefatione editionis prioris, pauca tamen hoc loco addenda sunt. Eum ubique textum a me exhibitum esse puto, qui vel auctoritate optimorum codicum vel, si quando ab his recedere necesse erat, idoneis saltem argumentis niteretur. Plerumque in hac quaestione secutus sum eos viros, qui tam superiore, quam nostra aetate, praecipua cum laude in hoc studio versati sunt; quibus et honoris et grati animi officium libentissime persolvo. Aliquoties autem meo mihi iudicio utendum et ab omnibus recedendum fuit; ex quibus locis, ut requirentibus causas aliquatenus saltem satisfaciam, nonnullos afferre liceat.

1. Lateinische Sprachlehre. Vierte Ausgabe. Paderborn 1857, Ferd. Schöningh. — Lateinische Synonymik. Dritte Ausgabe. Ebendas. 1856.

Rosc. Am. §. 11. in codicibus ita legitur: „Omnes hanc quaestionem te praetore manifestis maleficiis quotidianoque sanguine *demissm* (vel *demissius*) sperant futuram“; sensu nullo. Editores plerique locum ita constituerunt: „de manifestis maleficiis quotidianoque sanguine *haud remissius* sperant futuram“; sensu malo, codicum scriptura vehementer immutata. *Klotzius*, in re dubia codicibus tenaciter adhaerens, ita scripsit: „manifestis maleficiis quotidianoque sanguine *dimissam*, sperant futuram“; sensu obscuro et inani. *Madvigius*, qui ubique honoris causa nominandus est, hoc effecit: „e manifestis maleficiis quotidianoque sanguine *dimissui* sperant futuram“; sensu recto, Latinitate ficta. Alii pro *demissm* scripserunt *severissimam*, quod neque ipsis probatum neque vero ad sententiam satis aptum est. Medicinam locus requirit sine dubio; equidem eum obscuratis quibusdam literulis suspicor his notis scriptum olim fuisse: „quotidianoque *sanguin . . emedi . ssm* sperant futuram“; unde quum librarii effecerint id quod legitur in codicibus, faciendum fuit „quotidianoque *sanguini remedium* esse sperant futuram.“ Qua coniectura non nimis recedi puto a vestigiis codicum, et id ipsum dici, quod hoc loco dicendum esse etiam ex §. 154. intelligitur, ubi Cicero in fine orationis eadem iudicum admonitione utitur, qua aditum ad eorum animos in principio sibi aperire fas erat.

In eadem oratione §. 96. omnes libri habent: „Occiso Sex. Roscio qui primus Ameriam *nuntiat*? Mallius Glaucia, quem iam antea nominavi, tuus cliens et *familiaris*.“ Quem locum iam pridem emendavi, Gramm. Lat. §. 88. extr., et scribendum esse dixi: „Occiso Sex. Roscio qui primus Ameriam *nuntiat* Mallius Glaucia, quem iam antea nominavi, tuus cliens et *familiaris*?“ Quam emendationem non innotuisse editoribus credo, quum a nullo recepta sit; neque enim est dubia, sed est certissima, tam sermone Ciceroniano, quam sententiarum contextu flagitante.

Pro Ligar. §. 30. in codicibus est: „Legatus ante bellum profectus, relictus in pace, bello oppressus, in eo ipso non acerbus, *tametsi totus* animo ac studio tuus.“ Quem locum superiores ita emendandum putarunt, ut *tametsi* eiicerent. Primum vero omnino intelligi non potest, qua ratione istud *tametsi* in textum venire potuisset, si antiquitus nihil ibi scriptum fuisset; tum vero etiam ista correctione tota orationis concinnitas perturbatur. *Madvigius* pro *tametsi* scripsit *iam est*, quod receperunt *Halmius*, *Klotzius*, alii. Equidem omnino non queo probare, quum ita et singula sententiae membra suis vinculis priventur et postremum membrum, de praesenti tempore dictum, ad excusandum Ligarium prorsus inane sit atque otiosum. Apertum est, tria paria eo loco componi eaque dirimi non debere; neque minus apertum, excusationem Ligarii petendam esse non ex praesenti, sed ex eo tempore, quum ille in Africa esset; itaque sic scripsi: „Legatus ante bellum profectus, relictus in pace; bello oppressus, in eo ipso non acerbus; *tametsi seiunctus*, animo ac studio tuus.“ Sensus optimus est; *seiunctus* autem ut scriberem pro *totus*, et ipsa hac sententiarum concinnitate ductus sum et quod mihi persuasi, satis facile alterum vocabulum pro altero potuisse supponi. Scriptum enim fuerit *tametsi cunctus*; ibi quum *cunctus* ferri non posset, mutatum est in *totus*. *Cunctus* autem ortum erat ex *seiunctus*, prima vocabuli syllaba propter similitudinem praecedentis syllabae si omissa.

Unum addam locum, Deiot. §. 19. Ibi omnes codices: „Deiotarum talem erga te cognovisti, *qualis rex Attalus* in P. Africanum fuit, *cui* magnificentissima dona, ut scriptum legimus, usque ad Numantiam misit ex Asia.“ Verum non Attalus haec dona misit, sed Antiochus; neque vero erratum in nominibus a Cicerone licet suspicari, praesertim quum additum sit *ut scriptum legimus*. Ita neque Attali nomen retineri potest,

neque vero pro Attalo licet ponere Antiochum; hoc enim si factum esset ab ipso Cicerone, omnino Attalus pro vero nomine in textum irrepere non potuisset. Itaque Ciceronem non addito regis nomine sic scripsisse puto: „qualis *is* rex in P. Africanum fuit, *qui*“ cet.; ex quibus quum pronomen *is* intercidisset itaque nomen regis requiri videretur, librario non admodum docto nullum nomen, quod adderet, magis in promptu fuit, quam Attali. Apparet etiam, sententiam relativam „*qui . . . misit*“ rectius referri ad *eum regem*, quam (ut fit in iis, quae vulgo leguntur) ad Africanum.

Postremo hic componere liceat reliquos locos, in quibus a ceteris editoribus recessi. Scripsi igitur Rosc. Am. §. 56. *venerunt* pro *venerint*; ib. 107. *quin indicarit* pro *qui indicarit*; ib. 113. *ignominia mortuum, morte vivum affecerit* pro *ignominia mortuum affecerit*; ib. 140. *muniat et* pro *munitet*; in Cat. III. §. 12. *quis sim* pro *qui sim*; ib. 22. *facta* pro *iam a* sive *sic a*; ib. IV. §. 2. *sella curulis, sedes honoris* pro *sedes honoris* sive *sedes honoris, sella curulis*; Mur. §. 3. *cuncta* pro *una*; ib. 31. *aequata* pro *si qua parta*; ib. 35. *eundem in reliquis* pro *eundem reliquis*; ib. 45. *ad extremum* pro *aut exteram* sive *aut testem, aut testatam*; ib. 80. *consiliis consuli civitati aut usitatis viis; non cet.* pro *consiliis aut usitatis viis aut * * **. *Non cet.*; ib. 80. *accidet* pro *accedat* sive *accedet* sive *excidet*; Mil. §. 67. *Verumtamen si* pro *quum tamen si* sive *cur tamen si*; ib. 104. *aut, nisi forte* pro *patria* pro *aut, si forte, pro patria*; Deiot. §. 8. *placatum Deiotaro regis arae* pro *placatum Deiotari regis arae*.

Monasterii Westfalorum a. d. IV. Kal. Maias MDCCCLVIII.

Schultz.

Continentur hoc libro:

	Pag.
I. Vita Ciceronis	1
II. Orationes:	
Pro Sexto Roscio Amerino	13
In Quintum Caecilium	58
Pro Lege Manilia	79
In L. Sergium Catilinam I.	103
" " " " II.	117
" " " " III.	129
" " " " IV.	141
Pro L. Murena	153
Pro Archia Poeta	191
Pro T. Annio Milone	211
Pro M. Claudio Marcello	248
Pro Q. Ligario	259
Pro Rege Deiotaro	272
In M. Antonium <i>Philippica Quarta</i>	287
III. Index	293

Continetur hoc libro:

1	I. De ...
12	II. De ...
25	III. De ...
38	IV. De ...
51	V. De ...
64	VI. De ...
77	VII. De ...
90	VIII. De ...
103	IX. De ...
116	X. De ...
129	XI. De ...
142	XII. De ...
155	XIII. De ...
168	XIV. De ...
181	XV. De ...
194	XVI. De ...
207	XVII. De ...
220	XVIII. De ...
233	XIX. De ...
246	XX. De ...
259	XXI. De ...
272	XXII. De ...
285	XXIII. De ...
298	XXIV. De ...

VITA CICERONIS.

1. *Marcus Tullius Cicero*¹ natus est *Arpini*, municipio Latii, a. Chr. C. Atilio Serrano Q. Servilio Caepione coss. Patrem habebat 106.
M. Tullium Ciceronem, virum equestris ordinis, qui *Helvia*, nobili ac divite virgine, in matrimonium ducta, villam prope Arpinum a maioribus acceptam latius aedificavit. In hac villa Cicero natus et simul cum fratre minore *Quinto Tullio Cicerone* et duobus Aculeonibus, C. Aculeonis avunculi sui filiis, eruditus est. Sed iam mature pater eos Romam duxit ibique optimis magistris, quum Romanis, tum Graecis, docendos tradidit. Ibi Cicero iam adolescentulus summorum eo tempore oratorum, L. Licinii Crassi et M. Antonii Oratoris, exemplo incensus est et ad futuram oratoris magnitudinem se conformavit. Peracto aetatis anno sexto decimo, sumpta virili toga, a patre deductus est ad Mucium Scaevolam Augurem, iuris consultorum principem, a quo quum ius civile didicit, tum aliis quoque rebus doctiorem se esse factum profitetur. Eodem tempore, quum stipendia primum meritis esset bello sociali, etiam ad scribendum animum appulit, in Latinos versus convertens *Arati Phaenomena*, ac simul ipse, fortasse hortatu Archiae

1. Plenum nomen est *M. Tullius M. F. M. N.* (i. e. Marci filius, Marci nepos) *CORN.* (i. e. tribu Cornelia, in qua Cicero Romae cum reliquis Arpinatibus censebatur) *Cicero*. *Marcus* est *praenomen*, quod filius natus maximus a patre accipiebat; *Tullius* est nomen *gentile*; *Cicero*

est *cognomen*, ductum illud a *ciceribus*, ut *Lentulorum* a *lentibus*, *Fabiorum* a *fabis*. Arpinum oppidum in honorem Ciceronis ex antiquissimo tempore usque ad hunc diem literis M. T. C. pro signo utitur in sigillo publico.

poetae, instituens epos heroicum, quod vocant, ad C. Marii, popularis sui, laudem celebrandam. Neque tamen destitit reliquis suis praeceptoribus maximam operam dare. Philosophiae doctoribus primum Romae usus est Phaedro Epicureo, postea Philone Larissaeo, Academiae principe, cui totum se tradidit, admirabili quodam ad philosophiam studio concitatus. Multum etiam erat cum Diodoto Stoico, qui et habitavit apud eum et in eius domo mortuus est; a quo quum in aliis rebus, tum studiosissime in dialectica exercebatur; in quibus exercitationibus Graeco sermone fere saepius, quam Latino utebatur. Praecipuum autem locum inter Ciceronis doctores obtinet *Molo Rhodius* sui temporis rhetor longe praestantissimus. Qui quum bis Romam veniret, primum privatus, tum legatus Rhodiorum, Cicero utraque eius praesentia optime usus est, ut frequenter audiret praecipuum hunc magistrum et quam plurimum ab eo disceret.

2. Quibus in studiis quum diligenter et assidue, supra quam cuiquam credibile est, occupatus esset: saepissime tamen in foro versabatur audiendisque ibidem summorum virorum orationibus enixe operam dabat, ut ex cognitis eorum vel vitiis vel virtutibus perfecti oratoris speciem effingeret ad eamque se ipsum conformaret.

a. Chr. 81. Ita doctus aetatis suae anno vicesimo quinto causas adire coepit, primum M. Tullio Decula Cn. Corn. Dolabella coss. in causa privata, quam civilem nunc vocant, pro P. Quintio dicens; quae quidem oratio earum, quas scriptas Cicero edidit, prima est. Prima vero causa publica (criminales nostri dicunt) pro Sex. Roscio Amerino dicta tantum commendationis invenit, ut non ulla esset, quae non digna eius patrocinio videretur. Deinceps inde alias et multas causas suscepit, quas omnes diligentissime elaboratas et tamquam elucubratas afferebat.

3. Quo tempore quum Cicero post nimias animi corporisque contentiones infirma valetudine uti coepisset, et amicis et medicis hortantibus foro aliquamdiu relicto in Asiam proficisci constituit. Quum Athenas venisset, veteri amicitia cum T. Pomponio Attico redintegrata et artius coniuncta, sex menses cum Antiocho fuit, veteris Academiae nobilissimo philosopho, eoque auctore studium philosophiae, quamquam cultum a prima adolescentia, ardentius renovavit. Eodem tempore apud Demetrium Syrum, non ignobilem dicendi magistrum, studiose exerceri solebat. Postea totam fere Asiam (minorem) peragravit ibique cum plurimis, qui tum in Asia rhetorum oratorumque principes numerabantur, et versabatur

saepissime et exercebatur. Inde Rhodum profectus ad eundem, quem Romae audiverat, Molonem se applicavit; qui operam dedit, ut nimis redundantem iuvenili quadam dicendi licentia reprimeret. Ibidem Cicero in societatem venit Posidonii Stoici, qui Panaetii discipulus et successor erat, cuius viri amicitiam multos etiam post annos coluit. Ita recepit se biennio post, non modo exercitior, sed prope mutatus. Nam et contentio nimia vocis resederat, et quasi deferverat oratio, lateribusque vires et corpori mediocris habitus accesserat.

4. Romae tum duo excellabant oratores, Cotta et Hortensius; quorum quamvis magna gloria esset, a Cicerone tamen brevi tempore vel aequata vel superata est; atque hoc eo magis est admirandum, quod uterque non modo aetate, sed dignitate eum antecederet. Etenim hoc eodem anno, quum Cotta consul designaretur, Hortensius aedilis, Cicero, per aetatem tum primum ad rem publicam accedens (triginta enim annos natum esse necesse erat), quaesturam petiit atque omnium tribuum consensu primus competitorum obtinuit. Hoc magistratu senatorium gradum adeptus est. Sex. Peducaeo praetore Cicero quaestor Lilybaetanus in Siciliam a. Chr. profectus est; ibique quum fide et comitate Siculorum sibi animos 76. devinxit, tum missa per annonae tempus magna copia frumenti populo Romano se commendavit. Neque tamen inter ipsa officii negotia ad studia incumbere destitit, totaque provincia peragrata Archimedis sepulcrum, ignoratum ab Siculis, inter vepres et dumeta reperit et cognovit.

5. Romam reversus quum id gravissimum esse iudicaret, fecit ut cives quotidie praesentem se viderent; habitavit in oculis, pressit forum; neminem a congressu eius neque ianitor neque somnus absterruit, ita ut ne otium quidem ei otiosum esset. Qua assiduitate quum iuvandis consilio et defendendis suis civibus ad obtinendum proximum magistratum viam sibi munivisset: interiectis, quos lex postulabat, quinque annis aedilitatem quoque curulem consensu tribuum primus competitorum assecutus est. Aedilis de a. Chr. signatus rogatu Siculorum Verrem, qui per tres annos Siciliam 70. pessime vexaverat, accusavit ac tantum industria sua et diligentia perfecit, ut Verres, quamquam defensus esset ab Hortensio, consule designato, antequam causa diiudicata esset, Roma relictā ultro in exilium proficisceretur: ita ut actionem secundam in Verrem non actam apud iudices, sed tantum scriptam esse putandum sit. Haec prima Ciceronis accusatio fuit, quum antea, quo melius

se civibus suis commendaret, semper defensoris partes suscepisset. Aedilitates quum eo tempore propter ludos populo instituendos longe sumptuosissimae essent, tamen Cicero pro facultatibus suis, tum quidem exiguis, aedilicio munere fungens a benevolentia populi nihil omnino amisit. Contra quum propter assiduitatem in causis et industriam, tum propter exquisitius et minime vulgare orationis genus, animos hominum ita ad se dicendi novitate convertit, ut tertio post aedilitatem anno et primus et incredibili cum voluntate populi praetor fieret.

a. Chr.
66.

6. Praetor urbanus, quaestiones de pecuniis repetundis sortitus, non minus aequitate ac iustitia et severitate contra direptores provinciarum, quam eo, quod latam a. C. Manilio legem de Pompeio imperatore eligendo splendidissima oratione defendit, populi amorem sibi conciliavit. Anno exacto provinciam praetoriam adire noluit, quum ad obtinendum consulatum in foro et in oculis civium versari efficacius putaret. Ita factum est, ut duobus annis post quum consulatum peteret, etiam hunc magistratum, ut ceteros, primus competitorum consentientibus omnibus tribubus adipisceretur: de qua re ipse eo magis gloriatur, quod *novorum hominum* (ita nominabantur, qui primi suae gentis ad dignitatem curulem accesserant) sibi primo contigerit, ut et sine repulsa et eodem ipso aetatis anno, quo primum per legem licuit, consul factus sit. Collegam habebat C. Antonium; qui non multum aberat quin a competitore L. Sergio Catilina in comitiis consularibus superaretur.

a. Chr.
63.

7. In tota Ciceronis vita maxime insignis est eius consulatus, quum neque antea unquam neque postea huius anni gloriam aequaverit. Eodem enim anno Catilina cum coniuratis rem publicam evertere constituerat; in qua coniuratione comprimenda Cicero tam diligentem, tam fortem ac strenuum se praebuit, ut, quum solus patriam conservasse putaretur, a senatu, auctore vel Catone vel Q. Catulo, honorificentissimo nomine patris patriae appellaretur. Extremo autem consulatus die quum, ut ex more abeuntium magistratum iure iurando confirmaret, se populo fidem praestitisse, longiore oratione uti vellet: Q. Metellus, tribunus plebis, unus ex reliquiis Catilinae coniurationis, hoc fieri vetuit. Itaque Cicero, impudentia hominis nihil commotus, paucis verbis coram populo iuravit, urbem atque universam rem publicam sua unius opera ab exitio esse conservatam; quod ius iurandum populus Romanus una voce et consensu, ipse iura-

tus, approbavit. Inde tanto comitatu civium domum rediit, ut nemo, nisi qui cum ipso esset, in civium numero esse videretur¹.

8. Quibus rebus quamquam Cicero apud omnes bonos summam gloriam assecutus est, multorum tamen magnam invidiam sibi conflavit. Primo quidem propter viri auctoritatem et recentem bene factorum memoriam illa metuenda non erat. Post quum P. Clodium, in quem, sacrorum violatorum reum, testimonium dixisset, contra se exacerbasset, simulque Caesarem, Pompeium, Crassum, quorum ambitiosis consiliis obstare videretur, a se abalienasset: accusatus est a P. Clodio, tribuno plebis (qui ut hunc magistratum capere posset, per adoptionem a patriciis ad plebem transierat), quod consul quinque socios Catilinae, cives Romanos, in carcere indemnatos interfici iussisset. In qua causa quum ab optimatibus se destitutum videret, ultro in exilium abiit. Paulo post lege Clodia aqua et igni ei interdicitur, domus diruitur, area Libertati consecratur, bona publicantur, praedia diripiuntur. a. Chr. 58.

9. Italia fere tota peragrata Cicero in Macedoniam perrexit et X. Kal. Iun. Thessalonicam pervenit, ubi liberalitate Cn. Plancii, eo tempore quaestoris apud L. Appuleium praetorem, per sex menses retinebatur; dum Romae, iam etiam Pompeio propter nimium Clodii furorem favente, de Ciceronis reditu agitur. Epistolae Ciceronis, quas per exilii tempus imprimis ad Atticum, ad Quintum fratrem, ad Terentiam uxorem aliosque multos scripsit plurimas, adeo querelarum plenae sunt, ut, utrum eximiam quandam inconstantiam et pusillum animum, an amorem patriae ac desiderium magis mireris, nescias. Romae interim, acerrime resistente Clodio, iam eiusdem anni mense Novembri lex de reditu Ciceronis ab octo tribunis plebis, quorum principes T. Annius Milo et P. Sextius, promulgata est; res tamen sequenti demum anno, auctore P. Cornelio Lentulo consule et adiutore Pompeio, perfici potuit. Cicero sedecim mensibus post, quam Romam reliquerat, summo consensu omnium centuriarum revocatus est. Graecia statim relicta per Brundisium, congratulantibus omnibus oppidis, legatis undique obviam missis, ovante quasi tota Italia, Romam rediit ibique et senatui et populo et amicis suis omnibus

1. Singula quaeque de coniuratione Catilinae videnda sunt in

orationibus Catilinariis earumque argumentis.

mirificas gratias egit. Deinde domus eius pecunia publica aedificata et ad reparandam villam Tusculanam et Formianam magna vis pecuniae decreta est. Ita in patriam summa cum laude restitutus, mox etiam in collegium augurum cooptatus est. Quum autem extremo consulatu provinciam consularem neglexisset, duodecimo a.Chr. demum anno post consulatum, Ciliciam provinciam cum imperio 51. sortitus, etiam ducem se haud inutilem in bello contra Parthos praebuit, ita ut a militibus titulo Imperatoris consalutaretur; quamquam rediens, supplicationibus quidem decretis, per iniquitatem temporum triumphi spe excidit.

10. Etenim iam Romae duo viri, Caesar et Pompeius, tantum praeter ceteros valebant, ut, nisi qui ipsorum ambitiosis consiliis faveret, ab omni honore interclusus esse videretur. Cicero, orientibus discordiis civilibus, summo studio ad Pompeium se applicavit, quem rei publicae et libertatis amiciorem putaret. Nihilominus Caesar, quum victo Pompeio ex Aegypto in Italiam redisset, exceptum comiter atque adeo praeter ceteros honoratum Ciceronem sibi reconciliasse videbatur; quamquam hic, quem in orationibus pro Ligario, pro Marcello, pro Deiotaro, hoc tempore habitis, divinis laudibus prosecutus est, eundem in epistolis ad diversos multis conviciis oneravit. Interfecto autem Caesare Cicero, coniurationis quidem omnino expers, libertatem et rem publicam reviviscere arbitratus, primum effecit, ut senatus oblivionem rerum praeteritarum (amnestiam) decerneret; tum Brutum atque Cassium et laudavit egregie et quam potuit maxime adjuvit. Ita factum est, ut M. Antonii acerbissimum odium in se converteret; quem a senatu flagitare non destitit ut hostem patriae iudicaret; de qua re plura videri possunt in quattuordecim orationibus Philippicis in M. Antonium, quas partim in senatu et ad Quirites habuit, partim scriptas eodem tempore edidit. Quum vero Antonii potentia nimis aucta et res universae ita comparatae esse viderentur, ut solitis remediis ista libertatis pestis reprimi non posset: Cicero Octavianum Caesarem, Caesaris ex testamento heredem, sibi ac rei publicae conciliare studuit, divinis laudibus extulit, ad summos honores ante iustam aetatem senatui populoque commendavit. Octavianus viginti annos natus cum Q. Pedio consul declaratus est. Statim ultorem se Caesaris praestare coepit; Ciceronis spes libertatis concidit; quaestione instituta ex lege Pedia omnes, quorum opera C. Caesar occisus esset, absentes damnantur. Octavianus cum exercitu contra M. Antonium,

qui in Gallia cum Lepido se coniunxerat, profectus, quum in agrum Bononiensem venisset, colloquio imperatorum habito cum iis constituit, ut deposito consulatu ipse et Antonius et Lepidus in quinquennium triumviri rei publicae constituendae fierent.

11. Dum haec geruntur, Cicero ab officiis civitati praestandis fere exclusus, rarius Romae, quam in villis suis versatus, ingratum otium ad philosophiam fere totum contulit, ita ut hoc tempore universam philosophiam primus Romanorum Latinis literis illustraret. Sed ne otio quidem isto diu frui potuit. Namque constituta inter triumviros societate quum proscriberentur inimici eorum, Antonius primum Ciceronem inter proscriptos retulit, neque destitit flagitare, dum Octavianus quoque eum proderet proscriptionemque probaret. Quibus auditis Cicero Tusculanum, ubi tum erat, reliquit et cum Quinto fratre profugit; sed quum iam ad mare pervenisset, multum fluctuans tristiaque cogitans, mutato consilio in villam rediit. Hinc adventantibus militibus Antonii a servis quibusdam fidelibus in lectica ad mare deferebatur; deprehensus autem in itinere quum salutis nullam iam spem esse videret, servos lecticam ponere iussit et caput suum C. Popilio Laenati, quem olim parricidii reum defenderat, extra lecticam praecidendum praebuit; itaque interfectus est. Capite Romam perlato a. Chr. 43. Antonius mirifice laetatus esse, Fulvia autem, Antonii coniux, cum atrocissimis conviciis linguam acu compunxisse fertur. Deinde caput et manus in iisdem rostris exposita sunt, unde toties Cicero summa cum hominum admiratione ad populum locutus erat. —

12. Uxorem habebat Cicero Terentiam, ex qua duos liberos procreavit, Marcum filium et Tulliam filiam; quorum omnium, quum in exilio abesset, maximo desiderio flagrabat. Redux Terentiam, quam et rem familiarem neglexisse et male suspectam esse putaret, repudiavit et sexaginta fere annos natus Popiliam, virginem divitissimam, uxorem duxit. Neque tamen cum suis magna felicitate videtur usus esse. Filius eius adolescentulus cum patre proconsule in Cilicia erat; tum sedecim annos natus pugnabat cum Pompeio in pugna Pharsalica; cuius post infelicem exitum ad audiendos philosophiae doctores, Cratippum, alios, Athenis versabatur; neque tamen optime vivere putabatur. Post mortem patris iterum pro libertate pugnavit ad Philippos contra Antonium et Octavianum; qui quum unicus imperator factus esset, nihilo minus

eum in gratiam recepit atque adeo consulatus sui collegam fecit; in quo consulatu Cicero Augusti decretum, ex quo Antonii statuæ deiicerentur, in senatu recitans quasi vindex iniuriarum patris esse videbatur. Deinde pro consule in Syria fuit; in reliqua vita omnino ignotus est. Tullia vero, aliquot annis fratre maior, nupta fuit primum Pisoni, eoque post septem annos mortuo, Furio Craspedi, postremum iterum vidua P. Corn. Dolabellæ; a quo iam primum non satis bene tractata, postea adeo repudiata est. Paulo post, uno anno ante patrem, summo cum huius dolore mortem occubuit.

13. Nemo Romanorum tot ac tam praeclara ingenii sui monumenta scripta edidit, quam Cicero. Scripta eius in quattuor potissimum genera discernuntur, quorum primum continet scripta rhetorica, alterum orationes, tertium libros de philosophia, quartum epistolas; quintum si quis genus facere velit, scriptiones poëticas et quae e Graecis convertit, quorum exstant fragmenta, eo comprehendere poterit. *Rhetorica* sunt: 1. Rhetoricorum ad C. Herennium libri IV, ab aliis incerto auctori tributi; 2. De Inventione Rhetorica libri IV, quorum duo perierunt; 3. De Oratore ad Quintum fratrem libri III; 4. De Claris Oratoribus liber, qui dicitur Brutus; 5. Orator ad M. Brutum; 6. Topica ad C. Trebatium; 7. De Partitione Oratoria dialogus inter filium et patrem; 8. De Optimo Genere Oratorum. *Orationes* permultae numerantur, neque tamen dubium est, quin aliae sint dubiae, aliae suppositae: quamquam sexaginta fere orationes scriptas edidisse Cicero nem videtur certum esse; quarum inscriptiones recensere longum est et non necessarium. *Scriptorum de philosophia* ipse Cicero maximam partem enumerat de Divin. II. 1., primum se ad illustrandam universam philosophiam scripsisse dicens Academicorum libros IV, ex quibus duo exstant, Academicorum posteriorum ad M. Varronem liber primus, et Academicorum priorum liber secundus, qui inscribitur Lucullus; tum de Finibus bonorum et malorum libros V ad M. Brutum; deinde Tusculanarum disputationum libros V ad M. Brutum; postremo de Natura deorum libros III ad M. Brutum; quibus perfectis duos de Divinatione libros conscripsit. His libris adnumeranda sunt 6. Paradoxa VI ad M. Brutum; 7. De Re publica libri VI ad T. Atticum; 8. De Legibus libri III; 9. De Officiis libri III ad Marcum filium; 10. De Fato; 11. Cato maior sive de senectute ad Atticum; 12. Laelius sive de amicitia ad Atticum. *Epistolarum* sunt libri XVI ad diversos sive ad fa-

miliares, libri XVI ad Atticum, libri III ad Quintum fratrem, aliaeque multae, quae tamen maximam partem suppositae esse putantur. Quintum genus scriptorum Ciceronis fragmenta tantum complectitur.

14. In laude Ciceronis non est, quod multi simus; dies ipsa summis eum laudibus laudavit. Latinitatis auctor est sine dubio omnium longe praestantissimus; neque id eo dicimus, quod dictum est a gravissimis testibus omnium temporum, sed quia Ciceronis sermo et cum universa linguarum ratione maxime convenit et cum Latinae linguae indole quasi coaluisse videtur. Eloquentiam omnes usque ad coelum laudibus extulerunt, et Sanctus quidem Hieronymus hoc elogio in M. Tullium: „Demosthenes tibi praeripuit, ne esses primus orator; tu illi ne solus.“ Civilem virtutem, quicumque sine ira et studio iudicant, non improbaverunt; philosophiam quod Latinis literis primus atque universam quidem commendavit, multum sane etiam id laudis habet, quamquam Graecorum philosophorum virtutem minime aequavit. Sed duorum virorum testimonia addere iuvat, quorum est aliqua auctoritas. T. Livius in epistola ad filium scripta legendos esse dicit Demosthenem et Ciceronem; tum ita, ut quisque esset Demostheni et Ciceroni simillimus. Quintilianus autem quum aliis et multis locis Ciceronem laudavit, tum imprimis haec de eo: „Non immerito ab hominibus suae aetatis regnare in iudiciis dictus est; apud posteros vero id consecutus est, ut Cicero iam non hominis nomen, sed eloquentiae habeatur. Hunc igitur spectemus; hoc nobis propositum sit exemplum: ille se profecisse sciat, cui Cicero valde placebit.“ Et alio loco: „Atqui huius (Ciceronis) mores multi reprehenderunt. Quid agam? Magna responsi invidia subeunda est; mitigandae sunt prius aures. Mihi enim nec Demosthenes tam gravi morum dignus esse videtur invidia, ut omnia, quae ab inimicis in eum congesta sunt, credam, quum et pulcherrima eius in re publica consilia et finem vitae clarum legam. Nec *Marco Tullio* defuisse video in ulla parte civis optimi voluntatem. Testimonio est actus nobilissime consulatus, provincia integerrime administrata et repudiatus vigintiviratus (i. e. magistratus agris dividendis, quem Caesar regie et iniuste instituerat); et civilibus bellis, quae in aetatem eius gravissima inciderunt, neque spe neque metu declinatus animus, quominus optimis se partibus, id est, rei publicae iungeret. Parum fortis videbatur quibusdam; quibus optime respondit ipse, non se timidum in suscipiendis, sed in providendis periculis; quod

probavit morte quoque ipsa, quam praestantissimo suscepit animo. — Conscius virium atque meritorum virtutes suas optime extollit summoque illustrat colore; animi vero vitia atque imbecillitatem pulchre excusat umbraque tenui obducit; quibus quidem in rebus se quoque callidum esse oratorem luculenter venusteque ostendit.“

CICERONIS ORATIONES

QUATTUORDECIM.

CICERO'S ORATIONES

QUINTILIAN

M. TULLII CICERONIS

PRO

SEXTO ROSCIO AMERINO ORATIO.

ARGUMENTUM.

Quum M. Fannius quaesitor inter sicarios esset, C. Erucius quidam Sex. Roscium, municipem Amerinum, parricidii reum fecit. Causa erat haec. Sex. Roscius, pater eius, quem Cicero hac oratione defendit, Romae a coena rediens ad balnea Palatina interfectus erat, quum filius Ameriae in praediis rusticis vivebat. Erant autem etiam alii duo Roscii Amerini, T. Roscius Magnus et T. Roscius Capito, quibus cum Sex. Roscio patre inimicitias esse constabat. Quorum quidem alter eodem tempore Romae erat, quo Sextus interfectus est; alter omnium Amerinorum primus nuntium huius caedis accepit a Mallio Glaucia, Roscii Magni familiari. Inde nuntio Rosciorum opera celerrime ad Chrysogonum, Sullae libertum, hominem propter Sullae gratiam longe potentissimum, delato, ab hisce tribus initur societas, ut Sex. Roscium filium de bonis paternis detruderent. Chrysogonus interfecti Roscii nomen inter proscriptos referendum curat; bona tamquam proscripti veneunt; perparvo coëmuntur a Chrysogono; tria praedia accipit Capito, cetera Chrysogoni nomine a Magno occupantur. Quibus perfectis quum etiam tunc Sex. Roscii filii vitam sibi obstare putarent, Erucium accusatorem invenerunt, qui fictis quibusdam criminibus ab ipso filio patrem interfectum esse arguebat. Accusatum quum propter Chrysogoni potentiam a patronis destitutum fore et capitis damnatum iri putarent, Cicero, tum primum causam publicam dicens, hac oratione defendit.

Habita est oratio ad iudices, L. Corn. Sulla iterum Q. Caecilio Metello coss., apud M. Fannium praetorem. Roscius iudicio liberatus est.

- I. 1 **C**redo ego vos, iudices, mirari, quid sit, quod, quum tot summi oratores hominesque nobilissimi sedeant, ego potissimum surrexerim, qui neque aetate neque ingenio neque auctoritate sim cum his qui sedeant comparandus. Omnes hi, quos videtis adesse, in hac causa¹ iniuriam novo scelere conflata[m] putant oportere defendi: defendere ipsi propter iniquitatem temporum non audent². Ita fit, ut adsint, propterea quod officium sequuntur; taceant autem idcirco, quia periculum metuunt³. Quid ergo? Audacissimus ego ex omnibus? Minime. At tanto officiosior, quam ceteri? Ne istius quidem laudis ita sum cupidus, ut aliis eam praereptam velim. Quae me igitur res praeter ceteros impulit, ut causam Sex. Roscii reciperem? Quia, si quis istorum dixisset quos videtis adesse, in quibus summa auctoritas est atque amplitudo, si verbum de re publica fecisset, id quod in hac causa fieri necesse est, multo plura dixisse, quam dixisset, putaretur: ego etiamsi omnia, quae dicenda sunt, libere dixero, nequaquam tamen similiter oratio mea exire atque in vulgus emanare poterit. Deinde, quod ceterorum neque dictum obscurum potest esse propter nobilitatem et amplitudinem, neque temere dicto concedi propter aetatem et prudentiam: ego si quid liberius dixero, vel occultum esse, propterea quod nondum ad rem publicam accessi, vel ignosci⁴ adolescentiae poterit; tametsi non modo ignoscendi ratio, verum etiam cognoscendi consuetudo iam de civitate sublatam est. Accedit illa quoque causa, quod a ceteris forsitan ita petitum sit ut dicerent, ut utrumvis salvo officio facere se posse arbitrarentur: a me autem ii contenderunt, qui apud me et amicitia et beneficiis et dignitate plurimum possunt; quorum ego nec benevolentiam erga me ignorare, nec auctoritatem aspernari, nec voluntatem negligere debeam. His de causis ego huic causae patronus exstiti, non electus unus, qui maximo ingenio, sed relictus ex omnibus, qui minimo periculo
- II. 5

1. Alii distinguunt *adesse in hac causa, iniuriam* cet.

2. Sententiae ita nexae sunt: *quamquam* putant, *tamen* non audent.

3. sic in codicibus; alii *vitant*,

quod dicunt esse urbanius; sed differt *metus* a *timore*; Syn. Lat. 10.

4. *concedi* — *ignosci*; *concedit*, qui *precibus* vel *argumentis*, *ignoscit*, qui benevolentia movetur; Syn. Lat. 49. 126.

possem dicere; neque uti satis firmo praesidio defensus Sex. Roscius, verum uti ne omnino desertus esset. Forsitan quae-
 ratis, qui iste terror sit et quae tanta formido, quae tot ac
 tales viros impediat, quominus pro capite et fortunis alterius,
 quemadmodum consuerunt, causam velint dicere. Quod adhuc
 vos ignorare non mirum est, propterea quod consulto ab accu-
 satoribus eius rei, quae conflavit hoc iudicium, mentio facta
 non est. Quae res ea est? Bona patris huiusce Sex. Roscii, 6
 quae sunt sexagies¹; quae de viro fortissimo et clarissimo,
 L. Sulla, quem honoris causa nomino, duobus millibus nummum
 sese dicit emisse adolescens vel² potentissimus hoc tempore
 nostrae civitatis, L. Cornelius Chrysogonus. Is a vobis, iudi-
 ces, hoc postulat, ut, quoniam in alienam pecuniam tam ple-
 nam atque praeclaram nullo iure invaserit, quoniamque ei pe-
 cuniae vita Sex. Roscii obstare atque officere videatur, delea-
 tis ex animo suo suspicionem omnem metumque tollatis; sese
 hoc incolumi³ non arbitratur huius innocentis patrimonium, tam
 amplum et copiosum, posse obtinere; damnato et eiecto sperat
 se posse, quod adeptus est per scelus, id per luxuriam effun-
 dere atque consumere. Hunc sibi ex animo scrupulum, qui
 se⁴ dies noctesque stimulat ac pungit, ut evellatis, postulat ut⁵
 ad hanc suam praedam tam nefariam adiutores vos profitea-
 mini. Si vobis aequa et honesta postulatio videtur, iudices: 7
 ego contra brevem postulationem afferro, et, quomodo mihi
 persuadeo, aliquanto aequiorem. Primum a Chrysogono peto, III.
 ut pecunia fortunisque nostris contentus sit, sanguinem et vi-
 tam ne petat; deinde a vobis, iudices, ut audacium sceleri re-
 sistatis, innocentium calamitatem levetis, et in causa Sex. Ro-
 scii periculum, quod in omnes intenditur, propulsetis. Quodsi 8
 aut causa criminis aut facti suspicio aut quaelibet denique vel
 minima res reperietur, quamobrem videantur illi nonnihil ta-
 men in deferendo nomine secuti; postremo si praeter eam
 praedam, quam dixi, quidquam aliud causae inveneritis: non
 recusamus, quin illorum libidini Sex. Roscii vita dedatur. Sin

1. sc. centena millia nummum
 sive sestertium i. e. plus ter cen-
 tena millia thalerorum, quum emptio
 facta esse diceretur centum et un-
 decim thaleris.

2. *vel*, nos *vielleicht*, ut cap. 8. 21.

3. Gr. Lat. 415. n. 9.

4. Gr. Lat. 317. n. 3.

5. hoc *ut* indicat *quid* postule-
 tur, alterum illud *ut evellatis* indi-
 cat *cur* hoc postuletur.

aliud agitur nihil, nisi ut iis ne quid desit, quibus satis nihil est; si hoc solum hoc tempore pugnatur, ut ad illam opimam praeclaramque praedam damnatio Sex. Roscii velut cumulus accedat: nonne quum multa indigna, tum vel hoc indignissimum est, vos idoneos habitos, per quorum sententias iusque iurandum id assequantur, quod antea ipsi scelere et ferro assequi consuerunt? Qui ex civitate in senatum propter dignitatem, ex senatu in hoc consilium delecti estis propter severitatem: ab his hoc postulare¹ homines sicarios atque gladiatores, non modo ut supplicia vitent, quae a vobis pro maleficiis suis metuere atque horrere debent, verum etiam ut spoliis ex² hoc

IV. iudicio ornati auctique discedant? His de rebus tantis tamque
 9 atrocibus neque satis me commode dicere, neque satis graviter conqueri, neque satis libere vociferari posse intelligo. Nam commoditati ingenium, gravitati aetas, libertati tempora sunt impedimento. Huc accedit summus timor, quem mihi natura pudorque³ meus attribuit, et vestra dignitas, et vis adversariorum, et Sex. Roscii pericula. Quapropter vos oro atque obsecro, iudices, ut attente bonaque cum venia verba mea audi-

10 atis. Fide sapientiaque vestra fretus plus oneris sustuli, quam ferre me posse intelligo. Hoc onus si vos aliqua ex parte allevabitis, feram, ut potero, studio et industria, iudices; sin a vobis, id quod non spero, deserar, tamen animo non deficiam, et id quod suscepi, quoad potero, perferam. Quod si perferre non potero, opprimi me onere officii malo, quam id, quod mihi cum fide semel impositum est, aut propter perfidiam abiicere,

11 aut propter infirmitatem animi deponere. Te quoque magno opere, M. Fanni, quaeso, ut, qualem te iam antea populo Romano praebuisti, quum huic eidem⁴ quaestioni iudex praeesses, talem te et nobis et populo Romano hoc tempore impertias.

V. Quanta multitudo hominum convenerit ad hoc iudicium, vides; quae sit omnium mortalium expectatio, quae cupiditas, ut acria ac severa iudicia fiant, intelligis. Longo intervallo iudicium inter sicarios hoc primum committitur, quum interea caedes indignissimae maximaeque factae sint. Omnes hanc quae-

1. Gr. Lat. 391.

2. In codd. est *spoliis Sex. iudicio*, ex quo alii *Sex. Roscii iudicio* fecerunt.

3. Gr. Lat. 465.

4. i. e. quaestioni inter sicarios.

stionem, te praetore, manifestis maleficiis quotidianoque sanguini remedium esse¹ sperant futuram. Qua vociferatione in ceteris 12 iudiciis accusatores uti consueverunt, ea nos hoc tempore utimur, qui causam dicimus. Petimus abs te, M. Fanni, a vobisque, iudices, ut quam acerrime maleficia vindicetis; ut quam fortissime hominibus audacissimis resistatis; ut hoc cogitetis, nisi in hac causa, qui vester animus sit, ostendetis, eo prorumpere² hominum cupiditatem et scelus et audaciam, ut non modo clam, verum etiam hic in foro, ante tribunal tuum, M. Fanni, ante pedes vestros, iudices, inter ipsa subsellia caedes futurae sint. Etenim quid aliud hoc iudicio tentatur, nisi ut id fieri 13 liceat? Accusant ii, qui in fortunas huius invaserunt; causam dicit is, cui praeter calamitatem nihil reliquerunt: accusant ii, quibus occidi patrem Sex. Roscii bono fuit; causam dicit is, cui non modo luctum mors patris attulit, verum etiam egestatem: accusant ii, qui hunc ipsum iugulare summe cupierunt; causam dicit is, qui etiam ad hoc ipsum iudicium cum praesidio³ venit, ne hic ibidem ante oculos vestros trucidetur: denique accusant ii, quos populus poscit; causam dicit is, qui unus relictus ex illorum nefaria caede restat. Atque ut facilius in- 14 telligere possitis, iudices, ea, quae facta sunt, indigniora esse, quam haec sunt, quae dicimus: ab initio, res quemadmodum gesta sit, vobis exponemus, quo facilius et huius hominis innocentissimi miseras et illorum audaciam cognoscere possitis et rei publicae calamitatem.

Sex. Roscius, pater huiusce, municeps Amerinus fuit, quum VI. genere et nobilitate et pecunia non modo sui municipii, verum 15 etiam eius vicinitatis facile primus, tum gratia atque hospitiiis florens hominum nobilissimorum. Nam cum Metellis, Serviliis, Scipionibus erat ei non modo hospitium, verum etiam domesticus usus et consuetudo; quas, ut aequum est, familias honestatis amplitudinisque gratia nomino. Itaque ex suis omnibus commodis hoc solum filio reliquit. Nam patrimonium domestici⁴

1. Sic scripsi secutus vestigia codicum, in quibus est sine sensu sanguine *demissius* vel *demissm*; cf. § 154. Locum desperatum alii aliter restituere conati sunt.

2. Expectaveris *ostenderitis* et *prorupturam*; sed fut. simplex et

Cic. Oratt.

inf. praes. declarant, iam ante finitum iudicium hoc debere ostendi, et ipsam accusationem iam esse quodammodo tantam audaciam.

3. sc. amicorum, advocatorum.

4. *domestici*, quippe ex domo s. gente Roscorum; §. 18.

praedones vi ereptum possident; fama et vita innocentis ab
 16 hospitibus amicisque paternis defenditur. Hic quum omni tem-
 pore nobilitatis fautor fuisset, tum hoc tumultu proximo, quum
 omnium nobilium dignitas et salus in discrimen veniret, prae-
 ter ceteros in ea vicinitate eam partem causamque opera, stu-
 dio, auctoritate defendit. Etenim rectum putabat, pro eorum
 honestate se pugnare, propter¹ quos ipse honestissimus inter
 suos numerabatur. Posteaquam victoria constituta est ab ar-
 misque recessimus, quum proscriberentur homines atque ex
 omni regione caperentur ii, qui adversarii fuisse putabantur;
 erat ille Romae frequens atque in foro et in ore omnium quo-
 tidie versabatur; magis ut exsultare victoria nobilitatis videre-
 tur, quam timere, ne quid ex ea calamitatis sibi accideret.
 17 Erant ei veteres inimicitiae cum duobus Rosciis Amerinis,
 quorum alterum sedere in accusatorum subselliis video, alte-
 rum tria huiusce praedia possidere audio; quas inimicitias si
 tam cavere potuisset, quam metuere solebat, viveret. Neque
 enim, iudices, iniuria metuebat. Nam duo isti sunt T. Roscii
 — quorum alteri Capitoni cognomen est; iste, qui adest,
 Magnus vocatur — homines eiusmodi: alter plurimarum pal-
 marum vetus ac nobilis gladiator habetur, hic² autem nuper
 se ad eum lanistam contulit; qui quum ante hanc pugnam tiro
 esset scientia³, facile ipsum magistrum scelere audaciaque su-
 VII. peravit. Nam quum hic Sex. Roscius esset Ameriae, T. autem
 18 iste Roscius Romae (quum hic filius assiduus in praediis esset
 quumque se voluntate patris rei familiari vitaeque rusticae de-
 disset, iste autem frequens Romae esset): occiditur ad balneas
 Palatinas rediens a coena Sex. Roscius. Spero, ex hoc ipso
 non esse obscurum, ad quem suspicio maleficii pertineat; ve-
 rum id, quod adhuc est suspiciosum, nisi perspicuum res ipsa
 19 fecerit, hunc affinem culpae iudicatote. Occiso Sex. Roscio
 primus Ameriam nuntiat Mallius Glaucia quidam, homo tenuis,
 libertinus, cliens et familiaris istius T. Roscii; et nuntiat do-

1. Gr. Lat. 207. 3.

2. *hic* dixit, non *iste*, propterea
 quod eum opponit absenti; Gr. Lat.
 91. 1.

3. *tiro esset scientia* sc. *militari*
 vel hoc loco potius *gladiatoria*, ein

Neuling in der Kunst. Per totum
 locum sicariorum gladiatorumque
 vita componitur cum vita militari.
 Alii *scientia* eiiciendum putaverunt,
 alii pro *scientia* scripserunt *quod*
sciam simulque pro *qui quum* de-
 derunt et *qui*.

mum non filii, sed T. Capitonis, inimici; et quum post horam primam noctis occisus esset, primo diluculo nuntius hic Ameriam venit. Decem horis nocturnis sex et quinquaginta millia passuum cisiis¹ pervolavit, non modo ut exoptatum inimico nuntium primus afferret, sed etiam cruorem inimici quam recentissimum telumque paulo ante e corpore extractum ostenderet. Quatriduo, quo² haec gesta sunt, res ad Chrysogonum²⁰ in castra L. Sullae Volaterras defertur; magnitudo pecuniae demonstratur; bonitas praediorum (nam fundos³ decem et tres reliquit, qui Tiberim fere omnes tangunt), huius inopia et solitudo commemoratur. Demonstrant, quum pater huiusce, Sex Roscius, homo tam splendidus et graciosus, nullo negotio sit occisus, perfacile hunc hominem incautum et rusticum et Romae ignotum de medio tolli posse. Ad eam rem operam suam pollicentur. Ne diutius teneam⁴, iudices: societas coitur. Quum iam proscriptionis mentio nulla fieret, quum etiam, qui VIII. antea metuerant, redirent ac iam defunctos sese periculis ar-²¹ bitrarentur: nomen refertur in tabulas Sexti Roscii, hominis studiosissimi nobilitatis. Manceps fit Chrysogonus; tria praedia vel nobilissima Capitoni propria traduntur, quae hodie possidet; in reliquas omnes fortunas iste T. Roscius nomine Chrysogoni, quemadmodum ipse dicit, impetum facit. Haec bona, sexagies HS.⁵, emuntur duobus millibus nummum. Haec omnia, iudices, imprudente L. Sulla facta esse, certo scio. Neque²² enim mirum — quum eodem tempore et ea quae praeterita sunt, et ea quae videntur instare, praeparet; quum et pacis constituendae rationem et belli gerendi potestatem solus habeat; quum omnes in unum spectent, unus omnia gubernet; quum tot tantisque negotiis distentus sit, ut respirare libere non possit — si aliquid⁶ non animadvertat; quum praesertim tam multi occupationem eius observent tempusque aucupentur, ut,

1. Pluralis ostendit, Glauciam certis locis vehiculum mutasse, quo celerius certiusque adveniret.

2. Gr. Lat. 296. 1. n. 3. cf. §. 105.

3. Tam *praedium*, quam *fundus*, agrum cum aedificio significat; sed *praedium* ad universum fructum,

fundus ad fertilitatem agrorum maxime pertinet.

4. sc. vos, quod in simili sententia saepius omittitur; cf. Verr. I. 13. 34. *ne multis morer*, Verr. IV. 46. 104.

5. vide ad c. 2. et ad or. in Caecil. c. 10.

6. Gr. Lat. 91. 4. n.

simulatque ille despexerit, aliquid huiuscemodi moliantur. Huc accedit, quod, quamvis ille felix sit, sicut est, tamen in tanta felicitate nemo potest esse, in magna familia qui neminem, neque servum neque libertum, improbum habeat. Interea iste 23 T. Roscius, vir optimus, procurator Chrysogoni Ameriam venit; in praedia huius invadit; hunc miserum, luctu perditum, qui nondum etiam omnia paterno funeri iusta solvisset¹, nudum eicit domo atque focis patriis diisque penatibus praecipitem, iudices, exturbat; ipse amplissimae pecuniae fit dominus. Qui in sua re fuisset egentissimus, erat, ut fit, insolens in aliena. Multa palam domum suam auferebat; plura clam de medio removebat; non pauca suis adiutoribus large effuseque dona- IX. bat; reliqua constituta auctione vendebat. Quod Amerinis us- 24 que eo visum est indignum, ut urbe tota fletus gemitusque fieret. Etenim multa simul ante oculos versabantur: mors hominis florentissimi Sex. Roscii crudelissima; filii autem eius egestas indignissima, cui de tanto patrimonio praedo iste nefarius ne iter quidem ad sepulcrum patrum reliquisset; bonorum emptio flagitiosa, possessio, furta, rapinae, donationes. Nemo erat, qui non ardere omnia mallet, quam videre in Sex. Roscii, viri optimi atque honestissimi, bonis iactantem se ac 25 dominantem T. Roscium. Itaque decurionum decretum statim fit, ut decem primi proficiscantur ad L. Sullam doceantque eum, qui vir Sex. Roscius fuerit; conquerantur de istorum scelere et iniuriis; orent, ut et illius mortui famam et filii innocentis fortunas conservatas velit. Atque ipsum decretum, quaeso, cognoscite. *Decretum decurionum*². Legati in castra veniunt. Intelligitur, iudices, id quod iam ante dixi, imprudente L. Sulla scelera haec et flagitia fieri. Nam statim Chrysogonus et ipse ad eos accedit, et homines nobiles allegat iis, qui peterent, ne ad Sullam adirent, et omnia Chrysogonum, quae vellent, esse facturum pollicerentur. Usque adeo autem ille pertimuerat, ut mori mallet, quam de his rebus Sullam 26 doceri. Homines antiqui, qui ex sua natura ceteros fingerent, quum ille confirmaret, sese nomen Sex. Roscii de tabulis exempturum, praedia vacua filio traditurum, quumque id ita futurum T. Roscius Capito, qui in decem legatis erat, appro-

1. Persolvebantur haec iusta nono die, quo sacra novemdialia fiebant.

2. Hoc loco decretum decurionum in iudicio recitatum est.

mitteret, crediderunt; Ameriam re inorata reverterunt. Ac primo rem differre quotidie ac procrastinare isti coeperunt; deinde aliquanto lentius¹, nihil agere atque deludere; postremo, id quod facile intellectum est, insidias vitae huiusce Sex. Roscii parare neque sese arbitrari posse diutius alienam pecuniam, domino incolumi, obtinere. Quod hic simulatque sensit, de amicorum cognatorumque sententia Romam confugit et sese ad Caeciliam, Balearici filiam, Nepotis sororem², quam honoris causa nomino, contulit, qua pater usus erat plurimum: in qua muliere, iudices, etiamnunc, id quod omnes semper existimaverunt, quasi exempli causa vestigia antiqui officii remanent. Ea Sex. Roscium inopem, eiectum domo atque expulsum ex suis bonis, fugientem latronum tela et minas, recepit domum hospitique oppresso iam desperatoque ab omnibus opitulata est. Eius virtute, fide, diligentia, factum est, ut hic potius vivus in reos, quam occisus in proscriptos referretur. Nam postquam isti intellexerunt, summa diligentia vitam Sex. Roscii custodiri, neque sibi ullam caedis faciendae potestatem dari: consilium ceperunt plenum sceleris et audaciae, ut nomen huius de parricidio deferrent; ut ad eam rem aliquem accusatorem veterem compararent, qui de ea re posset dicere aliquid, in qua re nulla subesset suspicio; denique ut, quoniam crimine non poterant, tempore ipso pugnarent. Ita loqui homines: quod iudicia tam diu facta non essent, condemnari eum oportere, qui primus in iudicium adductus esset; huic autem patronos propter Chrysogoni gratiam defuturos; de bonorum venditione et de ista societate verbum esse facturum neminem; ipso nomine parricidii et atrocitate criminis fore, ut hic nullo negotio tolleretur, quum ab nullo defensus esset. Hoc consilio atque adeo hac amentia impulsus, quem ipsi, quum cuperent, non potuerunt occidere, eum iugulandum vobis tradiderunt.

Quid primum querar? aut unde potissimum, iudices, ordiar? aut quod aut a quibus auxilium petam? Deorumne immortalium? populine³ Romani? vestramne, qui summam potestatem habetis hoc tempore, fidem implorem? Pater occisus

1. sic codd.; *lentius* sc. *facere* sive *fecerunt*; Gr. Lat. 460. c.; infinitivi, qui sequuntur, historici sunt, non pendent a *coeperunt*. Alii *nihil* delendum putant.

2. sic de coniectura viri docti ex cap. 50. § 147. Codd. Caeciliam, Nepotis filiam.

3. Gr. Lat. 233 n. 7.

nefarie, domus obsessa ab inimicis, bona adempta, possessa, di-
 repta; filii vita infesta, saepe ferro atque insidiis appetita.
 Quid ab his tot maleficiis sceleris abesse videtur? Tamen haec
 aliis nefariis cumulant¹ atque adaugent: crimen incredibile con-
 fingunt; testes in hunc et accusatores huiusce pecunia compa-
 rant; hanc conditionem misero ferunt, ut optet, utrum malit
 cervices Roscio dare, an insutus in culeum per summum de-
 decus vitam amittere. Patronos huic defuturos putaverunt;
 desunt: qui libere dicat, qui cum fide defendat, id quod in hac
 31 causa est satis, non deest profecto, iudices. Et forsitan in susci-
 pienda causa temere impulsus adolescentia fecerim: quoniam
 quidem semel suscepti, licet hercule undique omnes in me ter-
 rores periculaque impendeant omnia, succurram atque subibo.
 Certum est deliberatumque, quae ad causam pertinere arbitror,
 omnia non modo dicere, verum etiam libenter, audacter libere-
 que dicere. Nulla res tanta existet, iudices, ut possit vim
 32 mihi maiorem adhibere metus, quam fides. Etenim quis tam
 dissoluto animo est, qui haec quum videat, tacere ac negligere
 possit? Patrem meum, quum proscriptus non esset, iugulastis;
 occisum in proscriptorum numerum retulistis; me domo mea
 per vim expulistis; patrimonium meum possidetis: quid vultis
 amplius? Etiamne ad subsellia cum ferro atque telis venistis,
 XII. ut hic aut iuguletis aut condemnetis (Sex. Roscium²? Hominem
 33 longe audacissimum nuper habuimus in civitate C. Fimbriam
 et, quod inter omnes constat, nisi³ inter eos, qui ipsi quoque
 insaniunt, insanissimum. Is quum curasset in funere C. Marii,
 ut Q. Scaevola vulneraretur, vir sanctissimus atque ornatissi-
 mus nostrae civitatis (de cuius laude neque hic locus est ut
 multa dicantur, neque plura tamen dici possunt, quam popu-
 lus Romanus memoria retinet): diem Scaevolae dixit, postea-
 quam comperit, eum posse vivere. Quum ab eo quaereretur,
 quid tandem accusaturus esset eum, quem pro dignitate ne
 laudare quidem quisquam satis commode posset: aiunt, homi-
 nem, ut erat furiosus, respondisse, quod non totum telum cor-

1. Syn. Lat. 86.

2. sic omnes codd.; *Sex. Rosci-*
um deleverunt editores, quum non
 posset hoc poni in ipsius Roscii
 verbis.

3. ante *nisi* ex praecedentibus
 mente suppleri debet non constat;
 Gr. Lat. 226. n. 2.

(*manuscriptum* *hinc* *est* *ab* *alio*)

pore recepisset. Quo populus Romanus nihil vidit indignius, nisi eiusdem viri mortem, quae tantum potuit, ut omnes cives suos perdiderit et afflixerit¹; quos quia servare per compositionem² volebat, ipse ab iis interemptus est. Estne hoc illi 34 dicto atque facto Fimbriano simillimum? Accusatis Sex. Roscium. Quid ita? Quia de manibus vestris effugit; quia se occidi passus non est. Illud, quia in Scaevola factum est, magis indignum videtur: hoc, quia fit a Chrysogono, num est ferendum³? Nam per deos immortales! quid est in hac causa, quod defensionis indigeat? qui locus ingenium patroni requirit aut oratoris eloquentiam magno opere desiderat? Totam causam, iudices, explicemus atque ante oculos expositam consideremus. Ita facillime, quae res totum iudicium contineat, et quibus de rebus nos dicere oporteat, et quid vos sequi conveniat, intelligetis.

Tres sunt res⁴, quantum ego existimare possum, quae ob- XIII. stent hoc tempore Sex. Roscio: crimen adversariorum, et au- 35 dacia, et potentia. Criminis confictionem accusator Erucius suscepit; audaciae partes Roscii sibi poposcerunt; Chrysogonus autem, is qui plurimum potest, potentia pugnat. De hisce omnibus rebus me dicere oportere intelligo. Quid igitur est? 36 Non eodem modo de omnibus. Ideo quod prima illa res ad meum officium pertinet, duas autem reliquas vobis populus Romanus imposuit: ego crimen oportet diluam, vos et audaciae resistere et hominum eiusmodi perniciosam atque intolerandam potentiam primo quoque tempore exstinguere atque opprimere debetis.

Occidisse patrem Sex. Roscius arguitur. Scelestum, dii 37 immortales, ac nefarium facinus, atque eiusmodi, quo uno maleficio scelera omnia complexa esse videantur. Etenim si, id quod praeclare a sapientibus dicitur, vultu saepe laeditur pietas: quod supplicium satis acre reperietur in eum, qui mortem obtulerit parenti, pro quo mori ipsum, si res postularet, iura divina atque humana cogeant⁵? In hoc tanto, tam atroci, 38 tam singulari maleficio, quod ita raro exstitit, ut, si quando

1. Gr. Lat. 329. 3.

2. i. e. componendis s. conciliandis partibus; cf. § 136. Phil. II. 10. extr.

3. sic de coni. viri docti; vulg. *non est ferendum*.

4. Haec est *partitio* causae.

5. Gr. Lat. 336.

auditum sit, portenti ac prodigii simile numeretur, quibus tandem te, C. Eruci, argumentis accusatorem censes uti oportere? Nonne et audaciam eius, qui in crimen vocetur, singularem ostendere, et mores feros immanemque naturam, et vitam vitiiis flagitiisque omnibus deditam, et denique omnia ad¹ perniciem profligata atque perdita? Quorum tu nihil in Sex. Roscium, ne obiiciendi quidem causa, contulisti.

XIV. Patrem occidit Sex. Roscius. Qui homo? adolescentulus.
 39 corruptus et ab hominibus nequam inductus? — Annos natus maior² quadraginta. — Vetus videlicet sicarius, homo audax et saepe in caede versatus. — At hoc ab accusatore ne dici quidem audistis. — Luxuries igitur hominem nimirum³, et aeris alieni magnitudo, et indomitae animi cupiditates ad hoc scelus impulerunt. — De luxuria purgavit Erucius, quum dixit, hunc ne in convivio quidem ullo fere interfuisse. Nihil autem unquam debuit. Cupiditates porro quae possunt esse in eo, qui, ut ipse accusator obiecit, ruri semper habitavit et in agro colendo vixerit? quae vita maxime disiuncta a cupiditate est
 40 et cum officio coniuncta. Quae res igitur tantum istum furorem Sex. Roscio obiecit⁴? Patri, inquit, non placebat. Patri non placebat? Quam ob causam? Necesse est enim, eam quoque iustam et magnam et perspicuam fuisse. Nam ut illud incredibile est, mortem oblatam esse patri a filio sine plurimis et maximis causis: sic hoc veri simile non est, odio fuisse pa-
 41 renti filium sine causis multis et magnis et necessariis. Rursus igitur eodem revertamur et quaeramus, quae tanta vitia fuerint in unico filio, quare is patri displiceret. At perspicuum est, nullum fuisse. Pater igitur amens, qui odisset eum sine causa quem procrearat. At is quidem fuit omnium constan-
 tissimus. Ergo illud iam perspicuum profecto est, si neque amens pater neque perditus filius fuerit, neque odii causam
 XV. patri, neque sceleris filio fuisse. Nescio, inquit, quae causa
 42 odii fuerit; fuisse odium intelligo, quia antea, quum duos filios haberet, illum alterum, qui mortuus est, secum omni tempore volebat esse, hunc in praedia rustica relegarat. Quod Erucio

2. 1. i. e. usque ad, nos bis zur Bodenlosigkeit versunken.

2. Gr. Lat. 258. n. 3.

3. nos muthmasslich. Gr. Lat. 229. n. 4.

4. obiecit pro iniecit, cum notione occaecandi.

accidebat in mala nugatoriaque accusatione, idem mihi usu venit in causa optima. Ille, quomodo crimen commenticium confirmaret, non inveniebat: ego, res tam leves qua ratione infirmem ac diluam, reperire non possum. Quid ais, Eruci? tot 43 praedia, tam pulchra, tam fructuosa Sex. Roscius filio suo relegationis ac supplicii gratia colenda ac tuenda tradiderat? Quid hoc? Patresfamilias qui liberos habent, praesertim homines illius ordinis ex municipiis rusticanis, nonne optatissimum sibi putant esse, filios suos rei familiari maxime servire et in praediis colendis operae plurimum studiique consumere? An aman- 44 darat hunc sic, ut esset in agro ac tantummodo aleretur ad villam¹? ut commodis omnibus careret? Quid si constat, hunc non modo colendis praediis praefuisse, sed certis fundis patre vivo frui solitum esse: tamenne haec attenta vita et rusticana relegatio atque amandatio appellabitur? Vides, Eruci, quantum distet argumentatio tua ab re ipsa atque a veritate. Quod consuetudine patres faciunt, id quasi novum reprehendis; quod benevolentia fit, id odio factum criminaris; quod honoris causa pater filio suo concessit, id eum supplicii causa fecisse dicis. Neque haec tu non intelligis, sed usque eo, quid² arguas, non 45 habes, ut non modo tibi contra nos dicendum putes, verum etiam contra rerum naturam contraque consuetudinem hominum contraque opiniones omnium. At enim, quum duos filios XVI. haberet, alterum a se non dimittebat, alterum ruri esse patiebatur. Quaeso, Eruci, ut hoc³ in bonam partem accipias; non 46 enim exprobrandi causa, sed commonendi gratia dicam. Si tibi fortuna non dedit, ut patre certo nascerere, ex quo intelligere posses, qui animus patrius in liberos esset: at natura certe dedit, ut humanitatis non parum haberes. Eo accessit studium doctrinae, ut ne a literis quidem alienus esses. Ecquid tandem tibi videtur, ut ad fabulas veniamus, senex ille Caecilianus minoris facere Eutychem, filium rusticum, quam illum alterum, Chaerestratum? (nam, ut opinor, hoc nomine est) alterum in urbe secum honoris causa habere, alterum rus supplicii causa relegasse? „Quid ad istas ineptias abis?“ inquires. 47

1. Coniunge *tantummodo ad villam* sc. *custodiendam*, veluti canis; *nur für den Hof*.

2. alii *quod*; rectius est interro-

gativum; quaerere enim dicitur Erucius, quid arguat. Gr. Lat. 375. n. 3.

3. sc. quod sequitur.

Quasi vero mihi difficile sit, quamvis multos nominatim proferre, ne longius abeam, vel tribules vel vicinos meos, qui suos liberos, quos plurimi faciunt, agricolas assiduos esse cupiunt. Verum homines notos sumere odiosum est, quum et illud incertum sit, velintne hi sese nominari, et nemo vobis magis notus futurus sit, quam est hic Eutyclus, et certe ad rem nihil intersit, utrum hunc ego comicum adolescentem, an aliquem ex agro Veiente nominem. Etenim haec conficta arbitror a poetis esse, ut effictos nostros mores in alienis personis expressamque imaginem nostrae vitae quotidianae videremus.

48 Age nunc, refer animum, sis¹, ad veritatem, et considera, non modo in Umbria atque in ea vicinitate, sed in his veteribus municipiis quae studia a patribusfamilias maxime laudentur. Iam profecto te intelliges inopia criminum summam laudem

XVII. Sex. Roscio vitio et culpa dedisse. At non modo hoc patrum voluntate liberi faciunt, sed permultos et ego novi et, nisi me fallit animus, unusquisque vestrum, qui et ipsi incensi sunt studio, quod ad agrum colendum attinet, vitamque hanc rusticam, quam tu probro et crimini putas esse oportere, et honestissimam et suavissimam esse arbitrantur. Quid censes hunc

49 ipsum Sex. Roscium², quo studio et qua intelligentia esse in rusticis rebus? Ut ex his propinquis eius, hominibus honestissimis, audio, non tu in isto artificio accusatorio callidior es, quam hic in suo. Verum, ut opinor, quoniam ita Chrysogono videtur, qui huic nullum praedium reliquit, et artificium obliviscatur et studium deponat licebit. Quod tametsi miserum et indignum est, feret tamen aequo animo, iudices, si per vos vitam et famam potest obtinere. Hoc vero est, quod ferri non potest, si et in hanc calamitatem venit propter praediorum bonitatem et multitudinem, et quod ea studiose coluit, id erit ei maxime fraudi; ut parum miseriae sit, quod aliis coluit,

XVIII. non sibi, nisi etiam, quod omnino coluit, crimini fuerit. Nae

50 tu, Eruci, accusator esses ridiculus, si illis temporibus natus esses, quum ab aratro arcessebantur, qui consules fierent. Etenim qui praeesse agro colendo flagitium putes, profecto illum Atilium, quem sua manu spargentem semen qui missi erant convenerunt, hominem turpissimum atque inhonestissimum iudicares. At hercule maiores nostri longe aliter et de illo et

1. Gr. Lat. 151. n. 1. 340. n. 1.

2. Gr. Lat. 387. n. 8.

de ceteris talibus viris existimabant. Itaque ex minima tenuissimaeque re publica maximam et florentissimam nobis reliquerunt. Suos enim agros studiose colebant, non alienos cupide appetebant; quibus rebus et agris et urbibus et nationibus rem publicam atque hoc imperium et populi Romani nomen auxerunt. Neque ego haec eo profero, quo¹ conferenda 51 sint cum hisce, de quibus nunc quaerimus; sed ut illud intelligas², quum apud maiores nostros summi viri clarissimique homines, qui omni tempore ad gubernacula rei publicae sedere debebant, tamen in agris quoque colendis aliquantum operae temporisque consumpserint, ignosci oportere ei homini, qui se fateatur esse rusticum, quum ruri assiduus semper vixerit; quum praesertim nihil esset, quod aut patri gratius aut sibi iucundius aut re vera honestius facere posset. Odium igitur 52 acerrimum patris in filium ex hoc, opinor, ostenditur, Eruci, quod hunc ruri esse patiebatur. Num quid est aliud? Immo vero, inquit, est. Nam istum exheredare in animo habebat. Audio: nunc dicis aliquid, quod ad rem pertineat; nam illa, opinor, tu quoque concedis levia esse atque inepta. — Convivia cum patre non inibat. — Quippe³, qui ne in oppidum quidem nisi perraro veniret. — Domum suam istum non fere quisquam vocabat. — Nec mirum, qui neque in urbe viveret, neque revocaturus esset. Verum haec tu quoque intelligis esse nugatoria. Illud quod coepimus, videamus; quo certius argumentum odii reperiri nullo modo potest. Exheredare pater 53 filium cogitabat. Mitto quaerere, qua de causa; quaero, qui scias; tametsi te dicere atque enumerare causas omnes oportebat. Et id erat certi accusatoris officium, qui tanti sceleris argueret, explicare omnia vitia atque peccata filii, quibus incensus parens potuerit animum inducere, ut naturam ipsam vinceret, ut amorem illum penitus insitum eiiceret ex animo, ut denique patrem esse sese oblivisceretur; quae sine magnis huiusce peccatis accidere potuisse non arbitror. Verum con- 54 cedo tibi, ut ea praetereas, quae, quum taces⁴, nulla esse concedis. Illum quidem voluisse exheredare, certe tu planum facere debes. Quid ergo affers? Quare⁵ id factum putemus?

1. Gr. Lat. 350. n. 2.

4. cf. Man. §. 59. Cat. 1. §. 21.

2. alii *intelligatur*; sed ad solum Erucium pertinet.

Gr. Lat. 365. B. δ.

3. Gr. Lat. 229.

5. alii *affers, qua re*.

Vere nihil potes dicere. Finge aliquid saltem commode, ut ne plane videaris id facere, quod aperte facis, huius miseri fortunis et horum, virorum talium, dignitati illudere. — Exheredare filium voluit. — Quam ob causam? — Nescio. — Exheredavitne? — Non. — Quis prohibuit? — Cogitabat. — Cui dixit? — Nemini. — Quid est aliud iudicio ac legibus ac maiestate vestra abuti ad quaestum atque ad libidinem, nisi hoc modo accusare, atque id obiicere, quod planum facere non modo non
55 possis, verum ne coneris quidem? Nemo nostrum est, Eruci, quin sciat, tibi inimicitias cum Sex. Roscio nullas esse; vident omnes, qua de causa huic inimicus venias; sciunt huiusce pecunia te adductum esse. Quid ergo est? Ita¹ tamen quaestus te cupidum esse oportebat, ut horum existimationem et legem
XX. Remmiam putares aliquid valere oportere. Accusatores multos esse in civitate utile est, ut metu contineatur audacia; verumtamen hoc ita est utile, ut ne plane illudamur ab accusatoribus. Innocens est quispiam; verumtamen quamquam abest a culpa, suspicione tamen non caret. Tametsi miserum est, tamen ei, qui hunc accuset, possim aliquo modo ignoscere. Quum enim aliquid habeat, quod possit criminosae ac suspiciosa dicere, aperte ludificari et calumniari sciens non videatur.
56 Quare facile omnes patimur, esse quam plurimos accusatores; quod innocens, si accusatus sit, absolvi potest, nocens, nisi accusatus fuerit, condemnari non potest. Utilius est autem absolvi innocentem, quam nocentem causam non dicere. Anseribus cibaria publice locantur, et canes aluntur in Capitolio, ut significant, si fures venerint. At fures internoscere non possunt. Significant tamen, si qui noctu in Capitolium venerunt², et, quia id est suspiciosum, tametsi bestiae sunt, tamen in eam partem potius peccant, quae est cautior. Quodsi luce quoque canes latrent, quum deos salutatum aliqui venerint: opinor, iis crura suffringantur, quod acres sint etiam tum, quum
57 suspicio nulla sit. Simillima est accusatorum ratio. Alii vestrum anseres sunt, qui tantummodo clamant, nocere non possunt; alii canes, qui et latrare et mordere possunt. Cibaria vobis praeberi videmus; vos autem maxime debetis in

1. *Ita* et hic et paulo post, restringens particula est; Gr. Lat. 347. n. 1.

2. codd. et edd. *venerint*, quod temere ex antecedentibus repetitum est. Gr. Lat. 327. 2. n. 1.

eos impetum facere, qui merentur. Hoc populo gratissimum est. Deinde si voletis, etiam tum, quum veri simile erit aliquem commisisse¹, in suspicione latratote. Id quoque concedi potest. Sin autem sic agetis, ut arguatis aliquem patrem occidisse, neque dicere possitis aut quare aut quomodo, ac tantummodo sine suspicione latrabitis: crura quidem vobis nemo suffringet; sed si ego hos bene novi, literam illam², cui vos usque eo inimici estis, ut etiam Kalendas omnes oderitis, ita vehementer ad caput affigent, ut postea neminem alium, nisi fortunas vestras accusare possitis. Quid mihi ad defendendum XXI. dedisti, bone accusator? Quid hisce autem ad suspicandum? 58

— Ne exheredaretur veritus est. — Audio; sed qua de causa vereri debuerit, nemo dicit. — Habebat pater in animo. — Planum fac. Nihil est: non, quicum deliberarit; quem certiores fecerit; unde istud vobis suspicari in mentem venerit. Quum hoc modo accusas, Eruci, nonne hoc palam dicis: „Ego quid acceperim scio, quid dicam nescio; unum illud spectavi, quod Chrysogonus aiebat, neminem isti patronum futurum; de bonorum emptione deque ea societate neminem esse, qui verbum facere hoc tempore auderet.“ Haec te opinio falsa in istam fraudem impulit. Non mehercule verbum fecisses, si tibi quemquam responsurum putasses. Operae pretium erat, si animad- 59 vertistis, iudices, negligentiam eius in accusando considerare. Credo, quum vidisset, qui homines in hisce subselliis sederent, quaesisse, num ille aut ille defensurus esset; de me ne suspicatum quidem esse, quod antea causam publicam nullam dixerim. Posteaquam invenit neminem eorum, qui possunt et solent, ita negligens esse coepit, ut, quum in mentem veniret ei, resideret, deinde spatiaretur, nonnunquam etiam puerum vocaret, credo, cui coenam imperaret, prorsus ut vestro consessu et hoc conventu pro³ summa solitudine abuteretur. Peroravit aliquando; assedit. Surrexi ego. Respirare visus XXII. est, quod non alius potius diceret. Coepi dicere. Usque eo 60 animadverti, iudices, eum iocari atque alias res agere, antequam Chrysogonum nominavi; quem simulatque attigi, statim

1. sc. *aliquid*, quod post *aliquem* excidisse possis suspicari.

2. Litera K vel C (calumniator) falsis accusatoribus in frontem inusta esse putatur; *Kalendas* etiam

Horatius tristes dicit, iis scilicet, qui, ut eiusmodi fere accusatores, aere alieno premebantur.

3. i. e. *quasi* esset solitudo, Gr. Lat. 210. 2.

homo se erexit. Mirari visus est. Intellexi, quid eum pupu-
 gisset. Iterum ac tertio nominavi. Postea homines cursare
 ultro et citro non destiterunt; credo, qui Chrysogono nuntia-
 rent: esse aliquem in civitate, qui contra voluntatem eius di-
 cere auderet; aliter causam agi atque ille existimaret; aperiri
 bonorum emptionem; vexari pessime societatem; gratiam po-
 tentiamque eius negligi; iudices diligenter attendere; populo
 61 rem indignam videri. Quae quoniam te fefellerunt, Eruci,
 quoniamque vides, versa esse omnia; causam pro Sex. Ro-
 scio, si non commode, at libere dici; quem dedi putabas,
 defendi intelligis; quos tradituros sperabas, vides iudicare:
 restitue nobis aliquando veterem tuam illam calliditatem
 atque prudentiam; confitere huc ea spe venisse, quod pu-
 tares, hic latrocinium, non iudicium futurum. De parricidio
 causa dicitur: ratio ab accusatore reddita non est, quam
 62 ob causam patrem filius occiderit. Quod in minimis noxiis et
 in his levioribus peccatis, quae magis crebra et iam prope
 quotidiana sunt, maxime et primum quaeritur, quae causa
 maleficii fuerit, id Erucius in parricidio quaeri non putat opor-
 tere. In quo scelere, iudices, etiam quum multae causae con-
 venisse unum in locum atque inter se congruere videntur,
 tamen non temere creditur, neque levi coniectura res penditur,
 neque testis incertus auditur, neque accusatoris ingenio res
 iudicatur. Quum multa antea commissa maleficia, quum vita
 hominis perditissima, tum singularis audacia ostendatur ne-
 cesse est, neque audacia solum, sed summus furor atque
 amentia. Haec quum sint omnia, tamen exstent oportet ex-
 pressa sceleris vestigia, ubi, qua ratione, per quos, quo tem-
 pore maleficio sit admissum. Quae nisi multa et manifesta
 sunt, profecto res tam scelestas, tam atrox, tam nefaria credi
 63 non potest. Magna est enim vis humanitatis, multum valet
 communio sanguinis, reclamitat istiusmodi suspicionibus ipsa
 natura; portentum atque monstrum¹ certissimum est, esse
 aliquem humana specie et figura, qui tantum immanitate be-
 stias vicerit, ut propter² quos hanc suavissimam lucem ad-
 spexerit, eos indignissime luce privarit, quum etiam feras inter

1. *Monstrum* ipso adspectu,
portentum perniciæ atque effectui
 immane est. Syn. Lat. 294.

2. ut §. 16.

sese partus atque educatio et natura ipsa conciliet. Non ita XXIII.
 multis ante annis aiunt T. Cloelium quendam Tarracinensem, ⁶⁴
 hominem non obscurum, quum coenatus cubitum in idem con-
 clave cum duobus adolescentibus filiis isset, inventum esse
 mane iugulatum. Quum neque servus quisquam reperiretur
 neque liber, ad quem ea suspicio pertineret, id aetatis¹ autem
 duo filii propter cubantes ne sensisse quidem se dicerent: no-
 mina filiorum de parricidio delata sunt. Quid poterat tam
 esse suspiciosum? Neutrum sensisse? ausum autem esse quem-
 quam, se in id conclave committere eo potissimum tempore,
 quum ibidem essent duo adolescentes filii, qui et sentire et
 defendere facile possent? Erat porro nemo, in quem ea suspi- 65
 cio conveniret. Tamen quum planum iudicibus esset factum,
 aperto ostio dormientes eos repertos esse, iudicio absoluti
 adolescentes et suspicione omni liberati sunt. Nemo enim
 putabat, quemquam esse, qui, quum omnia divina atque hu-
 mana iura scelere nefario polluisset, somnum statim capere
 potuisset; propterea quod, qui tantum facinus commiserunt,
 non modo sine cura quiescere, sed ne spirare quidem sine XXIV.
 metu possunt. Videtisne, quos nobis poetae tradiderunt patris 66
 ulciscendi causa supplicium de matre sumpsisse², quum prae-
 sertim deorum immortalium iussis atque oraculis id fecisse
 dicantur, tamen ut eos agitent Furiae, neque consistere us-
 quam patiantur, quod ne pii quidem sine scelere esse potu-
 erunt? Sic se res habet, iudices. Magnam vim, magnam ne-
 cessitatem, magnam possidet religionem paternus maternusque
 sanguis; ex quo³ si qua macula concepta est, non modo elui
 non potest, verum usque eo permanat ad animum, ut summus
 furor atque amentia consequatur. Nolite enim putare, quem- 67
 admodum in fabulis saepenumero videtis, eos qui aliquid impie
 scelerateque commiserint, agitari et perterreri Furiarum taedis
 ardentibus. Sua⁴ quemque fraus et suus terror maxime vexat;
 suum quemque scelus agitat amentiaque afficit; suae malae
 cogitationes conscientiaeque animi terrent: hae sunt impiis
 assiduae domesticaeque Furiae, quae dies noctesque parentum
 poenas a consceleratissimis filiis repetant. Haec magnitudo 68

1. Gr. Lat. 262. n.

2. Orestem, alios.

3. sc. sanguine profuso.

4. Gr. Lat. 317. n. 6. Eandem
rem iisdem fere verbis legimus Cic.
in Pis. 20.

maleficii facit, ut, nisi paene manifestum parricidium proferatur, credibile non sit; nisi turpis adolescentia, nisi omnibus flagitiis vita inquinata, nisi sumptus effusi cum probro atque dedecore, nisi prorupta¹ audacia, nisi tanta temeritas, ut non procul abhorreat ab insania. Accedat huc oportet odium parentis, animadversionis paternae metus, amici improbi, servi conscii, tempus idoneum, locus opportune captus ad eam rem: paene dicam, respersas manus sanguine paterno iudices videant oportet, si tantum facinus, tam immane, tam acerbum credituri sunt. Quare hoc, quo minus est credibile, nisi ostenditur, XXV. eo magis est, si convincitur, vindicandum. Itaque quum multis ex rebus intelligi potest, maiores nostros non modo armis plus, quam ceteras nationes, verum etiam consilio sapientiaque potuisse; tum ex hac re vel maxime, quod in impios singulare supplicium invenerunt. Qua in re quantum prudentia praestiterint iis, qui apud ceteros sapientissimi fuisse dicuntur, 70 considerate. Prudentissima civitas Atheniensium, dum ea rerum² potita est, fuisse traditur; eius porro civitatis sapientissimum Solonem dicunt fuisse, eum, qui leges, quibus hodie quoque utuntur, scripserit³. Is quum interrogaretur, cur nullum supplicium constituisset in eum, qui parentem necasset, respondit, se id neminem facturum putasse. Sapienter fecisse dicitur, quum de eo nihil sanxerit, quod antea commissum non erat; ne non tam prohibere, quam admonere videretur. Quanto maiores nostri sapientius! Qui quum intelligerent, nihil esse tam sanctum, quod non aliquando violaret audacia, supplicium in parricidas singulare excogitaverunt, ut, quos natura ipsa retinere in officio non potuisset, ii magnitudine poenae maleficio⁴ summoventur. Insui voluerunt in culeum vivos, atque XXVI. ita in flumen deiici. O singularem sapientiam, iudices! Nonne 71 videntur hunc hominem ex rerum natura sustulisse et eripuisse, cui repente coelum, solem, aquam terramque ademerint? ut, qui eum necasset, unde ipse natus esset, careret iis rebus omnibus, ex quibus omnia nata esse dicuntur⁵. Noluerunt

1. i. e. *indomita*, rarissimo usu huius verbi. Alii fortasse rectius legunt *praerupta*, i. e. *praeceps*.

2. Gr. Lat. 292. 2.

3. Exspectaveris *scripsit*, Gr. Lat. 369. n. 2.

4. Ceteris locis Cicero semper dicit *summovere* ab aliqua re.

5. Cogita quattuor elementa, quae dicuntur; *coelum* dixit pro *aethera*, *solem* pro *ignem*.

feris corpus obiicere, ne bestiis quoque, quae tantum scelus attigissent, immanioribus uteremur; non sic nudos in flumen deiicere, ne, quum delati essent in mare, ipsum polluerent, quo cetera, quae violata sunt, expiari putantur. Denique nihil tam vile neque tam vulgare est, cuius partem ullam relinquerint. Etenim quid tam est commune, quam spiritus vivis, terra 72 mortuis, mare fluctuantibus, litus eiectis? Ita vivunt, dum possunt, ut ducere animam de coelo non queant; ita moriuntur, ut eorum ossa terra non tangat; ita iactantur fluctibus, ut nunquam abluantur; ita postremo eiiciuntur, ut ne ad saxa quidem mortui conquiescant. Tanti maleficii crimen, cui maleficio tam insigne supplicium est constitutum, probare te, Eruci, censes posse talibus viris, si ne causam quidem maleficii protuleris? Si hunc apud bonorum emptores ipsos accusares eique iudicio Chrysogonus praeesset, tamen diligentius paratiusque venisses¹. Utrum, quid agatur, non vides, an apud quos agatur? Agitur de parricidio, quod sine multis causis 73 suscipi non potest. Apud homines autem prudentissimos agitur, qui intelligunt, neminem ne minimum quidem maleficio sine causa admittere.

Esto; causam proferre non potes. Tametsi statim vicisse XXVII. debeo, tamen de meo iure decedam, et tibi, quod in alia causa non concederem, in hac concedam, fretus huius innocentia. Non quaero abs te, quare patrem Sex. Roscius occiderit; quaero, quomodo occiderit. Ita quaero abs te, C. Eruci, quomodo? et sic tecum agam, ut in eo² loco vel respondendi vel interpellandi tibi potestatem faciam, vel etiam, si quid voles, interrogandi. Quomodo occidit? ipse percussit, an aliis occi- 74 dendum dedit? Si ipsum arguis, Romae non fuit. Si per alios fecisse dicis, quaero, servosne an liberos³? quos homines? indidemne Ameria, an hosce ex urbe sicarios? Si Ameria, qui sunt hi? cur non nominantur? Si Roma, unde eos noverat Ro-

1. Coniunctivus *hortativus* est; Gr. Lat. 340.

2. sic codd. rectissime; *in eo loco* i. e. *in ea quaestione* sc. quomodo patrem occiderit. Alii ex coniectura scripserunt *ut meo loco*.

3. Ex ipsa collocatione partium interrogationis et ex natura particu-

Cic. Oratt.

lae *an* praesumit orator, ab Erucio responderi *per liberos*. Idcirco hanc partem dilemmatis proxime persequitur, alteram inde ab §. 77. Cf. Gr. Lat. 234. Alii ex coniectura post *an liberos* addiderunt *si liberos*.

scius, qui Romam multis annis non venit neque unquam plus triduo fuit? ubi eos convenit? quicum locutus est? quomodo persuasit? pretium dedit? cui dedit? per quem dedit? unde aut quantum dedit? — Nonne his vestigiis ad caput maleficii perveniri solet? Et simul tibi in mentem veniat facito, quemadmodum vitam huiusce depinxeris: hunc hominem ferum atque agrestem fuisse, nunquam cum homine quoquam collocutum
 75 esse, nunquam in oppido constitisse. Qua in re praetereo illud, quod mihi maximo argumento ad huius innocentiam poterat esse, in rusticis moribus, in victu arido, in hac horrida incultaque vita istiusmodi maleficia gigni non solere. Ut non omnem frugem neque arborem in omni agro reperire possis, sic non omne facinus in omni vita nascitur. In urbe luxuries creatur; ex luxuria existat avaritia necesse est, ex avaritia erumpat audacia; inde omnia scelera ac maleficia gignuntur. Vita autem haec rustica, quam tu agrestem¹ vocas, parsimoniae,
 XXVIII. diligentiae, iustitiae magistra est. Verum haec missa facio;
 76 illud quaero, is homo, qui, ut tute dicis, nunquam inter homines fuerit, per quos homines hoc tantum facinus, tam occultum, absens praesertim, conficere potuerit. Multa sunt falsa, iudices, quae tamen argui suspiciose possunt: in his rebus si suspicio reperta erit, culpam inesse concedam. Romae Sex. Roscius occiditur, quum in agro Amerino esset filius. Literas, credo, misit alicui sicario, qui Romae noverat neminem. Arcessivit aliquem. Quem aut quando?² Nuntium misit. Quem aut ad quem? Pretio, gratia, spe, promissis induxit aliquem. Nihil horum ne confingi quidem potest: et tamen causa de
 77 parricidio dicitur. Reliquum est, ut per servos id admiserit. O dii immortales! rem miseram et calamitosam, quod in tali crimine, quod innocenti saluti solet esse, ut servos in quaestionem polliceatur, id Sex. Roscio facere non licet. Vos, qui hunc accusatis, omnes eius servos habetis; unus puer, victus quotidiani administer, ex tanta familia Sex. Roscio relictus non est. Te nunc appello, P. Scipio, te, Metelle, vobis advocatis, vobis agentibus, aliquoties duos servos paternos in quaestionem ab adversariis Sex. Roscius postulavit. Meministine, te, T. Ro-

1. *Agrestis* cultui oppositum est, *rusticus* urbi. Syn. Lat. 309.

2. sic ex Prisciano p. 902. P.

Codd. *Arcessivit aliquem. At quando?*

sci, recusare? Quid? ii servi ubi sunt? Chrysogonum, iudices, sectantur; apud eum sunt in honore et in pretio. Etiamnunc, ut ex iis quaeratur, ego postulo, hic orat atque obsecrat. Quid facitis? cur recusatis? Dubitate etiamnunc, iudices, si po- 78 testis, a quo sit Sex. Roscius occisus: ab eone, qui propter illius mortem in egestate et insidiis versatur, cui ne quaerendi quidem de morte patris potestas permittitur; an ab iis, qui quaestionem fugitant, bona possident, in caede atque ex caede vivunt. Omnia, iudices, in hac causa sunt misera atque indigna; tamen hoc nihil neque acerbius neque iniquius proferri potest: mortis paternae de servis paternis quaestionem habere filio non licet; ne tamdiu quidem dominus erit in suos, dum¹ ex iis de patris morte quaeratur. Veniam, neque ita multo post, ad hunc locum. Nam hoc totum ad Roscios pertinet, de quorum audacia tum me dicturum pollicitus sum, quum Erucii crimina diluissem. Nunc, Eruci, ad te venio². Conveniat^{XXIX.} mihi tecum necesse est, si ad hunc maleficio istud pertinet,⁷⁹ aut ipsum sua manu fecisse, id quod negas, aut per aliquos liberos aut servos. Liberosne? quos neque ut convenire potuerit, neque qua ratione inducere, neque ubi, neque per quos, neque qua spe aut quo pretio, potes ostendere. Ego contra ostendo, non modo nihil eorum fecisse Sex. Roscium, sed ne potuisse quidem facere; quod neque Romae multis annis fuerit neque de praediis unquam temere discesserit. Restare tibi videbatur servorum nomen, quo, quasi in portum, reiectus a ceteris suspicionibus confugere posses; ubi scopulum offendis eiusmodi, ut non modo ab hoc crimen resilire videas, verum omnem suspicionem in vosmet ipsos recidere intelligas. Quid 80 est ergo, quo tandem accusator inopia argumentorum confugerit? Eiusmodi tempus erat, inquit, ut homines vulgo impune occiderentur; quare tu hoc propter multitudinem sicariorum nullo negotio facere potuisti. Interim³ mihi videris, Eruci, una mercede duas res assequi velle: nos iudicio perfundere⁴,

1. *dum quaeratur* utrumque continet, et *ut quaeratur* et *dum quaeretur*.

2. *venio* minus accurate repetivit ex antecedenti *veniam*, pro *redeo*.

3. *Interim* non est *interdum*,

sed adversativo² sensu dictum; *inzwischen*. Syn. Lat. 451.

4. *iudicio perfundere* i. e. iudicii terrore perfundere. Hoc dicit: Isto argumento nos quidem conaris iudicio implicare, re vera autem accusas patronos tuos.

accusare autem eos ipsos, a quibus mercedem accepisti. Quid ais? Vulgo occidebantur? Per quos et a¹ quibus? Nonne cogitas, te a sectoribus huc adductum esse? Quid post-
 81 eorum et bonorum? Ii denique, qui tum armati dies noctes-
 que concursabant, qui Romae erant assidui, qui omni tempore
 in praeda et sanguine versabantur, Sex. Roscio temporis illius
 acerbitatem iniquitatemque obiicient! et illam sicariorum mul-
 titudinem, in qua ipsi duces ac principes erant, huic crimini
 putabunt fore, qui non modo Romae non fuit, sed omnino, quid
 Romae ageretur, nesciret², propterea quod ruri assiduus, quem-
 82 admodum tute confiteris, fuit! Vereor, ne aut molestus sim
 vobis, iudices, aut ne ingeniis vestris videar diffidere, si de
 tam perspicuis rebus diutius disseram. Erucii criminatio tota,
 ut arbitror, dissoluta est; nisi forte³ expectatis, ut illa diluam,
 quae de peculatu⁴ ac de eiusmodi rebus commenticiis, inaudita
 nobis ante hoc tempus ac nova, obiecit; quae mihi iste visus
 est ex alia oratione declamare, quam in alium reum commen-
 taretur: ita neque ad crimen parricidii, neque ad eum, qui
 causam dicit, pertinebant. De quibus quoniam verbo arguit,
 verbo satis est negare. Si quid est, quod ad testes reservet,
 ibi nos quoque, ut in ipsa causa, paratiores reperiet, quam
 XXX. putabat. Venio nunc eo, quo me non cupiditas ducit, sed fides.
 83 Nam si mihi liberet accusare, accusarem alios potius, ex qui-
 bus possem crescere⁵; quod certum est non facere, dum utrum-
 vis licebit. Is enim mihi videtur amplissimus, qui sua virtute
 in altiorem locum pervenit, non, qui adscendit per alterius
 incommodum et calamitatem. Desinamus aliquando ea scru-
 tari, quae sunt inania; quaeramus maleficio, ubi et est et
 inveniri potest. Iam intelliges, Eruci, certum crimen quam
 multis suspicionibus coarguatur; tametsi neque omnia dicam,

1. cf. §. 97. quoniam cuius *con-*
silio occisus sit invenio, cuius *manu*
 sit percussus non laboro.

2. Proprie dicere debebat *ne-*
sciebat; sed hoc attractionis quo-
 dam genere transiit in formam verbi
ageretur.

3. cf. Gr. Lat. 344 n. 5.

4. Erucius significaverat, Sex.

Roscium nonnulla de publicatis pa-
 tris fortunis in suam rem conver-
 tisse; cf. §. 144.

5. *crescere* i. e. ad altiora, ad
 honores pervenire. Etenim qui
 honores petebant, saepe accusan-
 dis iis hominibus, qui salutis com-
 muni perniciosi erant, populo se
 commendabant.

et leviter unumquodque tangam. Neque enim id facerem, nisi necesse esset; et id erit signi¹, me invitum facere, quod non persequar² longius, quam salus huius et mea fides postulabit. Causam tu nullam reperiabas in Sex. Roscio: at ego in T. Ro- 84 scio reperio. Tecum enim mihi res est, T. Rosci, quoniam istic sedes ac te palam adversarium esse profiteris. De Capitone post viderimus³, si, quemadmodum paratum esse audio, testis prodierit; tum alias quoque suas palmas cognoscet, de quibus me ne audisse quidem suspicatur. L. Cassius ille, quem populus Romanus verissimum et sapientissimum iudicem putabat, identidem in causis quaerere solebat, *cui bono* fuisset. Sic vita hominum est, ut ad maleficio nemo conetur sine spe atque emolumento accedere. Hunc quaesitorem ac iudicem 85 fugiebant atque horrebant ii, quibus periculum creabatur, ideo quod, tametsi veritatis erat amicus, tamen natura non tam propensus ad misericordiam, quam inclinatus⁴ ad severitatem videbatur. Ego, quamquam praeest huic quaestioni vir et contra audaciam fortissimus et ab innocentia⁵ clementissimus, tamen facile me paterer, vel illo ipso acerrimo iudice quaerente, vel apud Cassianos iudices, quorum etiam nunc ii, quibus causa dicenda est, nomen ipsum reformidant, pro Sex. Roscio dicere. In hac enim causa quum viderent, illos amplissimam XXXI. pecuniam possidere, hunc in summa mendicitate esse: illud 86 quidem non quaerent, *cui bono* fuisset, sed, eo perspicuo⁶, crimen et suspicionem potius ad praedam adiungerent, quam ad egestatem. Quid si accedit eodem, ut tenuis antea fueris? quid si, ut avarus? quid si, ut audax? quid si, ut illius, qui occisus est, inimicissimus? Num quaerenda, quae te ad tantum facinus adduxerint? Quid ergo horum negari potest? Tenuitas hominis eiusmodi est, ut dissimulari non queat atque eo magis eluceat, quo magis occultatur. Avaritiam praefers⁷, qui 87 societatem coieris de municipis cognatique fortunis cum alie-

1. *id erit signi*, nos: und auch daran wirst du erkennen; *id erit signum*, i. e. und daran wirst d. e.

r. Lat. 274. n. 3. 4. cf. §. 91.

2. alii *prosequar*; utrumque in codd.

3. Gr. Lat. 325. n. 3.

4. con. Manutii; in codd. est *implicatus*.

5. *ab innocentia*, i. e. *pro innocentibus*; cf. §. 104. Gr. Lat. 208. 1.

6. alii ex codd. *sed eo perspicuum crimen*.

7. sic raro pro *prae te fers*.

nissimo. Quam sis audax, ut alia obliviscar, hinc omnes intelligere potuerunt, quod ex tota societate, hoc est, ex tot sicariis solus tu inventus es, qui cum accusatoribus sederes atque os tuum non modo ostenderes, sed etiam offerres. Inimicitias tibi fuisse cum Sex. Roscio et magnas rei familiaris
 88 controversias, concedas necesse est. Restat, iudices, ut hoc dubitemus, uter potius Sex. Roscium occiderit: is, ad quem morte eius divitiae venerint, an is, ad quem mendicitas; is, qui antea tenuis fuerit, an is, qui postea factus sit egentissimus; is, qui ardens avaritia feratur infestus in suos, an is, qui semper ita vixerit, ut quaestum nosset nullum, fructum¹ autem eum solum, quem labore peperisset; is, qui omnium sectorum audacissimus sit, an is, qui propter fori iudiciorumque insolentiam non modo subsellia, verum etiam urbem ipsam reformidet; postremo, iudices, id quod ad rem mea sententia maxime
 XXXII. pertinet, utrum inimicus potius, an filius. Haec tu, Eruci, tot
 89 et tanta, si nactus esses in reo, quamdiu diceres? quo te modo iactares? Tempus hercule te citius, quam oratio deficeret. Etenim in singulis rebus eiusmodi materies est, ut dies singulos possis consumere. Neque ego non possum; non enim mihi tantum derogo, tametsi nihil arrogo, ut te copiosius, quam me putem posse dicere. Verum ego forsitan propter multitudinem patronorum in grege annumerer; te pugna Cannensis accusatorem sat bonum fecit. Multos caesos non ad Trasimenum
 90 lacum, sed ad Servilium vidimus. *Quis ibi non est vulneratus ferro Phrygio?* Non necesse est omnes commemorare, Curtios, Marios, denique Mamercos, quos iam aetas a proeliis avocabat; postremo Priamum ipsum senem, Antistium, quem non modo aetas, sed etiam leges pugnare prohibebant. Iam, quos nemo propter ignobilitatem nominat, sexcenti sunt, qui inter sicarios et de veneficiis accusabant; qui omnes, quod ad me attinet, vellem viverent. Nihil enim mali est, canes ibi quam plurimos esse, ubi permulti observandi multaque servanda sunt. Verum, ut fit, multa saepe imprudentibus imperatoribus vis belli ac turba molitur. Dum is in aliis rebus erat² occupatus, qui summam rerum administrabat, erant inter-

1. Cic. Tusc. V. 31. *quaestuosa*
 mercatura, *fructuosa* aratio dicitur.
 Syn. Lat. 298. 346.

2. Gr. Lat. 327. 1.

ea, qui suis vulneribus mederentur; qui, tamquam si offusa rei publicae sempiterna nox esset, ita ruebant in tenebris omniaque miscebant. A quibus miror, ne quod iudiciorum esset vestigium, non subsellia quoque esse combusta; nam et accusatores et iudices sustulerunt. Hoc commodi¹ est, quod ita vixerunt, ut testes omnes, si cuperent, interficere non possent. Nam dum hominum genus erit, qui accuset eos non deerit; dum civitas erit, iudicia fient. Verum ut coepi dicere, et Erucius, haec si haberet in causa, quae commemoravi, posset ea quamvis diu dicere, et ego, iudices, possum; sed in animo est, quemadmodum ante dixi, leviter transire ac tantummodo perstringere unamquamque rem, ut omnes intelligant, me non studio accusare, sed officio defendere. Video igitur, causas XXXIII. esse permultas, quae istum impellerent². Videamus nunc, ec- 92
qua facultas suscipiendi maleficii fuerit. Ubi occisus est Sex. Roscius? Romae. Quid tu, Rosci? ubi tunc eras? Romae; verum quid ad³ rem? et alii multi. Quasi nunc id agatur, quis ex tanta multitudine occiderit, ac non hoc quaeratur, eum, qui Romae sit occisus, utrum veri similis sit ab eo esse occisum, qui assiduus eo tempore Romae fuerit, an ab eo, qui multis annis Romam omnino non accesserit. Age nunc ceteras quo- 93
que facultates consideremus. Erat tum multitudo sicariorum, id quod commemoravit Erucius, et homines impune occidebantur. Quid? ea multitudo quae erat? Opinor, aut eorum, qui in bonis erant occupati, aut eorum, qui ab iis conducebantur, ut aliquem occiderent. Si eos putas, qui alienum appetebant, tu es in eo numero, qui nostra pecunia dives es; sin eos, quos, qui leviori nomine appellant, percussores vocant, quaere, in cuius fide sint et clientela; mihi crede, aliquem de societate tua reperies; et quidquid tu contra dixeris, id cum defensione nostra contendito; ita facillime causa Sex. Roscii cum tua conferetur. Dices: Quid postea³, si Romae assiduus fui? Respon- 94
debo: At ego omnino non fui. — Fateor, me sectorem esse: verum et alii multi. — At ego, ut tute arguis, agricola et rusticus. — Non continuo, si me in gregem sicariorum contuli, sum sicarius. — At ego profecto, qui ne novi quidem quemquam sicarium, longe absum ab eiusmodi crimine. Permulta

1. nur so viel Gutes ist dabei;
Gr. Lat. 274. n. 3. cf. §. 83.

2. Gr. Lat. 329. n. 6.

3. Gr. Lat. 460. extr.

sunt, quae dici possunt, quare intelligatur, summam tibi facultatem fuisse malefici suscipiendi; quae non modo idcirco praetereo, quod te ipsum non libenter accuso, verum eo magis etiam, quod, si de illis caedibus velim commemorare, quae tum factae sunt ista eadem ratione, qua Sex. Roscius occisus est, vereor, ne ad plures oratio mea pertinere videatur.

XXXIV. Videamus nunc strictim, sicut cetera, quae post mortem
 95 Sex. Roscii abs te, T. Rosci, facta sunt; quae ita aperta et manifesta sunt, ut mediusfidius, iudices, invitus ea dicam. Vereor enim, cuicumodi es, T. Rosci, ne ita hunc videar voluisse servare, ut tibi omnino non pepercerim. Quum hoc vereor et cupio tibi aliqua ex parte, quod salva fide possim, parcere, rursus immuto voluntatem meam. Venit enim mihi
 96 in mentem oris¹ tui. Tene, quum ceteri socii tui fugerent ac se occultarent, ut hoc iudicium non de illorum praeda, sed de huius maleficio fieri videretur, potissimum tibi partes istas depoposcisse, ut in iudicio versarere et sederes cum accusatore? qua in re nihil aliud assequeris, nisi ut ab omnibus
 97 mortalibus audacia tua cognoscatur et impudentia. Occiso Sex. Roscio qui primus Ameriam nuntiat² Mallius Glaucia, quem iam antea nominavi, tuus cliens et familiaris? Quid attulit eum potissimum nuntiare, quod, si nullum iam ante consilium de morte ac de bonis eius inieras nullamque societatem neque sceleris neque praemii cum homine ullo coieras, ad te minime omnium pertinebat? — Sua sponte Mallius nuntiat. — Quid, quaeso, eius intererat? An, quum Ameriam non huiusce rei causa venisset, casu accidit, ut id, quod Romae audierat, primus nuntiaret? Cuius rei causa venerat Ameriam? Non possum, inquit, divinare. Eo rem iam adducam, ut nihil divinatione opus sit. Qua ratione Roscio Capitoni primum nuntiavit? Quum Ameriae Sex. Roscii domus, uxor liberique essent, quum tot propinqui cognatique optime convenientes: qua ratione factum est, ut iste tuus cliens, sceleris tui nuntius,
 97 T. Roscio Capitoni potissimum nuntiaret? Occisus est a coena rediens. Nondum lucebat, quum Ameriae scitum est. Quid

1. Syn. Lat. 313. Gr. Lat. 278.

2. edd. omnes *nuntiat*? Mallius ... *familiaris*. Sed minime omni-

um Cicero nunc quaerit, quis aut *qualis* primus nuntiaverit (§. 19), verum *qui* factum sit, ut is primus nuntiaverit. Gr. Lat. 88. extr.

hic incredibilis cursus, quid haec tanta celeritas festinatioque significat? Non quaero, quis percusserit. Nihil est, Glaucia, quod metuas; non excutio te, si quid forte ferri habuisti; non scrutor; nihil ad me arbitror pertinere: quoniam, cuius consilio occisus sit invenio, cuius manu sit percussus non laboro. Unum hoc sumo, quod mihi apertum tuum scelus resque manifesta dat. Ubi aut unde audivit Glaucia? Qui tam scito scivit? Fac audisse statim. Quae res eum nocte una tantum itineris contendere coegit? quae necessitas eum tanta premebat, ut si sua sponte iter Ameriam faceret, id temporis Roma proficisceretur, nullam partem noctis requiesceret? Etiamne in tam perspicuis rebus argumentatio quaerenda aut coniectura capienda sit? Nonne vobis haec, quae audistis, cernere oculis videmini, iudices? non illum miserum, ignarum casus sui, redeuntem a coena videtis? non positas insidias? non impetum repentinum? Non versatur ante oculos vobis in caede Glaucia? non adest iste T. Roscius? non suis manibus in curru collocat Automedontem illum, sui sceleris acerbissimi nefariaeque victoriae nuntium? non orat, ut eam noctem pervigilet? ut honoris sui causa laboret? ut Capitoni quam primum nuntiet? Quid erat, quod Capitonem primum scire voluerit? Nescio; nisi¹ hoc video, Capitonem in his bonis esse socium. De tribus et decem fundis tres nobilissimos fundos eum video possidere. Audio praeterea, non hanc suspicionem nunc primum in Capitonem conferri; multas esse infames eius² palmas; hanc primam esse tamen lemniscatam, quae Romae deferatur; nullum modum esse hominis occidendi, quo ille non aliquot occiderit, multos ferro, multos veneno. Habeo etiam dicere³, quem contra morem maiorum minorem annis LX de ponte in Tiberim⁴ deiecerit; quae, si prodierit atque adeo quum⁵ prodierit (scio enim proditum esse), audiet. Veniat modo; explicet suum volumen illud, quod ei planum facere possum Erucium conscripsisse, quod aiunt illum Sex. Roscio intentasse et minitatum esse, se omnia illa pro testimonio esse dicturum. O praeclarum testem, iudices! o gravitatem dignam expecta-

1. Gr. Lat. 344. n. 4.

3. Gr. Lat. 414. n. 2.

2. codd. *infamius*, unde viri docti recte videntur coniecisse *infames eius*.

4. vide indicem s. v. Tiberis.

5. Syn. Lat. 497. Gr. Lat. 344. n. 8.

tione! o vitam honestam atque eiusmodi, ut libentibus animis ad eius testimonium vestrum ius iurandum accomodetis! Profecto non tam perspicue nos istorum maleficia videremus, nisi
 XXXVI. ipsos caecos redderet cupiditas et avaritia et audacia. Alter
 102 ex ipsa caede volucrem nuntium Ameriam ad socium atque ad magistrum suum misit, ut, si dissimulare omnes cuperent se scire, ad quem maleficio pertineret, tamen ipse apertum suum scelus ante omnium oculos poneret. Alter, si diis immortalibus placet, testimonium etiam in Sex. Roscium dicturus est. Quasi vero id nunc agatur, utrum, is quod dixerit, credendum, an quod fecerit, vindicandum sit. Ita more maiorum comparatum est, ut in minimis¹ rebus homines amplissimi
 103 testimonium de sua re non dicerent. Africanus, qui suo cognomine declarat, tertiam partem orbis terrarum se subegisse, tamen si sua res ageretur, testimonium non diceret. Nam illud in talem virum non audeo dicere: si diceret, non crederetur. Videte nunc, quam versa et mutata in peiorem partem sint omnia. Quum de bonis et de caede agatur, testimonium dicturus est is, qui et sector est et sicarius, hoc est, qui et illorum ipsorum bonorum, de quibus agitur, emptor atque possessor est et eum hominem occidendum curavit, de cuius morte
 104 quaeritur. Quid tu, vir optime? ecquid habes, quod dicas? Mihi ausculta; vide, ne tibi desis; tua quoque res permagna agitur. Multa scelerate, multa audacter, multa improbe fecisti; unum stultissime, profecto tua sponte, non de Erucii sententia: nihil opus fuit te istic sedere. Neque enim accusatore muto, neque teste quisquam utitur eo, qui de accusatoris subsellio surgit. Huc accedit, quod paulo tamen occultior atque tectior vestra ista cupiditas esset. Nunc quid est, quod quisquam ex vobis audire desideret, quum, quae facitis, eiusmodi sint, ut ea dedita opera a nobis² contra vosmetipsos facere
 105 videamini? Age³ nunc illa videamus, iudices, quae statim con-
 XXXVII. secuta sunt. Ad Volaterras in castra L. Sullae mors Sex. Roscii quatriduo, quo⁴ is occisus est, Chrysogono nuntiatur. Quaeritur etiam nunc, quis eum nuntium miserit? Nonne perspicuum est, eundem, qui Ameriam? Curat Chrysogonus, ut

1. i. e. *vel* in minimis.

2. i. e. *pro nobis*, Gr. Lat. 208.

1. cf. §. 85.

3. Gr. Lat. 160. 2.

4. Gr. Lat. 296. 1. n. 3. cf. §. 20.

eius bona veneant statim; qui non norat hominem aut rem. At qui ei venit in mentem, praedia concupiscere hominis ignoti, quem omnino nunquam viderat? Soletis, quum aliquid huiusce-
modi auditis, iudices, continuo dicere: Necesse est, aliquem
dixisse municipem aut vicinum; ii plerumque indicant; per
eos plerique produntur. Hic nihil est, quod suspicionem pu- 106
tetis¹. Non enim ego ita disputabo: Veri simile est, Roscios
istam rem ad Chrysogonum detulisse; erat enim eis cum Chry-
sogono iam antea amicitia; nam quum multos veteres a maio-
ribus Roscii patronos hospitesque haberent, omnes eos colere
atque observare destiterunt ac se in Chrysogoni fidem et clien-
telam contulerunt. Haec possum omnia vere dicere; sed in 107
hac causa coniectura nihil opus est. Ipsos certo scio non ne-
gare, ad haec bona Chrysogonum accessisse impulsu suo. Si
eum, qui indicii partem² acceperit, oculis cernetis: poteritisne
dubitare, iudices, quin³ indicarit? Qui sunt igitur in istis bonis,
quibus partem Chrysogonus dederit? Duo Roscii. Num quis-
nam praeterea? Nemo est, iudices. Num ergo dubium est,
quin ii obtulerint hanc praedam Chrysogono, qui ab eo partem
praedae tulerunt? Age⁴ nunc ex ipsius Chrysogoni iudicio 108
Rosciorum factum consideremus. Si nihil in ista pugna Ro-
scii, quod operae pretium esset, fecerant, quam ob causam a
Chrysogono tantis praemiis donabantur? Si nihil aliud fecerunt,
nisi rem detulerunt⁵, nonne satis fuit his⁶ gratias agi? deni-
que, ut perliberaliter ageretur, honoris aliquid haberi? Cur
tria praedia tantae pecuniae statim Capitoni dantur? cur, quae
reliqua sunt, iste Roscius omnia cum Chrysogono communiter
possidet? Nonne perspicuum est, iudices, has manubias⁷ Ro-
scii Chrysogonum re cognita concessisse? Venit in decemXXXVIII.
primis legatus in castra Capito. Totam vitam, naturam mores- 109
que hominis ex ipsa legatione cognoscite. Nisi intellexeritis,
iudices, nullum esse officium, nullum ius tam sanctum atque

1. codd. vel *hoc putetis* vel *hanc putetis*; pronomen explicandi causa adscriptum videtur.

2. i. e. partem praedae, ut prae-
mium indicii.

3. Sic scripsi de coniectura;
codd. *qui* indicarit; cf. ad §. 96.
alii scripserunt *quis*.

4. cf. §. 105.

5. Gr. Lat. 398. n. 4.

6. sic codd. Ex coniectura multi
scripserunt *iis*; sed *his* bene se
habet; est enim *ab illo his*; ut *hic*
autem etc. §. 17.

7. Syn. Lat. 395.

integrum, quod non eius scelus atque perfidia violarit et im-
 110 minuerit, virum optimum esse eum iudicatote. Impedimento
 est, quominus de his rebus Sulla doceatur; ceterorum lega-
 torum consilia et voluntatem Chrysogono enuntiat; monet, ut
 provideat, ne palam res agatur; ostendit, si sublata sit ven-
 ditio bonorum, illum pecuniam grandem amissurum, sese capitis
 periculum aditurum: illum acuere, hos, qui simul erant missi,
 fallere; illum identidem monere, ut caveret, hisce insidiose
 spem falsam ostendere; cum illo contra hos inire consilia,
 horum consilia illi enuntiare; cum illo partem suam depacisci,
 hisce aliqua fretus mora¹ semper omnes aditus ad Sullam
 intercludere. Postremo isto hortatore, auctore, intercessore, ad
 Sullam legati non adierunt: istius fide ac potius perfidia de-
 cepti, id quod ex ipsis cognoscere poteritis, si accusator vo-
 luerit testimonium eis denuntiare, pro re certa spem falsam
 111 domum retulerunt. In privatis rebus si quis rem mandatam
 non modo² malitiosius gessisset, sui quaestus aut commodi
 causa, verum etiam negligentius: eum maiores summum ad-
 misisse dedecus existimabant. Itaque mandati constitutum est
 iudicium³, non minus turpe, quam furti; credo propterea quod,
 quibus in rebus ipsi interesse non possumus, in his operae
 nostrae vicaria fides amicorum supponitur; quam qui laedit,
 oppugnat omnium commune praesidium et, quantum in ipso
 est, disturbat vitae societatem. Non enim possumus omnia
 per nos agere; alius in alia est re magis utilis. Idcirco ami-
 citiae comparantur, ut commune commodum mutuis officiis
 112 gubernetur. Quid recipis mandatum, si aut neglecturus aut
 ad tuum commodum conversurus es? cur mihi te offers ac
 meis commodis officio simulato officis et obstas? Recede de
 medio; per alium transigam. Suscipis onus officii, quod te
 putas sustinere posse; quod minime⁴ videtur grave iis, qui
 XXXIX. minime ipsi leves sunt. Ergo idcirco turpis haec culpa est,
 quod duas res sanctissimas violat, amicitiam et fidem. Nam
 neque mandat quisquam fere, nisi amico, neque credit, nisi ei,
 quem fidelem putat. Perditissimi est igitur hominis, simul et

1. In codd. est *fretus hora*,
fretum ora. Ex coniectura alii
 ediderunt *facta mora*, *arte et mora*,
afferenda mora.

2. Gr. Lat. 237. n. 2.

3. *iudicium mandati* i. e. man-
 dati malitiose vel negligenter gesti.

4. pro *minime*, quod est in om-
 nibus libris, probabilis est coniec-
 tura Zumptii *maxime*.

amicitiam dissolvere et fallere eum, qui laesus non esset, nisi credidisset. Itane est? In minimis rebus qui mandatum ne- 113
glexerit, turpissimo iudicio condemnetur necesse est: in re tanta, quum is, cui fama mortui, fortunae vivi commendatae sunt atque concreditaе, ignominia mortuum, morte vivum¹ affecerit, is inter honestos homines atque adeo inter vivos numerabitur? In minimis privatisque rebus etiam negligentia mandati in crimen iudiciumque infamiae² revocatur; propterea quod, si recte fiat, illum negligere oporteat, qui mandarit, non illum, qui mandatum receperit: in re tanta, quae publice gesta atque commissa sit, qui non negligentia privatum aliquod commodum laeserit, sed perfidia legationis ipsius caerimoniam polluerit maculaque affecerit, qua is tandem poena afficietur aut quo iudicio damnabitur? Si hanc ei rem privatim Sex. 114 Roscius mandavisset, ut cum Chrysogono transigeret atque decideret inque³ eam rem fidem suam, si quid opus esse putaret, interponeret: ille, qui sese facturum recepisset, nonne, si ex eo negotio tantulum in rem suam convertisset, damnatus per arbitrum et rem restitueret et honestatem omnem amitteret? Nunc non hanc ei rem Sex. Roscius mandavit, sed, id 115 quod multo gravius est, ipse Sex. Roscius cum fama, vita bonisque omnibus a decurionibus publice mandatus est: et ex eo T. Roscius non paulum nescio quid in rem suam convertit, sed hunc funditus evertit bonis; ipse tria praedia sibi depactus est; voluntatem decurionum ac municipum omnium tantidem, quanti fidem suam fecit.

Videte iam porro cetera, iudices, ut intelligatis, fingi maleficio nullum posse, quo iste sese non contaminarit. In 116 rebus minoribus socium fallere turpissimum est, aequaeque turpe atque illud, de quo ante dixi. Neque iniuria; propterea quod auxilium sibi se putat adiunxisse, qui cum altero rem communicavit. Ad cuius igitur fidem confugiet, quum per⁴ eius fidem laeditur, cui se commiserit? Atqui ea sunt animadvertenda peccata maxime, quae difficillime praecaventur. Tecti esse ad alienos possumus; intimi multa apertiora videant ne-

1. *morte vivum*. Haec duo vocabula in omnibus codd. desunt; restitui ea ex partibus vocabuli praecedentis. Alii scripserunt *egestate vivum*, *inopia vivum*, aliter.

2. codd. *negligentia in crimen mandati iudiciumque infamia*.

3. Gr. Lat. 220. n. 4.

4. Gr. Lat. 287. n. 5.

cesse est: socium¹ cavere qui possumus? quem etiam si metuimus, ius officii laedimus. Recte igitur maiores eum, qui socium fefellisset, in virorum bonorum numero non putarunt
 117 haberi oportere. At vero T. Roscius non unum rei pecuniariae socium fefellit (quod tametsi grave est, tamen aliquo modo posse ferri videtur); verum novem homines honestissimos, eiusdem muneris, legationis, officii mandatorumque socios induxit, decepit, destituit, adversariis tradidit, omni fraude et perfidia fefellit; qui de eius scelere suspicari nihil potuerunt, socium officii metuere non debuerunt, eius malitiam non viderunt, orationi vanae crediderunt. Itaque nunc illi homines honestissimi propter istius insidias parum putantur cauti providique fuisse: iste, qui initio proditor fuit, deinde perfuga, qui primo sociorum consilia adversariis enuntiavit, deinde societatem cum ipsis adversariis coiit, terret etiam nos ac minatur, tribus praediis, hoc est, praemiis sceleris, ornatus. In eiusmodi vita, iudices, in his tot tantisque flagitiis hoc quo-
 118 que maleficio, de quo iudicium est, reperietis. Etenim quaerere ita debetis: ubi multa avare, multa audacter, multa improbe, multa perfidiose facta videbitis, ibi scelus quoque latere inter illa tot flagitia² putatote. Tametsi hoc³ quidem minime latet, quod ita promptum et propositum est, ut non ex illis maleficiis, quae in illo constat esse, hoc intelligatur, verum ex hoc etiam, si quod illorum forte dubitabitur, vincatur. Quid tandem, quaeso, iudices? num aut ille lanista omnino iam a gladiatore⁴ recessisse videtur, aut iste discipulus magistro tantulum de arte concedere? Par est avaritia, similis improbitas, eadem impudentia, gemina audacia. Etenim quoniam
 XLI. 119 fidem magistri cognostis, cognoscite nunc discipuli aequitatem. Dixi iam antea, saepenumero postulatos esse ab istis duos servos in quaestionem. Tu semper, T. Rosci, recusasti. Quaero abs te, iine, qui postulabant, indigni erant, qui impetrarent? an is te non commovebat, pro quo postulabant? an res ipsa tibi iniqua videbatur? Postulabant homines nobilissimi atque integerrimi nostrae civitatis, quos iam antea nominavi; qui ita

1. alii *socium vero*.

2. Syn. Lat. 243.

3. sc. scelus.

4. i. e. a gladiatoris natura vel

arte, pro *a caede*, recessisse. Codd. fortasse omnes *a gladiatore cessisse*, unde Madvigius effecit *a gladio recessisse*; quod admodum placet.

vixerunt talesque a populo Romano putantur, ut, quidquid dicerent, nemo esset, qui non aequum putaret. Postulabant autem pro homine miserrimo atque infelicissimo, qui vel ipse sese in cruciatum dari cuperet, dum de patris morte quaereretur. Res porro abs te eiusmodi postulabatur, ut nihil interesset, 120 utrum eam rem recusares, an de maleficio confiterere. Quae quum ita sint, quaero abs te, quam ob causam recusaris. Quum occiditur¹ Sex. Roscius, ibidem fuerunt. Servos ipsos, quod ad me attinet, neque arguo neque purgo: quod a vobis hoc pugnari video, ne in quaestionem dentur, suspiciosum est. Quod vero apud vos ipsos in honore tanto sunt, profecto necesse est sci- ant aliquid, quod, si dixerint, perniciosum vobis futurum sit. — In dominos quaeri de servis iniquum est. — At nec² quae- ritur³; Sex. enim Roscius reus est; neque est iniquum, quum⁴ de hoc⁵ quaeritur; vos enim dominos esse dicitis. Cum Chry- sogono sunt. Ita credo: literis eorum et urbanitate Chryso- gonus ducitur, ut inter suos omnium deliciarum atque omnium artium puerulos, ex tot elegantissimis familiis lectos, velit hos versari, homines paene operarios, ex Amerina disciplina patris familiae rusticani. Non est ita profecto, iudices; non est veri 121 simile, ut⁶ Chrysogonus horum literas adamarit aut humanita- tem; non, ut rei familiaris negotio diligentiam cognorit eorum et fidem. Est quiddam, quod occultatur; quod quo studiosius ab ipsis opprimitur et absconditur, eo magis eminet et appa- ret. Quid igitur? Chrysogonus suine maleficii occultandi causa XLII. quaestionem de his haberi non vult? Minime, iudices; non in 122 omnes arbitror omnia convenire. Ego in Chrysogono, quod ad me attinet, nihil eiusmodi suspicor; neque hoc mihi nunc pri- mum in mentem venit dicere. Meministis, me ita distribuisse⁷ initio causam: in crimen, cuius tota argumentatio permissa Erucio est, et in audaciam, cuius partes Rosciis impositae sunt. Quidquid maleficii, sceleris, caedis erit, proprium id Rosciorum

1. In protasi tam praesens hi- storicum, quam infinitivus, rarissime reperitur. Gr. Lat. 323. 2. n.

2. codd. *ne*, Gr. Lat. 235. n. 5. extr.

3. ex antecedentibus supple *de servis in dominos*.

4. codd. pro *est iniquum quum* sine sensu habent *enim quum*.

5. *de hoc*, sc. Sex. Roscio, dixit pro *in hunc*, ut indicaret, hanc quaestionem *non contra* Roscium futuram. Totum hunc locum, cor- ruptum in codicibus, alii aliter re- stituerunt.

6. Gr. Lat. 389. n. 4.

7. Gr. Lat. 393. n. 1.

esse debebit. Nimiam gratiam potentiamque Chrysogoni dicimus et nobis obstare et perferri nullo modo posse et a vobis, quoniam potestas data est, non modo infirmari, verum etiam
 123 vindicari oportere. Ego sic existimo: qui quaeri velit ex iis, quos constat quum caedes facta sit adfuisse, eum cupere verum invenire; qui recuset, eum profecto, tametsi verbo non audeat, tamen re ipsa de maleficio suo confiteri. Dixi initio, iudices, nolle me plura de istorum scelere dicere, quam causa postulare ac necessitas ipsa cogeret. Nam et multae res afferri possunt, et unaquaeque earum multis cum argumentis dici potest. Verum ego, quod invitus ac necessario facio, neque diu, neque diligenter facere possum. Quae praeteriri nullo modo poterant, ea leviter, iudices, attigi; quae posita sunt in suspicionibus, de quibus¹ si coepero dicere, pluribus verbis sit disserendum, ea vestris ingeniis coniecturaeque committo.

XLIII. Venio nunc ad illud nomen aureum Chrysogoni, sub quo
 124 nomine tota societas latuit²; de quo, iudices, neque quo modo dicam, neque quo modo taceam, reperire possum. Si enim taceo, vel maximam partem relinquo; sin autem dico, vereor, ne non ille solus, id quod ad me nihil attinet, sed alii quoque plures laesos se esse putent. Tametsi ita se res habet, ut mihi in communem causam sectorum dicendum nihil magno opere videatur. Haec enim causa nova profecto et singularis
 125 est. Bonorum Sex. Roscii emptor est Chrysogonus. Primum hoc videamus: Eius hominis bona qua ratione venierunt? aut quo modo venire potuerunt? Atque hoc non ita quaeram, iudices, ut id dicam esse indignum, hominis innocentis bona venisse. Si enim haec audientur ac libere dicentur, non fuit tantus homo Sex. Roscius in civitate, ut de eo potissimum conqueramur. Verum hoc ego quaero: Qui potuerunt ista ipsa lege, quae de proscriptione est, sive Valeria est sive Cornelia (non enim novi nec scio), verum ista ipsa lege bona Sex. Ro-
 126 scii venire qui potuerunt? Scriptum enim ita dicunt esse, *ut eorum bona veneant, qui proscripti sunt*; quo in nu-

1. i. e. ut si de iis, Gr. Lat.
 371.

2. sic de coniectura virorum doctorum; codd. vel *statuitur* vel *statuit* (hoc ortum fortasse ex so-

cietaslatuit). Sub Chrysogoni autem nomine (is enim manceps bonorum Roscii factus erat, §. 21.) haec societas latuit, antequam a Cicerone detecta est.

mero Sex. Roscius non est: *aut eorum, qui in adversa-
riorum praesidiis occisi sunt.* Dum praesidia ulla fue-
runt, in Sullae praesidiis fuit; posteaquam ab armis recesse-
runt, in summo otio, rediens a coena Romae occisus est: si
lege, bona quoque lege venisse fateor; sin autem constat,
contra omnes non modo veteres leges, verum etiam novas
occisum esse, bona quo iure aut quo modo aut qua lege ve-
niant, quaero. In quem hoc dicam, quaeris, Eruci? Non in XLIV.
eum, quem vis et putas. Nam Sullam et oratio mea ab initio ¹²⁷
et ipsius eximia virtus omni tempore purgavit. Ego haec
omnia Chrysogonum fecisse dico, ut ementiretur, ut malum ci-
vem Roscium fuisse fingeret, ut eum apud adversarios occisum
esse diceret, ut hisce de rebus a legatis Amerinorum doceri
L. Sullam passus non sit¹. Denique etiam illud suspicor, om-
nino haec bona non venisse; id quod postea, si per vos, iudi-
ces, licitum erit, aperietur. Opinor enim esse in lege, quam ¹²⁸
ad diem proscriptiones venditionesque fiant, nimirum ad Ka-
lendas Iunias. Aliquot post menses et homo occisus est et
bona venisse dicuntur. Profecto aut haec bona in tabulas pu-
blicas nulla² redierunt, nosque ab isto nebulone facetius elu-
dimur, quam putamus; aut, si redierunt, tabulae publicae cor-
ruptae aliqua ratione sunt. Nam lege quidem bona venire
non potuisse constat. Intellego, me ante tempus, iudices, haec
scrutari, et propemodum errare, qui quum capiti Sex. Roscii
mederi debeam, reduviam curem. Non enim laborat de pecu-
nia, non ullius³ rationem sui commodi ducit; facile egestatem
suam se laturum putat, si hac indigna suspicione et ficto cri-
mine liberatus sit. Verum quaeso a vobis, iudices, ut haec ¹²⁹
pauca, quae restant, ita audiatis, ut partim me dicere pro me
ipso putetis, partim pro Sex. Roscio. Quae enim mihi ipsi in-
digna et intolerabilia videntur, quaeque ad omnes, nisi provi-
demus, arbitror pertinere: ea pro me ipso ex animi mei sensu
ac dolore pronuntio. Quae ad huius vitae casum causamque
pertineant, et quid hic pro se dici velit et qua conditione con-
tensus sit, iam in extrema oratione nostra, iudices, audietis.

1. *fecit, ut ementiretur pro
ementiebatur* (Gr. Lat. 398. n. 3.);
*fecit ut passus non sit pro non
passus est*; Gr. Lat. §. 329. 2.
348. n. 1.

Cic. Orat.

2. Gr. Lat. 235. n. 4.

3. *non ullius pro nullius dixit*
propter anaphoram.

XLV. Ego haec a Chrysogono mea sponte, remoto Sex. Roscio,
¹³⁰ quaero: primum quare civis optimi bona venierint; deinde
 quare hominis eius, qui neque proscriptus¹ neque apud adver-
 sarios occisus est, bona venierint, quum in eos solos lex
 scripta sit; deinde quare aliquanto post eam diem venierint,
 quae dies in lege praefinita est; deinde cur tantulo venierint².
 Quae omnia si, quemadmodum solent liberti nequam et im-
 probi facere, in patronum suum voluerit conferre, nihil egerit.
 Nemo est enim, qui nesciat, propter magnitudinem rerum
¹³¹ multa multos, partim imprudente³ L. Sulla, commisisse. Placet
 igitur, in his rebus aliquid imprudentia praeteriri? Non placet,
 iudices, sed necesse est. Etenim si Iuppiter optimus maximus,
 cuius nutu et arbitrio coelum, terra mariaque reguntur, saepe
 ventis vehementioribus aut immoderatis tempestatibus aut ni-
 mio calore aut intolerabili frigore hominibus nocuit, urbes de-
 levit, fruges perdidit, quorum nihil pernicii⁴ causa divino con-
 silio, sed⁵ vi ipsa et magnitudine rerum factum putamus; at
 contra commoda, quibus utimur, lucemque, qua fruimur, spiri-
 tumque, quem ducimus, ab eo nobis dari atque impertiri vide-
 mus: quid miramur, L. Sullam, quum solus rem publicam re-
 geret orbemque terrarum gubernaret imperiique maiestatem,
 quam armis receperat, legibus confirmaret, aliqua animadver-
 tere non potuisse? nisi hoc mirum est, quod vis divina assequi
¹³² non possit, si id mens humana adepta non sit. Verum ut
 haec missa faciam, quae iam facta sunt: ex iis, quae nunc
 quum maxime fiunt, nonne quivis potest intelligere, omnium
 architectum et machinatorem unum esse Chrysogonum, qui
 Sex. Roscii nomen deferendum curavit? [hoc iudicium] cuius
 honoris causa accusare se dixit Erucius. . . .

(Desunt non pauca.)

XLVI. . . aptam et ratione dispositam se habere existimant, qui in
 Salentinis, aut in Bruttiis habent, unde vix ter in anno audire
 nuntium possunt.

1. Haec duo verba *neque pro-*
scriptus in codd. exciderunt.

2. Gr. Lat. 466. 3.

3. Ex coniectura profectum est
 malum illud additamentum *partim*

connivente; multo melius est, quod
 Madvigius proposuit, *partim invito*.

4. Gr. Lat. 53. 3.

5. Gr. Lat. 459. n. 3.

Alter¹ tibi descendit de palatio et aedibus suis: habet 133
 animi [relaxandi] causa rus amoenum et suburbanum; plura
 praeterea praedia, neque tamen ullum, nisi praeclarum et pro-
 pinquum; domus referta vasis Corinthiis et Deliacis, in quibus
 est authepsa illa, quam tanto pretio nuper mercatus est, ut,
 qui praetereuntes quid praeco enumeraret² audiebant, fundum
 venire arbitrarentur. Quid praeterea caelati argenti, quid
 stragulae vestis, quid pictarum, tabularum, quid signorum, quid
 marmoris apud illum putatis esse? Tantum scilicet, quantum
 e multis splendidisque familiis in turba et rapinis coacervari
 una in domo potuit. Familiam vero quantam et quam variis
 cum artificiis habeat, quid ego dicam? Mitto hasce artes vulga- 134
 res, coquos, pistorum, lepticarios: animi et aurium causa tot
 homines habet, ut quotidiano cantu vocum et nervorum et ti-
 biarum nocturnisque conviviiis tota vicinitas personet. In hac
 vita, iudices, quos sumptus quotidianos, quas effusiones fieri
 putatis? quae vero convivia? Honesta, credo, in eiusmodi domo;
 si domus haec habenda est potius, quam officina nequitiae et
 deversorium flagitiorum omnium. Ipse vero quemadmodum 135
 composito et delibuto capillo passim per forum volitet cum
 magna caterva togatorum³, videtis, iudices. Etiam videtis,
 iudices⁴, ut omnes despiciat, ut hominem prae se neminem
 putet, ut se solum beatum, solum potentem putet. Quae vero
 efficiat et quae conetur, si velim commemorare: vereor, iudices,
 ne quis imperitior existimet, me causam nobilitatis victoriam-
 que voluisse laedere; tametsi meo iure possum, si quid in hac
 parte mihi non placeat, vituperare. Non enim vereor, ne quis XLVII.
 alienum me animum habuisse a causa nobilitatis existimet. 136
 Sciunt ii, qui me norunt, me pro illa⁵ tenui infirmaque parte,
 posteaquam id, quod maxime volui, fieri non potuit, ut com-
 poneretur⁶, id maxime defendisse, ut ii vincerent, qui vicerunt.
 Quis enim erat, qui non videret, humilitatem cum dignitate de

1. *Alter*, Chrysogonum puta;
tibi, Gr. Lat. 264. n. 4.

2. alii *praetereuntes pretium*
enumerare; codicum scriptura ob-
 scura est.

3. *Togati* sunt cives ingenui,
 quos turpe erat esse in clientela
 liberti.

4. *Etiam videtis, iudices*; haec
 in omnibus codd. leguntur, nisi quod
 in duobus est *et unum* pro *etiam*.
 Plerique editores ea omittunt.

5. sic omnes codd.; *illa* i. e.
quam in me norunt; alii pro *illa*
 ex coniectura scripserunt *mea*.

6. cf. §. 33.

amplitudine contendere? quo in certamine perdit civis erat, non se ad eos iungere, quibus incolumibus et domi dignitas, et foris auctoritas retineretur. Quae perfecta esse et suum cuique honorem et gradum redditum gaudeo, iudices, vehementerque laetor; eaque omnia deorum voluntate, studio populi Romani, consilio et imperio et felicitate L. Sullae gesta esse intelligo. Quod animadversum est in eos, qui contra omni ratione pugnarunt, non debeo reprehendere; quod viris fortibus, quorum opera eximia in rebus gerendis exstitit, honos habitus est, laudo. Quae ut fierent, idcirco pugnatum esse arbitror, meque in eo studio partium fuisse confiteor. Sin autem id actum est et idcirco arma sumpta sunt, ut homines postremi pecuniis alienis locupletarentur et in fortunas uniuscuiusque impetum facerent, et id non modo re prohibere non licet, sed ne verbis quidem vituperare: tum vero in isto bello non recreatus neque restitutus, sed subactus oppressusque populus Romanus est. Verum longe aliter est. Nihil horum est, iudices; non modo non laedetur causa nobilitatis, si istis hominibus resistetis, verum etiam ornabitur. Etenim qui haec vituperare volunt, Chrysogonum tantum posse queruntur; qui laudare volunt, concessum ei non esse commemorant. Ac iam nihil est, quod quisquam aut tam stultus aut tam improbus sit, qui dicat, *vellem quidem liceret; hoc dixissem*. Dicas licet. *Hoc fecissem*. Facias licet; nemo prohibet. *Hoc decrevissem*. Decerne, modo recte; omnes approbabunt. *Hoc iudicassem*. Laudabunt omnes, si recte et ordine iudicaris. Dum necesse erat¹ resque ipsa cogebat, unus omnia poterat; qui posteaquam magistratus creavit legesque constituit, sua cuique procuratio auctoritasque est restituta. Quam si retinere volunt ii qui recuperarunt, in perpetuum poterunt obtinere; sin has caedes et rapinas et hos tantos tamque profusos sumptus aut facient aut approbabunt, nolo in eos gravius quidquam, ne ominis quidem causa, dicere. Unum hoc dico: Nostri isti nobiles, nisi vigilantes et boni et fortes et misericordes erunt, iis hominibus, in quibus haec² erunt, ornamenta sua concedant necesse est.

140 Quapropter desinant aliquando dicere, male aliquem locutum esse, si quis vere ac libere locutus sit; desinant suam causam cum Chrysogono communicare; desinant, si ille laesus sit, de

1. Gr. Lat. 327. 1.

2. haec i. e. hae virtutes.

se aliquid detractum arbitrari; videant, ne turpe miserumque sit, eos, qui equestrem splendorem pati non potuerunt, servi nequissimi dominationem ferre posse. Quae quidem dominatio, iudices, in aliis rebus antea versabatur; nunc vero quam viam muniat et¹ quod iter affectet, videtis: ad fidem, ad ius iurandum, ad iudicia vestra, ad id, quod solum prope in civitate sincerum sanctumque restat. Hicne etiam sese putat aliquid 141 posse Chrysogonus? hic etiam potens esse vult? O rem miseram atque acerbam! Neque mehercule hoc² indigne fero, quod verear ne quid possit; verum quod ausus est, quod speravit, sese apud tales viros aliquid ad perniciem posse innocentis, id ipsum queror. Idcircone experrecta nobilitas armis atque XLIX. ferro rem publicam recuperavit, ut ad libidinem suam liberti servulique nobilium bona, fortunas vestras atque nostras vexare possent? Si id actum est, fateor me errasse, qui hoc maluerim; 142 fateor insanisse, qui cum illis senserim; tametsi inermis, iudices, sensi. Sin autem victoria nobilium ornamento atque emolumento rei publicae populoque Romano debet esse, tum vero optimo et nobilissimo cuique meam orationem gratissimam esse oportet. Quod si quis est, qui et se et causam laedi putet, quum Chrysogonus vituperetur: is causam ignorat, se ipsum prope non novit³. Causa enim splendidior fiet, si nequissimo cuique resistetur. Ille improbissimus Chrysogoni fautor, qui sibi cum illo rationem communicatam putat, quum⁴ laeditur, ab hoc splendore causae separatur.

Verum haec omnis oratio, ut iam ante dixi, mea est, qua 143 me uti res publica et dolor meus et istorum iniuria coegit: Sex.⁵ Roscius horum nihil indignum putat, neminem accusat, nihil de suo patrimonio queritur; putat homo imperitus morum, agricola et rusticus, ista omnia, quae vos per Sullam gesta esse dicitis, more, lege, iure gentium facta; culpa liberatus et crimine nefario solutus cupit a vobis discedere. Si hac in- 144 digna suspicione careat, animo aequo se carere suis omnibus

1. sic scripsi de coniectura; codd. et edd. omnes *munitet*; sed *munitare* non est vocabulum Latinum.

2. *hoc* i. e. hac re, propterea.

3. i. e. *prope non novit*, quam sit *improbis*; quae sententia ap-

tissima est. Itaque falso viri docti contra omnes codd. pro *prope non novit* scripserunt *probe novit*.

4. codd. *laeditur*, *quum*; emendavit Th. Mommsen.

5. sic Madvigius; libri *coegit. Sed Roscius*.

commodis dicit. Rogat oratque te, Chrysogone, si nihil de patris fortunis amplissimis in suam rem convertit; si nulla in re te fraudavit; si tibi optima fide sua omnia concessit, annumeravit, appendit; si vestitum, quo ipse tectus erat, annulumque de digito suum tibi tradidit; si ex omnibus rebus se ipsum nudum neque praeterea quidquam excepit: ut sibi per te liceat L. innocenti amicorum opibus vitam in egestate degere. Praedia
 145 mea tu possides, ego aliena misericordia vivo: concedo, et quod animus aequus est, et quia necesse est. Mea domus tibi patet, mihi clausa est: fero. Familia mea maxima uteris, ego servum habeo nullum: patior et ferendum puto. Quid vis amplius? quid insequeris? quid oppugnas? qua in re tuam voluntatem laedi a me putas? ubi tuis commodis officio? quid tibi obsto? Si spoliolorum causa vis hominem occidere, spoliasti; quid quaeris amplius? si inimicitiarum, quae sunt tibi inimicitiae cum eo, cuius ante praedia possedisti, quam ipsum cognosti? Sin metuis¹, ab eone aliquid metuis, quem vides ipsum ab sese tam atrocem iniuriam propulsare non posse? sin, quod bona, quae Roscii fuerunt, tua facta sunt, idcirco hunc illius filium studes perdere, nonne ostendis id te vereri, quod praeter ceteros tu metuere non debeas, ne quando liberis pro-
 146 scriptorum bona patria reddantur? Facis iniuriam, Chrysogone, si maiorem spem emptionis tuae in huius exitio ponis, quam in iis rebus, quas L. Sulla gessit. Quodsi tibi causa nulla est, cur hunc miserum tanta calamitate affici velis; si tibi omnia sua praeter animam tradidit nec sibi quidquam paternum ne monumenti quidem causa reservavit: per deos immortales, quae ista tanta crudelitas est? quae tam fera immanisque natura? Quis unquam praedo fuit tam nefarius, quis pirata tam barbarus, ut, quum integram praedam sine sanguine habere posset,
 147 cruenta spolia detrahare mallet? Scis hunc nihil habere, nihil audere, nihil posse, nihil unquam contra rem tuam cogitasse; et tamen oppugnas eum, quem neque metuere potes neque odisse debes nec quidquam habere iam reliqui vides, quod ei detrahare possis: nisi hoc indignum putas, quod vestitum sedere in iudicio vides, quem tu e patrimonio, tamquam e naufragio, nudum expulisti. Quasi vero nescias, hunc et ali et

1. sic codd. nisi quod nonnulli metuas; alii coniectura non ne-

cessaria *sin metus*.

vestiri a Caecilia, Balearici filia, Nepotis sorore, spectatissima femina; quae quum patrem clarissimum, amplissimos patruos, ornatissimum fratrem haberet, tamen, quum esset mulier, virtute perfecit, ut, quanto honore ipsa ex illorum dignitate afficeretur, non minora illis ornamenta ex sua laude redderet. An quod diligenter defenditur, id tibi indignum facinus videtur? Mihi crede, si pro patris eius hospitiiis et gratia vellent omnes huius hospites adesse et auderent libere defendere, satis copiose defenderetur; sin autem pro magnitudine iniuriae proque eo, quod summa res publica in huius periculo tentatur, haec omnes vindicarent, consistere mehercule vobis isto in loco non liceret. Nunc ita defenditur, non sane, ut moleste ferre adversarii debeant, neque ut se potentia superari putent. Quae domi gerenda sunt, ea per Caeciliam transiguntur; fori iudicii-que rationem M. Messalla, ut videtis, iudices, suscepit. Qui si iam satis aetatis atque roboris haberet, ipse pro Sex. Roscio diceret; quoniam ad dicendum impedimento est aetas et pudor, qui ornat aetatem, causam mihi tradidit, quem sua¹ causa cupere ac debere intelligebat; ipse assiduitate, consilio, auctoritate, diligentia perfecit, ut Sex. Roscii vita, erepta de manibus sectorum, sententiis iudicum permitteretur. Nimirum, iudices, pro hac nobilitate pars maxima civitatis in armis fuit; haec acta res est, ut ii² nobiles restituerentur in civitatem, qui hoc facerent, quod facere Messallam videtis; qui caput innocentis defenderent, qui iniuriae resisterent, qui, quantum possent, in salute alterius, quam in exitio mallent ostendere. Quodsi omnes, qui eodem loco nati sunt, facerent, et res publica ex illis et ipsi ex invidia minus laborarent.

Verum si a Chrysogono, iudices, non impetramus, ut pecunia nostra contentus sit, vitam ne petat; si ille adduci non potest, ut, quum ademerit nobis omnia, quae nostra erant propria, ne lucem quoque hanc, quae communis est, eripere cupiat; si non satis habet, avaritiam suam pecunia explere, nisi etiam crudelitati sanguis praebitus³ sit: unum perfugium, iudices, una spes reliqua est Sex. Roscio, eadem, quae rei

1. i. e. *Messallae*; cf. in Caecil.

§. 21.

2. *ut ii*, coni. Madvigii; codd. *uti nobiles*.

3. *crudelitati sanguis praebitus*, coni. Madvigii; codd. *crudelitate sanguinis praeditus*.

publicae, vestra pristina bonitas et misericordia; quae si manet, salvi etiam nunc esse possumus. Sin ea crudelitas, quae hoc tempore in re publica versata est, vestros quoque animos (id quod fieri profecto non potest) duriores acerbioresque reddidit¹, actum est, iudices; inter feras satius est aetatem degere, quam
 151 in hac tanta immanitate versari. Ad eamne rem vos reservati estis? ad eamne rem delecti, ut eos condemnaretis, quos sectores ac sicarii iugulare non potuissent? Solent hoc boni imperatores facere, quum proelium committunt, ut in eo loco, quo fugam hostium fore arbitrentur, milites collocent, in quos, si qui ex acie fugerint, de improvviso incidant. Nimirum similiter arbitrantur isti bonorum emptores, vos hic tales viros sedere, qui excipiat eos, qui de suis manibus effugerint. Dii prohibeant, iudices, ut² hoc, quod maiores consilium publicum
 152 vocari voluerunt³, praesidium sectorum existimetur. An vero, iudices, vos non intelligitis, nihil aliud agi, nisi ut proscriptorum liberi quavis ratione tollantur, et eius rei initium in vestro iure iurando atque in Sex. Roscii periculo quaeri? Dubium est, ad quem maleficio pertineat, quum videatis ex altera parte sectorem, inimicum, sicarium, eundemque accusatorem hoc tempore; ex altera parte egentem, probatum suis filium, in quo non modo culpa nulla⁴, sed ne suspicio quidem potuit consistere? Numquid hic aliud videtis obstare Roscio, nisi
 LIIL. quod patris bona venierunt? Quodsi id vos suscipitis et eam
 153 ad rem operam vestram profitemini; si idcirco sedetis, ut ad vos adducantur eorum liberi, quorum bona venierunt: cavete, per deos immortales, iudices, ne nova et multo crudelior per vos proscriptio instaurata esse videatur. Illam priorem, quae facta est in eos, qui arma capere potuerunt, tamen senatus suscipere noluit, ne quid acrius, quam more maiorum comparatum est, publico consilio factum videretur: hanc vero, quae ad eorum liberos atque ad infantium puerorum incunabula pertinet, nisi hoc iudicio a vobis reiicitis et aspernamini, videte, per deos immortales, quem in locum rem publicam perventuram putetis.

1. Gr. Lat. 327. 2 n. 1.

2. Gr. Lat. 353. n. 3.

3. Gr. Lat. 369. n. 2.

4. vel addi vel suppleri debet est; neque sententia neque usus patitur suppleri *potest consistere*; Gr. Lat. 237. 1.

Homines sapientes et ista auctoritate et potestate prae- 154
ditos, qua vos estis, ex quibus rebus maxime res publica labo-
rat, iis maxime mederi convenit. Vestrum nemo est, quin in-
telligat, populum Romanum, qui quondam in hostes lenissimus
existimabatur, hoc tempore domestica crudelitate laborare.
Hanc tollite ex civitate, iudices, hanc pati nolite diutius in hac
re publica versari; quae non modo id habet in se mali, quod
tot cives atrocissime sustulit, verum etiam hominibus lenissimis
ademit misericordiam consuetudine incommodorum. Nam quum
omnibus horis aliquid atrociter fieri videmus aut audimus, etiam
qui natura mitissimi sumus, assiduitate molestiarum sensum
omnem humanitatis ex animis amittimus.

M. TULLII CICERONIS

IN

Q. CAECILIUM ORATIO,

QUAE *DIVINATIO* DICITUR.

ARGUMENTUM.

C. Verres propraetor quum per tres annos Siciliam provinciam pessime vexavisset, a Siculis civitatibus omnibus, praeter Syracusanos et Mamertinos, qui scelerum Verris participes putabantur, repetundarum reus postulatus est. Quam accusationem ut susciperet, omnes illae civitates a Cicerone petebant, cuius et fidem in quaestura Lilybaetana cognoverant et eo tempore summam dicendi gloriam esse intelligebant. Eandem tamen accusationem petebat *Q. Caecilius Niger*, natione Siculus, quum complures propter causas eam sibi rectius deferri contenderet. Itaque apud M'. Acilium Glabrionem, praetorem urbanum, habita est *actio de accusatore constituendo*; quae actio, quoniam non de facto quodam iudicandum, sed quid esset faciendum divinandum erat, *divinatio* fere nominabatur: unde haec ipsa Ciceronis oratio eodem nomine appellata est. Ostendit autem Cicero, Caecilium quum propter alias res, tum propter easdem causas, quas ille in suam partem converti posse putaverat, ad hanc accusationem minime idoneum posse iudicari; eademque oratione Verris ipsius praecipua scelera breviter perstringit.

a. Chr. Habita est oratio ad iudices, M. Licinio Crasso et Cn. Pompeio Magno coss., apud M'. Acilium Glabrionem praetorem. Repudiato Caecilio accusatio Ciceroni data est. Quae secuta sint, vide in vita Ciceronis, 5.

Si quis vestrum, iudices, aut eorum, qui adsunt, forte miratur, I. 1
 me, qui tot annos in causis iudiciisque publicis ita sim versa-
 tus, ut defenderim multos, laeserim¹ neminem, subito nunc
 mutata voluntate ad accusandum descendere²: is, si mei con-
 siliū causam rationemque cognoverit, una et id quod facio pro-
 babit, et in hac causa profecto neminem praeponendum mihi
 esse actorem putabit. Quum quaestor in Sicilia fuisset, iudi- 2
 ces, itaque ex ea provincia decessissem, ut Siculis omnibus
 iucundam diuturnamque memoriam quaesturae nominisque mei
 relinquerem: factum est, uti quum summum in veteribus pa-
 tronis³ multis, tum nonnullum etiam in me praesidium suis
 fortunis constitutum esse arbitrarentur. Qui nunc, populati
 atque vexati, cuncti ad me publice saepe venerunt, ut suarum
 fortunarum omnium causam defensionemque susciperem: me
 saepe esse pollicitum, saepe ostendisse dicebant, si quod tem-
 pus accidisset, quo tempore aliquid a me requirerent, commodis
 eorum⁴ me non defuturum. Venisse tempus aiebant, non iam ut 3
 commoda sua, sed ut vitam salutemque totius provinciae defen-
 derem; sese iam ne deos quidem in suis urbibus, ad quos confu-
 gerent, habere, quod eorum simulacra sanctissima C. Verres ex
 delubris⁵ religiosissimis sustulisset; quas res luxuries in flagitiis,
 crudelitas in suppliciis, avaritia in rapinis, superbia in contumeliis
 efficere potuisset, eas omnes sese hoc uno praetore per triennium
 pertulisse; rogare et orare, ne illos supplices aspernarer, quos, me
 incolumi, nemini supplices esse oporteret. Tuli graviter et acerbe, II. 4.
 iudices, in eum me locum adduci, ut aut eos homines spes falleret,
 qui opem a me atque auxilium petissent, aut ego, qui me ad de-
 fendendos homines ab ineunte adolescentia dedissem, tempore at-
 que officio coactus ad accusandum traducerer. Dicebam, eos ha-
 bere actorem Q. Caecilium, qui praesertim quaestor in sua⁶ pro-
 vincia post me quaestorem fuisset. Quo ego adiumento sperabam
 hanc a me molestiam posse demoveri, id mihi erat adversarium

1. Gr. Lat. 329. 3.

2. alii *miratur me, qui — de-
scenderim.*

3. Siculorum patroni veteres
Marcelli, Scipiones, alii, a quibus
olim servati et defensi erant.

4. *eorum* dixit, tamquam si recta

oratio esset: *Pollicitus eram, me —
non defuturum.* Poterat etiam di-
cere *suis.* Gr. Lat. 403. 9.

5. Syn. Lat. 263.

6. *sua* i. e. Siculorum; alii *ea-
dem*; tum *post me quaestorem* male
omittitur a quibusdam.

maxime; nam illi multo mihi hoc¹ facilius remisissent, si istum
 5 non nossent, aut si iste apud eos quaestor non fuisset. Ad-
 ductus sum, iudices, officio, fide, misericordia, multorum bono-
 rum exemplo, veteri consuetudine institutoque maiorum, ut
 onus huius² laboris atque officii, non ex meo, sed ex meorum
 necessariorum tempore mihi suscipiendum putarem. Quo in
 negotio tamen illa me res, iudices, consolatur, quod haec, quae
 videtur esse, accusatio mea non potius accusatio, quam defen-
 sio est existimanda. Defendo enim multos mortales, multas
 civitates, provinciam Siciliam totam. Quamobrem, quia unus³
 mihi est accusandus, propemodum manere in instituto meo
 videor et non omnino a defendendis hominibus sublevandisque
 6 discedere. Quodsi hanc causam tam idoneam, tam illustrem,
 tam gravem non haberem; si aut hoc a me Siculi non pe-
 tissent aut mihi cum Siculis causa tantae necessitudinis non
 intercederet et hoc, quod facio, me rei publicae causa facere
 profiterer, ut homo singulari cupiditate, audacia, scelere prae-
 ditus, cuius furta atque flagitia non in Sicilia solum, sed in
 Achaia, Asia, Cilicia, Pamphylia⁴, Romae denique ante oculos
 omnium maxima turpissimaque nossemus, me agente in iudicium
 vocaretur: quis tandem esset, qui meum consilium aut factum⁵
 III. posset reprehendere? Quid est, pro deum hominumque fidem,
 7 in quo ego rei publicae plus hoc tempore prodesse possim?
 Quid est, quod aut populo Romano gratius esse debeat, aut
 sociis exterisque nationibus optatius esse possit, aut saluti for-
 tunisque omnium magis accommodatum sit? Populatae, vexatae,
 funditus eversae provinciae, socii stipendiariiique populi Ro-
 mani afflicti, miseri, iam non salutis spem, sed solatium exitii
 8 quaerunt. Qui iudicia manere apud ordinem senatorium⁶ vo-
 lunt, queruntur, accusatores se idoneos non habere: qui ac-
 cusare possunt, iudiciorum severitatem desiderant. Populus Ro-
 manus interea, tametsi multis incommodis difficultatibusque
 affectus est, tamen nihil aequae in re publica atque illam ve-
 terem iudiciorum vim gravitatemque requirit. Iudiciorum de-

1. i. e. *quod a me petebant.*

2. alii *hoc.*

3. sic optimi; alii *si mihi unus*;
 nos: *nur einer*; Latine ad *unus*
 nunquam additur *tantum, solum,*
modo.

4. in his provinciis Verres quae-
 stor et legatus fuerat, cf. §. 38.

5. alii *factum aut consilium,*
 utrumque in codd.

6. Sulla iudicia ab equestri ordine
 ad ordinem senatorium transtulerat.

siderio tribunicia potestas efflagitata¹ est; iudiciorum levitate ordo quoque alius² ad res iudicandas postulatur; iudicum culpa atque dedecore etiam censorium nomen, quod asperius antea populo videri solebat, id nunc poscitur, id iam popolare atque etiam plausibile factum est. In hac libidine hominum nocentissimorum, in populi Romani quotidiana querimonia, iudiciorum infamia, totius ordinis offensione, quum hoc unum his tot incommodis remedium esse arbitrarer, ut homines idonei atque integri causam rei publicae legumque susciperent: fateor, me salutis omnium causa ad eam partem accessisse rei publicae sublevandae, quae maxime laboraret. Nunc, quoniam quibus rebus adductus ad causam accesserim demonstravi, dicendum necessario est de contentione nostra, ut in constituendo accusatore, quid sequi possitis, habeatis.

Ego sic intelligo, iudices: quum de pecuniis repetundis nomen cuiuspiam deferatur, si certamen inter aliquos sit, cui potissimum delatio detur, haec duo in primis spectari oportere: quem maxime velint actorem esse ii, quibus factae esse dicantur iniuriae, et quem minime velit is, qui eas iniurias fecisse arguatur. In hac causa, iudices, tametsi utrumque esse arbitror perspicuum, tamen de utroque dicam, et de eo prius, quod apud vos plurimum debet valere, hoc est, de voluntate eorum, quibus iniuriae factae sunt; quorum causa iudicium de pecuniis repetundis est constitutum. Siciliam provinciam C. Verres per triennium depopulatus esse, Siculorum civitates vastasse, domos exinanisse, fana spoliasset dicitur. Adsunt, queruntur Siculi universi; ad meam fidem, quam habent spectatam iam et³ cognitam, confugiunt; auxilium sibi per me a vobis atque a populi Romani legibus petunt; me defensorem calamitatum suarum, me ultorem iniuriarum, me cognitorem iuris sui, me actorem causae totius esse voluerunt. Utrum, Q. Caecili, hoc dices, me non Siculorum rogatu ad causam accedere, an optimorum fidelissimorumque sociorum voluntatem apud hos gravem esse non oportere? Si id audebis dicere, quod C. Verres, cui te inimicum esse simulas⁴, maxime existimari vult, Siculos hoc a me non

1. tribunicia potestas, quam Sulla maxime deminuerat, rogatione (*efflagitatu*) Pompeii restituta est.

2. sc. *equester*; paulo post iu-

dicia divisa sunt inter tres ordines, senatores, equites, tribunos aëriarios.

3. alii *diu cognitam*.

4. Syn. Lat. 50.

petisse: primum causam inimici tui sublevabis, de quo non praeiudicium, sed plane iudicium iam factum putatur, quod ita percrebuit¹, Siculos omnes actorem suae causae contra
 13 illius iniurias quaesisse. Hoc si tu, inimicus eius, factum negabis, quod ipse, cui maxime haec res obstat, negare non audet: videto, ne² nimium familiariter inimicitias exercere videare. Deinde sunt testes viri clarissimi nostrae civitatis; quos omnes a me nominari non est necesse, eos qui adsunt appellabo; quos, si mentirer, testes esse impudentiae meae minime vellem. Scit is, qui est in consilio, C. Marcellus; scit is, quem adesse video, Cn. Lentulus Marcellinus; quorum fide atque praesidio Siculi maxime utuntur³, quod omnino Marcellorum
 14 nomini tota illa provincia adiuncta est. Hi sciunt, hoc non modo a me petitum esse, sed ita saepe et ita vehementer esse petitum, ut aut causa mihi suscipienda fuerit aut officium necessitudinis repudiandum. Sed quid ego his testibus utor, quasi res dubia aut obscura sit? Adsunt homines ex tota provincia nobilissimi, qui praesentes vos orant atque obsecrant, iudices, ut in actore causae suae deligendo vestrum iudicium ab suo iudicio ne⁴ discrepet. Omnium civitatum totius Siciliae legationes adsunt, praeter duas civitates; quarum duarum si adessent, duo crimina vel maxima minuerentur, quae cum his
 15 civitatibus C. Verri communicata sunt. At enim⁵ cur a me potissimum hoc praesidium petiverunt? Si esset dubium, petissent necne, dicerem cur petissent. Nunc vero quum id ita perspicuum sit, ut oculis iudicare possitis: nescio, cur hoc mihi detrimento esse debeat, si id mihi obiiciatur, me potissimum
 16 esse delectum. Verum id mihi non sumo, iudices, et hoc non modo in oratione mea non pono, sed ne in opinione quidem cuiusquam relinquo, me omnibus patronis esse praepositum. Non ita est; sed uniuscuiusque temporis⁶, valetudinis, facultatis ad agendum, ducta ratio est. Mea fuit semper haec in hac re voluntas et sententia, quemvis ut hoc mallet de iis, qui essent idonei, suscipere, quam me; me ut mallet, quam
 V. neminem. Reliquum est iam, ut⁷ illud quaeramus, quum hoc
 17

1. alii *percrebuit*; cf. *putesco*, *rubesco*, Gr. Lat. 141.

2. Gr. Lat. 349. n. 4.

3. *utuntur* codd. omnes; edd. nituntur.

4. Gr. Lat. 348. n. 2.

5. Gr. Lat. 229. n. 1.

6. Gr. Lat. 272. n. 2.

7. Gr. Lat. 399.

constet, Siculos a me petisse, ecquid hanc rem apud vos animosque vestros valere oporteat; ecquid auctoritatis apud vos in suo iure repetundo socii populi Romani, supplices vestri, habere debeant. De quo quid ego plura commemorem? Quasi vero dubium sit, quin tota lex de pecuniis repetundis sociorum causa constituta sit. Nam civibus quum sunt ereptae pecuniae, civili fere actione et privato iure repetuntur. Haec lex socialis est; hoc ius nationum exterarum est; hanc habent arcem, minus aliquanto nunc quidem munitam, quam antea; verumtamen, si qua reliqua spes est, quae sociorum animos consolari possit, ea tota in hac lege posita est; cuius legis non modo a populo Romano, sed etiam ab ultimis nationibus iampridem severi custodes requiruntur. Quis ergo¹ est, qui neget, oportere eorum arbitrato lege agi, quorum causa lex sit constituta? Sicilia tota, si una voce loqueretur², hoc diceret: Quod auri, quod argenti, quod ornamentorum in meis urbibus, sedibus, delubris fuit; quod in unaquaque re, beneficio senatus populi que Romani, iuris habui: id mihi tu, C. Verres, eripuisti atque abstulisti; quo nomine abs te sestertium millies³ ex lege repeto. Si universa, ut dixi, provincia loqui posset, hac voce uteretur: quoniam id non poterat, harum rerum actorem, quem idoneum esse arbitrata est, ipsa delegit. In eiusmodi re quisquam tam impudens reperietur, qui ad alienam causam, invitis iis quorum negotium est, accedere aut adspirare audeat? Si tibi, Q. Caecili, hoc Siculi dicerent: Te non novimus; nescimus, qui sis; nunquam te antea vidimus; sine nos per eum nostras fortunas defendere, cuius fides est nobis cognita: nonne id dicerent, quod cuivis probare deberent? Nunc hoc dicunt: utrumque se nosse; alterum se cupere defensorem esse fortunarum suarum, alterum plane nolle. Cur nolint, etiamsi tacerent⁴, satis dicunt. Verum non tacent. Tamen his invitissimis te offeres? tamen in aliena causa loquere? tamen eos defendes, qui se ab omnibus desertos potius⁵, quam abs te defensos esse malunt? tamen his operam tuam pollicebere, qui te neque velle⁶ sua causa nec, si cupias,

1. alii *igitur*; Syn. Lat. 490.

2. Gr. Lat. 344. n. 1.

3. Gr. Lat. 484. 3.

4. sic recte codd. plerique; alii vel *taceant* vel *tacent*. Gr. Lat.

344. n. 3.

5. Gr. Lat. 462. 3.

6. *supple operam praestare; sua causa, propter se, studio sui, Siculorum*; Rosc. Am. 149.

posse arbitrantur? Cur eorum spem exiguam reliquarum fortunarum, quam habent in legis et iudicii severitate positam, vi extorquere conaris? cur te interponis invitissimis his¹, quibus maxime lex consultum esse vult? cur, de quibus in provincia non optime es meritus, eos nunc plane fortunis omnibus conaris evertere? cur his non modo persequendi iuris sui, sed
 22 etiam deplorandae calamitatis adimis potestatem? Nam² te actore, quem eorum adfuturum putas, quos intelligis, non ut per te alium, sed ut per aliquem³ te ipsum ulciscantur laborare?

VII. At enim solum⁴ id est, ut me Siculi maxime velint: alterum illud, credo, obscurum est, a quo Verres minime se accusari velit. Ecquis unquam tam palam de honore, tam vehementer de salute sua contendit, quam ille atque illius amici, ne haec mihi delatio detur? Sunt multa, quae Verres in me esse arbitratur, quae scit in te, Q. Caecili, non esse; quae cuiusmodi in utroque nostrum sint, paulo post commemorabo.
 23 Nunc tantum id dicam, quod tacitus tu mihi assentiare: nullam rem in me esse, quam ille contemnat; nullam in te, quam pertimescat. Itaque magnus ille defensor et amicus eius tibi [Hortensius] suffragatur, me oppugnat; aperte ab iudicibus petit, ut tu mihi anteponare, et ait, hoc se honeste sine ulla invidia ac sine ulla offensione⁵ contendere. „Non enim, inquit, illud peto, quod soleo quum vehementius contendendi impetrare; reus ut absolvatur, non peto: sed ut ab hoc potius, quam ab illo accusetur, id peto. Da mihi hoc; concede, quod facile est, quod honestum, quod non invidiosum: quod quum dederis, sine ullo tuo periculo, sine infamia illud dederis, ut is ab
 24 solvatur, cuius ego causa laboro.“ Et ait idem, ut aliquis metus adiunctus sit ad gratiam: certos esse in consilio⁶, quibus ostendi tabellas velit; id esse perfacile, non enim singulos ferre sententias, sed universos constituere⁷; ceratam unicuique tabellam

1. alii *iis*, quid differt?

2. nonnulli codd. *num*, alii *nunc*, alii *nam*.

3. alii *alium aliquem*.

4. sic codd. plurimi, pauci *solidum*; *est ut*, Gr. Lat. 399.

5. i. e. invidia *mei*, offensione *iudicum*.

6. consilio *iudicum*.

7. i. e. omnes simul ad ferendas sententias ad urnam accedere — qui modus in divinationibus videtur legitimus fuisse — ita ut in ea confusione tabulae facile alicui furtim ostendi possint.

dari cera legitima, non illa infami ac nefaria¹. Atque is non tam propter Verrem laborat, quam quod eum minime res tota delectat. Videt enim, si a pueris nobilibus², quos adhuc elusit, si a quadruplatoribus, quos non sine causa contempsit semper ac pro nihilo putavit, accusandi voluntas ad viros fortes spectatosque homines translata sit, sese in iudiciis diutius dominari non posse. Huic ego homini iam ante denuntio, si a me causam hanc vos agi volueritis, rationem illi defendendi totam²⁵ esse mutandam, et ita mutandam, ut meliore et honestiore conditione sit, quam qua ipse esse³ vult; ut imitetur homines eos, quos ipse vidit amplissimos, L. Crassum et M. Antonium; qui nihil se arbitrabantur ad iudicia causasque amicorum praeter fidem et ingenium afferre oportere. Nihil erit, quod, me agente, arbitretur iudicium sine magno multorum periculo posse corrumpi. Ego in hoc iudicio mihi Siculorum causam²⁶ receptam, populi Romani susceptam⁴ esse arbitror; ut mihi non unus homo improbus opprimendus sit, id quod Siculi petiverunt, sed omnino omnis⁵ improbitas, id quod populus Romanus iam diu flagitat⁶, extinguenda atque delenda sit. In quo ego quid eniti aut quid efficere possim, malo in aliorum spe relinquere, quam in oratione mea ponere.

Tu vero, Caecili, quid potes? Quo tempore aut qua in re²⁷ non modo ceteris specimen aliquod dedisti, sed tute tui periculum fecisti? In mentem tibi non venit, quid negotii sit causam publicam sustinere? vitam alterius totam explicare? atque eam non modo in animis iudicum, sed etiam in oculis conspectuque omnium exponere? sociorum salutem, commoda provinciarum, vim legum, gravitatem iudiciorum defendere? Cogno-^{IX.} sce ex me, quoniam hoc primum tempus discendi nactus es,

1. alludit Cicero ad eam fraudem, qua Hortensius quinque annis ante usus erat in causa Varronis; tum enim Hortensius iudicibus a se corruptis tabulas discolori cera insignitas dederat, ut certus esse posset servatae a iudicibus pactio- nis; etenim corrupti interdum ipsos corruptores fallebant.

2. Iuvenes saepe nobiles accu- sando favorem populi ad honores

Cic. Oratt.

adipiscendos quaerebant. Rosc. Am. §. 83.

3. alii *conditione, quam ipse vult, imitetur, omissis sit, esse, ut; esse aliqua conditione, eine Stellung einnehmen.*

4. *recepit* rogatus a Siculis, *suscepit* sponte, amore rei publicae.

5. alii vel *omnino* vel *omnis* omittunt.

6. Syn. Lat. 33.

quam multa esse oporteat in eo, qui alterum accuset; ex quibus si unum aliquod in te cognoveris, ego iam tibi ipse istuc quod expetis¹ mea voluntate concedam. Primum integritatem atque innocentiam singularem. Nihil est enim, quod minus ferendum sit, quam rationem ab altero vitae reposcere eum, qui
 28 non possit suae reddere. Hic ego de te plura non dicam; unum illud credo² omnes animadvertere, te adhuc a nullis nisi ab Siculis³ potuisse cognosci; Siculos hoc dicere, quum eidem sint irati, cui tu te inimicum esse dicis, sese tamen te actore ad iudicium non adfuturos. Quare negent, ex me non audies: hos patere id suspicari, quod necesse est. Illi quidem, ut est hominum genus nimis acutum et suspiciosum, non te ex Sicilia literas in Verrem deportare velle arbitrantur, sed, quod iisdem literis illius praetura et tua quaestura consignata
 29 sit, asportare⁴ te velle ex Sicilia literas suspicantur. Deinde accusatorem firmum verumque esse oportet. Eum ego si te putem cupere esse, facile intelligo esse non posse. Nec ea dico, quae si dicam, tamen infirmare non possis: te, antequam de Sicilia decesseris, in gratiam redisse cum Verre; Potamonem, scribam et familiarem tuum, retentum esse a Verre in provincia, quum tu decederes; M. Caecilium, fratrem tuum, lectissimum atque ornatissimum adolescentem, non modo non adesse neque tecum tuas iniurias persequi, sed esse cum Verre et cum illo familiarissime atque amicissime vivere. Sunt et haec et alia in te falsi accusatoris signa permulta, quibus ego nunc non utor: hoc dico, te, si maxime cupias, tamen verum
 30 accusatorem esse non posse. Video enim, permulta esse crimina, quorum tibi societas cum Verre eiusmodi est, ut ea in X. accusando attingere non audeas. Queritur Sicilia tota, C. Verrem ab aratoribus, quum frumentum sibi in cellam⁵ impe-

1. nos *deine Forderung*; similiter saepe nos substantivis utimur, Latini relativis.

2. sic omnes libri; fortasse *credo* delendum et scribendum est *unum illud*: omnes. Sensus est: *Unum illud dico, Siculis te solis cognitum esse et ab his te repudiari.*

3. sc. apud quos quaestor fuisti;

Biantis dictum erat ἀρχὴ τὸν ἄνδρα δεικνύσι.

4. *asportare* aliquid est, ut intereat, *deportare*, ut ad suum locum perveniat.

5. i. e. *in cellam praetoriam*, ad sustentandum praetorem et cohortem praetoriam. Pro hoc frumento etiam pecunia dari poterat et interdum debebat.

ravisset et quum esset tritici modius HS¹ II, pro frumento in modios singulos duodenos sestertios exegisse. Magnum crimen, ingens pecunia, furtum impudens, iniuria non ferenda. Ego hoc uno crimine illum condemnem necesse est: tu, Caecili, quid facies? Utrum hoc tantum crimen praetermittes an 31 obiicies? Si obiicies: idne alteri crimini dabis, quod eodem tempore in eadem provincia tu ipse fecisti? audebis ita accusare alterum, ut, quominus tute condemnere, recusare non possis? Sin praetermittes: qualis erit tua ista accusatio, quae, domestici periculi metu, certissimi et maximi criminis non modo suspicionem, verum etiam mentionem ipsam pertimescat? Emptum est ex S. C. frumentum ab Siculis, praetore Verre; 32 pro quo frumento pecunia omnis soluta non est. Grave est hoc crimen in Verrem, grave me agente; te accusante nullum. Eras enim tu quaestor, pecuniam publicam tu tractabas; ex qua etiamsi cuperet praetor, tamen ne qua deductio fieret, magna ex parte tua potestas erat. Huius quoque igitur criminis te accusante mentio nulla fiet. Silebitur toto iudicio de maximis et notissimis illius furtis et iniuriis. Mihi crede, Caecili, non potest in accusando socios vere defendere is, qui cum reo criminum societate coniunctus est. Mancipes² a civi- 33 tatibus pro frumento pecuniam exegerunt. Quid? hoc Verre praetore factum est solum? Non; sed etiam quaestore Caecilio. Quid igitur? daturus es huic crimini, quod et potuisti prohibere ne fieret, et debuisti? an totum id relinques? Ergo id omnino Verres in iudicio suo non audiet, quod quum faciebat, quemadmodum defensurus esset non reperiebat. Atque ego XI. haec, quae in medio posita sunt, commemoro. Sunt alia magis occulta furta; quae ille, ut istius, credo, animos atque impetus retardaret, benignissime cum quaestore suo communicavit. Haec tu scis ad me esse delata; quae si velim proferre, facile 34 omnes intelligent, vobis inter vos non modo voluntatem fuisse coniunctam, sed ne praedam quidem adhuc esse divisam. Quapropter si tibi indicium postulas dari, quod³ tecum una fecerit, concedo, si id lege permittitur. Sin autem de accusatione

1. signum ortum ex LLS i. e. libra libra semissis sive duo asses et dimidius, i. e. sestertius. Itaque hoc loco HS II est *sestertiis duo-*

bus. Gr. Lat. 484. 2.

2. sunt *redemptores decumarum, publicani.*

3. i. e. *eius rei quod ista.*

dicimus, concedas oportet iis, qui nullo suo peccato impe-
 35 diuntur, quominus alterius peccata demonstrare possint. Ac
 vide, quantum interfuturum sit inter meam et tuam accusa-
 tionem. Ego etiam quae tu sine Verre commisisti, Verri cri-
 mini daturus sum, quod te non prohibuerit, quum summam
 ipse haberet potestatem: tu contra ne quae ille quidem¹ fecit
 obiicies, ne qua ex parte coniunctus cum eo reperiare.

Quid? illa, Caecili, contemnendane tibi videntur esse, sine
 quibus causa sustineri, praesertim tanta, nullo modo potest?
 aliqua facultas agendi? aliqua dicendi consuetudo? aliqua in
 36 foro, iudiciis, legibus, aut ratio aut exercitatio? Intellego, quam
 scopuloso difficilique in loco verser. Nam quum omnis arro-
 gantia odiosa est, tum illa² ingenii atque eloquentiae multo
 molestissima. Quamobrem nihil dico de meo ingenio: neque
 est, quod possim dicere, neque si esset, dicerem. Aut enim
 id mihi satis est, quod est de me opinionis, quidquid est; aut
 si id parum est, ego maius id commemorando facere non pos-
 XII. sum. De te, Caecili (iam mehercule hoc extra hanc conten-
 37 tionem certamenque nostrum familiariter tecum loquar), tu
 ipse quemadmodum existimes, vide etiam atque etiam, et tu te
 collige, et qui sis, et quid facere possis considera. Putasne, te
 posse de maximis acerbissimisque rebus³, quum causam sociorum
 fortunasque provinciae, ius populi Romani gravitatemque iudicii
 legumque susceperis, tot res, tam graves, tam varias voce, memo-
 38 ria, consilio, ingenio sustinere? Putasne te posse, quae C.
 Verres in quaestura, quae in legatione, quae in praetura, quae
 Romae, quae in Italia, quae in Achaia, Asia Pamphyliaque
 peccarit⁴, ea quemadmodum locis temporibusque divisa sint,
 sic criminibus et oratione distinguere? Putasne posse⁵, id quod
 in eiusmodi reo maxime necessarium est, facere, ut, quae ille
 libidinose, quae nefarie, quae crudeliter fecerit, ea aequae acerba
 et indigna videantur esse iis qui audient, atque illis visa sunt
 39 qui senserunt? Magna sunt ea, quae dico; mihi crede; noli
 haec contemnere. Dicenda, demonstranda, explicanda sunt
 omnia; causa non solum exponenda, sed etiam graviter copiose-

1. Gr. Lat. 235. n. 5.

Lat. 209. 1. extr.

2. i. e. illa, de qua cogito; Gr.
 Lat. 272. n. 5.

4. sic optimi codd., alii *patra-*
rit; de re cf. §. 6.

3. de i. e. quum agitur de; Gr.

5. alii *te posse*; Gr. Lat. 387. 4.

que agenda est. Perficiendum est, si quid agere aut proficere¹ vis, ut homines te non solum audiant, verum etiam libenter studioseque audiant. In quo si te multum natura adiuveret, si optimis a pueritia disciplinis atque artibus studuisses et in his elaborasses, si literas Graecas Athenis, non Lilybaei, Latinas Romae, non in Sicilia didicisses: tamen esset magnum, tantam causam, tam expectatam, et diligentia consequi et memoria complecti et oratione exponere² et voce ac viribus sustinere. Fortasse dices: Quid? ergo haec in te sunt omnia? 40 Utinam quidem essent! Verumtamen ut esse possent, magno studio mihi a pueritia est elaboratum. Quodsi ego haec propter magnitudinem rerum ac difficultatem assequi non potui, qui in omni vita nihil aliud egi: quam longe tu te ab his rebus abesse arbitrare³, quas non modo antea nunquam cogitasti, sed ne nunc quidem, quum in eas ingrederis, quae et quantae sint suspicari potes? Ego, qui, sicut omnes sciunt, in foro iudiciis- XIII. que ita verser, ut eiusdem aetatis aut nemo aut pauci plures 41 causas defenderint, et qui omne tempus, quod mihi ab amicorum negotiis datur, in his studiis laboribusque consumam, quo paratior ad usum forensem promptiorque esse possim: tamen, ita mihi deos velim propitios, ut⁴, quum illius temporis mihi venit in mentem, quo die⁵, citato reo, mihi dicendum sit, non solum commoveor animo, sed etiam toto corpore perhorresco. Iam nunc mente et cogitatione prospicio, quae tum studia 42 hominum, qui concursus futuri sint; quantam expectationem magnitudo iudicii sit allatura; quantam auditorum multitudinem infamia C. Verris concitatura, quantam denique audientiam orationi meae improbitas illius factura sit. Quae quum cogito, iam nunc timeo, quidnam pro offensione hominum, qui illi inimici infensique sunt, et expectatione omnium et magnitudine rerum dignum eloqui possim. Tu horum nihil metuis, nihil 43 cogitas, nihil laboras? et si quid ex vetere aliqua oratione „IOVEM⁶ EGO OPTIMUM MAXIMUM“ aut „VELLEM, SI FIERI POTUISSET, IUDICES“ aut aliquid eiusmodi ediscere potueris, praeclare te paratum in iudicium venturum arbitraris?

1. sic optimi; alii *perficere*.

2. boni codd. *expromere*.

3. Gr. Lat. 107. 4.

4. nos: *so wahr ich wünsche* —

ich fühle mich ergriffen; Gr. Lat. 340. n. 2.

5. liberius paulo pro *tempore*.

6. vide indicem s. v. *Iuppiter*.

44 Ac si tibi nemo responsurus esset, tamen ipsam causam, ut ego arbitror, demonstrare non posses. Nunc ne illud quidem cogitas, tibi cum homine disertissimo et ad dicendum paratissimo futurum esse certamen, quicum¹ modo disserendum, modo omni ratione pugnandum certandumque sit? Cuius ego ingenium ita laudo, ut² non pertimescam; ita probo, ut me ab XIV. eo delectari facilius, quam decipi putem posse. Nunquam ille me opprimit consilio, nunquam ullo artificio pervertet, nunquam ingenio me suo labefactare atque infirmare conabitur. Novi omnes hominis petitiones rationesque dicendi; saepe in iisdem, saepe in contrariis causis versati sumus. Ita contra me ille dicet, quamvis sit ingeniosus, ut nonnullum etiam de suo ingenio 45 iudicium fieri arbitretur. Te vero, Caecili, quemadmodum sit elusurus, quam omni ratione iactaturus, videre iam videor: quoties ille tibi potestatem optionemque facturus sit, ut eligas utrum velis; factum esse necne; verum esse an falsum: utrum dixeris, id contra te futurum. Qui tibi aestus, qui error, quae tenebrae, dii immortales, erunt, homini minime malo? Quid quum accusationis tuae membra dividere coeperit et in digitis suis singulas partes causae constituere? quid quum unum- 46 quodque³ transigere, expedire, absolvere? Ipse profecto metuere incipies, ne innocenti periculum facessieris⁴. Quid? quum commiserari, conqueri et ex illius invidia deonerare aliquid et in te traicere coeperit, commemorare quaestoris cum praetore necessitudinem constitutam, morem maiorum, sortis religionem: poterisne eius orationis subire invidiam? Vide modo; etiam atque etiam considera. Mihi enim videtur periculum fore, ne ille non modo verbis te obruat, sed gestu ipso ac motu corporis praestringat aciem ingenii tui teque ab in- 47 stitutis tuis cogitationibusque abducat. Atque huiusce rei iudicium iam continuo video futurum. Si enim mihi hodie respondere ad haec quae dico potueris, si ab isto libro, quem tibi magister ludi nescio qui⁵ ex alienis orationibus compositum dedit, verbo uno discesseris: posse te et illi quoque iudicio non deesse et causae atque officio tuo satisfacere arbitrabor:

1. si sequeretur est pro sit, quicum deberet esse quocum; Gr. Lat. 87. n. 2.

2. Gr. Lat. 347. n.

3. sc. membrum; alii unum

quidque.

4. facessieris ex Prisciano; codd. fere omnes facesseris; Gr. Lat. 126. 46.

5. alii nescio quis; quid differt?

sin mecum in hac prolusione nihil fueris, quem te in ipsa pugna cum acerrimo adversario fore putemus?

Esto; ipse nihil est, nihil potest¹: at venit paratus cum XV. subscriptoribus exercitatis et disertis. Est tamen hoc aliquid, tametsi non est satis. Omnibus enim rebus is, qui princeps in agendo est, ornatissimus et paratissimus esse debet. Verumtamen L. Appuleium esse video proximum subscriptorem, hominem non aetate, sed usu forensi atque exercitatione tironem. Deinde, ut opinor, habet Alienum, hunc tamen a subselliis²: 48 qui quid in dicendo posset, nunquam satis attendi; in clamando quidem video eum esse bene robustum atque exercitatum. In hoc spes tuae sunt omnes; hic, si tu eris actor constitutus, totum iudicium sustinebit. At ne is quidem tantum contendet in dicendo quantum potest, sed consulet laudi et existimationi tuae et ex eo, quod ipse potest in dicendo, aliquantum remittet, ut tu tamen aliquid esse videare. Ut in actoribus³ Graecis fieri videmus, saepe illum, qui est secundarum aut tertiarum partium, quum possit aliquanto clarius dicere quam ipse primarum, multum summittere, ut ille princeps quam maxime excellat: sic faciet Alienus; tibi serviet, tibi lenocinabitur, minus aliquanto contendet quam potest. Iam hoc considerate, cuius- 49 modi accusatores in tanto iudicio simus habituri, quum et ipse Alienus ex ea facultate, si quam habet, aliquantum detracturus sit, et Caecilius tum denique se aliquid futurum putet, si Alienus minus vehemens fuerit et sibi primas in dicendo partes concesserit. Quartum⁴ quem sit habiturus, non video; nisi quem forte ex illo grege moratorum⁵, qui subscriptionem sibi postularunt, cuicunque vos delationem dedissetis. Ex quibus 50 alienissimis⁶ hominibus ita paratus venis, ut⁷ tibi hospes aliquis sit recipiendus. Quibus ego non sum tantum honorem habiturus, ut ad ea, quae dixerint, certo loco aut singulatim uni

1. Gr. Lat. 341. n. 1.

2. i. e. in subselliis versatum;
Gr. Lat. 208.

3. *actor* non solum actorem causae significat, sed etiam *comoedum*;
Syn. Lat. 401. b.

4. *quartum* dixit, non *tertium*;
nam ante Appuleium et Alienum ipse Caecilius primus subscriptor

erat.

5. codd. vel *oratorum* vel *meatorum*; *moratores* esse dicunt eos, qui causam aliquam morabantur, dum veri actores se colligerent.

6. vide indicem s. v. *Alienus*.

7. i. e. adeo imparatus venis, tamquam si familiariter tibi aliquid agendum sit.

cuique respondeam: sic breviter, quoniam non consulto, sed casu in eorum mentionem incidi, quasi praeteriens satisfaciam
 XVI. universis. Tantane vobis inopia videor esse amicorum, ut mihi non ex his quos mecum adduxerim, sed de populo subscriptor addatur? vobis autem tanta inopia reorum est, ut mihi causam praeripere conemini potius, quam aliquos ad columnam Maeniam vestri ordinis reos reperiatis? Custodem, inquit¹, Tullio
 51 me apponite. Quid? mihi quam multis custodibus opus erit, si te semel ad meas capsas admisero? qui non solum ne quid enunties, sed etiam ne quid auferas, custodiendus sis. Sed de isto custode toto sic vobis brevissime respondebo: non esse hos tales viros commissuros, ut ad causam tantam, a me susceptam, mihi creditam, quisquam subscriptor me invito adspirare possit. Etenim fides mea custodem repudiat, diligentia speculatorem reformidat.

52 Verum ut ad te, Caecili, redeam, quam multa te deficient, vides; quam multa sint in te, quae reus nocens² in accusatore suo cupiat esse, profecto iam intelligis. Quid ad haec dici potest? Non enim quaero, quid tu dicturus sis: video, mihi non te, sed hunc librum esse responsurum, quem monitor tuus hic tenet; qui si te recte monere volet, suadebit tibi, ut hinc discedas neque mihi verbum ullum respondeas. Quid enim dices? An id quod dictitas? Iniuriam tibi fecisse Verrem arbitror³; neque enim esset verisimile, quum omnibus Siculis fa-
 53 ceret iniurias, te illi unum eximium, cui consuleret, fuisse. Sed ceteri Siculi ultorem suarum iniuriarum invenerunt: tu dum tuas iniurias per te, id quod non potes, persequi conaris, id agis, ut ceterorum quoque iniuriae sint impunitae atque inultae? et hoc te praeterit, non id solum spectari solere, qui⁴ debeat, sed etiam illud, qui possit ulcisci? in quo utrumque sit, eum superiorem esse? in quo alterum, in eo non quid is velit, sed
 54 quid facere possit, quaeri solere? Quodsi ei potissimum censes permitti oportere accusandi potestatem, cui maximam C. Verres iniuriam fecerit: utrum tandem censes hos iudices gravius ferre oportere, te ab illo esse laesum, an provinciam

1. sc. *aliquis*; Gr. Lat. 248. n.
 3. 7.; nam ad Caecilium redit oratio §. 52.

2. Syn. Lat. 386.

3. *arbitror* i. e. hoc verum pu-

to, etiamsi non dicas. Ceterae edd. omnes *an id quod dictitas, iniuriam tibi fecisse Verrem? Arbitror. Neque etc.*

4. Gr. Lat. 88. n.

Siciliam esse vexatam ac perditam? Opinor, concedis¹, multo hoc et esse gravius et ab omnibus ferri gravius oportere. Concede igitur, ut tibi anteponatur in accusando provincia. Nam provincia accusat, quum is agit causam, quem sibi illa defensorem sui iuris, ultorem iniuriarum, actorem causae totius adoptavit. At eam tibi C. Verres fecit iniuriam, quae ceterorum XVII. quoque animos posset alieno incommodo commovere. Minime. 55 Nam id quoque ad rem pertinere arbitror, qualis iniuria dicatur, quae causa inimicitiarum proferatur. Cognoscite ex me. Nam iste eam profecto, nisi plane nihil sapit, nunquam proferet. Agonis quaedam est, Lilybaetana, liberta Veneris Erycinae; quae mulier ante hunc quaestorem copiosa plane et locuples fuit. Ab hac praefectus Antonii quidam symphonicos servos abducebat² per iniuriam, quibus se in classe uti velle dicebat. Tum illa, ut mos in Sicilia est omnium Venereorum et eorum, qui a Venere se liberaverunt, ut praefecto illi religionem Veneris nomine obiiceret, dixit et se et omnia sua Veneris esse. Ubi hoc quaestori Caecilio, viro optimo et ho- 56 mini aequissimo, nuntiatum est: vocari ad se Agonidem iubet; iudicium dat³ statim „si pareret, eam se et sua Veneris esse dixisse“⁴. Iudicant recuperatores id quod necesse erat; neque enim erat cuiquam dubium, quin illa dixisset. Iste in possessionem bonorum mulieris intrat, ipsam Veneri in servitutem adiudicat; deinde bona vendit, pecuniam redigit. Ita dum pauca mancipia Veneris nomine Agonis ac religione retinere vult, fortunas omnes libertatemque suam istius iniuria perdidit. Lilybaeum Verres venit postea; rem cognoscit; factum improbat; cogit quaestorem suum, pecuniam, quam ex Agonidis bonis redegisset, eam mulieri omnem adnumerare et reddere. Est adhuc, id quod vos omnes admirari video, non Verres, sed 57 Q. Mucius⁵. Quid enim facere potuit elegantius ad hominum existimationem, aequius ad levandam mulieris calamitatem, vehementius ad quaestoris libidinem coercendam? Summe haec omnia mihi videntur esse laudanda. Sed repente e vestigio ex homine, tamquam aliquo Circaeο poculo, factus est Verres⁶;

1. alii *concedes*; praesens melius est propter ea, quae sequuntur.

2. Gr. Lat. 322. 2. n. 2.

3. *iudicium dat* i. e. iudices constituit.

4. apodosis in hac formula mente suppletur, h. l. *et ipsam et bona eius Veneri adiudicanda esse.*

5. vide indicem s. v. *Mucius*.

6. v. ind. s. v. *Circaeum poculum*.

redit ad se atque ad mores suos. Nam ex illa pecunia magnam partem ad se vertit; mulieri reddidit, quantulum visum est. XVIII. Hic tu, si laesum te a Verre esse dicis¹, patiar et concedam: 58 si iniuriam tibi factam quereris, defendam et negabo. Denique de iniuria, quae tibi facta sit², neminem nostrum graviorem iudicem³ esse oportet, quam te ipsum, cui facta dicitur. Si tu cum illo postea in gratiam redisti, si domi illius aliquoties fuisti, si ille apud te postea coenavit: utrum te perfidiosum an praevaricatore⁴ existimari mavis? Video esse necesse alter- utrum: sed ego tecum in eo non pugnabo, quominus utrum 59 velis eligas. Quodsi⁵ ne iniuriae quidem, quae tibi ab illo facta sit, causa⁶ remanet: quid habes quod possis dicere, quamobrem non modo mihi, sed cuiquam anteponare? Nisi forte illud, quod te dicturum esse audio quaestorem⁷ illius fuisse. Quae causa gravis esset, si certares mecum, uter nostrum illi amicior esse deberet: in contentione suscipiendarum inimicitiarum ridiculum est putare, causam necessitudinis ad inferendum periculum 60 iustam videri oportere. Etenim si plurimas a praetore tuo iniurias accepisses, tamen eas ferendo maiorem laudem, quam ulciscendo mererere: quum vero nullum illius in vita rectius factum sit, quam id, quod tu iniuriam appellas, hi statuent, hanc causam, quam ne in alio quidem probarent, in te iustam ad necessitudinem violandam videri? qui si summam iniuriam ab illo accepisti, tamen quoniam quaestor eius fuisti, non potes eum sine ulla⁸ vituperatione accusare: si vero non ulla⁹ tibi facta est iniuria, sine scelere eum accusare non potes. Quare quum incertum sit de iniuria, quemquam esse horum putas, qui non malit, te sine vituperatione, quam cum scelere discedere?

XIX. 61 Ac vide, quid differat inter meam opinionem ac tuam. Tu

1. alii *dices*; Gr. Lat. 325. n. 1.; quod sequitur *quereris*, Ciceroni praesens est, in futuro hic dicit *querere*; Gr. Lat. 107. 4.

2. *sit* qua re differt ab *est*?

3. sic codd.; alii *vindicem*.

4. *perfidiosus* est, qui amicum se simulat, quum sit inimicus; *praevaricator*, qui inimicum vel adversarium se simulat, quum clam

sit amicus vel adiutor.

5. *Quodsi* ex codd.; alii *Quid, si*; sed non adiungitur nova quaedam res.

6. *iniuriae causa* i. e. *iniuria*, qua in hac re possis uti ut causa.

7. Gr. Lat. 387. n. 4.

8. Syn. Lat. 430. a. 4. Cur non licebat dicere *sine aliqua*?

9. *non ulla*, sic codd. omnes; edd. pleraeque *nulla*.

quum omnibus rebus inferior sis, hac una in re te mihi anteferri putas oportere, quod quaestor illius fueris: ego si superior ceteris rebus esses, hanc unam ob causam te accusatorem repudiari putarem oportere. Sic enim a maioribus nostris accepimus, praetorem quaestori suo parentis loco¹ esse oportere; nullam neque iustiore neque graviore causam necessitudinis posse reperiri, quam coniunctionem sortis, quam provinciae, quam officii, quam publici muneris societatem. Quamobrem si iure posses eum accusare, tamen, 62 quum is tibi parentis numero fuisset, id pie facere non posses: quum vero neque iniuriam accepèris et praetori tuo periculum crees, fatearis necesse est, te illi iniustum impiumque bellum inferre conari. Etenim ista quaestura ad eam rem valet, ut elaborandum tibi in ratione reddenda sit, quamobrem eum², cui quaestor fueris, accuses: non, ut ob eam ipsam causam postulandum sit, ut tibi potissimum accusatio detur. Neque fere unquam venit in contentionem de accusando, qui quaestor fuisset, quin repudiaretur. Itaque 63 neque L. Philoni in C. Servilium nominis deferendi potestas est data, neque M. Aurelio Scauro in L. Flaccum, neque Cn. Pompeio in T. Albucium; quorum nemo propter indignitatem repudiatus est, sed ne libido violandae necessitudinis auctoritate iudicium comprobaretur. Atque ille Cn. Pompeius ita cum C. Iulio contendit, ut tu mecum. Quaestor enim Albucii fuerat, ut tu Verris. Iulius hoc secum auctoritatis ad accusandum afferebat, quod, ut hoc tempore nos ab Siculis, sic tum ille ab Sardis rogatus ad causam accesserat. Semper haec causa plurimum valuit; semper haec ratio accusandi fuit honestissima, pro sociis, pro salute provinciae, pro exterarum nationum commodis inimicitias suscipere, ad periculum accedere, operam, studium, laborem interponere. Etenim si pro- XX. babilis est eorum causa, qui iniurias suas persequi volunt; qua 64 in re dolori suo, non rei publicae commodis serviunt: quanto illa honestior causa est, quae non solum probabilis videri, sed etiam grata esse debet, nulla privatim accepta iniuria sociorum atque amicorum populi Romani dolore atque iniuriis commoveri? Nuper quum in P. Gabinium vir fortissimus et innocentis-

1. Gr. Lat. 295. n. 1.

2. *eum* deest in plerisque codd.,

qui locum ita exhibent *quamobrem*,
qui quaestor eius fueris, accuses.

simus L. Piso delationem nominis postularet, et contra Q. Caecilius peteret isque se veteres inimicitias iam diu susceptas persequi diceret: quum auctoritas et dignitas Pisonis valebat plurimum, tum illa erat causa iustissima, quod eum sibi
 65 Achaei¹ patronum adoptarant. Etenim quum lex ipsa de pecuniis repetundis sociorum atque amicorum populi Romani patrona² sit: iniquum est, non eum legis iudiciiue actorem idoneum maxime putari, quem actorem causae suae socii defensoreque fortunarum suarum potissimum esse voluerunt. An quod ad commemorandum est honestius, id ad probandum non multo videri debet aequius? Utra igitur est splendidior, utra illustrior commemoratio? accusavi eum, cui quaestor fueram, quicum me sors consuetudoque maiorum, quicum me deorum hominumque iudicium coniunxerat? an: accusavi rogatu sociorum atque amicorum? delectus sum ab universa provincia, qui eius iura fortunasque defenderem? Dubitare quisquam potest, quin honestius sit, eorum causa, apud quos quaestor fueris, quam eum, cuius quaestor fueris, accusare?
 66 Clarissimi viri nostrae civitatis, temporibus optimis, hoc sibi amplissimum pulcherrimumque ducebant, ab hospitibus clientibusque suis, ab exteris nationibus, quae in amicitiam³ populi Romani dicionemque essent, iniurias propulsare eorumque fortunas defendere. M. Catonem illum Sapientem, clarissimum virum et prudentissimum, cum multis graves inimicitias gessisse accepimus propter Hispanorum, apud quos consul fuerat, iniurias.
 67 Nuper Cn. Domitium scimus M. Silano diem dixisse propter unius hominis Egritomari, paterni amici atque hospitis, iniurias. Neque enim magis animos hominum nocentium res
 XXI. unquam ulla commovit, quam haec maiorum consuetudo, longo intervallo repetita ac relata: sociorum querimoniae delatae ad hominem non inertissimum, susceptae ab eo, qui videbatur
 68 eorum fortunas fide diligentiaque sua posse defendere. Hoc timent homines, hoc laborant, hoc institui atque adeo institutum referri ac renovari, moleste ferunt. Putant fore uti, si paulatim haec consuetudo serpere ac prodire coeperit, per homines honestissimos virosque fortissimos, non imperitos adolescentulos aut illiusmodi quadruplatores, leges iudiciaque ad-

1. Syn. Lat. 502.

patrona habent causa parata.

2. sic codd.; edd. nonnullae pro

3. Gr. Lat. 211. extr.

ministrentur. Cuius consuetudinis atque instituti patres maio- 69
resque nostros non poenitebat tum, quum P. Lentulus, is qui
princeps senatus fuit, accusabat M'. Aquilium, subscriptore
C. Rutilio Rufo; aut quum P. Africanus, homo virtute, fortuna,
gloria, rebus gestis amplissimus, posteaquam bis consul et
censor fuerat¹, L. Cottam in iudicium vocabat. Iure tum
florebat populi Romani nomen, iure auctoritas huius imperii
civitatisque maiestas gravis habebatur. Nemo mirabatur in 87
Africano illo, quod in me nunc, homine parvis opibus ac fa-
cultatibus praedito, simulant sese mirari, quum moleste ferunt².
„Quid sibi iste vult? accusatoremne se existimari, qui antea 70
defendere consueverat, nunc praesertim, ea iam aetate, quum
aedilitatem petat?“ Ego vero aetatis non modo meae, sed
multo etiam superioris, et honoris amplissimi puto esse, et
accusare improbos et miseros calamitososque defendere. Et
profecto aut hoc remedium est aegrotae ac prope desperatae
rei publicae iudiciisque corruptis ac contaminatis paucorum
vitio ac turpitudine, homines ad legum defensionem iudicio-
rumque auctoritatem quam honestissimos et integerrimos dili-
gentissimosque accedere; aut, si ne hoc quidem prodesse
poterit, profecto nulla unquam medicina his tot incommodis
reperietur. Nulla salus rei publicae maior est, quam eos, qui 71
alterum accusant, non minus de laude, de honore, de fama
sua, quam illos qui accusantur de capite ac fortunis suis per-
timescere. Itaque semper ii diligentissime laboriosissimeque
accusarunt, qui se ipsos in discrimen existimationis venire ar-
bitrati sunt.

Quamobrem hoc statuere, iudices, debetis, Q. Caecilium, XXII.
de quo nulla unquam opinio fuerit nullaque in hoc ipso iu-
dicio exspectatio futura sit, qui neque ut ante collectam famam
conservet, neque uti reliqui temporis spem confirmet laborat,
non nimis hanc causam severe, non nimis accurate, non nimis
diligenter acturum. Habet enim nihil, quod in offensione de-
perdat; ut turpissime flagitiosissimeque discedat, nihil de suis
veteribus ornamentis requiret. A nobis multos obsides³ habet 72
populus Romanus, quos ut incolumes conservare, tueri, con-

1. Gr. Lat. 327. n. 2.

2. *ferunt*, sic codd. opt. et plu-
rimi; est autem *in hac ipsa causa*,

quum moleste ferunt; alii *ferant*.

3. i. e. pignora officii ac dili-
gentiae.

firmare ac recuperare possimus, omni ratione erit dimicandum. Habet honorem, quem petimus; habet spem, quam propositam nobis habemus; habet existimationem, multo sudore, labore vigiliisque collectam: ut, si in hac causa nostrum officium ac diligentiam probaverimus, haec quae dixi retinere per populum Romanum incolumia ac salva possimus; si tantulum offensum¹ titubatumque sit, ut ea, quae singulatim ac diu collecta sunt, 73 uno tempore universa perdamus. Quapropter, iudices, vestrum est, deligere, quem existimetis facillime posse magnitudinem causae ac iudicii sustinere fide, diligentia, consilio, auctoritate. Vos si mihi Q. Caecilium anteposueritis, ego me dignitate superatum non arbitrabor: populus Romanus ne tam honestam, tam severam diligentemque accusationem neque vobis placuisse neque ordini vestro² placere arbitretur, providete.

1. qua de causa orator dixit
probaverimus, non dixit *offenderi-*

mus, sed *offensum sit?*

2. multi codd. *nostro*.

M. TULLII CICERONIS

PRO

LEGE MANILIA

SIVE

DE IMPERIO CN. POMPEII ORATIO.

ARGUMENTUM.

L. Lucullus quum per septem annos primum consulari, deinde proconsulari imperio bellum Mithridaticum administravisset, Mithridatem Ponto expulisset, ipsum cum socero eius Tigrane, Armeniae rege, duabus gravissimis pugnis ad Tigranocerta et Artaxata omnino devicisset: tamen vel severitate vel avaritia animos militum ita a se abalienaverat, ut in imperio manere non posset. Iam Mithridates in regnum suum redierat duosque Romanorum legatos vicerat, quum Lucullus revocatus et consul M'. Acilius Glabrio, homo tantis rebus impar, ad bellum gerendum missus est. Omnia mox in peius ruebant. Tum C. Manilius, tribunus plebis, tulit ad populum, ut Cn. Pompeio, cui iam anno superiore lege Gabinia ad debellandos piratas imperium omnium marium maritimarumque provinciarum delatum erat, insigni cum potestate etiam hoc bellum administrandum committeretur. Hanc legem optimates, nimis augeri opes et potentiam unius Pompeii rati, vehementer dissuaserunt, Cicero autem, eo tempore praetor urbanus, hac oratione populo egregie commendavit, in uno Pompeio omnia summa esse ostendens, quae perfectum imperatorem efficerent.

Haec prima oratio est, quam Cicero habuit ad populum, M'. a. Chr. Aemilio Lepido L. Volcatio Tullo coss. Lex cunctis suffragiis 66. perlata est.

I. 1 Quamquam mihi semper frequens conspectus vester multo iucundissimus, hic autem locus¹ ad agendum amplissimus, ad dicendum ornatissimus est visus, Quirites: tamen hoc aditu laudis, qui semper optimo cuique maxime patuit, non mea me voluntas adhuc, sed vitae meae rationes ab ineunte aetate susceptae prohibuerunt. Nam quum antea per aetatem nondum huius auctoritatem loci attingere auderem, statueremque nihil huc, nisi perfectum ingenio, elaboratum industria, afferri oportere: omne meum tempus amicorum temporibus transmittendum putavi. Ita neque hic locus vacuus unquam fuit ab iis, qui vestram causam defenderent; et meus labor, in privatorum periculis caste integreque versatus, ex vestro iudicio fructum est amplissimum consecutus. Nam quum propter dilationem comitiorum ter praetor primus² centuriis cunctis renuntiatus sum, facile intellexi, Quirites, et quid de me iudicaretis et quid aliis praescriberetis. Nunc quum et auctoritatis in me tantum sit, quantum vos honoribus mandandis esse voluistis, et ad agendum facultatis tantum, quantum homini vigilantibus ex forensi usu prope quotidiana dicendi exercitatio potuit afferre: certe et si quid auctoritatis in me est, ea apud eos utar, qui eam mihi dederunt, et si quid etiam³ dicendo consequi possum, iis ostendam potissimum, qui ei quoque rei⁴ fructum suo iudicio tribuendum esse duxerunt⁵. Atque illud in primis mihi laetandum iure esse video, quod in hac insolita mihi ex hoc loco ratione dicendi causa talis oblata est, in qua oratio deesse nemini possit. Dicendum est enim de Cn. Pompeii singulari eximiaque virtute; huius autem orationis difficilius est exitum, quam principium invenire. Ita mihi non tam copia, quam modus in dicendo quaerendus est.

II. 4 Atque ut inde oratio mea proficiscatur, unde haec omnis causa ducitur: bellum grave et periculosum vestris vectigalibus⁶

1. *Rostra* intellige, in quae non adscendebant fere, nisi magistratus ordinarii, consules, praetores, tribuni, ut cum populo agerent.

2. Comitiae igitur propter malum aliquod omen turbatae et ter repetita sunt; octo autem praetores creabantur, in quibus primus Cicero.

3. sic codd. tantum non omnes;

recte; plerique nunc omisso *etiam* scribunt *in dicendo*; quod ferri posset, si sequeretur *consecutus sum*.

4. sc. *dicendi facultati*.

5. alii *censuerunt*; cf. Syn. Lat.

7. 8.

6. *vectigalibus* utrum h. l. neutrum an masculinum?

ac sociis a duobus potentissimis regibus infertur, Mithridate et Tigrane; quorum alter relictus, alter lacesitus occasionem sibi ad occupandam Asiam oblatam esse arbitrantur¹. Equitibus Romanis, honestissimis viris, afferuntur ex Asia quotidie literae, quorum magnae res aguntur, in vestris vectigalibus exercendis occupatae; qui ad me pro necessitudine, quae mihi est cum illo ordine, causam rei publicae periculaque rerum suarum detulerunt: Bithyniae, quae nunc vestra provincia est, 5 vicos exustos esse complures; regnum Ariobarzanis, quod finitimum est vestris vectigalibus, totum esse in hostium potestate; L. Lucillum magnis rebus gestis ab eo bello discedere; huic qui successerit, non satis esse paratum ad tantum bellum administrandum; unum ab omnibus sociis et civibus ad id bellum imperatorem deposci atque expeti; eundem hunc unum ab hostibus metui, praeterea neminem.

Causa quae sit, videtis; nunc quid agendum sit, conside- 6 rate. Primum mihi videtur de genere belli, deinde de magnitudine, tum de imperatore deligendo esse dicendum. Genus est² belli eiusmodi, quod maxime vestros animos excitare atque inflammare ad persequendi studium debeat; in quo agitur populi Romani gloria, quae vobis a maioribus quum magna in omnibus rebus, tum summa in re militari tradita est; agitur salus sociorum atque amicorum, pro qua multa maiores vestri magna et gravia bella gesserunt; aguntur certissima populi Romani vectigalia et maxima, quibus amissis et pacis ornamenta et subsidia belli requiretis; aguntur bona multorum civium, quibus est a vobis³ et ipsorum et rei publicae causa consulendum. Et quoniam semper appetentes gloriae praeter III. ceteras gentes atque avidi laudis fuistis, delenda vobis est illa⁷ macula, Mithridatico bello superiore concepta, quae penitus iam insedit ac nimis inveteravit in populi Romani nomine; quod is, qui uno die tota Asia⁴, tot in civitatibus, uno nuntio atque una significatione literarum cives Romanos necandos trucidandosque denotavit, non modo adhuc poenam nullam suo dignam scelere suscepit, sed ab illo tempore annum iam tertium et vicesimum regnat, et ita regnat, ut se non Ponto neque Cappa-

1. alii *arbitratur*; Gr. Lat. 241.
n. 4.

2. pauci, sed boni codd. *est enim*.
Cic. Oratt.

3. cf. §. 20. Gr. Lat. 413.
n. 3.

4. Gr. Lat. 295. 1. n. 2.

dociae latebris occultare velit, sed emergere e patrio regno, atque in vestris vectigalibus, hoc est, in Asiae luce versari.

8 Etenim adhuc ita nostri cum illo rege contenderunt imperatores, ut ab illo insignia victoriae, non victoriam reportarent. Triumphavit L. Sulla, triumphavit L. Murena de Mithridate, duo fortissimi viri et summi imperatores; sed ita triumpharunt, ut ille pulsus superatusque regnaret. Verumtamen illis imperatoribus laus est tribuenda, quod¹ egerunt, venia danda, quod reliquerunt; propterea quod ab eo bello Sullam in Italiam res publica, Murenam Sulla revocavit. Mithridates autem omne reli-

9 quum tempus non ad oblivionem veteris belli, sed ad comparisonem novi contulit; qui postea quum² maximas aedificasset ornassetque classes, exercitusque permagnos, quibuscumque ex gentibus potuisset, comparasset, et se Bosporanis, finitimis suis, bellum inferre simularet³: usque in Hispaniam legatos ac literas misit ad eos duces, quibuscum tum bellum gerebamus; ut, quum duobus in locis disiunctissimis maximeque diversis uno consilio a binis hostium copiis bellum terra marique gereretur, vos ancipiti contentione districti de imperio dimicaretis.

10 Sed tamen alterius partis periculum, Sertorianae atque Hispaniensis, quae multo plus firmamenti ac roboris habebat, Cn. Pompeii divino consilio ac singulari virtute depulsum est; in altera parte ita res a L. Lucullo, summo viro, est administrata, ut initia illa rerum gestarum, magna atque praeclara, non felicitati eius, sed virtuti, haec autem extrema, quae nuper acciderunt, non culpa, sed fortunae tribuenda esse videantur. Sed de Lucullo dicam alio loco, et ita dicam, Quirites, ut neque vera laus ei detracta oratione nostra neque falsa afficta esse videatur; de vestri imperii dignitate atque gloria, quoniam is est exorsus orationis meae, videte, quem vobis animum sus-

v. cipiendum putetis. Maiores nostri saepe, mercatoribus aut⁴

11 naviculariis nostris iniuriosius tractatis, bella gesserunt: vos tot millibus civium Romanorum uno nuntio atque uno tempore necatis, quo tandem animo esse debetis? Legati quod erant appellati superbius, Corinthum patres vestri, totius Graeciae lumen extinctum⁵ esse voluerunt: vos eum regem inultum

1. i. e. pro eo quod vel eius quod.

2. alii posteaquam; cf. Gr. Lat. 327. 2. n. 6.

3. alii simulasset.

4. alii ac.

5. Gr. Lat. 245. 2. n. 3.

esse patiemini, qui legatum populi Romani consularem vinculis ac verberibus atque omni supplicio excruciatum necavit? Illi libertatem civium Romanorum imminutam non tulerunt: vos vitam ereptam negligetis? Ius legationis, verbo violatum, illi persecuti sunt: vos legatum omni supplicio interfectum relinquetis? Videte, ne, ut illis pulcherrimum fuit, tantam vobis 12 imperii gloriam tradere, sic vobis turpissimum sit id, quod accepistis, tueri et conservare non posse. Quid? quod salus sociorum summum in periculum ac discrimen vocatur, quo tandem animo ferre debetis? Regno est expulsus Ariobarzanes rex, socius populi Romani atque amicus; imminent duo reges toti Asiae, non solum vobis inimicissimi, sed etiam vestris sociis atque amicis; civitates autem omnes¹, cuncta Asia atque Graecia, vestrum auxilium expectare propter periculi magnitudinem coguntur; imperatorem a vobis certum deprecari, quum praesertim vos alium miseritis, neque audent, neque id se facere sine summo periculo posse arbitrantur. Vident et sen- 13 tiunt hoc idem, quod vos: unum virum esse, in quo summa sint omnia, et eum prope esse (quo etiam carent aegrius); cuius adventu ipso atque nomine, tametsi ille ad maritimum bellum venerit, tamen impetus hostium repressos esse intelligunt ac retardatos. Hi vos, quoniam libere loqui non licet, tacite rogant, ut se quoque, sicut ceterarum provinciarum socios, dignos existimetis, quorum salutem tali viro commendetis; atque hoc² etiam magis, quod ceteros in provinciam eiusmodi homines cum imperio mittimus, ut, etiamsi ab hoste defendant, tamen ipsorum adventus³ in urbes sociorum non multum ab hostili expugnatione differant. Hunc audiebant antea, nunc praesentem vident tanta temperantia, tanta mansuetudine, tanta humanitate, ut ii beatissimi esse videantur, apud quos ille diutissime commoratur. Quare si propter socios, nulla ipsi VI. 14 iniuria lacerati, maiores vestri cum Antiocho, cum Philippo, cum Aetolis, cum Poenis bella gesserunt: quanto vos studio convenit, iniuriis provocatos, sociorum salutem una cum imperii vestri dignitate defendere, praesertim quum de maximis vestris vectigalibus agatur? Nam ceterarum provinciarum vectigalia, Quirites, tanta⁴ sunt, ut iis ad ipsas provincias

1. alii post *omnes* non distinguunt, ut *Asia* et *Graecia* sint ablativi; Gr. Lat. 295. 1. n. 2.

2. *hoc* i. e. *eo*.

3. cf. pro Arch. §. 4.

4. Gr. Lat. 90. 2. n.

tutandas vix contenti esse possimus: Asia vero tam opima est ac fertilis, ut et ubertate agrorum et varietate fructuum et magnitudine pastionis et multitudine earum rerum, quae exportantur¹, facile omnibus terris antecellat. Itaque haec vobis provincia, Quirites, si et belli utilitatem et pacis dignitatem retinere vultis, non modo a calamitate, sed etiam a metu calamitatis est defendenda. Nam in ceteris rebus, quum venit calamitas, tum detrimentum accipitur; at in vectigalibus non solum adventus mali, sed etiam metus ipse affert calamitatem. Nam quum hostium copiae non longe absunt, etiam si irruptio nulla facta est, tamen pecora relinquuntur, agricultura deseritur, mercatorum navigatio conquiescit. Ita neque ex portu neque ex decumis neque ex scriptura² vectigal conservari potest; quare saepe totius anni fructus uno rumore periculi atque uno belli terrore amittitur. Quo tandem animo esse existimatis aut eos, qui vectigalia nobis pensitant, aut eos, qui exercent atque exigunt, quum duo reges cum maximis copiis prope adsint? quum una excursio equitatus perbreve tempore totius anni vectigal auferre possit? quum publicani familias maximas, quas in salinis³ habent, quas in agris, quas in portubus atque custodiis⁴, magno periculo se habere arbitrentur? Putatisne, vos illis rebus frui posse, nisi eos, qui vobis fructuosi sunt, conservaritis non solum, ut antea dixi, calamitate, sed etiam calamitatis formidine liberatos? Ac ne illud quidem vobis negligendum est, quod mihi ego extremum proposueram, quum essem de belli genere dicturus; quod ad multorum bona civium Romanorum pertinet, quorum vobis pro vestra sapientia, Quirites, habenda est ratio diligenter. Nam et publicani, homines honestissimi atque ornatissimi, suas rationes et copias in illam provinciam contulerunt, quorum ipsorum per se res et fortunae vobis curae esse debent. Etenim si vectigalia nervos esse rei publicae semper duximus, eum certe ordinem, qui exercet illa, firmamentum ceterorum ordinum recte esse dicemus. Deinde ex ceteris ordinibus homines navi atque industrii partim ipsi in Asia negotiantur, quibus vos absentibus consulere debetis; partim eorum⁵ in ea pro-

1. alii *exportentur*; Gr. Lat. 369. n. 2.

2. i. e. *ex pascuis*.

3. alii *saltibus*, quod neque in

ullo codice reperitur neque vero est aptius.

4. i. e. *Zollwache, Mauthposten*.

5. Gr. Lat. 241. n. 4.

vincia pecunias magnas collocatas habent. Erit igitur humanitatis vestrae, magnum numerum eorum civium calamitate prohibere, sapientiae, videre, multorum civium calamitatem a re publica seiunctam esse non posse. Etenim primum illud parvi refert, nos publicanis amissis¹ vectigalia postea victoria recuperare; neque enim iisdem redimendi facultas erit propter calamitatem, neque aliis voluntas propter timorem. Deinde, 19 quod nos eadem Asia atque idem iste Mithridates initio belli Asiatici docuit, id quidem certe, calamitate docti, memoria retinere debemus; nam tum, quum in Asia res magnas permulti amiserant, scimus Romae solutione impedita fidem concidisse. Non enim possunt una in civitate multi rem atque fortunas amittere, ut non² plures secum in eandem trahant calamitatem. A quo periculo prohibete rem publicam, et mihi credite, id quod ipsi videtis: haec fides atque haec ratio pecuniarum, quae Romae, quae in foro³ versatur, implicata⁴ est cum illis pecuniis Asiaticis et cohaeret; ruere illa non possunt, ut haec non eodem labefactata⁵ motu concidant. Quare videte, num dubitandum vobis sit, omni studio ad id bellum incumbere, in quo gloria nominis vestri, salus sociorum, vectigalia maxima, fortunae plurimorum civium coniunctae cum re publica defendantur.

Quoniam de genere belli dixi, nunc de magnitudine pauca V III. dicam. Potest enim hoc dici, belli genus esse ita necessarium, 20 ut sit gerendum, non esse ita magnum, ut sit pertimescendum. In quo maxime laborandum est, ne forte a vobis, quae diligentissime providenda sunt, contemnenda esse videantur. Atque ut omnes intelligant, me L. Lucullo tantum impertire⁶ laudis, quantum forti viro et sapienti homini⁷ et magno imperatori debeatur: dico eius adventu⁸ maximas Mithridatis copias omnibus rebus ornatas atque instructas fuisse, urbemque Asiae clarissimam nobisque amicissimam Cyzicenorum obsessam esse⁹

1. alii *amissa*, quod vide ne pugnet cum iis, quae sequuntur.

2. Gr. Lat. 351. n. 1.

3. ubi tabernae argentariorum erant.

4. sic unus codex perbonus; et multo frequentior apud Ciceronem est haec forma, quam altera illa *implicitus*. Gr. Lat. 114. 7.

5. alii *labefacta*; sed plenior forma Ciceroni multo usitatior.

6. alii *impertiri*; Gr. Lat. 146. 5.

7. Syn. Lat. 289.

8. Gr. Lat. 296. 1.

9. *instructas fuisse* factum est ex *instructae erant*, *obsessam esse* ex *obsidebatur*; Gr. Lat. 394.

ab ipso rege maxima multitudine et oppugnata[m] vehementissime, quam L. Lucullus virtute, assiduitate, consilio, summis obsidi-
 21 onis periculis liberavit; ab eodem imperatore classem magnam et ornatam, quae ducibus Sertorianis ad Italiam studio atque odio inflammato¹ raperetur, superatam esse atque depressam; magnas hostium praeterea copias multis proeliis esse deletas, patefactumque nostris legionibus esse Pontum, qui antea populo Romano ex omni aditu clausus fuisset; Sinopen atque Amisum, quibus in oppidis erant domicilia regis, omnibus rebus ornatas ac refertas, ceterasque urbes Ponti et Cappadociae permultas uno aditu adventuque esse captas; regem spoliatum regno patrio atque avito ad alios se reges atque ad alias gentes supplicem contulisse; atque haec omnia salvis populi Romani sociis atque integris vectigalibus esse gesta. Satis opinor hoc esse laudis, atque ita, Quirites, ut hoc vos intelligatis, a nullo istorum, qui huic obtrectant legi atque causae, L. Lucillum
 IX. similiter ex hoc loco esse laudatum. Requiretur fortasse nunc,
 22 quemadmodum, quum haec ita sint, reliquum possit magnum esse bellum. Cognoscite, Quirites; non enim hoc sine causa quaeri videtur. Primum ex suo regno sic Mithridates profugit, ut ex eodem Ponto Medea illa quondam profugisse dicitur; quam praedicant in fuga fratris sui membra in iis locis, qua se parens persequeretur, dissipavisse, ut eorum collectio dispersa moeror[um]que patrius celeritatem persequendi retardaret. Sic Mithridates fugiens maximam vim auri atque argenti pulcherrimarumque rerum omnium, quas et a maioribus acceperat, et ipse bello superiore ex tota Asia direptas in suum regnum congesserat, in Ponto omnem reliquit. Haec dum nostri colligunt omnia diligentius, rex ipse e manibus effugit. Ita illum
 23 in persequendi studio moeror, hos laetitia retardavit. Hunc in illo timore et fuga Tigranes, rex Armenius, excepit, diffidentemque rebus suis confirmavit et afflictum erexit perditumque recreavit. Cuius in regnum posteaquam L. Lucullus cum exercitu venit, plures etiam gentes contra imperatorem nostrum concitatae sunt. Erat enim metus iniectus iis nationibus, quas nunquam populus Romanus neque lacesendas bello neque

1. sic codd. plurimi omnesque veteres editiones; cf. pro Marc. §. 31. alii *inflammata*, quod nequaquam

est aptius; cf. Cat. IV. 6. 13. Verr. V. 35. 91.

tentandas putavit. Erat etiam alia gravis atque vehemens opinio, quae animos gentium barbararum pervaserat, fani locupletissimi et religiosissimi diripiendi causa in eas oras nostrum esse exercitum adductum. Ita nationes multae atque magnae novo quodam terrore ac metu concitabantur. Noster autem exercitus, tametsi urbem ex Tigranis regno ceperat et proeliis usus erat secundis, tamen nimia longinquitate locorum ac desiderio suorum commovebatur. Hic iam plura non dicam; ²⁴ fuit enim illud extremum, ut ex iis locis a militibus nostris reditus magis maturus, quam processio longior quaereretur. Mithridates autem et suam¹ manum iam confirmarat, et eorum, qui se ex ipsius regno collegerant, et magnis adventiciis auxiliis multorum regum et nationum iuvabatur. Iam hoc fere sic fieri solere accepimus, ut regum afflictarum fortunarum² facile multorum opes alliciant ad misericordiam, maximeque eorum, qui aut reges sunt aut vivunt in regno, ut³ regale iis nomen magnum et sanctum esse videatur. Itaque tantum victus efficere potuit, ²⁵ quantum incolumis nunquam est ausus optare. Nam quum se in regnum suum recepisset, non fuit eo contentus, quod ei praeter spem acciderat, ut illam, posteaquam pulsus erat, terram unquam attingeret; sed in exercitum nostrum, clarum atque victorem, impetum fecit. Sinite hoc loco, Quirites, sicut poetae solent, qui res Romanas scribunt⁴, praeterire me nostram calamitatem; quae tanta fuit, ut eam ad aures L. Luculli non ex proelio nuntius, sed ex sermone rumor afferret. Hic in illo ²⁶ ipso malo gravissimaeque belli offensione L. Lucullus, qui tamen aliqua ex parte iis incommodis mederi fortasse potuisset, vestro iussu coactus, quod imperii diuturnitati modum statuendum vetere exemplo putavistis, partem militum, qui iam stipendiis confecti⁵ erant, dimisit, partem Glabrioni tradidit. Multa praeterea consulto; sed ea vos coniectura perspicitis, quantum illud bellum factum putetis, quod coniungant reges potentissimi, renovent agitatae nationes, suscipiant integrae gentes, novus

1. *suam manum*, i. e. quam ex Tigranis regno in Pontum rediens secum duxerat; male igitur proximum *et* (et eorum) a quibusdam omittitur.

2. Gr. Lat. 247. 2.

3. sic codd. omnes; alii *quod*.

4. ut *Naevius*, *Ennius*.

5. sic plerique codd.; alii *confectis*; sed num *stipendia conficere* eundem sensum habere potest atque *stipendia emerere*?

X. imperator noster¹ accipiat, vetere exercitu pulso. Satis mihi
 27 multa verba fecisse videor, quare esset hoc bellum genere ipso necessarium, magnitudine periculosum; restat, ut de imperatore ad id bellum deligendo ac tantis rebus praeficiendo dicendum esse videatur.

Utinam, Quirites, virorum fortium atque innocentium copiam tantam haberetis, ut haec vobis deliberatio difficilis esset, quemnam potissimum tantis rebus ac tanto bello praeficiendum putaretis. Nunc vero quum sit unus Cn. Pompeius, qui non modo eorum hominum, qui nunc sunt, gloriam, sed etiam antiquitatis memoriam virtute superarit: quae res est, quae
 28 cuiusquam animum in hac causa dubium facere possit? Ego enim sic existimo, in summo imperatore quattuor has res inesse oportere, scientiam rei militaris, virtutem, auctoritatem, felicitatem. Quis igitur hoc homine scientior² unquam aut fuit aut esse debuit? qui e ludo atque pueritiae disciplinis, bello maximo atque acerrimis hostibus, ad patris exercitum atque in militiae disciplinam profectus est; qui extrema pueritia miles in exercitu fuit summi imperatoris, ineunte adolescentia maximi ipse exercitus imperator; qui saepius cum hoste conflictit quam quisquam cum inimico concertavit, plura bella gessit quam ceteri legerunt, plures provincias confecit quam alii concupiverunt; cuius adolescentia ad scientiam rei militaris non alienis praeceptis sed suis imperiis, non offensionibus belli sed victoriis, non stipendiis sed triumphis est erudita. Quod denique genus esse belli potest, in quo illum non exercuerit fortuna rei publicae? Civile, Africanum, Transalpinum, Hispaniense [mixtum ex civitatibus atque ex bellicosissimis nationibus]³, servile⁴, navale bellum, varia et diversa genera et bellorum et hostium, non solum gesta ab hoc uno, sed etiam confecta, nullam rem esse declarant in usu positam militari, quae huius viri scientiam fugere possit.

XI. Iam vero virtuti Cn. Pompeii quae potest par oratio in-
 29 veniri? Quid est, quod quisquam aut illo dignum aut vobis

1. nos *von uns*, Gr. Lat. 302.

2. Gr. Lat. 73. 2. n.

3. Haec verba et totum locum inconcinnum faciunt, neque singula quid significant neque ad quod bel-

lum pertineant intelligitur; quamobrem recte in dubium vocata videntur a viris doctis.

4. Gr. Lat. 302.

novum aut cuiquam inauditum possit afferre? Neque enim illae sunt solae virtutes imperatoriae, quae vulgo existimantur, labor in negotiis, fortitudo in periculis, industria¹ in agendo, celeritas in conficiendo, consilium in providendo; quae tanta sunt in hoc uno, quanta in omnibus reliquis imperatoribus, quos aut vidimus aut audivimus, non fuerunt. Testis est 30 Italia², quam ille ipse victor, L. Sulla, huius virtute et subsidio confessus est liberatam; testis est Sicilia, quam multis undique cinctam periculis non terrore belli, sed consilii celeritate explicavit; testis est Africa, quae, magnis oppressa hostium copiis, eorum ipsorum sanguine redundavit; testis est Gallia, per quam legionibus nostris iter in Hispaniam Gallorum interneccione patefactum est; testis est Hispania, quae saepissime plurimos hostes ab hoc superatos prostratosque conspexit; testis est iterum et saepius Italia, quae, quum servili bello taetro periculosoque premeretur, ab hoc auxilium absente expetivit; quod bellum expectatione eius attenuatum atque imminutum est, adventu sublatum ac sepultum; testes vero iam 31 omnes orae atque omnes exterae gentes ac nationes, denique maria omnia quum universa, tum in singulis oris omnes sinus atque portus. Quis enim toto mari locus per hos annos aut tam firmum habuit praesidium, ut tutus esset, aut tam fuit 32 abditus, ut lateret? Quis navigavit, qui non se aut mortis aut servitutis periculo³ committeret, quum aut hieme aut referto praedonum mari navigaretur⁴? Hoc tantum bellum, tam turpe, tam vetus, tam late divisum atque dispersum, quis unquam arbitraretur aut ab omnibus imperatoribus uno anno aut omnibus annis ab uno imperatore confici posse? Quam provinciam 32 tenuistis a praedonibus liberam per hosce annos? quod vectigal vobis tutum fuit? quem socium defendistis? cui praesidio classibus vestris fuistis? quam multas existimatis insulas esse desertas? quam multas aut metu relictas aut a praedonibus captas urbes esse sociorum? Sed quid ego longinqua comme- XII. moro? Fuit hoc quondam, fuit proprium⁵ populi Romani, longe a domo bellare et propugnaculis imperii sociorum fortunas,

1. Syn. Lat. 222. 232.

2. Primum eas, quas dixit, virtutes imperatorias, ceteras a §. 36. persequitur.

3. Gr. Lat. 290. n. 3.

4. i. e. *navigandum esset*; alii *navigaret*.

5. Gr. Lat. 277. n. 1.

non sua tecta defendere. Sociis ego nostris mare per hos annos clausum fuisse dicam, quum exercitus nostri nunquam a Brundisio, nisi hieme summa, transmiserint? Qui ad vos ab exteris nationibus venirent, captos querar, quum legati populi Romani redempti sint? Mercatoribus tutum mare non fuisse dicam, quum duodecim secures¹ in praedonum potestatem pervenerint? Cnidum aut Colophonem aut Samum, nobilissimas urbes, innumerabilesque alias captas esse commemorem, quum vestros portus atque eos portus, quibus vitam ac spiritum ducitis², in praedonum fuisse potestatem³ sciatis? An vero ignoratis, portum Caietae celeberrimum ac plenissimum navium, inspectante praetore, a praedonibus esse direptum; ex Miseno autem eius ipsius liberos, qui cum praedonibus antea ibi bellum gesserat, a praedonibus esse sublato? Nam quid ego Ostiense incommodum atque illam labem atque ignominiam rei publicae querar, quum prope inspectantibus vobis classis ea, cui consul populi Romani praepositus esset, a praedonibus capta atque oppressa est? Pro dii immortales! tantamne unius hominis incredibilis ac divina virtus tam brevi tempore lucem afferre rei publicae potuit, ut vos, qui modo ante ostium Tiberinum classem hostium videbatis, ii⁴ nunc nullam intra Oceani ostium praedonum navem esse audiat? Atque haec qua celeritate gesta sint, quamquam videtis, tamen a me in dicendo praetereunda non sunt. Quis enim unquam aut ob-eundi negotii aut consequendi quaestus studio tam brevi tempore tot loca adire, tantos cursus conficere potuit, quam celeriter Cn. Pompeio duce tanti belli impetus⁵ navigavit? qui nondum tempestivo ad navigandum mari Siciliam adiit, Africam exploravit, inde Sardiniam cum classe venit, atque haec tria frumentaria subsidia rei publicae firmissimis praesidiis classibusque munivit. Inde quum se in Italiam recepisset, duabus Hispaniis et Gallia Transalpina praesidiis ac navibus confirmata, missis item in oram Illyrici maris et in Achaïam omnemque Graeciam navibus, Italiae duo maria maximis classibus firmis-

1. *duodecim secures*, i. e. *duo praetores*, qui a praedonibus capti sunt; quivis praetor in urbe duos, in provincia *sex* lictores habebat cum securibus.

2. i. e. quibus portubus frumen-

tum ex Sicilia et Africa advehitur.

3. cf. Gr. Lat. 211. extr.

4. Gr. Lat. 316. 1.

5. Audacter dictum pro *classis ad tantum bellum impetum factura*.

simisque praesidiis adornavit; ipse autem ut Brundisio¹ profectus est, undequinquagesimo die totam ad imperium populi Romani Ciliciam adiunxit; omnes, qui ubique praedones fuerunt, partim capti interfectique sunt, partim unius huius se imperio ac potestati dediderunt. Idem Cretensibus, quum ad eum usque in Pamphyliam legatos deprecatoresque misissent, spem deditiois non ademit obsidesque imperavit. Ita tantum bellum, tam diuturnum, tam longe lateque dispersum, quo bello omnes gentes ac nationes premebantur, Cn. Pompeius extrema hieme apparavit, ineunte vere suscepit, media aestate confecit. Est XIII. haec divina atque incredibilis virtus imperatoris. Quid? ceterae, quas paulo ante commemorare coeperam, quantae atque quam multae sunt? Non enim solum bellandi virtus in summo ac perfecto imperatore quaerenda est, sed multae sunt artes eximiae, huius administrae comitesque virtutis. Ac primum quanta innocentia debent esse imperatores, quanta deinde in omnibus rebus temperantia, quanta fide, quanta facilitate, quanto ingenio, quanta humanitate! Quae breviter, qualia sint in Cn. Pompeio, consideremus. Summa enim omnia sunt, Quirites; sed ea magis ex aliorum contentione, quam ipsa per sese cognosci atque intelligi possunt. Quem enim imperatorem³⁷ possumus ullo² in numero putare, cuius in exercitu centuriatus veneant atque venierint? quid hunc hominem magnum aut amplum de re publica cogitare³, qui pecuniam, ex aerario depromptam ad bellum administrandum, aut propter cupiditatem provinciae magistratibus diviserit aut propter avaritiam Romae in quaestu reliquerit? Vestra admurmuratio facit, Quirites, ut agnoscere videamini, qui haec fecerint; ego autem nomino neminem; quare irasci mihi nemo poterit, nisi qui ante de se voluerit confiteri. Itaque propter hanc avaritiam imperatorum quantas calamitates, quocunque ventum sit, nostri exercitus ferant, quis ignorat? Itinera, quae per hosce annos in Italia³⁸ per agros atque oppida civium Romanorum nostri imperatores fecerunt, recordamini; tum facilius statuetis, quid apud exteras nationes fieri existimetis. Utrum plures arbitramini per hosce annos militum vestrorum armis hostium urbes, an hi-

1. Alii a Brundisio, Gr. Lat. 259. n. 2.

2. Plurimi codd. habent aliquo;

vide, quid intersit; in numero, Gr. Lat. 295. 1. n. 1.

3. sc. possumus putare.

bernis sociorum civitates esse deletas? Neque enim potest
 exercitum is continere imperator, qui se ipsum¹ non continet,
 neque severus esse in iudicando, qui alios in se severos esse
 39 iudices non vult. Hic miramur, hunc hominem tantum ex-
 cellere ceteris, cuius legiones sic in Asiam pervenerint², ut
 non modo manus tanti exercitus, sed ne vestigium quidem
 cuiquam pacato nocuisse dicatur? Iam vero quemadmodum
 milites hibernent, quotidie sermones ac literae perferuntur.
 Non modo, ut sumptum faciat in militem, nemini vis affertur,
 sed ne cupienti quidem cuiquam permittitur. Hiemis enim,
 non avaritiae perfugium maiores nostri in sociorum atque
 XIV. amicorum tectis esse voluerunt. Age vero, ceteris in rebus
 40 quali sit³ temperantia, considerate. Unde illam tantam celeri-
 tatem et tam incredibilem cursum inventum putatis? Non enim
 illum eximia vis remigum aut ars inaudita quaedam gubernandi
 aut venti aliqui novi tam celeriter in ultimas terras pertulerunt;
 sed hae⁴ res, quae ceteros remorari solent, non retardarunt:
 non avaritia ab instituto cursu ad praedam aliquam devocavit,
 non libido ad voluptatem, non amoenitas ad delectationem, non
 nobilitas urbis ad cognitionem, non denique labor ipse ad quietem.
 Postremo signa et tabulas ceteraque ornamenta Graecorum
 oppidorum, quae ceteri tollenda esse arbitrantur, ea sibi ille
 41 ne visenda quidem existimavit. Itaque omnes nunc in iis⁵ lo-
 cis Cn. Pompeium sicut aliquem non ex hac urbe missum, sed
 de coelo delapsum intuentur; nunc denique incipiunt credere,
 fuisse homines Romanos hac quondam continentia, quod iam
 nationibus exteris incredibile ac falso memoriae proditum vi-
 debatur. Nunc imperii vestri splendor illis gentibus lucet⁶;
 nunc intelligunt, non sine causa maiores suos tum, quum hac
 temperantia magistratus habebamus, servire populo Romano,
 quam imperare aliis maluisse. Iam vero ita faciles aditus ad
 eum privatorum⁷, ita liberae querimoniae de aliorum iniuriis
 esse dicuntur, ut is, qui dignitate principibus excellit, facilitate
 42 infimis par esse videatur. Iam quantum consilio, quantum di-

1. nonnulli codd. *ipse*; pendet
 res a quaestione, utrum opposita
 cogitanda sint *subiecta*, an *obiecta*;
 Gr. Lat. 304.

2. alii *pervenerunt*.

3. sc. *Pompeius*; alii *qualis sit*.

4. alii *eae*.

5. alii *his*; cf. §. 50.

6. alii *lucem afferre coepit*, quae
 videtur explicatio esse verae lectio-
 nis.

7. Gr. Lat. 430. 1.

cendi gravitate et copia valeat, in quo ipso inest quaedam dignitas imperatoria, vos, Quirites, hoc ipso ex loco saepe cognovistis. Fidem vero eius quantam inter socios existimari putatis, quam hostes omnes omnium generum¹ sanctissimam iudicarint? Humanitate iam tanta est, ut difficile dictu sit, utrum hostes magis virtutem eius pugnantes timuerint, an mansuetudinem victi dilexerint. Et quisquam dubitabit, quin huic hoc tantum bellum transmittendum sit, qui ad omnia nostrae memoriae bella conficienda divino quodam consilio natus esse videatur?

Et quoniam auctoritas quoque in bellis administrandis XV. multum atque in imperio militari valet: certe nemini dubium⁴³ est, quin ea re idem ille imperator plurimum possit. Vehementer autem pertinere ad bella administranda, quid hostes, quid socii de imperatoribus nostris existiment, quis ignorat? quum sciamus, homines in tantis rebus, ut aut contemnant² aut metuant, aut oderint aut ament, opinione non minus et fama, quam aliqua ratione certa commoveri. Quod igitur nomen unquam in orbe terrarum clarius fuit? cuius res gestae pares? de quo homine vos, id quod maxime facit auctoritatem, tanta et tam praeclara iudicia fecistis? An vero ullam usquam⁴⁴ esse oram tam desertam putatis, quo non illius diei fama pervaserit, quum universus populus Romanus, referto foro completisque omnibus templis, ex quibus hic locus conspici potest, unum sibi ad commune omnium gentium bellum Cn. Pompeium imperatorem depoposcit? Itaque ut plura non dicam³ neque aliorum exemplis confirmem, quantum huius⁴ auctoritas valeat in bello: ab eodem Cn. Pompeio omnium rerum egregiarum exempla sumantur; qui quo die a vobis maritimo bello praepositus est imperator, tanta repente vilitas^{x)} annonae ex summa inopia et caritate rei frumentariae consecuta est unius hominis spe et nomine, quantam vix ex summa ubertate agrorum diuturna pax efficere potuisset. Iam accepta in Ponto calamitate⁴⁵ ex eo proelio, de quo vos paulo ante invitatus admonui, quum socii pertimuissent, hostium opes animique crevissent, satis

1. alii *gentium*; cf. §. 28. extr.

Gr. Lat. 348. n. 1.

2. i. e. *parvi putent, non metuant*, ut in Caecil. §. 23. Syn. Lat. 18.

4. *huius*, sic codd. omnes, rectissime; quantum Pompeii auctoritas valeat, non aliorum exemplis, sed ipsius Pompeii docendum esse dicit.

3. *ut non dicam*, i. e. *ut taceam*;

firmum praesidium provincia non haberet: amisissetis Asiam, Quirites, nisi ad ipsum discrimen eius temporis¹ divinitus Cn. Pompeium ad eas regiones fortuna populi Romani attulisset. Huius adventus et Mithridatem insolita inflammatum victoria continuit, et Tigranem magnis copiis minitantem Asiae retardavit. Et quisquam dubitabit, quid virtute perfecturus sit, qui tantum auctoritate perfecit? aut quam facile imperio atque exercitu socios et vectigalia conservaturus sit, qui ipso nomine ac ru-
 XVI. more defenderit? Age vero, illa res quantam declarat eiusdem
 46 hominis apud hostes populi Romani auctoritatem, quod ex locis tam longinquis tamque diversis tam brevi tempore omnes huic se uni dediderunt? quod Cretensium legati, quum in eorum insula noster imperator exercitusque esset, ad Cn. Pompeium in ultimas prope terras venerunt eique se omnes Cretensium civitates dedere velle dixerunt? Quid? idem iste Mithridates nonne ad eundem Cn. Pompeium legatum usque in Hispaniam misit? eum, quem Pompeius legatum semper iudicavit, ii, quibus erat molestum ad eum potissimum esse missum, speculatorem, quam legatum iudicari maluerunt. Potestis igitur iam constituere, Quirites, hanc auctoritatem multis postea rebus gestis magnisque vestris iudiciis amplificatam, quantum apud illos reges, quantum apud exterarum nationes valituram esse existimetis.
 47 Reliquum est, ut de felicitate, quam praestare de se ipso² nemo potest, meminisse et commemorare de altero possumus, sicut aequum est homines³ de potestate deorum, timide et pauca dicamus. Ego enim sic existimo, Maximo, Marcello, Scipioni, Mario et⁴ ceteris magnis imperatoribus non solum propter virtutem, sed etiam propter fortunam saepius imperia mandata atque exercitus esse commissos. Fuit enim profecto quibusdam summis viris quaedam ad amplitudinem et ad gloriam et ad res magnas bene gerendas divinitus adiuncta fortuna. De huius autem hominis felicitate, de quo nunc agimus, hac utar moderatione dicendi, non ut in illius potestate fortunam positam esse dicam, sed ut praeterita meminisse, reliqua sperare videamur, ne aut invisa diis immortalibus oratio nostra

1. alii *ipsum id temporis* omisso
ad et discrimen; alii aliter.

2. nonnulli *ipse*.

3. alii *homini*.

4. Gr. Lat. 220. n. 2.

aut ingrata esse videatur. Itaque non sum praedicaturus, 48
 quantas ille res domi militiaeque, terra marique, quantaque
 felicitate gesserit; ut eius semper voluntatibus non modo cives
 assenserint, socii obtemperarint, hostes obedierint, sed etiam venti
 tempestatesque obsecundarint: hoc brevissime dicam, neminem
 unquam tam impudentem fuisse, qui ab diis immortalibus tot
 et tantas res tacitus auderet optare, quot et quantas dii immor-
 tales ad Cn. Pompeium detulerunt. Quod ut illi proprium ac
 perpetuum sit, Quirites, quum communis salutis atque imperii, 49
 tum ipsius hominis causa, sicuti facitis, velle et optare debetis.

Quare quum et bellum sit ita necessarium, ut negligi non 49
 possit, ita magnum, ut accuratissime sit administrandum, et
 quum ei imperatorem praeficere possitis, in quo sit eximia
 belli scientia, singularis virtus, clarissima auctoritas, egregia
 fortuna: dubitabitis, Quirites, quin hoc tantum boni, quod vobis
 ab diis immortalibus oblatum et datum est, in rem publicam
 conservandam atque amplificandam conferatis? Quodsi Romae XVII.
 Cn. Pompeius privatus esset hoc tempore, tamen ad tantum 50
 bellum is erat deligendus atque mittendus. Nunc, quum ad
 ceteras summas utilitates haec quoque opportunitas adiungatur,
 ut in iis ipsis locis adsit, ut habeat exercitum, ut ab iis, qui
 habent, accipere statim possit, quid exspectamus? aut cur non,
 ducibus diis immortalibus, eidem, cui cetera summa cum salute
 rei publicae commissa sunt, hoc quoque bellum regium com-
 mittamus¹?

At enim vir clarissimus, amantissimus rei publicae, vestris 51
 beneficiis amplissimis affectus, Q. Catulus, itemque summis or-
 namentis honoris, fortunae, virtutis, ingenii praeditus, Q. Hor-
 tensius, ab hac ratione dissentiunt. Quorum ego auctoritatem
 apud vos multis locis plurimum valuisse et valere oportere
 confiteor; sed in hac causa, tametsi cognoscetis² auctoritates
 contrarias virorum fortissimorum et clarissimorum, tamen,
 omissis auctoritatibus, ipsa re ac ratione exquirere possumus
 veritatem; atque hoc facilius, quod ea omnia, quae a me adhuc
 dicta sunt, iidem isti vera esse concedunt: et necessarium bellum
 esse et magnum, et in uno Cn. Pompeio summa esse omnia.

1. sic codd. plurimi et optimi;
 pauci *committimus*.

2. *cognoscetis*, sic unus codex,

ceteri omnes *cognoscitis*. Eae
 auctoritates §. 68. demum cogno-
 scuntur.

REGIA
 MONACENSIS

52 Quid igitur ait Hortensius? „Si uni omnia tribuenda sint¹,
 unum dignissimum esse Pompeium; sed ad unum tamen omnia
 deferri non oportere.“ Obsolevit iam ista oratio, re multo
 magis, quam verbis refutata. Nam tu idem, Q. Hortensi, multa
 pro tua summa copia ac singulari facultate dicendi et in se-
 natu contra virum fortem, A. Gabinium, graviter ornateque
 dixisti, quum is de uno imperatore contra praedones constitu-
 53 contra eam legem verba fecisti. Quid? Tum, per deos immor-
 tales! si plus apud populum Romanum auctoritas tua, quam
 ipsius populi Romani salus et vera causa valuisset, hodie hanc
 gloriam atque hoc orbis terrae imperium teneremus? An tibi
 tum imperium esse hoc videbatur, quum populi Romani legati,
 quaestores praetoresque capiebantur? quum ex omnibus pro-
 vinciiis commeatu et privato et publico prohibebamur? quum
 ita clausa nobis erant maria omnia, ut neque privatam rem
 XVIII. transmarinam neque publicam iam obire possemus? Quae ci-
 54 vitas antea unquam fuit — non dico Atheniensium, quae satis
 late quondam mare tenuisse dicitur; non Karthaginensium, qui
 permultum classe ac maritimis rebus valuerunt; non Rhodiorum,
 quorum usque ad nostram memoriam disciplina navalis et glo-
 ria remansit — quae civitas unquam antea tam tenuis, quae
 tam parva insula fuit, quae non portus suos et agros et ali-
 quam partem regionis atque orae maritimae per se ipsa de-
 fenderet? At hercule aliquot annos continuos ante legem Ga-
 biniam ille populus Romanus, cuius usque ad nostram memo-
 riam nomen invictum in navalibus pugnis permanserat, magna
 ac multo maxima parte non modo utilitatis, sed dignitatis atque
 55 imperii caruit. Nos, quorum maiores Antiochum regem classe
 Persenque superarunt omnibusque navalibus pugnis Karthagi-
 nienses, homines in maritimis rebus exercitatissimos paratis-
 simosque, vicerunt, ii² nullo in loco iam praedonibus pares esse
 poteramus; nos, qui antea non modo Italiam tutam habebamus,
 sed omnes socios in ultimis oris auctoritate nostri imperii sal-
 vos praestare poteramus, tum, quum insula Delos, tam procul
 a nobis in Aegaeo mari posita, quo omnes undique cum mer-
 cibus atque oneribus commeabant, referta divitiis, parva, sine
 muro, nihil timebat, iidem non modo provinciis atque oris

1. sic plurimi codd.; alii *sunt*.

2. Gr. Lat. 316. 1.

Italiae maritimis ac portubus nostris, sed etiam Appia iam via carebamus: et iis temporibus non pudebat magistratus populi Romani in hunc ipsum locum ascendere, quum eum nobis maiores nostri exuviis nauticis et classium spoliis ornatum reliquissent. Bono te animo tum, Q. Hortensi, populus Romanus, XIX. et ceteros, qui erant in eadem sententia, dicere existimavit⁵⁶ ea, quae sentiebatis; sed tamen in salute communi idem populus Romanus dolori suo maluit, quam auctoritati vestrae obtemperare. Itaque una lex, unus vir, unus annus non modo nos illa miseria ac turpitudine liberavit, sed etiam effecit, ut aliquando vere videremur omnibus gentibus ac nationibus terra marique imperare. Quo mihi etiam indignius videtur obtrectatum⁵⁷ esse adhuc (Gabinio dicam, anne Pompeio, an utrique? id quod est verius), ne legaretur A. Gabinus Cn. Pompeio expetenti ac postulanti. Utrum ille, qui postulat ad tantum bellum legatum, quem velit, idoneus non est qui impetret, quum ceteri ad expilandos socios diripiendasque provincias, quos voluerunt, legatos eduxerint; an ipse, cuius lege salus ac dignitas populo Romano atque omnibus gentibus constituta est, expers esse debet gloriae eius imperatoris atque eius exercitus, qui consilio ipsius ac periculo est constitutus? An C. Falcidius,⁵⁸ Q. Metellus, Q. Caelius Latiniensis, Cn. Lentulus, quos omnes honoris causa nomino, quum tribuni plebis fuissent, anno proximo legati esse potuerunt: in¹ uno Gabinio sunt tam diligentes, qui in hoc bello, quod lege Gabinia geritur, in hoc imperatore atque exercitu, quem per vos ipse constituit, etiam praecipuo iure esse deberet? De quo legando consules spero ad senatum relatueros. Qui si dubitabunt aut gravabuntur, ego me profiteor relaturum; neque me impediet cuiusquam² inimicum edictum, quominus, vobis fretus, vestrum ius beneficiumque defendam; neque praeter intercessionem quidquam audiam, de qua, ut arbitror, isti ipsi, qui minantur, etiam atque etiam, quid liceat, considerabunt. Mea quidem sententia, Quirites, unus A. Gabinus, belli maritimi rerumque gestarum Cn. Pompeio socius adscribitur, propterea quod alter uni illud bellum suscipiendum vestris suffragiis detulit, alter delatum susceptumque confecit.

Reliquum est, ut de Q. Catuli auctoritate et sententia^{XX.}
⁵⁹

1. multi codd. *in hoc uno*.

poterant, ne referretur.

2. Consules edicto prohibere

Cic. Oratt.

dicendum esse videatur. Qui quum ex vobis quaereret, si in uno Cn. Pompeio omnia poneretis, si quid eo¹ factum esset, in quo spem essetis habituri: cepit magnum suae virtutis fructum ac dignitatis, quum omnes una prope voce „in eo ipso vos spem habituros esse“ dixistis². Etenim talis est vir, ut nulla res tanta sit ac tam difficilis, quam ille non et consilio regere et integritate tueri et virtute conficere possit. Sed in hoc ipso ab eo vehementissime dissentio, quod, quo minus certa est hominum ac minus diuturna vita, hoc magis res publica, dum per deos immortales licet, frui debet summi viri
60 vita atque virtute. „At enim ne quid³ novi fiat contra exempla atque instituta maiorum.“ Non dicam hoc loco, maiores nostros semper in pace consuetudini, in bello utilitati paruisse; semper ad novos casus temporum novorum consiliorum rationes accommodasse; non dicam duo bella maxima, Punicum atque Hispaniense, ab uno imperatore esse confecta, duasque urbes potentissimas, quae huic imperio maxime minitabantur, Karthaginem atque Numantiam, ab eodem Scipione esse deletas; non commemorabo, nuper ita vobis patribusque vestris esse visum, ut in uno C. Mario spes imperii poneretur, ut idem cum Iugurtha, idem cum Cimbris, idem cum Teutonis bellum administraret:
61 in ipso Cn. Pompeio, in quo novi constitui nihil vult Q. Catulus, quam multa sint nova summa Q. Catuli voluntate constituta, XXI. recordamini. Quid⁴ tam novum, quam adolescentulum, privatum, exercitum difficili rei publicae tempore conficere? confecit: huic praeesse? praefuit: rem optime ductu suo gerere? gessit. Quid tam praeter consuetudinem, quam homini peradolescenti, cuius aetas a senatorio gradu longe abesset⁵, imperium atque exercitum dari, Siciliam permitti atque Africam bellumque in ea administrandum? Fuit in his provinciis singulari innocentia, gravitate, virtute; bellum in Africa maximum confecit, victorem exercitum deportavit. Quid vero tam inauditum, quam equitem

1. alii *de eo*; utrumque bonum; Gr. Lat. 289. n. 3. Sensus est: Si in uno Pompeio omnia ponitis, in quo estis spem habituri, si forte ille perierit? — Tum universam contionem succlamasse: *In te, Q. Catule!* auctor est Vell. Paterc. II. 32.

2. Gr. Lat. 365. B. δ. cf. Rosc. Am. §. 54.

3. Alii pro *ne quid* habent *nihil*. Gr. Lat. 235. n. 6.

4. alii addunt *enim*.

5. Viginti quattuor annos natus erat. Cf. Vit. Cic. 4.

Romanum triumphare? At eam quoque rem populus Romanus non modo vidit, sed omni etiam studio visendam et celebrandam putavit. Quid tam inusitatum, quam ut¹, quum duo 62 consules clarissimi fortissimique essent, eques Romanus ad bellum maximum formidolosissimumque pro consule mitteretur? Missus est. Quo quidem tempore quum esset non nemo in senatu, qui diceret, non oportere mitti hominem privatum pro consule, L. Philippus dixisse dicitur, non se illum sua sententia pro consule, sed pro consulibus mittere. Tanta in eo rei publicae bene gerendae spes constituebatur, ut duorum consulum munus unius adolescentis virtuti committeretur. Quid tam singulare, quam ut, ex senatus consulto legibus solutus, consul ante fieret, quam ullum alium magistratum per leges capere licuisset? quid tam incredibile, quam ut iterum eques Romanus ex senatus consulto triumpharet? Quae in omnibus hominibus nova post hominum memoriam constituta sunt, ea tam multa non sunt, quam haec, quae in hoc uno homine videmus². Atque 63 haec tot exempla, tanta ac tam nova, profecta sunt in eundem hominem a Q. Catuli atque a ceterorum eiusdem dignitatis amplissimorum hominum auctoritate.

Quare videant, ne sit periniquum et non ferendum, illorum XXII. auctoritatem de Cn. Pompeii dignitate a vobis comprobata semper esse, vestrum ab illis de eodem homine iudicium populi-que Romani auctoritatem improbari: praesertim quum iam suo iure³ populus Romanus in hoc homine suam auctoritatem vel contra omnes, qui dissentiunt, possit defendere, propterea quod, iisdem istis reclamantibus, vos unum illum ex omnibus delegistis, quem bello praedonum praeponeretis. Hoc si vos 64 temere fecistis et rei publicae parum consulistis, recte isti studia vestra suis consiliis regere conantur; sin autem vos plus tum in re publica vidistis, vos his repugnantibus per vosmet ipsos dignitatem huic imperio, salutem orbi terrarum attulistis: aliquando isti principes et sibi et ceteris⁴ populi Romani universi auctoritati parendum esse fateantur. Atque in hoc bello Asiatico et regio non solum militaris illa virtus, quae est in Cn. Pompeio singularis, sed aliae quoque virtutes animi multae et magnae requiruntur. Difficile est in Asia,

1. Gr. Lat. 399. n. 4.; sic etiam paulo post *singulare ut et incredibile ut dictum est.*

2. alii *vidimus*.

3. Gr. Lat. 318. n.

4. Gr. Lat. 413. n. 3.

Cilicia, Syria regnisque interiorum nationum ita versari nostrum imperatorem, ut nihil aliud, nisi¹ de hoste ac de laude cogitet. Deinde, etiamsi qui sunt pudore ac temperantia moderatiores, tamen eos esse tales, propter multitudinem cupidorum hominum
 65 nemo arbitratur. Difficile est dictu, Quirites, quanto in odio simus apud exterarum nationes propter eorum, quos ad eas per hos annos cum imperio misimus, iniurias ac libidines². Quod enim fanum putatis in illis terris nostris magistratibus religiosum, quam civitatem sanctam, quam domum satis clausam ac munitam fuisse? Urbes iam locupletes ac copiosae requiruntur, quibus causa belli propter diripiendi cupiditatem inferatur.
 66 Libenter haec coram cum Q. Catulo et Q. Hortensio, summis et clarissimis viris, disputarem; noverunt enim sociorum vulnera, vident eorum calamitates, querimonias audiunt. Pro sociis vos contra hostes exercitum mittere putatis, an hostium simulatione contra socios atque amicos? Quae civitas est in Asia, quae non modo³ imperatoris aut legati, sed unius tribuni
 XXIII. militum animos ac spiritus capere possit? Quare etiamsi quem habetis, qui collatis signis exercitus regiones superare posse videatur: tamen, nisi erit idem, qui se⁴ a pecuniis sociorum, qui ab eorum coniugibus ac liberis, qui ab ornamentis fanorum atque oppidorum, qui ab auro gazaque regia manus, oculos, animum cohibere possit, non erit idoneus, qui ad bellum
 67 Asiaticum regiumque mittatur. Ecquam putatis civitatem pacatam fuisse, quae locuples sit? ecquam esse locupletem, quae istis pacata esse videatur? Ora maritima, Quirites, Cn. Pompeium non solum propter rei militaris gloriam, sed etiam propter animi continentiam requisivit. Videbat enim, praetores locupletari quotannis pecunia publica, praeter paucos, neque eos⁵ quidquam aliud assequi classium nomine, nisi ut detrimentis accipiendis maiore affici turpitudine videremur. Nunc, qua cupiditate homines in provincias, quibus iacturis, quibus conditionibus proficiscantur, ignorant videlicet isti, qui ad unum deferenda omnia esse non arbitrantur. Quasi vero Cn. Pompeium non quum suis virtutibus, tum etiam alienis
 68 vitiis magnum esse videamus. Quare nolite dubitare, quin huic

1. alii *quam*; Gr. Lat. 225. n. 2.2. alii *libidines et iniurias*.

3. Gr. Lat. 237. n. 2.

4. Fuerunt, qui *se* eiiciendum

putarent; est autem in omnibus codicibus et ferri potest.

5. Sic, ut videntur, codd. plerique; alii *nos*.

uni credatis omnia, qui inter tot annos unus inventus sit, quem socii in urbes suas cum exercitu venisse gaudeant. Quodsi auctoritatibus hanc causam, Quirites, confirmandam putatis: est vobis auctor, vir bellorum omnium maximarumque rerum peritissimus, P. Servilius; cuius tantae res gestae terra marique exstiterunt, ut, quum de bello deliberetis, auctor vobis gravior nemo esse debeat; est C. Curio, summis vestris beneficiis maximisque rebus gestis, summo ingenio et prudentia praeditus; est Cn. Lentulus, in quo omnes pro amplissimis vestris honoribus summum consilium, summam gravitatem esse cognovistis; est C. Cassius, integritate, virtute, constantia singulari. Quare videte, ut¹ horum auctoritatibus illorum orationi, qui dissentiunt, respondere posse videamur!

Quae quum ita sint, C. Manili, primum istam tuam et^{XXIV.} legem et voluntatem et sententiam laudo vehementissimeque⁶⁹ comprobo; deinde te hortor, ut auctore populo Romano manear in sententia, neve cuiusquam vim aut minas pertimescas. Primum in te satis esse animi perseverantiaeque arbitror; deinde quum tantam multitudinem cum tanto studio adesse videamus, quantam nunc iterum in eodem homine praeficiendo videmus, quid est, quod aut de re aut de perficiendi facultate dubitemus? Ego autem, quidquid est in me studii, consilii, laboris, ingenii; quidquid hoc beneficio populi Romani atque hac potestate praetoria, quidquid auctoritate, fide, constantia possum: id omne ad hanc rem conficiendam tibi et populo Romano polliceor ac defero; testorque omnes deos, et eos maxime, qui⁷⁰ huic loco temploque² praesident, qui omnium mentes eorum, qui ad rem publicam adeunt, maxime perspiciunt, me hoc neque rogatu facere cuiusquam, neque quo Cn. Pompeii gratiam mihi per hanc causam conciliari putem, neque, quo mihi ex cuiusquam amplitudine aut praesidia periculis aut adiumenta honoribus³ quaeram; propterea quod pericula facile, ut hominem praestare oportet, innocentia tecti repellemus, honorem⁴ autem neque ab uno neque ex hoc loco, sed eadem illa

1. sic codd.; alii *num*, alii *utrum*, alii *horumne*; Gr. Lat. 387. n. 11.

2. i. e. *rostris*; sic or. in Vatin. §. 24. *in rostris, in illo, inquam, inaugurato templo ac loco*; Syn. Lat. 263. *Praesidere* rostris dicit

eos deos, quorum templa vel in ipso foro sunt vel inde conspiciuntur.

3. Gr. Lat. 263.

4. Quemnam putat honorem?

71 nostra laboriosissima ratione vitae, si vestra voluntas feret, consequemur. Quamobrem, quidquid in hac causa mihi susceptum¹ est, Quirites, id ego omne me rei publicae causa suscepisse confirmo; tantumque abest, ut aliquam mihi bonam gratiam quaesisse videar, ut multas me etiam simultates partim obscuras, partim apertas intelligam, mihi non necessarias, vobis non inutiles, suscepisse. Sed ego me hoc honore praeditum, tantis vestris beneficiis affectum, statui, Quirites, vestram voluntatem et rei publicae dignitatem et salutem provinciarum atque sociorum meis omnibus commodis et rationibus praeferre oportere.

1. Gr. Lat. 406. 3.

M. TULLII CICERONIS

IN

L. SERGIUM CATILINAM

ORATIO PRIMA HABITA IN SENATU.

ARGUMENTUM.

L. Sergius Catilina, patricio quidem, sed parum illustri genere ortus, insignis omnibus virtutibus, quas cum summis in eodem homine vitiis coniunctas animus fingere potest, post praeturam et Africam administratam primum repetundarum, deinde inter sicarios accusatus, sed amicorum multitudine et potentia adiutus et utroque iudicio liberatus est. Paulo post quum consulatum peteret, repulsam tulit; qua re exacerbatus contra rem publicam coniuravit. Quae quidem prior eius coniuratio, qua L. Torquatum et L. Cottam coss. interficere voluit, casu oppressa est. Facta deinde altera coniuratione quo certius, quae vellet, assequeretur, iterum consulatum petiit simul cum Cicerone. Hunc ille quum consiliis suis acerrimum fore inimicum intelligeret, summa vi studebat superare. Eo cupidius populus Romanus, quum coniurationis rumor iam in vulgus exisset, Ciceroni maximo consensu consulatum mandavit. Collega ei datus est C. Antonius, qui coniurationis socius esse putabatur; neque multum aberat, quin eius loco ipse Catilina Ciceronis collega esset factus. Ita iterum a consulatu depulsus quum acriori studio et occultis consiliis coniurationem agitare: Cicero summa assiduitate et diligentia perfecit, ut per Fulviam, libidinosam mulierem, amatam a Q. Curio coniurato, et cetera omnia coniuratorum consilia ad se deferrentur, et ipse dies, qui ad perficiendam rem esset constitutus. Quo nuntio accepto Cicero in proximum diem senatum in

aedem Iovis Statoris convocavit. Eodem quum propter varios rumores metumque coniurationis magna hominum frequentia convenisset, ipsum etiam Catilinam in subselliis videns Cicero, indignitate huius rei adeo commotus est, ut vehementissima oratione in eum inveheretur, qua totam sibi rem accuratissime cognitam esse ostendit Catilinaeque, ut urbe quam primum exeat, suadet.

- a. Chr. Habita est oratio in senatu, M. Tullio Cicerone C. Antonio
63. coss. a. d. VI. Id. Nov. Ubi Cicero assedit, Catilina demisso vultu, voce supplici patres orabat, ne, quae de se, patricio homine, civis inquilinus urbis Romae diceret, temere crederent. Ad hoc maledicta alia quum adderet, obstrepebant omnes, hostem et parricidam vocabant. Tum ille furibundus „Quoniam quidem circumventus, inquit, ab inimicis praeceps agor, incendium meum (rei publicae) ruina restinguam.“ Tum se ex curia domum proripuit et proxima nocte cum paucis ad socium suum, C. Mallium, qui cum exercitu coniuratorum in Etruriae faucibus castra tenebat, profectus est.

- I. 1. Quousque tandem abutere, Catilina, patientia nostra? quamdiu etiam furor iste tuus nos eludet? quem ad finem¹ sese effrenata iactabit audacia? Nihilne te nocturnum praesidium Palatii, nihil urbis vigiliae, nihil timor populi, nihil concursus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatus locus, nihil horum ora vultusque moverunt? Patere tua consilia non sentis? constrictam iam horum omnium conscientia teneri coniurationem tuam non vides? Quid proxima, quid superiore nocte egeris, ubi fueris, quos convocaveris, quid consilii ceperis: quem nostrum ignorare arbitraris? O tempora, o mores! Senatus haec intelligit, consul videt; hic tamen vivit! Vivit? Immo vero etiam in senatum venit, fit publici consilii particeps, notat et designat oculis ad caedem unumquemque nostrum. Nos autem, viri fortes², satisfacere rei publicae videmur, si istius furorem ac tela vitemus. Ad mortem te, Catilina, duci iussu consulis iam pridem oportebat³, in te conferri pestem
3 istam, quam tu in nos omnes iam diu machinaris⁴. An vero⁵

1. *Quousque, quamdiu, quem ad finem*, vide Syn. Lat. 500. a.

2. i. e. *wir Helden*; etenim se ipse ignaviae coarguit.

3. Gr. Lat. 336.

4. Syn. Lat. 172.

5. Gr. Lat. 234.

vir amplissimus, P. Scipio, pontifex maximus, Ti. Gracchum, mediocriter labefactantem statum rei publicae, privatus interfecit: Catilinam, orbem terrae caede atque incendiis vastare cupientem, nos consules perferemus? Nam illa nimis antiqua praetereo, quod C. Servilius Ahala Sp. Maelium, novis rebus studentem, manu sua occidit. Fuit, fuit¹ ista quondam in hac re publica virtus, ut viri fortes acrioribus suppliciis civem perniciosum, quam acerbissimum hostem coercerent. Habemus senatus consultum in te, Catilina, vehemens et grave; non deest rei publicae consilium, neque auctoritas huius ordinis: nos, nos, dico aperte, consules desumus. Decrevit quondam II. senatus, ut L. Opimius consul videret, ne quid res publica⁴ detrimenti caperet. Nox nulla intercessit; interfectus est propter quasdam seditionum suspiciones C. Gracchus, clarissimo patre, avo, maioribus²; occisus est cum liberis M. Fulvius, consularis. Simili³ senatus consulto C. Mario et L. Valerio consulibus permissa est res publica. Num unum diem postea L. Saturninum tribunum plebis et C. Servilium praetorem mors ac rei publicae poena remorata est? At nos vicesimum iam diem patimur hebeschere aciem horum auctoritatis. Habemus enim huiusmodi senatus consultum, verumtamen inclusum in tabulis, tamquam⁴ in vagina reconditum, quo ex senatus consulto confestim interfectum te esse, Catilina, convenit⁵. Vivis; et vivis non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam. Cupio, Patres conscripti, me⁶ esse clementem; cupio in tantis rei publicae periculis me non dissolutum videri: sed iam me ipse⁷ inertiae nequitiaeque condemno. Castra sunt in Italia contra⁵ rem publicam in Etruriae faucibus collocata; crescit in dies singulos hostium numerus: eorum autem imperatorem castrorum ducemque hostium intra mcenia atque adeo in senatu videmus, intestinam aliquam quotidie perniciem rei publicae molientem. Si te iam, Catilina, comprehendi, si interfici iussero: credo, erit verendum mihi, ne non hoc potius omnes

1. Gr. Lat. 466. 1.

2. Gr. Lat. 294. n. extr.

3. v. index s. v. *Valerius*.4. alii *tamquam gladium*; hoc vocabulum explicandi causa additum videtur.

5. Gr. Lat. 336.

6. Gr. Lat. 388. n. 2.

7. alii *ipsum*; utrumque est in codicibus; sed qua de causa hoc loco praeferendum est *ipse*? Gr. Lat. 304.

boni serius a me, quam quisquam crudelius factum esse dicat. Verum ego hoc, quod iam pridem factum esse oportuit, certa de causa nondum adducor ut faciam. Tum denique interficere¹, quum iam nemo tam improbus, tam perditus, tam tui similis inveniri poterit, qui id non iure factum esse fateatur.

6 Quamdiu quisquam erit, qui te defendere audeat, vives; et vives ita, ut nunc vivis, multis meis et firmis praesidiis obsessus, ne commovere te contra rem publicam possis. Multorum te etiam oculi et aures non sentientem, sicut adhuc fecerunt, speculabuntur atque custodient.

III. Etenim quid est, Catilina, quod iam amplius expectes, si neque nox tenebris obscurare coetus nefarios, nec privata domus parietibus continere vocem² coniurationis tuae potest? si illustrantur, si erumpunt omnia? Muta iam istam mentem; mihi crede; obliviscere³ caedis atque incendiorum. Teneris undique; luce sunt clariora nobis tua consilia omnia, quae iam
7 mecum licet recognoscas. Meministine, me ante diem XII. Kalendas Novembres dicere in senatu, fore in armis certo die, qui dies futurus esset ante diem VI. Kal. Novembres, C. Mallium, audaciae satellitem atque administrum tuae? Num me fefellit, Catilina, non modo res tanta, tam atrox, tam incredibilis, verum, id quod multo magis est admirandum, dies? Dixi ego idem in senatu, caedem te optimatum contulisse in ante diem V. Kalendas Novembres⁴, tum quum multi principes civitatis Roma non tam sui conservandi⁵, quam tuorum consiliorum reprimendorum causa profugerunt. Num infitiri potes, te illo ipso die meis praesidiis, mea diligentia circumclusum commovere te contra rem publicam non potuisse, quum tu discessu⁶ ceterorum, nostra tamen, qui remansissemus, caede
8 contentum te esse dicebas? Quid? quum tu te Praeneste Kalendis ipsis Novembribus occupaturum nocturno impetu esse confideres, sensistine, illam coloniam meo iussu, meis praesidiis, custodiis vigiliisque esse munitam? Nihil agis, nihil moliris, nihil cogitas, quin⁷ ego non modo audiam, sed etiam

1. sic optimi codd.; alii *interficiam te*; cur hoc minus aptum?

2. in aliis codicibus *voces*; minus bene.

3. futurum an imperativus? cf. Caecil. §. 39.

4. Gr. Lat. 482. 3.

5. Gr. Lat. 420. n.

6. Gr. Lat. 296.

7. sic Madvig. coniectura; in codd. est *quod*. Hoc ut emenderent, alii scripserunt *quod non*, alii

videam planeque sentiam. Recognosce tandem mecum noctem IV. illam superiorem: iam intelliges, multo me vigilare acrius ad salutem, quam te ad perniciem rei publicae. Dico, te priore nocte venisse inter falcarios (non agam obscure) in M. Laecae domum; convenisse eodem complures eiusdem amentiae scelerisque socios. Num negare audes? Quid taces? Convincam, si negas. Video enim, esse hic in senatu quosdam, qui tecum una fuerunt. O dii immortales! ubinam gentium sumus? in 9 qua urbe vivimus? quam rem publicam habemus? Hic, hic sunt in nostro numero, patres conscripti, in hoc orbis terrae sanctissimo gravissimoque consilio, qui de nostrum¹ omnium interitu, qui de huius urbis atque adeo orbis terrarum exitio cogitent! Hosce ego video consul, et de re publica sententiam rogo! et quos ferro trucidari oportebat, eos nondum voce vulnero! Fuisti igitur apud Laecam illa nocte, Catilina; distribuisti partes Italiae; statuisti, quo quemque proficisci placeret, delegisti, quos Romae relinqueres, quos tecum educeres; descripsisti urbis partes ad incendia; confirmasti, te ipsum iam esse exiturum; dixisti, paululum tibi esse etiam nunc² morae, quod ego viverem. Reperti sunt duo equites³ Romani, qui te ista cura liberarent et sese illa ipsa nocte paulo ante lucem me in meo lectulo interfecturos esse pollicerentur. Haec ego 10 omnia, vixdum etiam coetu vestro dimisso, comperi; domum meam maioribus praesidiis munivi atque firmavi; exclusi eos, quos tu mane ad me salutatum miseras, quum illi ipsi venissent, quos ego iam multis ac summis viris ad me id temporis venturos esse praedixeram.

Quae quum ita sint, Catilina, perge, quo coepisti: egre- V. dere aliquando ex urbe; patent portae, proficiscere. Nimium diu te imperatorem tua illa Malliana castra desiderant. Educ tecum etiam omnes tuos; si minus⁴, quam plurimos. Purga urbem. Magno me metu liberabis, dummodo inter me atque te murus intersit. Nobiscum versari iam diutius non potes;

non addiderunt vel ante *audiam* vel ante *videam* vel ante utrumque.

1. sic codd. nonnulli; alii *nostro*; legitur etiam *de meo nostrumque omnium*. Gr. Lat. 274. n. 4.

2. *etiam nunc* dixit, non *etiam*

tum, propterea quod res etiam ad hoc ipsum praesens tempus pertinet.

3. Nomina sunt C. Cornelius et L. Vargunteius.

4. Gr. Lat. 226 extr.

- 11 non feram, non patiar, non sinam¹. Magna diis immortalibus habenda est atque huic ipsi Iovi Statori, antiquissimo custodi huius urbis, gratia, quod hanc tam taetram, tam horribilem tamque infestam rei publicae pestem toties iam effugimus. Non est saepius in uno homine² summa salus periclitanda rei publicae. Quamdiu mihi consuli designato, Catilina, insidiatus es, non publico me praesidio, sed privata diligentia defendi. Quum proximis comitiis consularibus me consulem in campo³ et competitores tuos interficere voluisti, compressi conatus tuos nefarios amicorum praesidio et copiis, nullo tumultu publice concitato; denique quotiescunque me petisti, per me tibi obstiti: quamquam videbam, perniciem meam cum magna calamitate rei publicae esse coniunctam. Nunc iam aperte
- 12 rem publicam universam petis; templa deorum immortalium, tecta urbis, vitam omnium civium, Italiam denique totam ad exitium et vastitatem vocas.

Quare quoniam id, quod est primum et quod huius imperii⁴ disciplinaeque maiorum proprium est, facere nondum audeo, faciam id, quod est ad severitatem lenius, et ad communem salutem utilius. Nam si te interfici iussero, residebit in re publica reliqua coniuratorum manus; sin tu, quod te iam dudum hortor, exieris, exhaurietur ex urbe tuorum comitum magna et perniciosa sentina rei publicae. Quid est, Catilina? Num dubitas, id me imperante facere, quod iam tua sponte faciebas⁵? Exire ex urbe iubet consul hostem. Interrogas me, num in exilium? Non iubeo; sed, si me consulis, VI. suadeo. Quid est enim, Catilina, quod te iam in hac urbe delectare possit, in qua nemo est extra istam coniurationem perditorum hominum, qui te non metuat, nemo qui non oderit? Quae nota domesticae turpitudinis non inusta vitae tuae est? quod privatarum rerum dedecus non inhaeret famae⁶? quae libido ab oculis, quod facinus a manibus unquam tuis, quod

1. Syn. Lat. 16.

2. Quem hominem putat? *Periclitari*, Syn. L. 44.

3. *campo* Martio, ubi comitia habebantur. *Competitores* sunt imprimis Silanus et Murena, qui consules creati sunt.

4. id est *imperii consularis*,

amplificati illo gravi senatus consulto.

5. Gr. Lat. 322. 3. n. 2.

6. sic de coni.; codd. vel *haeret infamiae* vel *inhaeret infamiae*. Alii ediderunt *haeret* vel *inhaeret in fama*; quod vide ut ita dici possit.

flagitium¹ a toto corpore afuit? Cui tu adolescentulo, quem corruptelarum illecebris irretisses, non aut ad audaciam ferrum aut ad libidinem facem praetulisti? Quid vero? nuper quum 14 morte superioris uxoris novis nuptiis domum vacuefecisses, nonne etiam alio incredibili scelere hoc scelus cumulasti? Quod ego praetermitto et facile patior sileri, ne in hac civitate tanti facinoris immanitas aut exstitisse aut non vindicata esse videatur. Praetermitto ruinas fortunarum tuarum, quas omnes impendere tibi proximis Idibus senties: ad illa venio, quae non ad privatam ignominiam vitiorum tuorum, non ad domesticam tuam difficultatem ac turpitudinem, sed ad summam rem publicam atque ad omnium nostrum vitam salutemque pertinent. Potestne tibi haec lux, Catilina, aut huius coeli spiritus 15 esse iucundus, quum scias, horum esse neminem, qui nesciat, te pridie Kalendas Ianuarias Lepido et Tullo consulibus stetitisse in comitio cum telo? manum consulum et principum civitatis interficiendorum causa paravisse? sceleri ac furori tuo non mentem aliquam aut timorem tuum, sed fortunam populi Romani obstitisse? Ac iam illa omitto; neque enim sunt aut obscura aut non multa post commissa². Quoties tu me designatum, quoties consulem interficere conatus es! quot ego tuas petitiones ita coniectas, ut vitari posse non viderentur, parva quadam declinatione et, ut aiunt, corpore³ effugi! Nihil agis, nihil assequeris⁴; neque tamen conari ac velle desistis. Quoties tibi iam extorta est sica ista de manibus! quoties vero 16 excidit casu aliquo et elapsa est! Tamen ea carere diutius non potes⁵; quae quidem quibus abs te initiata sacris ac devota sit nescio, quod eam necesse putas in consulis corpore defigere. Nunc vero quae tua est ista vita? Sic enim iam VII. tecum loquar, non ut odio permotus esse videar, quo debeo⁶, sed ut misericordia, quae tibi nulla debetur. Venisti paulo

1. Syn. L. 243.

2. alii: non *multo* post. Sensus est: Nam et multa sunt et satis cognita, quae postea commisisti.

3. *declinatione et corpore* pro *declinatione corporis*; Gr. L. 465; sed hoc hendiadys sumptum ex ore gladiatorum Cicero interposito *ut aiunt* excusat.

4. In paucis libris additur *nihil moliris*.

5. Haec *Tamen* — *potes* eiiciuntur a nonnullis editoribus; leguntur autem in omnibus codd. et sunt omnino non solum bona, verum necessaria.

6. Gr. Lat. 336.

ante in senatum. Quis te ex hac tanta frequentia, tot ex tuis amicis ac necessariis salutavit? Si hoc post hominum memoriam contigit¹ nemini: vocis exspectas contumeliam, quum sis gravissimo iudicio taciturnitatis oppressus? Quid, quod adventu tuo ista subsellia vacuefacta sunt? quod omnes consulares, qui tibi persaepe ad caedem constituti fuerunt, simulatque asse-
 17 querunt? Quo tandem animo hoc tibi ferendum putas? Servi mehercule mei si me isto pacto metuerent, ut te metuunt omnes cives tui, domum meam relinquendam putarem: tu tibi urbem non arbitraris? et, si me meis civibus iniuria suspectum tam graviter atque offensum viderem, carere me adspectu civium, quam infestis oculis omnium conspici mallet: tu quum conscientia scelerum tuorum agnoscas odium omnium iustum et iam diu tibi debitum, dubitas, quorum mentes sensusque vulneras, eorum adspectum praesentiamque vitare? Si te parentes timerent atque odissent tui neque eos ulla ratione placare posses, ut opinor, ab eorum oculis aliquo² concederes: nunc te patria, quae communis est omnium nostrum parens, odit ac metuit, et iam diu te nihil iudicat nisi de parricidio suo cogitare. Huius tu neque auctoritatem verebere³, nec
 18 iudicium sequere, nec vim pertimesces? Quae tecum, Catilina, sic agit et quodammodo tacita loquitur⁴: „Nullum iam aliquot annis facinus exstitit, nisi per te, nullum flagitium sine te; tibi uni multorum civium necesse, tibi vexatio direptioque sociorum impunita fuit ac libera; tu non solum ad negligendas leges et quaestiones, verum etiam ad evertendas perfringendasque valuisti. Superiora illa, quamquam ferenda non fuerunt, tamen, ut potui, tuli: nunc vero me totam esse in metu propter unum te; quidquid increpuerit, Catilinam timeri; nullum videri contra me consilium iniri posse, quod a tuo scelere abhorreat: non est ferendum. Quamobrem discede atque hunc mihi timorem eripe: si est verus, ne opprimar; sin falsus, ut tandem
 VIII. aliquando timere desinam.“ Haec si tecum, ut dixi, patria
 19 loquatur⁵, nonne impetrare debeat, etiamsi vim adhibere non possit? Quid, quod tu te ipse in custodiam dedisti?

1. Syn. Lat. 147.

2. Gr. Lat. 91. 4.

3. Syn. Lat. 10.

4. προσωποποιία s. sermocinatio, Gr. Lat. 467. 3.

5. Gr. Lat. 344. n. 1.

quod¹ vitandae suspicionis causa apud M'. Lepidum te habitare velle dixisti? a quo non receptus etiam ad me venire ausus es atque, ut domi meae te asservarem, rogasti. Quum a me quoque id responsi² tulisses, me nullo modo posse iisdem parietibus tuto esse tecum, qui magno in periculo essem, quod iisdem moenibus containeremur: ad Q. Metellum praetorem venisti; a quo repudiatus ad sodalem tuum, virum optimum, M. Marcellum demigrasti, quem tu videlicet et ad custodiendum te diligentissimum et ad suspicandum sagacissimum et ad vindicandum fortissimum fore putasti. Sed quam longe videtur a carcere atque a vinculis abesse debere, qui se ipse iam dignum custodia³ iudicarit? Quae quum ita sint, Catilina, 20 dubitas, si hic morari⁴ aequo animo non potes, abire in aliquas terras et vitam istam, multis suppliciis iustis debitisque ereptam, fugae solitudinique mandare?

Refer, inquis, ad senatum; id enim postulas, et, si hic ordo sibi placere decreverit, te ire in exilium, obtemperaturum te esse dicis. Non referam, id quod abhorret a meis moribus, sed tamen faciam, ut intelligas, quid hi de te sentiant. Egredere ex urbe, Catilina; libera rem publicam metu; in exilium, si hanc vocem expectas, proficiscere! Quid est, Catilina? ecquid attendis, ecquid animadvertis horum silentium? Patiuntur, tacent. Quid expectas auctoritatem loquentium, quorum voluntatem tacitorum perspicis? At si hoc idem huic 21 adolescenti optimo, P. Sestio, si fortissimo viro, M. Marcello dixissem: iam mihi consuli hoc ipso in templo iure optimo⁵ senatus vim et manus intulisset. De te autem, Catilina, quum quiescunt, probant; quum patiuntur, decernunt; quum tacent, clamant⁶. Neque hi solum, quorum tibi auctoritas est videlicet cara, vita vilissima, sed etiam illi equites Romani honestissimi atque optimi viri, ceterique fortissimi cives, qui circumstant senatum, quorum tu et frequentiam videre et studia perspicere et voces paulo ante exaudire potuisti. Quorum

1. Nonnulli codices habent *quid quod*: hoc loco minus aptum, quae de causa?

2. alii *responsum*; illud contemptius.

3. Syn. Lat. 342.

4. Alii pro *hic morari* habent *emori*; utrumque ferri sane potest, sed propter ea, quae praecedunt, *morari* multo est aptius.

5. Gr. Lat. 318. n.

6. Gr. Lat. 365. B. δ. 466. 13.

ego vix abs te iamdiu manus ac tela contineo, eosdem facile adducam, ut te, haec, quae iam pridem vastare studes, relinquentem, usque ad portas prosequantur¹.

- IX. Quamquam quid loquor? Te ut ulla res frangat? tu ut unquam
 22 te corrigas? tu ut ullam fugam meditere? tu ut² ullum exsilium cogites? Utinam tibi istam mentem dii immortales duint³! tametsi video, si mea voce perterritus ire in exilium animum induxeris, quanta tempestas invidiae nobis, si minus in praesens tempus, recenti memoria scelerum tuorum, at in posteritatem impendeat. Sed est mihi tanti⁴, dummodo ista⁵ privata sit calamitas et a rei publicae periculis seiungatur. Sed tu ut vitiis tuis commoveare, ut legum poenas pertimescas, ut temporibus rei publicae cedas, non est postulandum; neque enim is es, Catilina, ut te aut pudor unquam⁶ a turpitudine, aut metus a periculo,
 23 aut ratio a furore revocarit. Quamobrem, ut saepe iam dixi, proficiscere, ac si mihi inimico, ut praedicas, tuo conflare vis invidiam, recta perge in exsilium. Vix feram sermones hominum, si id feceris; vix molem istius invidiae, si in exsilium ieris iussu consulis, sustinebo. Sin autem servire meae laudi et gloriae mavis: egredere cum importuna sceleratorum manu, confer te ad Mallium, concita perditos cives, secerne te a bonis, infer patriae bellum, exsulta impio latrocinio; ut a me non eiectus ad alienos, sed invitatus ad tuos isse videaris.
 24 Quamquam quid ego te invitem, a quo iam sciam esse praemissos, qui tibi ad Forum Aurelium praestolarentur armati? cui⁷ sciam pactam et constitutam cum Mallio diem? a quo etiam aquilam illam argenteam⁸, quam tibi ac tuis omnibus perniciosam esse confido ac funestam futuram, cui domi tuae sacrarium scelerum tuorum constitutum fuit, sciam esse praemissam? Tu ut illa carere diutius possis, quam venerari ad

1. Syn. Lat. 170.

2. Gr. Lat. 466. 2.

3. Gr. Lat. 108. 4.

4. sc. invidiam istam mihi impendere; Gr. Lat. 281. n. 3.

5. Nonnulli codd. vel ante *ista* vel post addunt *tua*; sed potius addendum erat *mea*; cf. in Cat. II. §. 15.

6. *Unquam* deest in codd., sed

legitur ap. Quintil. IX. 3. 62 et propter sequens perfectum praefendum est.

7. *cui* de viri docti coni.; codd. *cum* s. *quum*, quod om. a multis.

8. *aquilam illam argenteam* „quam bello Cimbrico C. Marius in exercitu habuisse dicebatur.“ Sall. Cat. 59.

caedem proficiscens solebas? a cuius altaribus¹ saepe istam impiam dexteram ad necem civium transtulisti? Ibis tandem X. aliquando, quo te iam pridem tua ista cupiditas effrenata ac²⁵ furiosa rapiebat. Neque enim tibi haec res affert dolorem, sed quandam incredibilem voluptatem. Ad hanc te amentiam natura peperit, voluntas exercuit, fortuna servavit. Nunquam tu non modo otium, sed ne bellum quidem, nisi nefarium concupisti. Nactus es ex perditis atque ab omni non modo fortuna, verum etiam spe derelictis conflata improborum manum. Hic tu qua laetitia perfruere, quibus gaudiis² exsultabis, quanta 26 in voluptate bacchabere, quum in tanto numero tuorum neque audies virum bonum quemquam neque videbis? Ad huius vitae studium meditati sunt illi, qui feruntur³, labores tui: iacere humi, non modo ad obsidendum stuprum, verum etiam ad facinus obeundum; vigilare, non solum insidiantem somno maritorum, verum etiam bonis occisorum⁴. Habes, ubi ostentes illam tuam praeclaram patientiam famis, frigoris, inopiae rerum omnium; quibus te brevi tempore confectum esse senties. Tantum profeci tum, quum te a consulatu repuli, ut exsul 27 potius tentare, quam consul vexare rem publicam posses, atque ut id, quod est⁵ abs te scelerate susceptum, latrocinium potius, quam bellum nominaretur.

Nunc, ut a me, patres conscripti, quandam prope iustam XI. patriae querimoniam detester ac deprecet, percipite, quaeso, diligenter, quae dicam, et ea penitus animis vestris mentibusque mandate. Etenim si mecum patria, quae mihi vita mea multo est carior, si cuncta Italia, si omnis res publica sic⁶ loquatur: „M. Tulli, quid agis? Tune eum, quem esse hostem comperisti, quem ducem belli futurum vides, quem expectari imperatorem in castris hostium sentis, auctorem sceleris, principem coniurationis, evocatorem servorum et civium perditorum, exire patiere, ut abs te non emissus ex urbe, sed immissus in urbem esse videatur? Non hunc in vincula duci, non ad mortem rapi, non summo supplicio mactari⁷ imperabis?

1. Gr. Lat. 59. 3.

2. Syn. Lat. 215.

3. i. e. *qui praedicantur*; idcirco *illi* dixit, non *isti*; *meditati*, passive; Gr. Lat. §. 406. 2.

4. *occisorum*, alii *otiosorum*.

Cic. Oratt.

5. *est*; plerique codd. *esset*; Gr.

Lat. 369. n. 2.

6. *sic* ex Quintil. IX. 2. 32. codd. omittunt *sic*.

7. Gr. Lat. §. 388. n. 1.

28 Quid tandem te impedit? Mosne maiorum? At persaepe etiam privati in hac re publica perniciosos cives morte multarunt. An leges¹, quae de civium Romanorum supplicio rogatae sunt? At nunquam in hac urbe ii, qui a re publica defecerunt, civium iura tenuerunt. An invidiam posteritatis times? Praeclaram vero populo Romano refers gratiam, qui te, hominem per te cognitum, nulla commendatione maiorum, tam mature² ad summum imperium per omnes honorum gradus extulit, si propter invidiam aut alicuius periculi metum salutem civium

29 tuorum negligis. Sed si quis est invidiae metus, num est vehementius severitatis ac fortitudinis invidia, quam inertiae ac nequitiae pertimescenda? An quum bello vastabitur Italia, vexabuntur urbes, tecta ardebunt, tum te non existimas invidiae incendio conflagraturum³?“

XII. His ego sanctissimis rei publicae vocibus, et eorum hominum, qui hoc idem sentiunt⁴, mentibus pauca respondebo. Ego si hoc optimum factu iudicarem, patres conscripti, Catilinam morte multari, unius usuram horae gladiatori isti ad vivendum non dedissem. Etenim si summi viri et clarissimi cives Saturnini et Gracchorum et Flacci et superiorum complurium sanguine non modo se non contaminarunt, sed etiam honestarunt: certe verendum mihi non erat, ne quid hoc parricida civium interfecto invidiae mihi in posteritatem redundaret. Quodsi ea mihi maxime impenderet, tamen hoc animo semper fui, ut invidiam virtute partam gloriam, non invidiam putarem. Quamquam nonnulli sunt in hoc

30 ordine, qui aut ea quae imminet non videant, aut ea quae vident dissimulent, qui spem Catilinae mollibus sententiis aluerunt coniurationemque nascentem non credendo corroboraverunt; quorum auctoritatem secuti multi, non solum improbi, verum etiam imperiti, si in hunc animadvertissem, crudeliter et regie factum esse dicerent. Nunc intelligo, si iste, quo intendit, in Malliana castra pervenerit, neminem tam stultum fore, qui non videat coniurationem esse factam, neminem tam improbum, qui non fateatur. Hoc autem uno interfecto intelligo hanc rei publicae pestem paulisper reprimi, non in

1. veluti leges Valeriae, „ne quis magistratus civem Romanum adversus provocationem necaret neve verberaret.“

2. cf. vit. Cic. 6.

3. Gr. Lat. 464. 3.

4. Syn. Lat. 1.

perpetuum comprimi posse. Quodsi se eiecerit secumque suos eduxerit et eodem ceteros undique collectos naufragos aggregaverit: exstinguetur atque delebitur non modo haec tam adulta rei publicae pestis, verum etiam stirps ac semen malorum omnium. Etenim iamdiu, patres conscripti, in his periculis coniurationis insidiisque versamur; sed nescio quo pacto³¹ omnium scelerum ac veteris furoris et audaciae maturitas in nostri consulatus tempus¹ erupit. Quodsi ex tanto latrocinio iste unus tolletur, videbimur fortasse ad breve quoddam tempus cura et metu esse relevati; periculum autem residebit et erit inclusum penitus in venis atque in visceribus rei publicae. Ut saepe homines aegri morbo gravi quum aestu febrique² iactantur, si aquam gelidam biberunt³, primo relevari videntur, deinde multo gravius vehementiusque affliguntur: sic hic morbus, qui est in re publica, relevatus istius poena, vehementius vivis reliquis ingravescet. Quare⁴ secedant improbi, secernant se a bonis, unum in locum congregentur; muro denique, id quod saepe iam dixi, secernantur a nobis; desinant insidiari domi suae consuli, circumstare tribunal praetoris urbani, obsidere cum gladiis curiam, malleolos et faces ad inflammandam urbem comparare; sit denique inscriptum in fronte uniuscuiusque, quid de re publica sentiat. Polliceor vobis hoc, patres conscripti, tantam in nobis consulibus fore diligentiam, tantam in vobis auctoritatem, tantam in equitibus Romanis virtutem, tantam in omnibus bonis consensionem, ut Catilinae profectione omnia patefacta, illustrata, oppressa, vindicata esse videatis.

Hisce ominibus⁵, Catilina, cum summa rei publicae salute³³ et cum tua peste ac pernicie, cumque eorum exitio, qui se tecum omni scelere parricidioque iunxerunt, proficiscere ad impium bellum ac nefarium. Tum tu⁶, Iuppiter, qui iisdem, quibus haec urbs, auspiciis a Romulo es constitutus, quem

1. *in nostri consulatus tempus erupit*, sic etiam pro Mur. §. 82. cf. cum „*furor in meo consulatu erupit*,” pro Sull. §. 67. Quid est discriminis? Gr. Lat. 211.

2. Gr. Lat. 465.

3. con. Madvigii; codd. *bibe-*

rint; Gr. Lat. 327. n. 1.

4. additur a quibusdam *patres conscripti*.

5. nonnulli codd. *omnibus*, quod friget.

6. Orator ad statuam Iovis se convertit.

Statorem huius urbis atque imperii vere nominamus, hunc et huius socios a tuis aris ceterisque templis, a tectis urbis ac moenibus, a vita fortunisque civium omnium arcebis, et homines¹ bonorum inimicos, hostes patriae, latrones Italiae, scelerum foedere inter se ac nefaria societate coniunctos, aeternis suppliciis vivos mortuosque mactabis.

1. sic codd.; pauci omnes bonorum inimicos.

M. TULLII CICERONIS
IN
L. SERGIUM CATILINAM
ORATIO SECUNDA HABITA AD QUIRITES.

ARGUMENTUM.

Profectum esse Catilinam quum Cicero mane comperisset, prodiit in contionem populi ibique habuit hanc alteram in Catilinam orationem; qua postquam populo gratulatus est, quod tam taetram rei publicae pestem semel effugisset, vitandae invidiae causa et certo factam esse coniurationem ostendit, et lenitatis suae rationes, quum interficiendum fuisse Catilinam nonnulli putarent, reddit. Deinde reliquis coniuratis, qui in urbe remanserant, in sex genera divisus, Catilinae copias cum rei publicae confert et quae sit futuri belli ratio expectanda demonstrat.

Tandem aliquando, Quirites, L. Catilinam, furentem audacia, I. 1 scelus¹ anhelantem, pestem patriae nefarie molientem², vobis atque huic urbi ferro flammaque³ minitantem, ex urbe vel eiecimus vel emisimus vel ipsum⁴ egredientem verbis prosecuti sumus. Abiit, excessit, evasit, erupit⁵. Nulla iam perniciēs a monstro illo atque prodigio moenibus ipsis intra moenia

1. Gr. Lat. 251. n. 2.

2. Syn. Lat. 172.

3. alii *ferrum flammamque*;
utrumque bonum, sed quid est

discriminis? Minamur alicui *malum*,
sed *instrumento*.

4. *ipsum* i. e. sua sponte.

5. Gr. Lat. 466. 14.

comparabitur. Atque hunc quidem unum huius belli domestici ducem sine controversia vicimus; non enim iam inter latera nostra sica illa versabitur, non in campo, non in foro, non in curia, non denique intra domesticos parietes pertimescemus. Loco ille motus est, quum est¹ ex urbe depulsus; palam iam cum hoste, nullo impediante, bellum iustum geremus. Sine dubio perdidimus hominem magnificeque vicimus, quum illum
 2 ex occultis insidiis in apertum latrocinium coniecimus. Quod vero non cruentum mucronem, ut voluit, extulit; quod vivis nobis egressus est; quod ei ferrum e manibus extorsimus; quod incolumes cives, quod stantem urbem reliquit: quanto tandem illum moerore esse afflictum et profligatum putatis? Iacet ille nunc prostratusque est, et se perculsum atque abiectum esse sentit, et retorquet oculos profecto saepe ad hanc urbem, quam e suis faucibus ereptam esse luget; quae² quidem mihi laetari videtur, quod tantam pestem evomuerit forasque proiecerit.

II. 3 At si quis est talis, quales esse omnes oportebat, qui in hoc ipso, in quo exsultat et triumphat oratio mea, me vehementer accuset, quod tam capitalem hostem non comprehenderim potius, quam emissem: non est ista mea culpa, Quirites, sed temporum. Interfectum³ esse L. Catilinam et gravissimo supplicio affectum iam pridem oportebat, idque a me et mos maiorum et huius imperii⁴ severitas et res publica postulabat. Sed quam multos fuisse putatis, qui, quae ego deferrem, non crederent⁵? quam multos, qui etiam defenderent? quam multos, qui propter improbitatem faverent? Ac si illo sublato depelli a vobis omne periculum iudicarem, iam pridem ego L. Catilinam non modo invidiae meae, verum etiam vitae⁶ periculo
 4 sustulissem. Sed quum viderem, ne vobis quidem omnibus re etiamtum probata, si illum, ut erat meritus, morte multassem, fore, ut eius socios invidia oppressus persequi non possem: rem huc deduxi, ut tum palam pugnare possetis, quum hostem aperte videretis. Quem quidem ego hostem, Quirites,

1. Gr. Lat. 365. B. δ.

2. i. e. sed ea quidem; Gr. Lat. 447.

3. *interfectum* in codd. plur.; alii *interemptum*. Syn. Lat. 123.

4. cf. ad Cat. I. §. 12.

5. Sequitur h. l. in nonnullis codicibus *quam multos, qui propter stultitiam non putarent?* quod recte deleverunt viri docti.

6. *invidiae, vitae*, Gr. Lat. 466. 9.

quam vehementer foris esse timendum putem, licet hinc intelligatis, quod etiam illud moleste fero, quod ex urbe parum comitatus¹ exierit. Utinam ille omnes secum suas copias eduxisset! Tongilium mihi eduxit, quem amare in praetexta² coeperat; Publicium et Munatium, quorum aes alienum contractum in popina³ nullum rei publicae motum afferre poterat: reliquit quos viros! quanto aere alieno! quam valentes! quam nobiles! Itaque ego illum exercitum et Gallicanis⁴ legionibus III. et hoc delectu, quem in agro Piceno et Gallico Q. Metellus⁵ habuit, et his copiis, quae a nobis quotidie comparantur, magno opere contemno, collectum ex senibus desperatis, ex agresti luxuria⁵, ex rusticis decoctoribus, ex iis, qui vadimonia deserere quam illum exercitum maluerunt; quibus ego non modo si aciem exercitus nostri, verum etiam si edictum praetoris ostendero, concident. Hos, quos video volitare in foro, quos stare ad curiam, quos etiam in senatum venire, qui nitent unguentis, qui fulgent purpura, mallem secum suos milites eduxisset: qui si hic permanent, mementote, non tam exercitum illum esse nobis, quam hos, qui exercitum deseruerunt, pertimescendos. Atque hoc etiam sunt timendi magis, quod, quid cogitent, me scire sentiunt, neque tamen permoventur. Video, cui sit Apulia attributa, quis habeat Etruriam, quis⁶ agrum Picenum, quis Gallicum, quis sibi has urbanas insidias caedis atque incendiorum depoposcerit. Omnia superioris noctis consilia ad me delata⁶ esse sentiunt; patefeci in senatu hesterno die: Catilina ipse pertimuit, profugit. Hi quid expectant? Nae illi vehementer errant, si illam meam pristinam lenitatem perpetuam sperant futuram.

Quod exspectavi, iam sum assecutus, ut vos omnes factam IV. esse aperte coniurationem contra rem publicam videretis; nisi vero si⁷ quis est, qui Catilinae similes cum Catilina sentire non putet. Non est iam lenitati locus; severitatem res ipsa

1. Gr. Lat. 406. 2.

2. Delendum *calumnia*, quod habent codd. post *praetexta*; videtur ad marginem adscriptum esse a librario quodam, qui hanc esse calumniam significare vellet vel rhetoricam vel historicam.

3. nonnulli codd. *in popinam*.

4. Syn. Lat. 507.

5. *luxuria* pro *hominibus luxuriosis*, ut *iuventus* saepe pro *iuvenes* §. 8.

6. sic ex codd.; alii cum aliis codd. *perlata*.

7. Gr. Lat. 226. n. 3.

flagitat. Unum etiam nunc concedam: exeant, proficiscantur, ne patiantur desiderio sui Catilinam miserum tabescere. Demonstrabo iter: Aurelia via profectus est; si accelerare volent, ad
 7 vesperam consequentur. O fortunatam rem publicam, si quidem hanc sentinam huius urbis eiecerit! Uno mehercule Catilina exhausto relevata mihi et recreata res publica videtur. Quid enim mali aut sceleris fingi aut cogitari potest, quod non ille conceperit? quis tota Italia veneficus, quis gladiator, quis latro, quis sicarius, quis parricida, quis testamentorum subiecto, quis circumscriptor, quis ganeo, quis nepos, quis adulter, quae mulier infamis, quis corruptor iuventutis, quis corruptus, quis perditus inveniri potest, qui se cum Catilina non familiarissime vixisse fateatur? quae caedes per hosce annos sine illo facta est? quod nefarium stuprum
 8 non per illum? Iam vero quae tanta unquam in ullo homine iuventutis illecebra fuit, quanta in illo? qui alios ipse amabat turpissime, aliorum amoris flagitiosissime serviebat; aliis fructum libidinum, aliis mortem parentum non modo impellendo, verum etiam adiuvando pollicebatur. Nunc vero quam subito non solum ex urbe, verum etiam ex agris ingentem numerum perditorum hominum collegerat! Nemo non modo Romae, sed nec¹ ullo in angulo totius Italiae oppressus aere alieno fuit, quem non ad hoc incredibile sceleris foedus
 V. adsciverit. Atque ut eius diversa studia in dissimili ratione
 9 perspicere possitis²: nemo est in ludo gladiatorio paulo ad facinus audacior, qui se non intimum Catilinae esse fateatur, nemo in scena levior et nequior, qui se non eiusdem prope sodalem fuisse commemoret. Atque idem tamen stuprorum et scelerum exercitatione assuefactus frigore et fame³ et siti et vigiliis perferendis, fortis ab istis praedicabatur, quum industriae subsidia atque instrumenta virtutis in libidine audaciaque consumeret. Hunc vero si secuti erunt sui comites, si
 10 ex urbe exierint desperatorum hominum flagitiosi greges: o nos beatos, o rem publicam fortunatam, o praeclaram laudem consulatus mei! Non enim iam sunt mediocres hominum libidines, non humanae audaciae ac tolerandae: nihil cogitant,

1. codd. vel *nec* vel *ne* ullo in angulo; editiones nonnullae *ne* ullo quidem in angulo; Gr. Lat. 235. n. 5.

2. Gr. Lat. 461.

3. ita codd., recte; alii *frigori*, *fami*; Gr. Lat. 266. n. 2.

nisi caedes, nisi incendia, nisi rapinas; patrimonia sua profuderunt, fortunas suas obligaverunt; res eos iam pridem, fides nuper deficere coepit: eadem tamen illa, quae erat in abundantia, libido permanet. Quod si in vino et alea comisationes solum et scorta quaererent, essent illi quidem desperandi, sed tamen essent ferendi: hoc vero quis ferre possit, inertes homines fortissimis viris insidiari, stultissimos prudentissimis, ebriosos¹ sobriis, dormientes vigilantibus? qui mihi² accubantes in conviviiis, complexi mulieres impudicas, vino languidi, conferti³ cibo, sertis redimiti, unguentis obliti, debilitati stupris, eructant sermonibus suis caedem bonorum atque urbis incendia. Quibus ego confido impendere fatum aliquod, 11 et poenam, iam diu improbitati, nequitiae, sceleri, libidini debitam aut instare iam plane aut certe appropinquare. Quos si meus consulatus, quoniam sanare non potest, sustulerit, non breve nescio quod tempus, sed multa saecula propagarit rei publicae. Nulla est enim natio, quam pertimescamus, nullus rex, qui bellum populo Romano facere possit; omnia sunt externa unius⁴ virtute terra marique pacata: domesticum bellum manet; intus insidiae sunt, intus inclusum periculum est, intus est hostis; cum luxuria nobis, cum amentia, cum scelere certandum est. Huic ego me bello ducem profiteor, Quirites; suscipio inimicitias hominum perditorum. Quae sanari poterunt, quacunque⁵ ratione sanabo; quae resecanda erunt, non patiar ad perniciem civitatis manere⁶. Proinde aut exeant aut quiescant; aut, si et in urbe et in eadem mente permanent, ea quae merentur expectent.

At etiam sunt, Quirites, qui dicant, a me in exilium VI. eiectum esse Catilinam. Quod ego si verbo assequi possem, 12 istos ipsos eiicerem, qui haec loquuntur. Homo enim videlicet⁷ timidus aut etiam permodestus vocem consulis ferre non potuit; simul atque ire in exilium iussus est, paruit. Quid? Ut⁸

1. nonnulli codd. *ebrios*; Syn. Lat. 269.

2. Gr. Lat. 264. n. 4.

3. alii *confecti*.

4. i. e. *Pompeii*.

5. Gr. Lat. 89. 1.

6. alii *manare*.

7. Gr. Lat. 229. n. 4.

8. sic recte *Halmius* ex codd.

Particula *quid?* patheticam, ut saepe, transitionem facit ad refellendam opinionem eorum, qui eiectum Catilinam dicebant. Protasis est *Ut — detuli*; sequitur longior parenthesis, propter quam in apodosi additum est *hic* i. e. *tum*;

hesterno die, quum domi meae paene interfectus essem, senatum in aedem Iovis Statoris vocavi¹, rem omnem ad patres conscriptos detuli — quo quum Catilina venisset, quis eum senator appellavit? quis salutavit? quis denique ita aspexit, ut perditum civem, ac non potius ut importunissimum hostem? Quin etiam principes eius ordinis partem illam subselliorum, ad quam ille accesserat, nudam atque inanem reliquerunt — hic ego, vehementis ille consul, qui verbo cives in exilium eiicio, quaesivi a Catilina, in nocturno conventu apud M. Laecam fuisset necne. Quum ille, homo audacissimus, conscientia convictus, primo reticuisset, patefeci cetera; quid ea nocte egisset², quid in proximam constituisset, quemadmodum esset ei ratio totius belli descripta, edocui. Quum haesitaret, quum teneretur, quaesivi, quid dubitaret proficisci eo, quo iam pridem pararet, quum arma, quum secures, quum fasces, quum tubas, quum signa militaria, quum aquilam illam argenteam³, cui ille etiam sacrarium scelerum

13 mens ille consul, qui verbo cives in exilium eiicio, quaesivi a Catilina, in nocturno conventu apud M. Laecam fuisset necne. Quum ille, homo audacissimus, conscientia convictus, primo reticuisset, patefeci cetera; quid ea nocte egisset², quid in proximam constituisset, quemadmodum esset ei ratio totius belli descripta, edocui. Quum haesitaret, quum teneretur, quaesivi, quid dubitaret proficisci eo, quo iam pridem pararet, quum arma, quum secures, quum fasces, quum tubas, quum signa militaria, quum aquilam illam argenteam³, cui ille etiam sacrarium scelerum

14 domi suae fecerat, scirem esse praemissam. In exilium eiiciebam⁴, quem iam ingressum esse in bellum videbam? Etenim, credo⁵, Mallius iste centurio, qui in agro Faesulano castra posuit, bellum populo Romano suo nomine indixit, et illa castra nunc non Catilinam ducem expectant, et ille eiectus in exilium se Massiliam, ut aiunt, non in haec castra conferet.

VII. O conditionem miseram non modo administrandae, verum etiam conservandae rei publicae! Nunc si L. Catilina consiliis, laboribus, periculis meis circumclusus ac debilitatus subito pertimuerit, sententiam mutaverit, deseruerit suos, consilium belli faciundi abiecerit, ex hoc cursu sceleris et belli iter ad fugam atque in exilium converterit: non ille a me spoliatus armis audaciae, non obstupefactus ac perterritus mea diligentia, non de spe conatuque depulsus; sed indemnatus, innocens, in exilium eiectus a consule vi et minis esse dicetur, et erunt, qui illum, si hoc fecerit, non improbum, sed miserum, me non diligentissimum consulem, sed crudelissimum tyrannum existi-

15 mari velint. Est mihi tanti⁶, Quirites, huius invidiae falsae

Gr. Lat. 464. 1. Vulgo legitur *paruit, ivit*. *Hesterno* etc., quod neque in ullo codice reperitur et nexum sententiarum omnino tollit.

1. alii *convocavi*; utrumque in codd.

2. Post haec codd. plerique inserunt *ubi fuisset*, ex Cat. I. 1.

3. cf. Cat. I. §. 24.

4. Gr. Lat. 322. n. 2.

5. Gr. Lat. 467. 7.

6. Gr. Lat. 281. n. 3.

atque iniquae tempestatem subire, dummodo a vobis huius horribilis belli ac nefarii periculum depellatur. Dicatur sane eiectus esse a me, dummodo eat in exilium: sed mihi credite, non est iturus¹. Nunquam ego a diis immortalibus optabo, Quirites, invidiae meae levandae causa, ut L. Catilinam ducere exercitum hostium atque in armis volitare audiat; sed triduo tamen audietis; multoque magis illud timeo, ne mihi sit invidiosum aliquando, quod illum emiserim potius, quam quod eiecerim. Sed quum sint homines, qui illum, quum profectus sit, eiectum esse dicant, iidem, si interfectum esset, quid dicerent? Quamquam isti, qui Catilinam Massiliam ire dictitant, 16 non tam hoc queruntur, quam verentur. Nemo est istorum tam misericors, qui illum non ad Mallium, quam ad Massilienses ire malit. Ille autem, si mehercule hoc quod agit nunquam ante cogitasset, tamen latrocinantem se interfici mallet, quam exulem vivere. Nunc vero, quum ei nihil adhuc praeter ipsius voluntatem cogitationemque acciderit, nisi quod vivis nobis Roma profectus est, optemus potius, ut eat in exilium, quam queramur.

Sed cur tam diu de uno hoste loquimur, et de eo hoste, VIII. qui iam fatetur se esse hostem, et quem, quia (quod semper 17 volui) murus interest, non timeo: de his, qui dissimulant, qui Romae remanent, qui nobiscum sunt, nihil dicimus? quos quidem ego, si ullo modo fieri possit², non tam ulcisci studeo, quam sanare sibi ipsos, placare rei publicae³; neque id quare fieri non possit, si me audire volent, intelligo. Exponam enim vobis, Quirites, ex quibus generibus hominum istae copiae comparentur; deinde singulis medicinam consilii atque orationis meae, si quam potero, afferam. Unum genus est eorum, 18 qui magno in aere alieno maiores etiam possessiones habent, quarum amore adducti dissolvi⁴ nullo modo possunt. Horum hominum species est honestissima; sunt enim locupletes; voluntas vero et causa impudentissima. Tu agris, tu aedificiis, tu argento, tu familia, tu rebus omnibus ornatus et copiosus sis,

1. quemadmodum hoc differt ab *non ibit*? Gr. Lat. 109.

2. alii *posset*, quod est in plurimis codd.

3. sic codd.; alii *sanare et ipsos*.

4. i. e. *divelli* a possessionibus, ita ut ex iis aliquid vendant sive detrahant ad dissolvendum aes alienum; cf. Sull. §. 59. Alii *dissolvi* dicunt esse *liberari* sc. *aere alieno*.

et dubites de possessione detrahere, acquirere ad fidem? Quid enim exspectas? bellum? Quid? ergo in vastatione omnium tuas possessiones sacrosanctas futuras putas? An tabulas novas? Errant, qui istas a Catilina exspectant; meo beneficio tabulae novae proferentur, verum auctionariae; neque enim isti, qui possessiones habent, alia ratione ulla salvi esse possunt. Quod si maturius facere voluissent neque, id quod stultissimum est, certare¹ cum usuris fructibus praediorum: et locupletioribus his et melioribus civibus uteremur. Sed hosce homines minime puto pertimescendos, quod aut deduci de sententia possunt, aut, si permanebunt, magis mihi videntur vota facturi contra rem publicam, quam arma laturi. Alterum genus est eorum, IX.
¹⁹ qui, quamquam premuntur aere alieno, dominationem tamen exspectant; rerum² potiri volunt; honores, quos quieta re publica desperant, perturbata consequi se posse arbitrantur. Quibus hoc praecipendum videtur, unum scilicet et idem, quod reliquis³ omnibus, ut desperent, se id, quod conantur, consequi posse⁴: primum omnium me ipsum vigilare, adesse, providere rei publicae; deinde magnos animos esse in bonis viris, magnam concordiam, maximam multitudinem, magnas praeterea copias militum; deos denique immortales huic invicto populo, clarissimo imperio, pulcherrimae urbi, contra tantam vim sceleris praesentes auxilium esse laturos. Quodsi iam sint id, quod cum summo furore cupiunt, adepti: num illi in cinere urbis et in sanguine civium, quae mente conscelerata ac nefaria concupierunt, consules se aut dictatores aut etiam reges esse⁵ sperant futuros? Non vident id se cupere, quod si adepti sint⁶, fugitivo alicui aut gladiatori concedi sit necesse? 20 Tertium genus est aetate iam affectum, sed tamen exercitatione robustum; quo ex genere est ipse⁷ Mallius, cui nunc Catilina succedit. Hi sunt homines ex iis coloniis, quas Sulla constituit; quas ego universas civium esse optimorum et fortissimorum virorum sentio; sed tamen hi sunt coloni, qui se

1. i. e. studere, ut fructibus praediorum usuras solvere possint.

2. Gr. Lat. 292. n. 1.

3. alii *ceteris*, Syn. Lat. 412.

4. Gr. Lat. 396. n. 3.

5. sic e vest. codd. *reges se ex-*

spectant omisso priore *se*; alii *reges sperant*.

6. codd. haud pauci; vulg. *fuerint*.

7. *est ipse*, alii *iste est*; utrumque in codd.

in¹ insperatis ac repentinis pecuniis sumptuosius insolentius-
que iactarunt. Hi dum aedificant, tamquam beati, dum prae-
diis lectis², familiis magnis, conviviiis apparatis delectantur, in
tantum aes alienum inciderunt, ut, si salvi esse velint, Sulla
sit iis ab inferis excitandus; qui etiam nonnullos agrestes, ho-
mines tenues atque egentes, in eandem illam spem rapinarum
veterum impulerunt. Quos ego utrosque, Quirites, in eodem
genere praedatorum direptorumque pono. Sed eos hoc³ moneo:
desinant furere ac proscriptiones et dictaturas cogitare. Tan-
tus enim illorum temporum dolor inustus est civitati, ut iam
ista non modo homines, sed ne pecudes⁴ quidem mihi pas-
surae esse videantur. Quartum genus est sane varium et X.
mixtum et turbulentum; qui iam pridem premuntur, qui nun- 21
quam emergunt, qui partim inertia, partim male gerendo ne-
gotio, partim etiam sumptibus in vetere aere alieno vacillant,
qui vadimoniis, iudiciis, proscriptionibus bonorum defatigati,
permulti⁵ et ex urbe et ex agris se in illa castra conferre
dicuntur. Hosce ego non tam milites acres, quam infitiatores
entos esse arbitror; qui homines primum⁶, si stare non pos-
sunt, corruant, sed ita, ut non modo civitas, sed ne vicini
quidem proximi sentiant. Nam illud non intelligo, quamobrem,
si vivere honeste non possunt, perire turpiter velint; aut cur
minore dolore perituros se cum multis, quam si soli pereant,
arbitrentur. Quintum genus est parricidarum, sicariorum, deni- 22
que omnium facinorosorum; quos ego a Catilina non revoco;
nam neque divelli ab eo possunt, et pereant sane in latrocinio,
quoniam sunt ita multi, ut eos carcer capere non possit.
Postremum autem genus est, non solum numero, verum etiam
genere ipso atque vita⁷, quod proprium est Catilinae, de eius
delectu, immo vero de complexu eius ac sinu; quos pexo ca-
pillo, nitidos, aut imberbes aut bene barbatos videtis, manicatis

1. *in* add. de coni. Ern.; in codd. intercidiisse videtur propter syllabam sequentem. Gr. Lat. 288. n. 4.

2. *praediis lectis* i. e. *pulchris, fructuosis*; alii *praediis, lecticis*; utrumque in codd.; sed prius illud qua de causa melius?

3. Gr. Lat. 257.

4. Syn. Lat. 332.

5. *permulti* i. e. *frequentes*; Gr. Lat. 274. n. 6.

6. omissum est, quod post *arbitrentur* sequi debebat, *tum*, sc. si stare possunt etc. Gr. Lat. 464. 2.

7. Sic cogita: Postremum autem genus est *illud, quod proprium est Catilinae*; quod genus §. 24. Catilinae cohortem praetoriam dicit.

et talaribus tunicis, velis amictos, non togis, quorum omnis industria vitae et vigilandi labor in antelucanis coenis expro-
 23 mitur. In his gregibus omnes aleatores, omnes adulteri, omnes impuri impudicique versantur. Hi pueri tam lepidi ac delicati non solum amare et amari, neque psallere et saltare¹, sed etiam sicas vibrare et spargere venena didicerunt; qui nisi exeunt, nisi pereunt, etiamsi Catilina perierit, scitote hoc in re publica seminarium Catilinarium² futurum. Verumtamen quid sibi isti miseri volunt? Num suas secum mulierculas sunt in castra ducturi? Quemadmodum autem illis carere poterunt, his praesertim iam noctibus³? Quo autem pacto illi Apenninum atque illas pruinas ac nives perferent? nisi⁴ idcirco se facilius hiemem toleraturos putant, quod nudi in conviviiis saltare didicerunt.

XI. O bellum magno opere pertimescendum, quum hanc sit
 24 habiturus Catilina scortorum cohortem praetoriam! Instruite nunc, Quirites, contra has tam praeclaras Catilinae copias vestra praesidia vestrosque exercitus, et primum gladiatori illi confecto et saucio consules imperatoresque vestros opponite; deinde contra illam naufragorum eiectam ac debilitatam manum florem totius Italiae ac robur educite. Iam vero urbes coloniarum ac municipiorum respondebunt Catilinae tumulis silvestribus. Neque vero ego ceteras copias, ornamenta, praesidia vestra,
 25 cum illius latronis inopia atque egestate conferre debeo. Sed si omissis his rebus omnibus, quibus nos suppeditamur⁵, eget ille, senatu, equitibus Romanis, populo, urbe, aerario, vectigalibus, cuncta Italia, provinciis omnibus, exteris nationibus; si, his rebus omissis, causas ipsas, quae inter se configunt, contendere velimus: ex eo ipso, quam valde illi iaceant, intelligere possumus. Ex hac enim parte pudor pugnat, illinc petulantia; hinc pudicitia, illinc stuprum; hinc fides, illinc fraudatio; hinc pietas, illinc scelus; hinc constantia, illinc furor; hinc

1. sic e codd. Schuetz.; vulg. *cantare et saltare*; sed *cantare* in marginem videtur fuisse adscriptum ad explicandam vocem *psallere*, quae esset minus usitata.

2. alii *Catilinarum*.

3. i. e. *hibernis*; nam quamquam oratio habita est V. Id. Nov. tamen

hic dies, fastis nondum a Caesare correctis, mediam fere hiemem tangebant.

4. Gr. Lat. 344. n. 5.

5. sic et codd. nonnulli et *Arus. Messius* Gramm.; codd. plurimi *suppeditamus*.

honestas, illinc turpitudine; hinc continentia, illinc libido; denique aequitas, temperantia, fortitudo, prudentia, virtutes omnes, certant cum iniquitate, luxuria, ignavia, temeritate, cum vitiis omnibus; postremo copia¹ cum egestate, bona ratio cum perditâ, mens sana cum amentia, bona denique spes cum omnium rerum desperatione confligit. In huiusmodi certamine ac proelio nonne, etiam si hominum studia deficient, dii ipsi immortales cogent ab his praeclarissimis virtutibus tot et tanta vitia superari? Quae quum ita sint, Quirites, vos, quemadmodum XII. iam antea dixi², vestra tecta custodiis vigiliisque defendite; ²⁶ mihi, ut urbi sine vestro motu³ ac sine ullo tumultu satis esset praesidii, consultum atque provisum est. Coloni omnes municipesque vestri, certiores a me facti de hac nocturna excursionem Catilinae, facile urbes suas finesque defendent; gladiatores, quam sibi ille manum certissimam fore putavit, quamquam meliore animo sunt, quam pars patriciorum, potestate tamen nostra⁴ continebuntur. Q. Metellus, quem ego hoc prospiciens in agrum Gallicum Picenumque praemisi, aut opprimet hominem aut eius omnes motus conatusque prohibebit. Reliquis autem de rebus constituendis, maturandis, agendis iam ad senatum referemus, quem vocari videtis.

Nunc illos, qui in urbe remanserunt atque adeo qui ²⁷ contra urbis salutem omniumque vestrum⁵ in urbe a Catilina relictî sunt, quamquam sunt hostes, tamen, quia nati sunt cives, monitos eos etiam atque etiam volo. Mea lenitas adhuc si cui solutior visa est, hoc exspectavit, ut id quod latebat erumperet. Quod reliquum est, iam non possum oblivisci, meam hanc esse patriam, me horum esse consulem, mihi aut cum his vivendum aut pro his esse moriendum. Nullus est portis custos, nullus insidiator viae; si qui exire volunt, consulere sibi possunt⁶; qui vero se in urbe commoverit, cuius ego non modo factum, sed inceptum ullum conatumve contra patriam deprehendero, sentiet, in hac urbe esse consules vigilantes, esse egregios magistratus, esse fortem senatum, esse arma,

1. plerique codd. *copiae*.

5. in quibusdam codd. *nostrum*.

2. *dixi* delendum videtur, quum Cicero nihil eiusmodi dixerit.

6. *consulere sibi possunt*, sic codd.; alii ex Valerio Probo Gramm. (p. 137. Lind.) scripserunt *connivere* possum.

3. *metu* codd. nonnulli; cf. §. 28.

4. nonnulli codd. *in nostra*; alii *vestra* s. *in vestra*.

esse carcerem, quem vindicem nefariorum ac manifestorum
 XIII. scelerum maiores nostri esse voluerunt. Atque haec omnia
 28 sic agentur, Quirites, ut res maximae minimo motu, pericula
 summa nullo tumultu, bellum intestinum ac domesticum, post
 hominum memoriam crudelissimum et maximum, me uno to-
 gato duce et imperatore sedetur. Quod ego sic administrabo,
 Quirites, ut, si ullo modo fieri poterit, ne improbus quidem
 quisquam in hac urbe poenam sui sceleris sufferat. Sed si
 vis manifestae audaciae, si impendens patriae periculum me
 necessario de hac animi lenitate deduxerit: illud profecto per-
 ficiam, quod in tanto et tam insidioso bello vix optandum¹
 videtur, ut neque bonus quisquam² intereat, paucorumque³
 29 poena vos iam omnes salvi esse possitis. Quae quidem ego
 neque mea prudentia neque humanis consiliis fretus polliceor
 vobis, Quirites, sed multis et non dubiis deorum immortalium
 significationibus, quibus ego ducibus in hanc spem sententiam-
 que sum ingressus; qui iam non procul, ut quondam solebant,
 ab externo hoste atque longinquo, sed hic praesentes suo nu-
 mine atque auxilio sua templa atque urbis tecta defendunt;
 quos vos, Quirites, precari, venerari, implorare debetis, ut,
 quam urbem pulcherrimam, florentissimam potentissimamque
 esse voluerunt, hanc omnibus hostium copiis terra marique
 superatis a perditissimorum civium nefario scelere defendant.

1. Gr. Lat. 413. n. 4.

2. *ut ne quis bonus* in codd.

nonnullis.

3. Gr. Lat. 222. 3.

M. TULLII CICERONIS

IN

L. SERGIUM CATILINAM

ORATIO TERTIA HABITA AD QUIRITES.

ARGUMENTUM.

P. Corn. Lentulus, qui Catilina profecto Romae princeps coniurationis esse videbatur, Allobrogum legatos in societatem sceleris traducere cupiens, literas eis ad Catilinam in castra Mallii dedit. Quod quum per ipsos ab eorum patrono, Q. Fabio Sanga, comperisset, Cicero Flaccum et Pomptinum praetores misit, qui legatos ad pontem Mulvium comprehenderent Romamque deducerent; itaque factum est. Re a senatu cognita Lentuloque cum sociis in custodiam dato, Cicero pridie Kal. vel, ut alii volunt, Nonas Dec. in contionem prodiit; quae ad opprimendam coniurationem a se facta, quae in senatu acta, dicta, decreta essent, ostendit, simulque ut supplicationem, togato sibi primo decretam, ex tanto periculo erepti concelebrarent, hortatus est.

Rem publicam, Quirites, vitamque omnium vestrum, bona, for- I. 1.
tunas, coniuges liberosque vestros atque hoc domicilium claris-
simi imperii, fortunatissimam pulcherrimamque urbem, hodierno
die deorum immortalium summo erga vos amore, laboribus,
consiliis, periculis meis, ex flamma atque ferro ac paene ex
faucibus fati ereptam et vobis conservatam ac restitutam vide-
tis. Et si non minus nobis iucundi atque illustres sunt ii 2
dies, quibus conservamur, quam illi, quibus nascimur; quod

salutis certa laetitia est, nascendi incerta conditio, et quod sine sensu nascimur, cum voluptate servamur: profecto, quoniam illum, qui hanc urbem condidit, ad deos immortales benevolentia famaue sustulimus, esse apud vos posterosque vestros in honore debebit is, qui eandem hanc urbem conditam amplificatamque servavit. Nam toti urbi, templis, delubris, tectis ac moenibus subiectos prope iam ignes circumdatosque restinximus, iidemque gladios in rem publicam destrictos retudimus
 3 mucronesque eorum a iugulis vestris deiecimus. Quae quoniam in senatu illustrata, patefacta, comperta sunt per me, vobis iam exponam breviter, Quirites, ut, et quanta et quam manifesta¹ et qua ratione investigata et comprehensa sint, vos qui ignoratis ex actis² scire possitis.

Principio ut Catilina paucis ante diebus erupit ex urbe, quum sceleris sui socios, huiusce nefarii belli acerrimos duces, Romae reliquisset: semper vigilavi et providi, Quirites, quemadmodum in tantis et tam absconditis insidiis salvi esse possemus.
 II. mus. Nam tum, quum ex urbe Catilinam eiiciebam³ (non enim iam vereor huius verbi invidiam, quum illa magis sit timenda, quod vivus exierit), sed tum⁴, quum illum exterminari volebam, aut reliquam coniuratorum manum simul exituram aut eos, qui restitissent, infirmos sine illo ac debiles⁵ fore putabam.
 4 Atque ego ut vidi, quos maxime furore et scelere esse inflammatos sciebam, eos nobiscum esse et Romae remansisse: in eo omnes dies noctesque consumpsi, ut, quid molirentur, sentirem ac viderem; ut, quoniam auribus vestris propter incredibilem magnitudinem sceleris minorem fidem faceret oratio mea, rem ita comprehenderem, ut tum demum animis salutis vestrae provideretis, quum oculis maleficio ipsum videretis. Itaque ut comperi, legatos Allobrogum belli Transalpini et tumultus Gallici⁶ excitandi causa a P. Lentulo esse sollicitatos, eosque in Galliam ad suos cives eodemque itinere cum literis mandatisque ad Catilinam esse missos, comitemque iis adiunctum T. Vulturcium atque huic esse ad Catilinam datas

1. *et quam manifesta*, haec verba desunt in multis codd. et possunt sane abesse.

2. sic e codd. optimis; alii pro *ex actis* habent *et exspectatis*.

3. Gr. Lat. 322. n. 2.

4. Gr. Lat. 464. 1.

5. Syn. Lat. 226.

6. Syn. Lat. 379. *Gallici* i. e. in Gallia Cisalpina.

litteras: facultatem mihi oblatam putavi, ut, quod erat difficillimum quodque ego semper optabam a diis immortalibus, tota res non solum a me, sed etiam a senatu et a vobis manifesto deprehenderetur. Itaque hesterno die L. Flaccum et C. Pomptinum praetores, fortissimos atque amantissimos rei publicae viros, ad me vocavi, rem omnem exposui, quid fieri placeret ostendi. Illi autem, qui omnia de re publica praeclara atque egregia sentirent, sine recusatione ac sine ulla mora negotium susceperunt et, quum advesperasceret, occulte ad pontem Mulvium pervenerunt atque ibi in proximis villis ita bipartito¹ fuerunt, ut Tiberis inter eos et pons interesset. Eodem autem ipsi sine cuiusquam suspitione multos viros fortes eduxerunt, et ego ex praefectura Reatina complures delectos adolescentes, quorum opera utor assidue in rei publicae praesidio², cum gladiis miseram. Interim tertia fere vigilia exacta quum iam pontem Mulvium magno comitatu legati Allobrogum ingredi inciperent unaque Vulturcius, fit in eos impetus; educuntur et ab illis gladii et a nostris; res erat praetoribus nota solis, ignorabatur a ceteris. Tum interventu Pomptini atque Flacci pugna, quae erat commissa, sedatur. Literae, quaecunque erant in eo comitatu, integris signis praetoribus traduntur; ipsi comprehensi ad me, quum iam dilucesceret, deducuntur. Atque horum omnium scelerum improbissimum machinatorem Cimbrum Gabinium statim ad me, nihildum suspicantem, vocavi. Deinde item arcessitur L. Statilius, et post eum C. Cethegus; tardissime autem Lentulus venit, credo, quod in literis dandis praeter consuetudinem proxima nocte vigilaverat. Quum vero summis et clarissimis huius civitatis viris, qui audita re frequentes ad me mane convenerant, litteras a me prius aperiri, quam ad senatum deferri³ placeret, ne, si nihil esset inventum, temere a me tantus tumultus iniectus civitati videretur: negavi me esse facturum⁴, ut de periculo publico non ad consilium publicum rem integram deferrem. Etenim, Quirites, si ea, quae erant ad me delata, reperta non essent, tamen ego non arbitrabar, in tantis rei publicae periculis esse mihi nimiam diligentiam pertimescendam. Senatum frequentem cele-

1. in quibusdam codd. *bipartiti*.

2. alii *in re publica, praesidio cum* cet.

3. nonnulli codd. *referri* vel *referrem*.

4. Gr. Lat. 398. n. 3.

8 riter, ut vidistis, coegi. Atque interea statim admonitu Allobrogum C. Sulpicium praetorem, fortem virum, misi, qui ex aedibus Cethegi, si quid telorum esset, efferret; ex quibus ille
 IV. maximum sicarum numerum et gladiatorum extulit. Introduxi Vulturcium sine Gallis; fidem ei publicam iussu senatus dedi; hortatus sum, ut ea, quae sciret, sine metu¹ indicaret. Tum ille dixit, quum vix se ex magno timore recreasset, a P. Lentulo se habere ad Catilinam mandata et literas, ut servorum praesidio uteretur et ad urbem quam primum cum exercitu accederet; id autem eo consilio, ut, quum urbem ex omnibus partibus, quemadmodum descriptum distributumque erat, incendissent caedemque infinitam civium fecissent, praesto esset ille, qui et fugientes exciperet et se cum his urbanis ducibus
 9 coniungeret. Introducti autem Galli ius iurandum sibi et literas a Lentulo, Cethego, Statilio, ad suam gentem datas esse dixerunt, atque ita sibi ab his et a L. Cassio esse praescriptum, ut equitatum in Italiam quam primum mitterent; pedestres sibi copias non defuturas; Lentulum autem sibi confirmasse, ex fatis Sibyllinis haruspicumque responsis se esse tertium illum Cornelium, ad quem regnum huius urbis atque imperium pervenire esset necesse; Cinnam ante se et Sullam fuisse; eundemque dixisse, fatalem hunc esse annum ad interitum huius urbis atque imperii, qui esset decimus annus post Virginum absolutionem, post Capitolii autem incensionem vicesimus.
 10 Hanc autem Cethego cum ceteris controversiam fuisse dixerunt, quod Lentulo et aliis caedem Saturnalibus fieri atque urbem incendi placeret, Cethego nimium id longum videretur².
 V. Ac ne longum sit, Quirites, tabellas proferri iussimus, quae a quoque dicebantur datae. Primum ostendimus Cethego signum; cognovit. Nos linum incidimus, legimus. Erat scriptum ipsius manu Allobrogum senatui et populo, sese, quae eorum legatis confirmasset, facturum esse; orare, ut idem illi facerent, quae sibi eorum legati recepissent³. Tum Cethegus, qui paulo ante aliquid tamen de gladiis ac sicis, quae apud ipsum erant deprehensae, respondisset dixissetque, se semper bonorum ferramentorum studiosum fuisse, recitatis literis debilitatus atque abiectus, conscientia convictus, repente conticuit. Intro-

1. metu, alii timore; Syn. Lat. 10.

2. alii item ex codd. videri.

3. Syn. Lat. 27. In multis codd. est praecepissent.

ductus est Statilius; cognovit et signum et manum suam. Recitatae sunt tabellae in eandem fere sententiam; confessus est. Tum ostendi tabellas Lentulo et quaesivi, cognosceretne signum. Annuit. „Est vero, inquam, notum signum, imago avitui, clarissimi viri, qui amavit unice patriam et cives suos, quae quidem te a tanto scelere etiam muta revocare debuit“. 11 Leguntur eadem ratione¹ ad senatum Allobrogum populumque literae. Si quid de his rebus dicere vellet, feci potestatem. Atque ille primo quidem negavit; post autem aliquanto, toto iam indicio exposito atque edito, surrexit; quaesivit a Gallis, quid sibi esset cum iis, quamobrem domum suam venissent; itemque a Vulturcio. Qui quum illi breviter constanterque respondissent, per quem ad eum quotiesque venissent, quaesissentque ab eo, nihilne secum esset de fati Sibyllinis locutus: tum ille subito, scelere demens², quanta conscientiae vis esset ostendit. Nam quum id posset infitiri, repente praeter opinionem omnium confessus est. Ita eum non modo ingenium illud et dicendi exercitatio, qua semper valuit, sed etiam propter vim sceleris manifesti atque deprehensi impudentia, qua superabat omnes, improbitasque defecit. Vultur- 12 cius vero subito literas proferri atque aperiri iussit, quas sibi a Lentulo ad Catilinam datas esse dicebat. Atque ibi vehementissime perturbatus Lentulus tamen et signum et manum suam cognovit. Erant autem scriptae sine nomine, sed ita: *Quis³ sim, scies ex eo, quem ad te misi. Cura, ut vir sis, et cogita, quem in locum sis progressus, et vide, quid iam tibi sit necesse, et cura, ut omnium tibi auxilia adiungas, etiam infimorum.* Gabinius deinde introductus quum primo impudenter respondere coepisset, ad extremum nihil ex iis, quae Galli insimulabant, negavit. Ac mihi quidem, Quirites, 13 quum illa certissima sunt visa argumenta atque indicia sceleris, tabellae, signa, manus, denique uniuscuiusque confessio, tum multo certiora illa, color, oculi, vultus, taciturnitas. Sic enim obstupuerant, sic terram intuebantur, sic furtim nonnunquam inter se aspiciebant, ut non iam ab aliis indicari, sed ipsi a se viderentur⁴.

1. Coniunge eadem ratione literae i. e. literae eiusdem argumenti.

2. Syn. Lat. 196.

3. codd. *qui*; sed intercidit lite-

rula prima sequentis vocabuli; Gr. Lat. 88. n.

4. alii *sed indicare se ipsi*.

VI. Indiciis expositis atque editis, Quirites, senatum consului, de summa re publica¹ quid fieri placeret. Dictae sunt a principibus acerrimae ac fortissimae sententiae, quas senatus sine ulla varietate est consecutus. Et quoniam nondum est perscriptum senatus consultum, ex memoria vobis, Quirites, quid
 14 senatus censuerit exponam. Primum mihi gratiae verbis amplissimis aguntur, quod virtute, consilio, providentia mea, res publica maximis periculis sit liberata; deinde L. Flaccus et C. Pomptinus praetores, quod eorum opera forti fidelique usus essem, merito ac iure laudantur; atque etiam viro forti, collegae meo, laus impertitur, quod eos, qui huius coniurationis participes fuissent, a suis et a² rei publicae consiliis removisset. Atque ita censuerunt, ut P. Lentulus, quum se praetura abdicasset, in custodiam traderetur; itemque uti C. Cethegus, L. Statilius, P. Gabinus, qui omnes praesentes erant, in custodiam traderentur. Atque idem hoc decretum est in L. Cassium, qui sibi procurationem incendendae urbis depoposcerat; in M. Caeparium, cui ad sollicitandos pastores Apuliam esse attributam erat indicatum; in P. Furium, qui est ex iis colonis, quos Faesulas L. Sulla deduxit; in Q. Manlium Chilonem, qui una cum hoc Furio semper erat in hac Allobrogum sollicitatione versatus; in P. Umbrenum, libertinum hominem, a quo primum Gallos ad Gabinium perductos esse constabat.
 15 Atque ea lenitate senatus usus est. Quirites, ut ex tanta coniuratione tantaque vi ac multitudine domesticorum hostium, novem hominum perditissimorum poena, re publica conservata, reliquorum mentes sanari posse arbitraretur. Atque etiam supplicatio diis immortalibus pro singulari eorum merito³ meo nomine decreta est, Quirites, quod mihi primum post urbem conditam togato contigit; et his decreta verbis est, QUOD URBEM INCENDIIS, CAEDE CIVES, ITALIAM BELLO LIBERASSEM. Quae supplicatio si cum ceteris supplicationibus conferatur, Quirites, hoc intersit⁴, quod ceterae bene gesta, haec una conservata re publica constituta est. Atque illud, quod facien-

1. alii *de summa rei publicae* vel *rei publicae salute*.

2. alterum *a* omittitur a quibusdam, minus bene; Antonius coniurationis socius fuisse putabatur.

Gr. Lat. 462. 5.

3. nos deorum *beneficium* dicemus, non *meritum*.

4. alii *interest*; quid differt? Gr. Lat. 342.

dum primum fuit, factum atque transactum est. Nam P. Lentulus, quamquam patefactis¹ indiciis, confessionibus suis, iudicio senatus non modo praetoris ius, verum etiam civis amiserat, tamen magistratu se abdicavit; ut, quae religio C. Mario, clarissimo viro, non fuerat, quominus C. Glauciam, de quo nihil nominatim erat decretum, praetorem occideret, ea nos religione in privato P. Lentulo puniendo liberaremur.

Nunc, quoniam, Quirites, sceleratissimi periculosissimique VII. belli nefarios duces captos iam et comprehensos tenetis, existi- 16 mare debetis, omnes Catilinae copias, omnes spes atque opes his depulsis urbis periculis concidisse. Quem quidem ego quum ex urbe depellebam, hoc providebam animo, Quirites, remoto Catilina non mihi esse P. Lentuli somnum, nec L. Cassii adipem, nec C. Cethegi furiosam temeritatem pertimescendam. Ille erat unus timendus ex his omnibus, sed tam² diu, dum moenibus urbis continebatur³. Omnia norat, omnium aditus tenebat⁴; appellare, tentare, sollicitare poterat, audebat; erat ei consilium ad facinus aptum, consilio autem neque lingua neque manus deerat. Iam ad certas res conficiendas certos homines delectos ac descriptos habebat; neque vero, quum aliquid mandaverat, confectum putabat; nihil erat, quod non ipse obiret, occurreret, vigilaret, laboraret; frigus, sitim, famem ferre poterat. Hunc ego hominem tam acrem, tam para- 17 tum, tam audacem, tam callidum, tam in scelere vigilantem, tam in perditis rebus diligentem, nisi ex domesticis insidiis in castrense latrocinium compulsem — dicam id, quod sentio, Quirites — non facile hanc tantam molem mali a cervicibus vestris depulsem. Non ille nobis Saturnalia constituisset, neque tanto ante exitii ac fati diem rei publicae denuntiavisset, neque commisisset, ut signum, ut literae suae testes manifesti sceleris deprehenderentur. Quae nunc illo absente sic gesta sunt, ut nullum in privata domo furtum unquam sit tam palam inventum, quam haec tanta in re publica coniuratio manifesto inventa atque deprehensa est. Quodsi Catilina in urbe ad hanc diem remansisset, quamquam, quoad fuit, omnibus eius consiliis occurri atque obstiti, tamen, ut levissime dicam, dimi-

1. sic optimi codd.; alii *patefactus iudiciis et confessionibus*.

2. Gr. Lat. 90. n.

3. Gr. Lat. 327. 1.

4. nos: *er wusste sich überall Zugang zu verschaffen*.

candum nobis cum illo fuisset, neque nos unquam, dum ille in urbe hostis fuisset¹, tantis periculis rem publicam tanta pace, tanto otio, tanto silentio liberassemus.

- VIII. Quamquam haec omnia, Quirites, ita sunt a me admini-
 18 strata, ut deorum immortalium nutu atque consilio et gesta et provisa esse videantur. Idque quum coniectura consequi possumus, quod vix videtur humani consilii tantarum rerum gubernatio esse potuisse, tum vero ita praesentes his temporibus opem et auxilium nobis tulerunt, ut eos paene oculis videre possemus. Nam ut illa omittam, visas nocturno tempore ab occidente faces ardoremque coeli; ut fulminum iactus, ut terrae motus relinquam; ut omittam cetera, quae tam multa nobis consulibus facta sunt, ut haec, quae nunc fiunt, canere dii immortales viderentur: hoc certe, Quirites, quod sum dicturus,
 19 neque praetermittendum neque relinquendum² est. Nam profecto memoria tenetis, Cotta et Torquato consulibus complures in Capitolio res³ de coelo esse percussas, quum et simulacra deorum immortalium depulsa sunt et statuae veterum hominum deiectae et legum aera⁴ liquefacta; tactus est etiam ille, qui hanc urbem condidit, Romulus, quem inauratum in Capitolio parvum atque lactentem, uberibus lupinis inhiantem fuisse⁵ meministis. Quo quidem tempore quum haruspices ex tota Etruria convenissent, caedes atque incendia et legum interitum et bellum civile ac domesticum et totius urbis atque imperii occasum appropinquare dixerunt, nisi dii immortales omni ratione placati suo numine prope fata ipsa flexissent.
 20 Itaque illorum responsis tunc et ludi per decem dies facti sunt, neque res ulla, quae ad placandos⁶ deos pertineret, praetermissa est; iidemque iusserunt, simulacrum Iovis facere⁷ maius et in excelso collocare et, contra atque ante fuerat, ad orientem convertere; ac se sperare dixerunt, si illud signum, quod videtis, solis ortum et forum curiamque conspiceret,

1. alii *quum* — *esset* pro *dum* — *fuisset*; utrumque bonum; Gr. Lat. 344. 2. extr.

2. praetermittimus *negligentia*, quae non cernimus; relinquimus *voluntate*, quae parva putamus.

3. sic optimi codd.; alii *turres*.

4. i. e. *tabulae aeneae*, in quibus leges erant scriptae.

5. Gr. Lat. 393. n. 1.

6. nonnulli codd. *placandum*; Gr. Lat. 423.

7. Gr. Lat. 385. n. 2.

fore, ut ea consilia, quae clam essent inita contra salutem urbis atque imperii, illustrarentur, ut a senatu populoque Romano perspicere possent. Atque illud signum ita collocandum consules illi locaverunt; sed tanta fuit operis tarditas, ut neque a superioribus consulibus neque a nobis ante hodiernum diem collocaretur. Hic quis potest esse, Quirites, tam aversus a vero, tam praeceps, tam mente captus, qui neget haec ^{IX.} ²¹ omnia, quae videmus, praecipueque hanc urbem deorum immortalium nutu ac potestate administrari? Etenim quum esset ita responsum, caedes, incendia interitumque rei publicae comparari, et ea per cives¹, quae tum propter magnitudinem scelerum nonnullis incredibilia videbantur, ea non modo cogitata a nefariis civibus, verum etiam suscepta esse sensit. Illud vero nonne ita praesens² est, ut nutu Iovis Optimi Maximi factum esse videatur, ut³, quum hodierno die mane per forum meo iussu et coniurati et eorum indices in aedem Concordiae ducerentur, eo ipso tempore signum statueretur? quo collocato atque ad vos senatumque converso, omnia et senatus et vos, quae erant contra salutem omnium cogitata, illustrata et patefacta vidistis. Quo etiam maiore sunt isti odio supplicio- ²² que digni, qui non solum vestris domiciliis atque tectis, sed etiam deorum templis atque delubris sunt funestos ac nefarios ignes inferre conati. Quibus ego si me restitisse dicam, nimium mihi sumam et non sim ferendus: ille, ille Iuppiter restitit; ille Capitolium, ille haec templa, ille hanc urbem, ille vos omnes salvos esse voluit. Diis ego immortalibus ducibus hanc mentem, Quirites, voluntatemque suscepi atque ad haec tanta indicia perveni. Iam vero illa Allobrogum sollicitatio facta⁴ a P. Lentulo ceterisque domesticis hostibus tam dementer, tantae res tam dementer⁵ creditae et ignotis et barbaris commissaeque literae nunquam essent profecto, nisi a diis immortalibus huic tantae

1. i. e. *et ea quidem (omnia)*; Gr. Lat. 313. Alii et minore codicum auctoritate et minus apte *a perditis civibus*.

2. i. e. *in oculis positum, manifestum*.

3. coniunge *illud*, *ut statueretur*, i. e. *illud vero, quod factum est, ut statueretur*; Gr. Lat. §. 389.

n. 4.

4. codd. *vel iam a vel sic a*, utrumque sine sensu; possis scribere *vel inita vel facta*.

5. codd. semel habent *tam dementer*, sed duobus locis, *vel ante tantae res* vel *post*; denique nonnulli *tantae res creditae*, alii *tanta res credita*.

audaciae consilium esset ereptum. Quid vero? Ut homines Galli ex civitate male pacata, quae gens una restat, quae bellum populo Romano facere et posse et non nolle videatur, spem imperii ac rerum amplissimarum ultro sibi a patriciis hominibus oblatam negligenter, vestramque salutem suis opibus anteponerent: id non divinitus factum esse putatis? praesertim qui nos non pugnando, sed tacendo superare potuerunt¹.

- X. Quamobrem, Quirites, quoniam ad omnia pulvinaria suppli-
 23 catio decreta est, celebratote illos dies cum coniugibus ac liberis vestris. Nam multi saepe honores diis immortalibus iusti habiti sunt ac debiti, sed profecto iustiores nunquam. Erepti enim estis ex crudelissimo ac miserrimo interitu, et erepti sine caede, sine sanguine, sine exercitu, sine dimica-
 24 tione; togati me uno togato duce et imperatore vicistis. Et enim recordamini, Quirites, omnes civiles dissensiones, non solum eas, quas audistis, sed eas², quas vosmet ipsi meministis atque vidistis. L. Sulla P. Sulpicium oppressit, [ex urbe eiecit]³ C. Marium, custodem huius urbis, multosque fortes viros partim eiecit ex civitate, partim interemit. Cn. Octavius consul armis expulit ex urbe collegam suum; omnis hic locus acervis corporum et civium sanguine redundavit. Superavit postea Cinna cum Mario; tum vero clarissimis viris interfectis lumina civitatis extincta sunt. Ultus est huius victoriae crudelitatem postea Sulla, ne dici quidem opus est, quanta deminutione civium et quanta calamitate rei publicae. Dissensit M. Lepidus a clarissimo ac fortissimo viro Q. Catulo; attulit non tam ipsius interitus rei publicae luctum, quam ceterorum.
 25 Atque illae tamen omnes dissensiones erant eiusmodi, Quirites, quae non ad delendam, sed ad commutandam rem publicam pertinerent — non illi nullam esse rem publicam, sed in ea, quae esset, se esse principes, neque hanc urbem conflagrare, sed se in hac urbe florere voluerunt — atque illae tamen⁴ omnes dissensiones, quarum nulla exitium rei publicae quaesivit, eiusmodi fuerunt, ut non reconciliatione concordiae, sed interneccione civium diiudicatae sint. In hoc autem uno post

1. sic omnes codd., recte; falsum est, quod editores invenerunt, *potuerint*; ferri poterat *possent* vel *potuissent*. Gr. Lat. 336. n. 1.

2. Gr. Lat. 237.

3. verba uncis inclusa absunt a quibusdam codd.

4. Gr. Lat. 464. 1.

hominum memoriam maximo crudelissimoque bello, quale bellum nulla unquam barbaria cum sua gente gessit, quo in bello¹ lex haec fuit a Lentulo, Catilina, Cassio, Cethego constituta, ut omnes, qui salva urbe salvi esse possent, in hostium numero ducerentur, ita me gessi, Quirites, ut omnes salvi conservaremini; et quum hostes vestri tantum civium superfuturum putassent, quantum infinitae caedi restitisset, tantum autem urbis, quantum flamma obire non potuisset, et urbem et cives integros incolumesque servavi.

Quibus pro tantis rebus, Quirites, nullum ego a vobis XI. praemium virtutis, nullum insigne honoris, nullum monumen-²⁶ tum laudis postulo², praeterquam huius diei memoriam sempiternam. In animis ego vestris omnes triumphos meos, omnia ornamenta honoris, monumenta gloriae, laudis insignia condi et collocari volo. Nihil me mutum potest delectare, nihil tacitum, nihil denique eiusmodi, quod etiam minus digni assequi possint. Memoria vestra, Quirites, nostrae res alentur³, sermonibus crescent, literarum monumentis inveterascent et corroborabuntur; eandemque diem intelligo, quam spero aeternam fore, propagatam⁴ esse et ad salutem urbis et ad memoriam consulatus mei, unoque tempore in hac re publica duos cives exstitisse⁵, quorum alter⁶ fines vestri imperii non terrae, sed coeli regionibus terminaret, alter eiusdem imperii domicilium sedemque servaret. Sed quoniam earum rerum, quas XII. ego gessi, non eadem est fortuna atque conditio, quae illorum,²⁷ qui externa bella gesserunt (quod mihi cum iis vivendum est, quos vici ac subegi, illi hostes aut interfectos aut oppressos reliquerunt): vestrum est, Quirites, si ceteris recte facta sua prosunt, mihi mea ne quando obsint providere. Mentis enim hominum audacissimorum sceleratae ac nefariae ne vobis nocere possent, ego providi; ne mihi noceant, vestrum est providere. Quamquam, Quirites, mihi quidem ipsi nihil ab istis iam noceri potest. Magnum enim est in bonis praesidium,

1. Gr. Lat. 462. 2.

2. alii *postulabo*, utrumque in codd.

3. Syn. L. 171.

4. *eandem diem* i. e. *aeque longum tempus*, Syn. Lat. 372.; *propagatam* i. e. *additam*; cf. in Cat.

II. 5.

5. acc. c. inf. non minus pendet ab *memoriam*, quam genitivus *consulatus mei*; cogita: ad memoriam consulatus mei et eius rei, quod uno tempore duo cives exstiterunt.

6. Pompeium puta.

quod mihi in perpetuum comparatum est; magna in re publica dignitas, quae me semper tacita defendet; magna vis conscientiae, quam qui negligent, quum me violare volent, se
 28 ipsi indicabunt. Est etiam in nobis is animus, Quirites, ut non modo nullius audaciae cedamus, sed etiam omnes improbos ultro semper lacessamus. Quodsi omnis impetus domesticorum hostium, depulsus a vobis, se in me unum converterit, vobis erit videndum, Quirites, qua conditione posthac eos esse velitis, qui se pro salute vestra obtulerint invidiae periculisque omnibus. Mihi quidem ipsi quid est quod iam ad vitae fructum possit acquiri, praesertim quum neque in honore vestro, neque in gloria virtutis quidquam videam altius, quo
 29 mihi libeat ascendere? Illud perficiam profecto, Quirites, ut ea, quae gessi in consulatu, privatus tuear atque ornem; ut, si qua est invidia in conservanda re publica suscepta, laedat invidos, mihi valeat ad gloriam. Denique ita me in re publica tractabo¹, ut meminerim semper, quae gesserim, curemque, ut ea virtute, non casu gesta esse videantur. Vos, Quirites, quoniam iam nox est, veneramini illum² Iovem, custodem huius urbis ac vestrum, atque in vestra tecta discedite, et ea, quamquam iam periculum est depulsum, tamen aequae ac priore nocte³, custodiis vigiliisque defendite. Id ne vobis diutius faciendum sit, atque ut in perpetua pace esse possitis, providebo, Quirites⁴.

1. multo rarius hoc, quam *ita me gero*; Gr. Lat. 254. n. 3.

2. alii *venerati Iovem, illum custodem*, omisso sequenti *atque*.

3. pauci *nocte fecistis, custodiis*.

4. omissum *Quirites* in quibusdam codd.

M. TULLII CICERONIS
IN
L. SERGIUM CATILINAM
ORATIO QUARTA HABITA IN SENATU.

ARGUMENTUM.

Nonis Decembribus in senatu de poena Lentuli eiusque sociorum agebatur. Hic quum duae essent sententiae, altera Silani, cos. designati, altera Iul. Caesaris, praetoris designati, quorum alter capitis poena afficiendos esse coniuratos censebat, alter remota capitis poena ceterorum suppliciorum acerbitates omnes decernebat: Cicero hac oratione senatum ad severitatem cohortatus Silani sententiam praeferendam esse docuit. Cui quum etiam Cato accederet, in Silani sententiam senatus consultum factum, de coniuratisque in carcere supplicium sumptum est. Quo facto domum pergentem Ciceronem universus fere senatus populusque prosecutus non solum conservatorem liberatoremque, sed primum omnium *patrem patriae* appellavit. Atque hae sunt illae Nonae Decembres, quarum commemoratione Cicero saepissime gloriatus est. —

Videō, patres conscripti, in me omnium vestrum ora atque I. 1
oculos esse conversos; video, vos non solum de vestro ac rei
publicae, verum etiam, si id depulsum sit, de meo periculo
esse sollicitos. Est mihi iucunda in malis et grata in dolore
vestra erga me voluntas: sed eam, per deos immortales! de-

ponite atque obliti salutis meae de vobis ac de liberis¹ vestris cogitate. Mihi² si haec conditio consulatus data est, ut omnes acerbitates, omnes dolores cruciatusque perferrem: feram non solum fortiter, verum etiam libenter, dummodo meis laboribus² vobis populoque Romano dignitas salusque pariat. Ego sum ille consul, patres conscripti, cui non forum, in quo omnis aequitas continetur³; non campus, consularibus auspiciis consecratus; non curia, summum auxilium omnium gentium; non domus, commune perfugium; non lectus, ad quietem datus; non denique haec sella curulis⁴, sedes honoris, unquam vacua mortis periculo atque insidiis fuit. Ego multa tacui, multa pertuli, multa concessi, multa meo quodam dolore in vestro timore sanavi. Nunc, si hunc exitum consulatus mei dii immortales esse voluerunt, ut vos, patres conscripti, populumque Romanum ex caede miserrima, coniuges liberosque vestros virginesque Vestales ex acerbissima vexatione, templa atque delubra, hanc pulcherrimam patriam omnium nostrum ex foedissima flamma, totam Italiam ex bello et vastitate eriperem: quaecunque mihi uni proponetur fortuna, subeatur. Etenim si P. Lentulus suum nomen, inductus a vatibus, fatale ad perniciem rei publicae⁵ fore putavit, cur ego non laeter, meum consulatum ad salutem rei publicae prope fatalem exstitisse?

II. 3 Quare, patres conscripti, consulite vobis, prospicite patriae, conservate vos, coniuges, liberos fortunasque vestras, populi Romani nomen salutemque defendite; mihi parcere ac de me cogitare desinite. Nam primum debeo sperare, omnes deos, qui huic urbi praesident, pro eo mihi ac⁶ mereor relatores⁷ esse gratiam; deinde, si quid obtigerit, aequo animo paratoque moriar. Nam neque turpis mors forti viro potest accidere, neque immatura consulari, nec misera sapienti. Nec

1. alii *vestris liberis*.

2. nonnulli codd. *mihi quidem*.

3. in foro enim iudicia habebantur.

4. sic scripsi coni.; codd. omnes *haec sedes honoris, sella curulis*; quod quum editores recte iudicarent non esse aptum, verba *sella curulis* tamquam glossam eiecerunt;

sed orationis concinnitas ea requirit.

5. alii *populi Romani*; adversatur or. III. §. 9.; favent quodammodo huius or. §. 4. 7.

6. *pro eo ac* dixit ut *idem ac* dicitur, rarissimo usu; Gr. Lat. 220.

7. Syn. Lat. 217.

tamen ego sum ille ferreus, qui fratris carissimi et amantissimi praesentis moerore non movear horumque¹ omnium lacrimis, a quibus me circumsessum videtis; neque meam mentem non domum saepe revocat exanimata uxor et abiecta metu filia et parvulus filius, quem mihi videtur amplecti res publica tamquam obsidem consulatus mei, neque ille, qui exspectans huius exitum diei stat in conspectu meo, gener². Moveor his rebus omnibus, sed in eam partem, uti salvi sint vobiscum omnes (etiamsi me vis aliqua oppresserit) potius, quam et illi et nos una rei publicae peste pereamus. Quare, patres con-⁴scripti, incumbite ad salutem rei publicae; circumspicite omnes procellas, quae impendent nisi providetis. Non Ti. Gracchus, qui iterum tribunus plebis fieri voluit, non C. Gracchus, qui agrarios concitare conatus est, non L. Saturninus, qui C. Memmium occidit, in discrimen aliquod atque in vestrae severitatis iudicium adducitur: tenentur ii, qui ad urbis incendium, ad vestrum omnium caedem, ad Catilinam accipiendum Romae restiterunt; tenentur literae, signa, manus, denique uniuscuiusque confessio; sollicitantur Allobroges, servitia excitantur, Catilina arcessitur; id est initum consilium, ut interfectis omnibus nemo ne ad deplorandum quidem populi Romani nomen atque ad lamentandam tanti imperii calamitatem relinqueretur. Haec omnia indices detulerunt, rei confessi sunt, III. vos multis iam iudiciis iudicastis: primum, quod mihi gratias⁵ egistis singularibus verbis et mea virtute atque diligentia perditorum hominum coniurationem patefactam esse decrevistis; deinde, quod P. Lentulum, ut se abdicaret praetura, coegistis; tum quod eum et ceteros, de quibus iudicastis, in custodiam dando censuistis; maximeque, quod meo nomine supplicationem decrevistis, qui honos³ togato habitus ante me est nemini; postremo hesterno die praemia legatis Allobrogum Titoque Vulturcio dedistis amplissima. Quae sunt omnia eiusmodi, ut ii, qui in custodiam nominatim dati sunt, sine ulla dubitatione⁴ a vobis damnati esse videantur.

1. i. e. senatorum.

2. *Piso*, qui, quum nondum quaestor esset neque adesse in curia ei liceret, ante apertas templi fores adstabat; cf. vit. Cic. 12.

3. Gr. Lat. 245. n. 2.

4. *sine ulla dubitatione* fecit i. e. *nihil dubitavit* facere; *sine dubio* fecit i. e. *non est dubium*, quin fecerit.

6 Sed ego institui referre ad vos, patres conscripti, tamquam integrum, et de facto quid iudicetis et de poena quid censeatis. Illa praedicam, quae sunt consulis. Ego magnum in re publica versari furorem, et nova quaedam misceri et concitari mala iam pridem videbam: sed hanc tantam, tam exitiosam haberi coniurationem a civibus nunquam putavi¹. Nunc, quidquid est, quocunque vestrae mentes inclinant² atque sententiae, statuendum vobis ante noctem est. Quantum facinus ad vos delatum sit, videtis. Huic si paucos putatis affines esse, vehementer erratis; latius opinione disseminatum est hoc malum; manavit non solum per Italiam, verum etiam transcendit Alpes et obscure serpens multas iam provincias occupavit. Id opprimi sustentando ac prolatando nullo pacto potest. Quacunque ratione placet, celeriter vobis vindicandum IV. est. Video duas adhuc esse sententias, unam D. Silani, qui⁷ censet eos, qui haec delere conati sunt, morte esse multandos; alteram C. Caesaris, qui mortis poenam removet, ceterorum suppliciorum omnes acerbitates amplectitur. Uterque et pro sua³ dignitate et pro rerum magnitudine in summa severitate versatur. Alter eos, qui nos omnes, qui populum Romanum⁴ vita privare conati sunt, qui delere imperium, qui populi Romani nomen extinguere, punctum temporis frui vita et hoc communi spiritu non putat oportere, atque hoc genus poenae saepe in improbos cives in hac re publica esse usurpatum recordatur. Alter intelligit, mortem a diis immortalibus non esse supplicii causa constitutam, sed aut necessitatem naturae aut laborum ac miseriarum quietem esse. Itaque eam sapientes nunquam inviti, fortes saepe etiam libenter oppetiverunt. Vincula vero, et ea⁵ sempiterna, certe ad singularem poenam nefarii sceleris inventa sunt. Municipiis dispertiri iubet. Habere videtur ista res iniquitatem, si imperare velis, 8 difficultatem, si rogare. Decernatur tamen, si placet. Ego enim suscipiam et, ut spero, reperiam, qui id, quod salutis omnium causa statueritis, non putent esse suae dignitatis re-

1. *nunquam putavi* saepius ita dicitur, similiter ut *paene dixi*; Gr. Lat. 336. n. 4.

2. nonnulli codd. *se inclinant*.

3. in quibusdam codd. *sui*; Gr.

Lat. 272. n. 3.

4. sic codd. omnes; verba *qui pop. Rom.* viri docti non sine aliqua causa eiicienda putarunt.

5. Gr. Lat. 313.

cusare. Adiungit gravem poenam municipiis¹, si quis eorum vincula ruperit; horribiles custodias circumdat et dignas scelere hominum perditorum; sancit², ne quis eorum poenam, quos condemnat, aut per senatum aut per populum levare possit; eripit etiam spem, quae sola homines in miseriis consolari solet; bona praeterea publicari iubet; vitam solam relinquit nefariis hominibus; quam si³ eripuisset, multos uno dolore dolores animi atque corporis et omnes scelerum poenas ademisset. Itaque ut aliqua in vita formido improbis esset posita, apud inferos eiusmodi quaedam illi antiqui supplicia impiis constituta esse voluerunt; quod videlicet intelligebant, his remotis non esse mortem ipsam pertimescendam.

Nunc, patres conscripti, ego mea video quid intersit. Si v. eritis secuti sententiam C. Caesaris, quoniam hanc is in re⁹ publica viam, quae popularis habetur, secutus est, fortasse minus erunt hoc auctore et cognitore huiusce sententiae mihi populares impetus pertimescendi: sin illam alteram, nescio an⁴ amplius mihi negotii contrahatur. Sed tamen meorum periculorum rationes utilitas rei publicae vincat. Habemus enim a C. Caesare, sicut ipsius dignitas et maiorum eius amplitudo postulabat, sententiam tamquam obsidem perpetuae in rem publicam voluntatis. Intellectum est, quid intersit⁵ inter levitatem contionatorum et animum vere popularem, saluti populi consulentem. Video de istis, qui se populares haberi volunt, 10 abesse non neminem, ne de capite videlicet civium Romanorum sententiam ferat. Is et nudiustertius in custodiam cives Romanos dedit et supplicationem mihi decrevit et indices hesterno die maximis praemiis affecit. Iam hoc nemini dubium est, qui reo custodiam, quaesitori gratulationem, indici praemium decrevit⁶, quid de tota re et causa iudicarit. At vero C. Caesar intelligit, legem Semproniam esse de civibus Romanis constitutam, qui autem rei publicae sit hostis, eum civem esse nullo modo posse; denique ipsum latorem Semproniae legis, iussu⁷ populi, poenas rei publicae dependisse. Idem

1. alii *municipibus*.

2. alii *digna scelere hominum perditorum sancit, ne cet.*

3. i. e. *ac tamen si eam*; Gr. Lat. 447. n. 2.

4. Gr. Lat. 234.

Cic. Oratt.

5. alii *interesset*; Gr. Lat. 329.

n. 1.

6. *decrevit*, de coni.; codd. *decrevit*; Gr. Lat. 369.

7. sic codd. omnes; *iussu populi* videtur esse dictum pro *senatus*.

ipsum Lentulum, largitorem et prodigum¹, non putat, quum de perniciie populi Romani et exitio huius urbis tam acerbe tamque crudeliter cogitarit, etiam appellari posse popularem. Itaque homo mitissimus atque lenissimus non dubitat, P. Lentulum aeternis tenebris vinculisque mandare, et sancit in posterum, ne quis huius supplicio levando se iactare et in perniciem rei publicae² posthac popularis esse possit. Adiungit etiam publicationem bonorum, ut omnes animi cruciatus et corporis etiam egestas ac mendicitas consequatur.

- VI. Quamobrem sive hoc statueritis, dederitis mihi comitem
¹¹ ad contionem populo carum atque iucundum; sive Silani sententiam sequi malueritis, facile me atque vos crudelitatis vituperatione populo Romano exsolvetis³, atque obtinebo, eam multo leniorem fuisse. Quamquam, patres conscripti, quae potest esse in tanti sceleris immanitate punienda crudelitas? Ego enim de meo sensu iudico. Nam ita mihi salva re publica vobiscum perfrui liceat, ut⁴ ego, quod in hac causa vehementior sum, non atrocitate animi moveor, (quis enim est me mitior?) sed singulari quadam humanitate et misericordia. Videor enim mihi videre hanc urbem, lucem⁵ orbis terrarum atque arcem omnium gentium, subito uno incendio concidentem; cerno animo sepultam patriam⁶, miseros atque insepultos acervos civium; versatur mihi ante oculos adspectus
¹² Cethegi et furor in vestra caede bacchantis. Quum vero mihi proposui regnantem Lentulum, sicut ipse ex fatiis se sperasse confessus est, purpuratum esse hunc⁷ Gabinium, cum exercitu venisse Catilinam: tum lamentationem matrum familias, tum fugam virginum atque puerorum ac vexationem virginum Vestalium perhorresco; et, quia mihi vehementer haec videntur misera atque miseranda, idcirco in eos, qui ea

tus decreto, ex cuius auctoritate Opimius potuit Gracchum interficere; cf. Cat. I. 2. Sed quum ne ita quidem aptum videretur, viri docti legendum esse coniecerunt *iniussu*.

1. i. e. quamvis prodigis largitionibus auram popularem captaverit.

2. alii *in perniciie populi Ro-*

mani.

3. Sic e codd. bonis; vulg. *vos a crudelitatis vituperatione defendetis*; alii *populus Romanus exsolvet*, sine codd.

4. Gr. Lat. 340. n. 2.

5. Syn. Lat. 329.

6. alii *sepulta in patria miseros*.

7. alii sine codd. ex schol. *huic, sc. Lentulo*.

perficere voluerunt, me severum vehementemque praebebo¹. Etenim quaero, si quis paterfamilias, liberis suis a servo interfectis, uxore occisa, incensa domo, supplicium de servis² non quam acerbissimum sumpserit: utrum is clemens ac misericors, an inhumanissimus et crudelissimus esse videatur? Mihi vero importunus ac ferreus, qui non dolore ac cruciatu nocentis suum dolorem cruciatumque lenierit. Sic nos in his hominibus, qui nos, qui coniuges, qui liberos nostros trucidare voluerunt; qui singulas uniuscuiusque nostrum domos et hoc universum rei publicae domicilium delere conati sunt; qui id egerunt, ut gentem Allobrogum in vestigiis huius urbis atque in cinere deflagrati imperii collocarent, si vehementissimi fuerimus, misericordes habebimur: sin remissiores esse voluerimus, summae nobis crudelitatis in patriae civiumque perniciie fama subeunda est. Nisi vero cuipiam L. Caesar, vir fortissi- 13 mus et amantissimus rei publicae, crudelior nudiustertius visus est, quum sororis suae, feminae lectissimae, virum praesentem et audientem vita privandum esse dixit, quum avum³ iussu consulis interfectum filiumque eius impuberem, legatum a patre missum, in carcere necatum esse dixit. Quorum quod simile factum? quod initum delendae rei publicae consilium? Largitionis voluntas tum in re publica versata est et partium quaedam contentio. Atque illo tempore huius avus Lentuli, clarissimus vir, armatus Gracchum est persecutus. Ille etiam grave tum vulnus accepit, ne quid de summa re publica minueretur: hic ad evertenda fundamenta rei publicae Gallos arcessit, servitia concitat, Catilinam vocat, attribuit nos trucidandos Cethego, ceteros cives interficiendos Gabinio, urbem inflammandam Cassio, totam Italiam vastandam diripiendamque Catilinae. Vereamini, censeo, ne in hoc scelere tam immani ac nefario nimis aliquid severius⁴ statuuisse videamini: multo magis est⁵ verendum, ne remissione poenae crudeles in

1. pauci praebeo.

2. servis, sic recte codd. plerique; tum enim non unus servus puniebatur, sed omnes, qui sub eodem tecto erant; cf. Tac. ann. XIV. 42.; alii de servo.

3. Est M. Fulvius (Cat. I. 1.), cuius filia Fulvia erat mater L.

Caesaris.

4. nefario codd.; pauci nefando; Syn. Lat. 244.; nimis severius codd. omnes; nonnulli nimis deleverunt, alii severe scripserunt; certe nimis abundat, ut saepe potius; Gr. Lat. 462. 3.

5. alii quum multo magis sit.

patriam, quam ne severitate animadversionis nimis vehementes in acerbissimos hostes fuisse videamur.

VII. Sed ea, quae exaudio¹, patres conscripti, dissimulare non
¹⁴ possum. Iaciuntur enim voces, quae perveniunt ad aures meas, eorum, qui vereri videntur, ut habeam satis praesidii ad ea, quae vos statueritis hodierno die, transigunda. Omnia et provisa et parata et constituta sunt, patres conscripti, quum mea summa cura atque diligentia, tum multo etiam maiore populi Romani ad summum imperium retinendum et ad communes fortunas conservandas voluntate. Omnes adsunt omnium ordinum homines, omnium denique aetatum; plenum est forum, plena templa circum forum, pleni omnes aditus huius templi et loci. Causa est enim post urbem conditam haec inventa sola, in qua omnes sentirent unum atque idem, praeter eos, qui, quum sibi viderent esse pereundum, cum
¹⁵ omnibus potius, quam soli perire voluerunt. Hosce ego homines excipio et secerno libenter, neque in improborum civium, sed in acerbissimorum hostium numero habendos puto. Ceteri vero, dii immortales! qua frequentia, quo studio, qua virtute ad communem salutem dignitatemque consentiunt! Quid ego hic equites Romanos commemorem? qui vobis ita² summam ordinis consiliiue concedunt, ut vobiscum de amore rei publicae certent; quos ex multorum annorum dissensione huius ordinis³ ad societatem concordiamque revocatos hodiernus dies vobiscum atque haec causa coniungit. Quam si conjunctionem, in consulatu confirmatam meo, perpetuam in re publica tenuerimus, confirmo vobis, nullum posthac malum civile ac domesticum ad ullam rei publicae partem esse venturum. Pari studio defendendae rei publicae convenisse video tribunos aerarios, fortissimos viros; scribas item universos, quos quum casu hic dies ad aerarium frequentasset⁴, video ab expectatione sortis⁵ ad salutem communem esse conversos. Omnis ingenuorum adest multitudo, etiam tenuis-

1. Syn. Lat. 21.

2. Gr. Lat. 347. n.

3. Gr. Lat. 272. 2.

4. nonnulli *frequentes advocavit* s. *advocasset*, quae videtur esse explicatio.

5. Nam nonis Decembribus quaestores simulque scribae (quaestorii) in templo Saturni, quod prope erat, de provincia quaestoria sortiebantur.

simorum. Quis est enim, cui non haec templa, adspectus urbis, 16
 possessio libertatis, lux denique haec ipsa et hoc commune
 patriae solum quum sit carum, tum vero dulce atque iucun-
 dum? Operae pretium est, patres conscripti, libertinorum ho- VIII.
 minum studia cognoscere; qui sua virtute fortunam huius civi-
 tatis consecuti, vere hanc suam patriam esse iudicant, quam
 quidam, hic nati et summo nati loco, non patriam suam, sed
 urbem hostium esse iudicaverunt. Sed quid ego hosce homi-
 nes ordinesque commemoro, quos privatae fortunae, quos
 communis res publica, quos denique libertas ea, quae dulcis-
 sima est, ad salutem patriae defendendam excitavit? Servus
 est nemo, qui¹ modo tolerabili conditione sit servitutis, qui
 non audaciam civium perhorrescat, qui non haec stare cupiat,
 qui non, quantum audet² et quantum potest, conferat ad
 communem salutem voluntatis³. Quare si quem vestrum forte 17
 commovet hoc, quod auditum est, lenonem quendam Lentuli
 concursare circum tabernas, pretio sperare sollicitari posse
 animos egentium atque imperitorum: est id quidem coeptum
 atque tentatum; sed nulli sunt inventi tam aut fortuna miseri
 aut voluntate perdit, qui non illum ipsum sellae atque operis
 et quaestus quotidiani locum, qui non cubile ac lectulum suum,
 qui denique non cursum hunc otiosum vitae suae salvum esse
 velint. Multo vero maxima pars eorum, qui in tabernis sunt,
 immo vero⁴ (id enim potius est dicendum) genus hoc univer-
 sum amantissimum est otii. Etenim omne instrumentum,
 omnis opera atque quaestus frequentia civium sustentatur,
 alitur otio; quorum⁵ si quaestus occlusis tabernis minui solet,
 quid tandem incensis futurum fuit⁶?

Quae quum ita sint, patres conscripti, vobis populi Ro- IX.
 mani praesidia non desunt; vos ne populo Romano deesse 18
 videamini, providete. Habetis consulem ex plurimis periculis
 et insidiis atque ex media morte non ad vitam suam, sed ad
 salutem vestram reservatum; omnes ordines ad conservandam
 rem publicam mente, voluntate, studio, virtute, voce consen-

1. *qui modo* i. e. *dum is modo*.

2. Fortasse aliquid non audet, propter timorem vel amorem do-
 mini coniurati.

3. gen. pendet a *quantum*; in

nonnullis libris additur *tantum*.

4. nonnulli codd. *nisi vero*.

5. *quorum*, i. e. *hominum*, qui
in tabernis sunt, non *civium*.

6. Gr. Lat. 336. n. 5.

tiunt; obsessa facibus et telis impiae coniurationis vobis supplex manus tendit patria communis; vobis se, vobis vitam omnium civium, vobis arcem et Capitolium, vobis aras Penatium, vobis ignem illum Vestae sempiternum¹, vobis omnium deorum templa atque delubra, vobis muros et urbis tecta commendat. Praeterea de vestra vita, de coniugum vestrarum atque liberorum anima, de fortunis omnium, de sedibus, de
 19 focis vestris hodierno die vobis iudicandum est. Habetis ducem memorem vestri, oblitum sui; quae non semper facultas datur; habetis omnes ordines, omnes homines, universum populum Romanum, id quod in civili causa hodierno die primum videmus, unum atque idem sentientem. Cogitate, quantis laboribus fundatum imperium, quanta virtute stabilitam libertatem, quanta deorum benignitate auctas exaggeratasque fortunas una nox quam² paene delerit. Id ne unquam posthac non modo³ confici, sed ne cogitari quidem possit a civibus, hodierno die providendum est. Atque haec, non ut vos, qui mihi studio paene praecurritis, excitarem, locutus sum; sed ut mea vox, quae debet esse in re publica princeps, officio functa consulari videretur.

X. Nunc antequam, patres conscripti, ad sententiam⁴ redeo,
 20 de me pauca dicam. Ego, quanta manus est coniuratorum-quam videtis esse permagnam, tantam me inimicorum multitudinem suscepisse video; sed eam esse turpem iudico et infirmam et abiectam. Quodsi aliquando alicuius furore et scelere concitata manus ista plus valuerit, quam vestra ac rei publicae dignitas, me tamen meorum factorum atque consiliorum nunquam, patres conscripti, poenitebit. Etenim mors, quam mihi illi fortasse minitantur, omnibus est parata; vitae tantam laudem, quanta vos me vestris decretis honestastis, nemo est assecutus. Ceteris enim bene gesta, mihi uni con-
 21 servata re publica⁵ gratulationem decrevistis. Sit Scipio clarus ille, cuius consilio atque virtute Hannibal in Africam redire

1. In paucis codd. *perpetuum* ac additur ante *sempiternum*.

2. sic codd. opt., recte; Gr. Lat. 376. n. 4. *Nox* ea putanda videtur, qua coniuratorum conventus fuit apud Laecam; cf. or. Cat. I. 4. Sull. §. 52.

3. *non modo non confici* in uno codice; parum recte. Gr. Lat. 237. n. 1.

4. sc. rogandam.

5. alii *gestae, mihi uni conservatae rei publicae*.

atque Italia¹ decedere coactus est; ornetur alter eximia laude Africanus, qui duas urbes huic imperio infestissimas, Karthaginem Numantiamque, delevit; habeatur vir egregius Paullus ille, cuius currum rex potentissimus quondam et nobilissimus Perses honestavit; sit aeterna gloria Marius, qui bis Italiam obsidione et metu servitutis liberavit; anteponatur omnibus Pompeius, cuius res gestae atque virtutes iisdem, quibus solis cursus, regionibus ac terminis continentur: erit profecto inter horum laudes aliquid loci nostrae gloriae, nisi forte maius est, patefacere nobis provincias quo exire possimus, quam curare, ut etiam illi, qui absunt, habeant quo victores revertantur. Quamquam est uno loco conditio melior externae 22 victoriae quam domesticae, quod hostes alienigenae aut oppressi serviunt, aut recepti² beneficio se obligatos putant: qui autem ex numero civium, dementia aliqua depravati, hostes patriae semel esse coeperunt, eos quum a perniciē rei publicae repuleris, nec vi coercere nec beneficio placare possis. Quare mihi cum perditis civibus aeternum bellum susceptum esse video; quod³ ego vestro bonorumque omnium auxilio memoriaque tantorum periculorum, quae non modo in hoc populo, qui servatus est, sed in omnium gentium sermonibus ac mentibus semper haerebit⁴, a me atque a meis facile propulsari posse confido. Neque ulla profecto tanta vis reperietur, quae coniunctionem vestram equitumque Romanorum et tantam conspiracy bonorum omnium confringere et labefactare possit. Quae quum ita sint, patres conscripti, pro XI. imperio, pro exercitu, pro provincia, quam neglexi⁵, pro trium- 23 pho ceterisque laudis insignibus, quae sunt a me propter urbis vestraeque salutis custodiam repudiata, pro clientelis hospitibusque provincialibus, quae tamen urbanis opibus non minore labore tueor, quam comparo⁶: pro his igitur omnibus rebus, pro meis in vos singularibus studiis proque hac, quam per-

1. alii *ex Italia*; non est autem, quod dicunt, ὅστις ἐκ τῆς Ἰταλίας. Italia enim decessit, quia coactus est in Africam redire.

2. sc. *in fidem*.

3. *quod*, alii *id*; utrumque in codd.

4. Syn. Lat. 160.

5. vit. Cic. 9.

6. Si provinciam administrandam adisset, multo plures clientelas et hospitia comparare poterat; sed ne sic quidem ei deerant. *Tueor* vetera, *comparo* nova.

spicitis, ad conservandam rem publicam diligentia, nihil¹ a vobis, nisi huius temporis totiusque mei consulatus memoriam postulo; quae dum erit in vestris fixa mentibus, tutissimo me muro saeptum esse arbitrabor. Quodsi meam spem vis improborum fefellerit atque superaverit, commendo vobis parvum meum filium, cui profecto satis erit praesidii non solum ad salutem, verum etiam ad dignitatem, si eius, qui haec omnia suo solius² periculo conservaverit, illum filium esse memineritis. Quapropter de summa salute vestra populiue Romani, patres conscripti, de vestris coniugibus ac liberis, de aris ac focis, de fanis atque templis, de totius urbis tectis ac sedibus, de imperio ac libertate, de salute Italiae, de universa re publica decernite diligenter, ut instituistis, ac fortiter. Habetis eum consulem, qui et parere vestris decretis non dubitet et ea, quae statueritis, quoad vivet, defendere et per se ipsum praestare possit.

1. pauci *nihil aliud*, quod non minus bonum; Gr. Lat. 225. n. 2.

2. Gr. Lat. 272. n. 3. extr.; alii *solus*, quod arrogantis esset.

M. TULLII CICERONIS

PRO

L. MURENA

ORATIO.

ARGUMENTUM.

Consul Cicero quum comitia consularia haberet, in annum proximum consules designati sunt D. Iunius Silanus et L. Licinius Murena. Itaque Servius Sulpicius Rufus, qui competitor fuerat, repulsam aegre ferens, Murenam de ambitu accusavit cum tribus subscriptoribus, M. Catone, Cn. Postumio, Servio Sulpicio adolescente. Defendebatur autem Murena primum ab Hortensio, deinde a. M. Crasso, postremo hac ipsa oratione a Cicerone: qui quidem, ne aut Catonem, cuius stoicam virtutem colebat, aut Sulpicium, quem ob summam iuris scientiam magni faciebat, in hac causa inique offenderet, huius nomine universos iuris consultos, illius nomine Stoicos multo cum lepore exagitat; ita ut, Plutarcho teste, habita oratione Cato exclamaret: „O quam iocosum consulem habemus!“ Admirabilem vero esse Ciceronis in hac oratione urbanitatem, iam veteres iudicarunt. Cf. Quint. Inst. Or. XI. 1.

Habita est oratio ad iudices, M. Tullio Cicerone C. Antonio a. Chr. 63
coss. Murena iudicio absolutus et consul factus est.

Quae deprecatus a diis immortalibus sum, iudices, more in- I. 1
stitutoque maiorum illo die, qui auspicato¹ comitiis centuriatis
L. Murenam consulem renuntiavi, ut ea res mihi magistratui-

1. Gr. Lat. 415. n. 6.

que meo, populo plebique Romanae bene atque feliciter eveniret: eadem precor ab iisdem diis immortalibus ob eiusdem hominis consulatum una cum salute obtinendum, et ut vestrae mentes atque sententiae cum populi Romani voluntatibus suffragiisque¹ consentiant, eaque res vobis populoque Romano pacem, tranquillitatem, otium, concordiamque afferat. Quodsi illa sollemnis comitiorum precatio, consularibus auspiciis consecrata, tantam habet in se vim et religionem, quantam rei publicae dignitas postulat: idem ego sum precatus, ut eis quoque hominibus, quibus hic consulatus me rogante² datus esset,
² ea res fauste, feliciter prospereque eveniret. Quae quum ita sint, iudices, et quum omnis deorum immortalium potestas aut translata sit ad vos aut certe communicata vobiscum: idem consul eum vestrae fidei commendat, qui antea diis immortalibus commendavit, ut eiusdem hominis voce et declaratus consul et defensus beneficium populi Romani cum vestra atque omnium civium salute tueatur. Et quoniam in hoc officio studium meae defensionis ab accusatoribus atque etiam ipsa susceptio causae reprehensa est: antequam pro L. Murena dicere instituo, pro me ipso pauca dicam; non quo³ mihi potior, hoc quidem in⁴ tempore, sit officii mei, quam huiusce salutis defensio, sed ut meo facto vobis probato maiore auctoritate ab huius honore, fama, fortunisque omnibus inimicorum impetus propulsare possim.

II. 3 Et primum M. Catoni, vitam ad certam rationis normam dirigenti et diligentissime perpendenti momenta officiorum omnium, de officio meo respondebo. Negat fuisse rectum Cato, me, et consulem et legis ambitus latorem et tam severe gesto consulatu, causam L. Murenæ attingere. Cuius reprehensio me vehementer movet, non solum ut vobis, iudices, quibus maxime debeo, verum etiam ut ipsi Catoni, gravissimo atque integerrimo viro, rationem facti mei probem. A quo tandem, M. Cato, est⁵ aequius consulem defendi, quam a consule? Quis mihi in re publica potest aut debet esse coniunctior, quam is, cui res publica a me cuncta⁶ traditur susti-

1. Sententia mente, suffragium voluntate dirigitur. Syn. Lat. 427.

2. i. e. *me comitiorum praeside*.

3. *alii non quod*; Gr. Lat. 350. n. 1.

4. Gr. Lat. 296. 1. n. 4.

5. Gr. Lat. 336.

6. sic scripsi de coniectura; codd. *una*, edd. *uno*; contra in or. Arch. 1.

nenda, magnis meis laboribus et periculis sustentata? Quodsi in iis rebus repetendis, quae mancipi sunt¹, is periculum iudicii praestare debet, qui se nexu obligavit: profecto etiam rectius in iudicio consulis designati is potissimum consul, qui consulem declaravit, auctor beneficii populi Romani defensorque periculi esse debebit. Ac si, ut nonnullis in civitatibus fieri⁴ solet, patronus huic causae publice constitueretur, is potissimum summo² honore affecto defensor daretur, qui eodem honore praeditus non minus afferret ad dicendum auctoritatis, quam facultatis. Quodsi portu solventibus ii, qui iam in portum ex alto invehuntur, praecipere summo studio solent et tempestatum rationem et praedonum et locorum; quod natura fert, ut eis faveamus, qui eadem pericula, quibus nos perfuncti sumus, ingrediantur: quo tandem me animo esse oportet, prope iam ex magna iactatione terram videntem, in hunc, cui video maximas rei publicae tempestates esse subeundas? Quare si est boni consulis, non solum videre quid agatur, verum etiam providere quid futurum sit: ostendam alio loco, quantum salutis communis intersit, duos consules in re publica Kalendis Ian. esse. Quod si ita est, non tam me officium debuit ad⁵ hominis amici fortunas, quam res publica consulem ad communem salutem defendendam vocare. Nam quod legem de ambitu III. tuli, certe ita tuli, ut eam, quam mihi met ipsi iam pridem tulerim de civium periculis defendendis³, non abrogarem. Etenim si largitionem factam esse confiterer idque recte factum esse defenderem, facerem improbe, etiamsi alius legem tulisset: quum vero nihil commissum contra legem esse defendam⁴, quid est, quod meam defensionem latio legis impediat? Negat⁶ esse eiusdem severitatis, Catilinam exitium rei publicae intra moenia molientem, verbis et paene imperio urbe expulisse, et nunc pro L. Murena dicere. Ego autem has partes lenitatis

pro *cuncti* scribendum erat *uni*; alii h. l. *iam* pro una.

1. *mancipi sunt* (sic semper in hac formula pro *mancipii*) omnia, quae per mancipationem alienantur; *res repetere* h. l. tertius quidam dicitur, qui eas res suas esse dicit et recte alienari potuisse negat; *nexu se obli-*

gat venditor eo ipso, quod per sollemnem formulam mancipationis alienationem perficit.

2. *potissimum summo honore*, coniect. Madvigii; codd. *potissime* vel *potissimo honore*.

3. cf. in Caecil. 1.

4. Gr. Lat. 387. n. 1.

et misericordiae, quas me natura ipsa docuit, semper egi libenter: illam vero gravitatis severitatisque personam non appetivi, sed ab re publica mihi impositam sustinui, sicut huius imperii dignitas in summo periculo civium postulabat. Quodsi tum, quum res publica vim et severitatem desiderabat, vici naturam et tam vehemens fui, quam cogebar, non quam volebam: nunc, quum omnes me causae ad misericordiam atque ad humanitatem vocent, quanto tandem studio debeo naturae meae consuetudinique servire? Ac de officio defensionis meae et¹ de ratione accusationis tuae fortasse etiam alia in parte orationis dicendum nobis erit.

7 Sed me, iudices, non minus hominis sapientissimi atque ornatissimi, Ser. Sulpicii, conquestio, quam Catonis accusatio commovebat; qui gravissime et acerbissime se ferre dixit, me familiaritatis necessitudinisque oblitum causam L. Murenæ contra se defendere. Huic ego, iudices, satisfacere cupio, vosque adhibere arbitros². Nam quum grave est, vere accusari in amicitia, tum, etiam si falso accuseris, non est negligendum. Ego, Ser. Sulpici, me in petitione tua tibi omnia studia atque officia pro nostra necessitudine et debuisse confiteor et praestitisse arbitror. Nihil tibi consulatum petenti a me defuit, quod esset aut ab amico aut a gratioso aut a consule postulandum. Abiit illud tempus, mutata ratio est. Sic existimo, sic mihi persuadeo, me tibi contra honorem L. Murenæ, quantum tu a me postulare ausus sis, 8 tantum debuisse: contra salutem nihil debere. Neque enim, si tibi tum, quum peteres consulatum, adfui, idcirco nunc, quum Murenam ipsum petis³, adiutor eodem pacto esse debeo. Atque hoc non modo non⁴ laudari, sed ne concedi quidem potest, ut, amicis nostris accusantibus, non etiam alienissimos IV. defendamus. Mihi autem cum Murena, iudices, et vetus et magna amicitia est, quae in capitis dimicatione a Ser. Sulpicio non idcirco obruetur, quod ab eodem in honoris contentione superata est. Quae si causa non esset, tamen vel dignitas hominis, vel honoris eius, quem adeptus est, amplitudo summam mihi superbiae crudelitatisque famam inussisset, si hominis, et suis et populi Romani ornamentis amplissimi, causam

1. plerique *ac.*

2. Syn. Lat. 7.

3. plurimi *petas.* Gr. Lat. 365. 2.

4. Gr. Lat. 237. n. 1.

tanti periculi¹ repudiassem. Neque enim iam mihi licet neque est integrum, ut meum laborem hominum periculis sublevandis non impertiam. Nam quum praemia mihi tanta pro hac industria sint data, quanta antea nemini: labores, per quos ea ceperis, quum adeptus sis, deponere, esset hominis et astuti et ingrati. Quodsi licet desinere², si te auctore possum, si nulla inertiae, nulla superbiae turpitudine, nulla inhumanitatis culpa suscipitur: ego vero libenter desino. Sin autem fuga⁹ laboris desidiam, repudiatio supplicum superbiam, amicorum neglectio improbitatem coarguit: nimirum haec causa est eiusmodi, quam nec industrius nec misericors³ nec officiosus deserre possit. Atque huiusce rei coniecturam de tuo ipsius studio, Servi, facillime ceperis. Nam si tibi necesse putas, etiam adversariis amicorum tuorum de iure consulentibus respondere, et si turpe existimas, te advocato illum ipsum, quem contra⁴ veneris, causa cadere: noli tam esse iniustus, ut, quum tui fontes vel inimicis tuis pateant, nostros⁵ etiam amicis putes clausos esse oportere. Etenim si me tua familiaritas ab hac¹⁰ causa removisset et si hoc idem Q. Hortensio, M. Crasso, clarissimis viris, si item ceteris, a quibus intelligo tuam gratiam magni aestimari, accidisset: in ea civitate consul designatus defensorem non haberet, in qua nemini unquam infimo maiores nostri patronum deesse voluerunt. Ego vero, iudices, ipse me existimarem nefarium si amico, crudelem si misero, superbum si consuli defuissem. Quare quod dandum est amicitiae, large dabitur a me, ut tecum agam, Servi, non secus, ac si meus esset frater, qui mihi est carissimus, isto in loco. Quodtribuendum est officio, fidei, religioni, id ita moderabor, ut meminerim, me contra amici studium pro amici periculo dicere.

Intelligo, iudices, tres totius accusationis partes fuisse, et V. earum unam in reprehensione vitae, alteram in contentione¹¹ dignitatis, tertiam in criminibus ambitus esse versatam. Atque harum trium partium prima illa, quae gravissima esse debebat⁶,

1. Gr. Lat. 272. n. 2.

2. *desinere* sc. laboribus; quid differt a *desistere*. Syn. Lat. 60.

3. Gr. Lat. 306. n. 2.

4. i. e. contra quem in alia

quadam causa veneris, cuius antea adversarius fueris; Gr. Lat. 441.

5. in paucis post *nostros* additur *rivos*.

6. Gr. Lat. 336.

ita fuit infirma et levis, ut illos lex magis quaedam accusatoria, quam vera maledicendi facultas de vita L. Murenæ dicere aliquid coegerit. Obiecta est enim Asia; quæ ab hoc non ad voluptatem et luxuriam expetita est, sed in militari labore peragrata: qui si adolescens patre suo imperatore non meruisset, aut hostem aut patris imperium timuisse aut a parente repudiatus videretur. An, quum sedere in equis triumphantium praetextati potissimum filii soleant, huic donis militaribus patris triumphum decorare fugiendum fuit, ne, ut¹ rebus communiter gestis, paene simul cum patre triumpharet?

12 Hic vero, iudices, et fuit in Asia et viro fortissimo, parenti suo, magno adiumento in periculis, solatio in laboribus, gratulationi in victoria fuit. Et si habet Asia suspicionem luxuriæ quandam, non Asiam nunquam vidisse, sed in Asia continenter vixisse laudandum est. Quamobrem non Asiae nomen obiciendum Murenæ fuit, ex qua laus familiae, memoria generi, honos et gloria nomini constituta est; sed aliquod aut in Asia susceptum aut ex Asia deportatum flagitium ac dedecus². Meruisse vero stipendia in eo bello, quod tum populus Romanus non modo maximum, sed etiam solum gerebat, virtutis, patre imperatore libentissime meruisse, pietatis, finem stipendiorum patris victoriam ac triumphum fuisse, felicitatis fuit. Maledicto quidem idcirco nihil in hisce rebus loci est, quod VI. omnia laus occupavit. Saltatorem³ appellat L. Murenam Cato.

13 Maledictum est; si vere obiicitur, vehementis accusatoris; sin falso, maledici conviciatoris⁴. Quare quum ista sis auctoritate, non debes, M. Cato, arripere maledictum ex trivio aut ex scurrarum aliquo convivio⁵, neque temere consulem populi Romani saltatorem vocare; sed circumspicere⁶, quibus praeterea vitiis affectum esse necesse sit eum, cui vere istud obiici possit. Nemo enim fere saltat sobrius, nisi forte insanit, neque in solitudine neque in convivio moderato atque honesto. Tempestivi convivii, amoeni loci, multarum deliciarum comes est extrema saltatio. Tu mihi arripis id, quod necesse est

1. sic codd. rectissime; est autem *ne tamquam* etc.; edd. omittunt *ne*, Klotzius *ne in* scripsit.

2. Syn. Lat. 243.

3. cf. pro Deiot. §. 26.

4. Syn. Lat. 240.

5. *convivio*, coniectura Lambini; codd. omnes *convicio*.

6. coniectura viri docti; codd. omnes *conspicere*.

omnium vitiorum esse postremum; relinquis illa, quibus remotis hoc vitium omnino esse non potest. Nullum turpe convivium, non amor, non comissatio, non libido, non sumptus ostenditur; et quum ea non reperiantur, quae voluptatis nomen habent quaeque vitiosa sunt: in quo ipsam luxuriam reperire non potes, in eo te umbram luxuriae reperturum putas? Nihil 14 igitur in vitam L. Murenæ dici potest? Nihil, inquam, omnino, iudices. Sic a me consul designatus defenditur, ut eius nulla fraus, nulla avaritia, nulla perfidia, nulla crudelitas, nullum petulans dictum in vita proferatur. Bene habet; iacta sunt fundamenta defensionis. Nondum enim nostris laudibus, quibus utar postea, sed prope inimicorum confessione virum bonum atque integrum hominem defendimus. Quo constituto VII. facilius est mihi aditus ad contentionem dignitatis; quae pars altera fuit accusationis.

Summam video esse in te, Ser. Sulpici, dignitatem generis, integritatis, industriae, ceterorumque ornamentorum omnium, quibus fretum ad consulatus petitionem aggredi par est. Paria cognosco esse ista in L. Murena, atque ita paria, ut neque ipse dignitate vinci potuerit neque te dignitate superarit. Contempsisti L. Murenæ genus, extulisti tuum. Quo loco si tibi hoc sumis, nisi qui patricius sit neminem bono esse genere natum, facis, ut rursus plebes in Aventinum revocanda esse videatur. Sin autem sunt amplae et honestae familiae plebeiae¹: et proavus L. Murenæ et avus praetor fuit², et pater quum amplissime atque honestissime ex praetura triumphasset, hoc faciliorem huic gradum consulatus adipiscendi reliquit, quod is, iam patri debitus, a filio petebatur. Tua vero 16 nobilitas, Ser. Sulpici, tametsi summa est, tamen hominibus literatis et historicis est notior, populo vero et suffragatoribus obscurior. Pater enim fuit equestri loco, avus nulla illustri laude celebratus. Itaque non ex sermone hominum recenti, sed ex annalium vetustate eruenda est memoria nobilitatis tuae. Quare ego te semper in nostrum numerum aggregare soleo, quod virtute industriaque perfecisti, ut, quum equitis Romani esses filius, summa tamen amplitudine dignus putarere; nec mihi unquam minus in Q. Pompeio, novo homine et for-

1. Gr. Lat. 461.

Lat. 242. n. 1.

2. multi praetores fuerunt; Gr.

tissimo viro, virtutis esse visum est, quam in homine nobilissimo M. Aemilio. Etenim eiusdem animi atque ingenii est, posteris suis, quod Pompeius fecit, amplitudinem nominis quam non acceperit tradere, et, ut Scaurus, memoriam prope inter-

VIII. mortuam generis sui virtute renovare. Quamquam ego iam
 17 putabam, iudices, multis viris fortibus ne ignobilitas obiiceretur generis, meo labore esse perfectum; qui non modo Curiis, Catonibus, Pompeiis, antiquis illis, fortissimis viris, novis hominibus, sed his recentibus, Mariis et Didiis et Caeliis commemorandis iacebant¹. Quum ego vero tanto intervallo claustra ista nobilitatis refregissem, ut aditus ad consulatum posthac, sicut apud maiores nostros fuit, non magis nobilitati, quam virtuti pateret: non arbitrabar, quum ex familia vetere et illustri consul designatus ab equitis Romani filio consule defenderetur, de generis novitate accusatores esse dicturos. Etenim mihi ipsi accidit, ut cum duobus patriciis, altero improbissimo atque audacissimo, altero modestissimo atque optimo viro, peterem: superavi tamen dignitate Catilinam, gratia Galbam. Quodsi id crimen homini novo esse deberet, profecto
 18 mihi neque inimici neque invidi defuissent. Omittamus igitur de genere dicere, cuius est magna in utroque dignitas; videamus cetera.

„Quaesturam una petiit, et sum ego factus prior.“ Non est respondendum ad omnia; neque enim quemquam vestrum fugit, quum multi pari dignitate fiant², unus autem primus possit obtinere³, non eundem esse ordinem dignitatis et renuntiationis, propterea quod renuntiatio gradus habeat, dignitas autem sit persaepe eadem omnium. Sed quaestura utriusque propemodum pari momento sortis fuit. Habuit hic lege Titia provinciam tacitam et quietam; tu illam, cui, quum quaestores sortiuntur, etiam acclamari solet, Ostiensem, non tam gratiosam et illustrem, quam negotiosam et molestam. Con-sedit⁴ utriusque nomen in quaestura. Nullum enim vobis sors campum dedit, in quo excurrere virtus cognoscique posset.

1. Syn. Lat. 131.

2. *fiant*, sc. *quaestores*; codd. nonnulli *pares dignitate*.

3. sc. magistratum, quaesturam; codd. *primum* sive *primus solus*;

unus est nur einer, et huic non additur *tantum* aut *solum*.

4. i. e. quievit, celebrari desitum est.

Reliqui temporis spatium in contentionem vocatur. Ab utro- 19
 que dissimillima ratione tractatum¹ est. Servius hic nobiscum IX.
 hanc urbanam militiam respondendi, scribendi, cavendi, plenam
 sollicitudinis ac stomachi, secutus est; ius civile didicit; mul-
 tum vigilavit, laboravit; praesto multis fuit; multorum stulti-
 tiam perpressus est, arrogantiam pertulit, difficultatem exsor-
 buit; vixit ad aliorum arbitrium, non ad suum. Magna laus
 et grata hominibus, unum hominem elaborare in ea scientia,
 quae sit multis profutura. Quid Murena interea? Fortissimo 20
 et sapientissimo viro, summo imperatori, legatus L. Lucullo
 fuit; qua in legatione duxit exercitum, signa contulit, manum
 conseruit, magnas copias hostium fudit, urbes partim vi par-
 tim obsidione cepit; Asiam istam refertam et eandem delica-
 tam sic obiit, ut in ea neque avaritiae neque luxuriae vesti-
 gium reliquerit; maximo in bello sic est versatus, ut hic mul-
 tas res et magnas sine imperatore gesserit, nullam sine hoc
 imperator. Atque haec quamquam praesente L. Lucullo loquar²,
 tamen, ne ab ipso propter periculum nostrum concessam videamur
 habere licentiam fingendi, publicis literis testata³ sunt
 omnia; quibus⁴ L. Lucullus tantum laudis impertit, quantum
 neque ambitiosus imperator neque invidus tribuere alteri in
 communicanda gloria debuit. Summa in utroque est honestas, 21
 summa dignitas; quam ego, si mihi per Servium liceat, pari
 atque eadem in laude ponam. Sed non licet. Agitat rem
 militarem, insectatur totam hanc legationem; assiduitatis et
 operarum harum quotidianarum putat esse consulatum. „Apud
 exercitum mihi fueris, inquit, tot annos? forum non attigeris?
 afueris⁵ tam diu? et quum longo intervallo⁶ veneris, cum iis,
 qui in foro habitarunt, de dignitate contendas?“ Primum ista
 nostra assiduitas, Servi, nescis, quantum interdum afferat ho-
 minibus fastidii, quantum satietatis? Mihi quidem vehementer
 expediit, positam in oculis esse gratiam. Sed tamen ego mei
 satietatem magno meo labore superavi, et tu idem fortasse;
 verumtamen utrique nostrum desiderium nihil obfuisset. Sed 22
 ut hoc omisso ad studiorum atque artium contentionem rever-

1. alii *certatum* est.

2. Gr. Lat. 359. n. 3.

3. Gr. Lat. 406. 2.

4. sc. literis; nonnulli libri ad-

Cic. Oratt.

dunt dativum sive *ei* sive *Murenae*.

5. Gr. Lat. 343.

6. Gr. Lat. 296. 1. n. 3. per-
 pauci *longo post intervallo*.

- tamur: qui potest dubitari, quin ad consulatum adipiscendum multo plus afferat dignitatis rei militaris, quam iuris civilis gloria? Vigilas tu de nocte, ut tuis consultoribus respondeas; ille, ut eo, quo intendit, mature cum exercitu perveniat. Te gallorum, illum buccinarum cantus exsuscitat; tu actionem instituis, ille aciem instruit; tu caves, ne tui consultores, ille, ne urbes aut castra capiantur. Ille tenet et scit, ut¹ hostium copiae, tu, ut aquae pluviae arceantur; ille exercitatus est in propagandis finibus, tu in regendis. Ac nimirum (dicendum est enim, quod sentio) rei militaris virtus praestat ceteris omnibus. Haec nomen populo Romano, haec huic urbi aeternam gloriam peperit, haec orbem terrarum parere huic imperio coegit: omnes urbanae res, omnia haec nostra praeclara studia et haec forensis laus et industria latent in tutela ac praesidio bellicae virtutis. Simulatque increpuit suspicio tumultus, artes illico nostrae conticescunt.
- 23 Et quoniam mihi videris istam scientiam iuris tamquam filiolum osculari tuam, non patiar, te in tanto errore versari, ut istud nescio quid, quod tantopere didicisti, praeclarum aliquid esse arbitrare. Aliis ego te virtutibus, continentiae, gravitatis, iustitiae, fidei², ceteris omnibus, consulatu et omni honore semper dignissimum iudicavi. Quod quidem ius civile didicisti, non dicam, operam perdidisti, sed illud dicam, nullam esse in illa disciplina munitam ad consulatum viam. Omnes enim artes, quae nobis populi Romani studia conciliant, et admirabilem dignitatem et pergratam utilitatem debent habere. Summa dignitas est in iis, qui militari laude antecel-
- XI. 24 lunt. Omnia enim, quae sunt in imperio et in statu civitatis, ab iis defendi et firmari putantur. Summa etiam utilitas, siquidem eorum consilio et periculo quum re publica, tum etiam nostris rebus perfrui possumus. Gravis etiam illa est et plena dignitatis dicendi facultas, quae saepe valuit in consule diligendo, posse³ consilio atque oratione et senatus et populi et eorum, qui res iudicant, mentes permovere. Quaeritur consul, qui dicendo nonnunquam comprimat tribunicios furores, qui concitatum populum flectat, qui largitioni resistat. Non mirum, si ob hanc facultatem homines saepe etiam non nobi-

1. Gr. Lat. 287. n. 11.

2. Gr. Lat. 272. n. 4.

3. appositio explicativa ad dicendi facultas.

les consulatum consecuti sunt; praesertim quum haec eadem res plurimas gratias, firmissimas amicitias, maxima studia pariat. Quorum in isto vestro artificio, Sulpici, nihil est. Pri- 25 mum dignitas in tam tenui scientia quae potest esse? Res enim sunt parvae, prope in singulis literis atque interpunctionibus verborum occupatae. Deinde etiam, si quid apud maiores nostros fuit in isto studio admirationis, id enuntiatis vestris mysteriis totum est contemptum et abiectum. Posset agi lege necne, pauci quondam sciebant; fastos¹ enim vulgo non habebant. Erant in magna potentia, qui consulebantur; a quibus etiam dies, tamquam a Chaldaeis, petebantur. Inventus est scriba quidam Cn. Flavius, qui cornicum oculos confixerit² et singulis diebus ediscendos fastos populo proposuerit et ab ipsis capsis iurisconsultorum³ sapientiam compilarit. Itaque irati illi, quod sunt veriti, ne dierum ratione pervulgata et cognita sine sua opera lege posset agi, verba quaedam composuerunt, ut omnibus in rebus ipsi interessent. Quum hoc fieri bellissime posset: „Fundus Sabinus meus est;“ XII. „immo meus;“ deinde iudicium: noluerunt. 26 *FUNDUS*, inquit, *QUI EST IN AGRO, QUI SABINUS*⁴ *VOCATUR*. Satis verbose. Cedo, quid postea? *EUM EGO EX IURE QUIRITUM MEUM ESSE AIO*. Quid tum? *INDE IBI EGO TE EX IURE MANU CONSERTUM VOCO*. Quid huic tam loquaciter litigioso responderet ille, unde⁵ petebatur, non habebat. Transit idem iureconsultus, tibicinis Latini modo: *UNDE TU ME*, inquit, *EX IURE MANU CONSERTUM VOCASTI, INDE IBI EGO TE REVOCO*. Praetor interea ne pulchrum se ac beatum putaret atque aliquid ipse sua sponte loqueretur, ei quoque carmen compositum est, quum ceteris rebus absurdum, tum vero in illo: *SUIS UTRISQUE SUPERSTITIBUS PRAESENTIBUS ISTAM VIAM DICO; ITE VIAM*. Praesto aderat sapiens ille, qui inire viam doceret. *REDITE VIAM*. Eodem duce redibant. Haec iam tum apud illos barbatos ridicula, credo, videbantur, homines, quum recte atque in loco constitissent, iuberi abire, ut, unde abissent, eodem statim re-

1. i. e. calendarium, in quo et alia et qui dies fasti, qui nefasti essent, consignatum erat.

2. Gr. Lat. 329. n. 6.

3. sic de coniect. Madvigii; codd.

ipsis cautis sive causis iurisconsultis eorum.

4. vid. ind. s. v. *Sabinus*.

5. Gr. Lat. 313. n. 2.

dirent. Iisdem ineptiis fucata sunt illa omnia, QUANDO TE IN IURE CONSPICIO, et haec: ANNE TU DICIS, QUAE EX CAUSA VINDICAVERIS? quae dum erant occulta, necessario ab eis, qui ea tenebant, petebantur; postea vero, pervulgata atque in manibus iactata et excussa, inanissima prudentiae reperta sunt, 27 fraudis autem et stultitiae plenissima. Nam quum permulta praeclare legibus essent constituta, ea iureconsultorum ingeniis pleraque corrupta ac depravata sunt. Mulieres omnes propter infirmitatem consilii maiores in tutorum potestate esse voluerunt; hi invenerunt genera tutorum, quae potestate mulierum continerentur. Sacra interire illi noluerunt; horum ingenio senes ad coemptiones¹ faciendas, interimendorum sacrorum causa, reperti sunt. In omni denique iure civili aequitatem reliquerunt, verba ipsa tenuerunt: ut, quia in alicuius libris exempli² causa id nomen invenerant, putarunt, omnes mulieres, quae coemptionem facerent, Caias vocari. Iam illud mihi quidem mirum videri solet, tot homines, tam ingeniosos, per tot annos etiam nunc statuere non potuisse, utrum diem tertium an perendinum, iudicem an arbitrum³, rem an litem⁴ XIII. dici oporteret. Itaque, ut dixi, dignitas in ista scientia consularis 28 nunquam fuit, quae tota ex rebus fictis commenticiisque constaret; gratiae vero multo etiam minus⁵. Quod enim omnibus patet et aequè promptum est mihi et adversario meo, id esse gratum nullo pacto potest. Itaque non modo beneficii collocandi spem, sed etiam illud, quod aliquamdiu fuit, LICET CONSULERE, iam perdidistis. Sapiens existimari nemo potest in ea prudentia, quae neque extra Romam usquam neque Romae rebus prolatis quidquam valet. Peritus ideo haberi nemo potest, quod in eo, quod sciunt omnes, nullo modo possunt inter se discrepare. Difficilis autem res ideo non putatur, quod et perpaucis et minime obscuris literis continetur. Itaque si mihi, homini vehementer occupato, stomachum moveritis, triduo me iurisconsultum esse profitebor. Etenim quae

1. *coemptio* h. l. est *simulata emptio* s. matrimonium simulata emptione initum. Namque mulieres, si *hereditate* bona familiae tenebant, etiam sacra familiaria servare debebant; qui autem *emptione* bona

possidebat, sacra ista negligere poterat.

2. Syn. Lat. 317.

3. Syn. Lat. 7.

4. Syn. Lat. 245.

5. alii *minores*.

de scripto aguntur, scripta sunt omnia; neque tamen quidquam tam anguste scriptum est, quo ego non possim „QUA DE RE AGITUR“ addere; quae consuluntur autem, minimo periculo respondentur. Si id, quod oportet, responderis, idem videare respondisse quod Servius; sin aliter, etiam controversum ius nosse et tractare videare. Quapropter non solum illa gloria 29 militaris vestris formulis atque actionibus anteponenda est, verum etiam dicendi consuetudo longe et multum isti vestrae exercitationi ad honorem antecellet. Itaque mihi videntur plerique initio multo hoc maluisse; post, quum id assequi non potuissent, istuc potissimum sunt delapsi. Ut aiunt in Graecis artificibus eos auloedos esse, qui citharoedi fieri non potuerint: sic nonnullos¹ videmus, qui oratores evadere non potuerint², eos³ ad iuris studium devenire. Magnus dicendi labor, magna res, magna dignitas, summa autem gratia. Et enim a vobis salubritas quaedam, ab iis, qui dicunt, salus⁴ ipsa petitur. Deinde vestra responsa atque decreta et evertuntur saepe dicendo et sine defensione oratoris firma esse non possunt; in qua re⁵ si satis profecissem, parcius de eius laude dicerem; nunc nihil de me dico, sed de iis, qui in dicendo magni sunt aut fuerunt.

Duae sunt artes, quae possunt⁶ locare homines in amplis- XIV. simo gradu dignitatis: una imperatoris, altera oratoris boni; 30 ab hoc enim pacis ornamenta retinentur, ab illo belli pericula repelluntur. Ceterae tamen virtutes ipsae per se multum valent: iustitia, fides, pudor, temperantia; quibus te, Servi, excellere omnes intelligunt; sed nunc de studiis ad honorem dispositis, non de insita cuiusque virtute disputo. Omnia ista nobis studia de manibus excutiuntur, simulatque aliquis motus novus bellicum canere coepit. Etenim, ut ait ingeniosus poeta et auctor valde bonus, proeliis promulgatis *Pellitur e medio*, non solum ista vestra verbosa simulatio prudentiae, sed etiam ipsa illa domina rerum, *sapientia*; *vi geritur res*; *Spernitur orator*, non solum odiosus in dicendo ac loquax, verum etiam *bonus*; *horridu' miles amatur*: vestrum vero studium

1. sic codd. omnes; ap. Quintil. VIII. 3. 79. pro *nonnullos* legitur *nos*.

2. sic Cic. nonnulli codd. et omnes Quintil.; alii *potuerunt*.

3. Gr. Lat. 316.

4. Syn. Lat. 224.

5. *re* omittitur a plurimis.

6. Gr. Lat. 375. n. 1.

7. Gr. Lat. 471. 2.

totum iacet; *Non ex iure manu consertum, sed mage ferro,* inquit: *Rem repetunt*¹). Quod si ita est, cedat, opinor, Sulpici, forum castris, otium militiae, stilus gladio, umbra soli: sit denique in civitate ea prima res, propter quam ipsa est
 31 civitas omnium princeps. Verum haec Cato nimium nos nostris verbis magna facere demonstrat, et oblitos esse, bellum illud omne Mithridaticum cum mulierculis esse gestum. Quod ego longe secus existimo, iudices, deque eo pauca disseram; neque enim causa in hoc continetur.

Nam si omnia bella, quae cum Graecis gessimus, contemnenda sunt, derideatur de rege Pyrrho triumphus M' Curii, de Philippo T. Flaminini, de Aetolis M. Fulvii, de rege Perse L. Paulli, de Pseudophilippo Q. Metelli, de Corinthiis L. Mummi: sin haec bella gravissima victoriaeque eorum bellorum gratissimae² fuerunt, cur Asiaticae nationes atque ille a te hostis contemnitur? Atqui ex veterum rerum monumentis vel maximum bellum populum Romanum cum Antiocho gessisse video; cuius belli victor L. Scipio aequata³ cum Publio fratre gloria, quam laudem ille Africa oppressa cognomine ipso prae
 32 se ferebat, eandem hic sibi ex Asiae nomine assumpsit. Quo quidem in bello virtus enituit egregia M. Catonis, proavi tui; quo ille, quum esset, ut ego mihi statuo, talis, qualem te esse video, nunquam⁴ esset profectus, si cum mulierculis bellandum

1. Ingeniosus ille poeta est *Ennius*; sunt autem versus ex eius Annalium libro octavo, servati in-

tegri ap. A. Gellium Noct. Att. XX. 10.:

Pellitur e medio sapientia; vi geritur res;
 Spernitur orator bonus, horridu' miles amatur.
 Haud doctis dictis certantes, sed maledictis,
 Miscent inter sese inimicitias agitantes.
 Non ex iure manu consertum, sed mage ferro
 Rem repetunt, regnumque petunt, vadunt solida vi. —

Mage, quod deest in Ciceronis codicibus, ex hoc loco addiderunt.

2. sic codd. pauci; multo pluri *gravissimae*.

3. sic scripsi coniectura; codd. *si qua parta*, unde Madvigius *aequiparata*, quo verbo Cicero nunquam usus est; possis scribere *ae-*

qua parta.

4. codd. addunt *cum Scipione*; sed neque quidquam refert, quocum profectus sit Cato, neque vero cum Scipione profectus est, sed cum M'. Acilio Glabrione. Liv. XXXVI. 22. Cic. sen. 10.

esse arbitraretur¹. Neque vero cum P. Africano senatus egisset, ut legatus fratri proficisceretur, quum ipse paulo ante, Hannibale ex Italia expulso, ex Africa eiecto, Karthagine oppressa, maximis periculis rem publicam liberasset, nisi illud grave bellum et vehemens putaretur. Atqui si diligenter, quid XV. Mithridates potuerit et quid effecerit et qui vir fuerit, consideraris: omnibus regibus, quibuscum populus Romanus bellum gessit, hunc regem nimirum antepones; quem L. Sulla maximo et fortissimo exercitu, pugnax et acer et² non rudis imperator, ut aliud nihil dicam, quum bellum invexisset³ totam in Asiam cum pace dimisit; quem L. Murena, pater huiusce, vehementissime vigilantissimeque vexatum, repressum magna ex parte, non oppressum reliquit; qui rex sibi aliquot annis sumptis ad confirmandas rationes et copias belli tantum ipse opibus conatuque invaluit, ut se Oceanum cum Ponto, Sertorii copias cum suis coniuncturum putaret. Ad quod bellum duobus consuli- 33 bus ita missis, ut alter Mithridatem persequeretur, alter Bithyniam tueretur, alterius⁴ res et terra et mari calamitosae vehementer et opes regis et nomen auxerunt; L. Luculli vero res tantae exstiterunt, ut neque maius bellum commemorari possit, neque maiore consilio et virtute gestum. Nam quum totius impetus belli ad Cyzicenorum moenia constitisset eamque urbem sibi Mithridates Asiae ianuam fore putavisset, qua effracta et revulsa tota pateret provincia: perfecta ab Lucullo haec sunt omnia, ut urbs fidelissimorum sociorum defenderetur et omnes copiae regis diuturnitate obsessionis consumerentur. Quid? illam pugnam navalem ad Tenedum, quum contento cursu, acerrimis ducibus, hostium classis Italiam spe atque animis inflata peteret, mediocri certamine et parva diminutione commissam arbitraris? Mitto proelia, praetereo oppugnationes oppidorum: expulsus regno tandem aliquando tantum tamen consilio atque auctoritate valuit, ut se, rege Armeniorum adiuncto, novis opibus copiisque renovarit. Ac si mihi XVI. nunc de rebus gestis esset nostri exercitus imperatorisque

1. Gr. Lat. 344. n. 2.

2. sic Niebuhrius; codd. *pugna exacerarit* s. *exacerbasset* s. *exciteret*; edd. *pugna excitatum*. Similiter Marcellus a Cicerone *acer*

et *pugnax* dicitur de rep. V. 8.

3. codd. *invectum*; *bellum invectum* in Pontum, legitur etiam in Verr. IV. 58.

4. i. e. M. Aurelii Cottae.

dicendum, plurima et maxima proelia commemorare possem.
 34 Sed non id agimus; hoc dico: Si bellum hoc, si hic hostis, si ille rex contemnendus fuisset, neque tanta cura senatus et populus Romanus suscipiendum¹ putasset, neque tot annos gessisset neque tanta gloria L. Luculli, neque vero eius belli conficiendi curam tanto studio populus Romanus ad Cn. Pompeium detulisset; cuius ex omnibus pugnis, quae sunt innumera- biles, vel acerrima mihi videtur illa, quae cum rege com- missa est et summa contentione pugnata. Qua ex pugna quum se ille eripuisset et Bosporum² confugisset, quo exer- citus adire non posset, etiam in extrema fortuna et fuga nomen tamen retinuit regium. Itaque ipse Pompeius, regno possessore, ex omnibus oris ac notis sedibus hoste pulso, tamen tantum in unius anima posuit, ut, quum omnia, quae ille tenuerat, adierat, sperarat, victoria possideret, tamen non ante, quam illum vita expulit, bellum confectum iudicarit. Hunc tu hostem, Cato, contemnis, quocum per tot annos tot proeliis tot impera- tores bella gesserunt? cuius expulsi et eiecti vita tanti aesti- mata est, ut, morte eius nuntiata, tum denique bellum con- fectum arbitraremur? Hoc igitur in bello L. Murenam, legatum fortissimi animi, summi consilii, maximi laboris cognitum esse defendimus³, et hanc eius operam non minus ad consulatum adipiscendum, quam hanc nostram forensem industriam, digni- tatis habuisse.

XVII. „At enim⁴ in praeturae petitione prior renuntiatus est
 35 Servius.“ Pergitisne vos tamquam ex syngrapha agere cum populo, ut, quem locum semel honoris cuipiam dederit, eun- dem in⁵ reliquis honoribus debeat? Quod enim fretum, quem Euripum tot motus, tantas, tam varias habere putatis agita- tiones fluctuum, quantas perturbationes et quantos aestus habet ratio comitiorum? Dies intermissus unus aut nox inter- posita saepe perturbat omnia et totam opinionem parva non- nunquam commutat aura rumoris. Saepe etiam sine ulla aperta causa fit aliud atque existimamus, ut nonnunquam ita factum esse etiam populus admiretur; quasi vero non ipse

1. sc. *bellum*; unus cod. habet
tantam curam suscipiendam.

2. Gr. Lat. 259. n. 3.

3. Gr. Lat. 387. n. 1.

4. Gr. Lat. 229. n. 1.

5. addidi *in*, quod in libris propter syllabae praecedentis simi- litudinem excidit.

fecerit. Nihil est incertius vulgo, nihil obscurius voluntate 36
hominum, nihil fallacius ratione tota comitiorum. Quis L. Philippum, summo ingenio¹, opera, gratia, nobilitate, a M. Herennio superari posse arbitratus est? quis Q. Catulum, humanitate, sapientia, integritate antecellentem, a Cn. Manlio? quis M. Scaurum, hominem gravissimum, civem egregium, fortissimum senatorem, a Q. Maximo? Non modo horum nihil ita fore putatum est, sed ne quum esset factum quidem, quare ita factum esset, intelligi potuit. Nam ut tempestates saepe certo aliquo coeli signo commoventur, saepe improvise nulla ex certa ratione, obscura aliqua ex causa citantur²: sic in hac comitiorum tempestate populari saepe intelligas, quo signo commota sit; saepe ita obscura est, ut casu excitata esse videatur. Sed tamen, si est reddenda ratio, duae res vehementer in XVIII. praetura desideratae sunt, quae ambae in consulatu Murenarum 37 profuerunt: una, expectatio muneris³, quae et rumore non-nullo et studiis sermonibusque competitorum creverat; altera, quod ii, quos in provincia ac legatione omnis et liberalitatis et virtutis suae testes habuerat, nondum decesserant. Horum utrumque ei fortuna ad consulatus petitionem reservavit. Nam et L. Luculli exercitus, qui ad triumphum convenerat, idem comitiis⁴ L. Murenarum praesto fuit, et munus amplissimum, quod petitio praeturae desiderabat, praetura restituit⁵. Num 38 tibi haec parva videntur adiumenta et subsidia consulatus? voluntas militum? quae quum per se valet multitudine, tum apud suos gratia, tum vero in consule declarando multum etiam apud universum populum Romanum auctoritatis habet; suffragatio militaris? imperatores enim comitiis consularibus, non verborum interpretes deliguntur. Quare gravis est illa oratio, *me saucium recreavit; me praeda donavit; hoc duce castra cepimus, signa contulimus; nunquam iste plus militi laboris imposuit, quam sibi sumpsit ipse; quum fortis, tum etiam felix*. Hoc quanti putas esse ad famam hominum ac voluntatem? Etenim si tanta illis comitiis religio est, ut adhuc

1. Gr. Lat. 294. n.

2. sic unus liber; ceteri vel *concitantur* vel *excitantur*.

3. i. e. muneris ludorum, quos Murena praetor urbanus dabat.

4. hoc de coniectura viri docti; in codd. est *comes*. Gr. Lat. 296.

5. Quum Murena non fuisset aedilis, primum praetor ludos dedit.

semper omen valuerit praerogativum¹: quid mirum est, in hoc
 XIX. felicitatis famam sermonemque valuisse? Sed si haec leviora
 ducis, quae sunt gravissima, et hanc urbanam suffragationem
 militari anteponis: noli ludorum huius elegantiam et scenae
 magnificentiam valde contemnere; quae huic admodum pro-
 fuerunt. Nam quid ego dicam, populum ac vulgus imperito-
 rum ludis magnopere delectari? Minus est mirandum; quam-
 quam huic causae id satis est; sunt enim populi ac multitu-
 39 dinis comitia. Quare si populo ludorum magnificentia voluptati
 est, non est mirandum, eam L. Murenæ apud populum pro-
 fuisse. Sed si nosmet ipsi, qui et ab delectatione omni
 negotiis impedimur et in ipsa occupatione delectationes alias
 multas habere possumus, ludis tamen oblectamur² et duci-
 40 mur: qui tu admirere de multitudine indocta? L. Otho, vir
 fortis, meus necessarius, equestri ordini restituit non solum
 dignitatem, sed etiam voluptatem. Itaque lex haec, quae ad
 ludos pertinet, est omnium gratissima, quod honestissimo
 ordini cum splendore fructus quoque iucunditatis est resti-
 tutus. Quare delectant homines, mihi crede, ludi, etiam illos,
 qui dissimulant, non solum eos, qui fatentur; quod ego in
 mea petitione sensi. Nam nos quoque habuimus scenam com-
 petitricem. Quodsi ego, qui trinos ludos aedilis feceram,
 tamen Antonii ludis commovebar: tibi, qui casu nullos feceras,
 nihil huius istam ipsam, quam irrides, argenteam scenam ad-
 41 versatam putas? Sed haec sane sint paria omnia; sit par
 forensis opera militari; sit par militari suffragatio urbana;
 sit idem, magnificentissimos et nullos unquam fecisse ludos:
 quid? in ipsa praetura nihilne existimas inter tuam et istius
 XX. sortem interfuisse? Huius sors ea fuit, quam omnes tui ne-
 cessarii tibi optabamus, iuris dicundi; in qua gloriam con-
 ciliat magnitudo negotii, gratiam aequitatis largitio; qua in
 sorte sapiens praetor, qualis hic fuit, offensionem vitat ae-
 quabilitate decernendi, benevolentiam adiungit lenitate audiendi.
 Egregia et ad consulatum apta provincia, in qua laus aequi-
 tatis, integritatis, facilitatis, ad extremum ludorum voluptate
 42 concluditur. Quid tua sors? Tristis, atrox: quaestio peculatus,
 ex altera parte lacrimarum et squaloris, ex altera plena

1. i. e. omen centuriae prae-
 rogativae, quae ius primum ferendi

suffragii sortita erat.

2. Syn. Lat. 64.

catenarum atque indicum. Cogendi iudices inviti, retinendi contra voluntatem; scriba damnatus, ordo totus alienus; Sullana gratificatio reprehensa, multi viri fortes et prope pars civitatis offensa est; lites severe aestimatae: cui placet, obliviscitur, cui dolet¹, meminit. Postremo tu in provinciam ire noluisti. Non possum id in te reprehendere, quod in me ipso et praetor et consul probavi. Sed tamen L. Murenæ provincia² multas bonas gratias³ cum optima existimatione attulit. Habuit proficiscens delectum in Umbria; dedit ei facultatem res publica liberalitatis; qua usus multas sibi tribus, quae municipiis Umbriae conficiuntur, adiunxit. Ipsa autem in Gallia, ut nostri homines desperatas iam pecunias exigent, aequitate diligentiaque perfecit. Tu interea Romae scilicet⁴ amicis praesto fuisti. Fateor; sed tamen illud cogita, nonnullorum amicorum studia minui solere in eos, a quibus provincias contemni intelligant.

Et quoniam ostendi, iudices, parem dignitatem ad con-^{XXI.}
sulatus petitionem, disparem fortunam provincialium negotio-⁴³
rum in Murena atque in Sulpicio fuisse: dicam iam apertius, in quo meus necessarius fuerit inferior Servius, et ea dicam vobis audientibus, amisso iam tempore⁵, quae ipsi soli, re integra, saepe dixi. Petere consulatum nescire te, Servi, persaepe tibi dixi; et in iis rebus ipsis, quas te magno et forti animo et agere et dicere videbam, tibi solitus sum dicere, magis te fortem senatorem mihi videri, quam sapientem candidatum. Primum accusandi terrores et minae, quibus tu quotidie uti solebas, sunt fortis viri; sed et populi opinionem a spe adipiscendi avertunt et amicorum studia debilitant. Nescio quo pacto semper hoc fit, neque in uno aut altero animadversum est, sed iam in pluribus, simulatque candidatus accusationem meditari visus est, ut honorem desperasse videatur. Quid ergo? acceptam iniuriam persequi non placet? ⁴⁴
Immo vehementer placet; sed aliud tempus est petendi, aliud persequendi. Petitorem ego, praesertim⁶ consulatus, magna

1. i. e. *is cui dolet*; de dativo vide Gr. Lat. 288. n. 4.

2. Gallia Transalpina, quam post praeturam rexit.

3. cf. §. 24.

4. Gr. Lat. 229. 4.

5. i. e. tempore consulatus adipiscendi.

6. i. e. praesertim *si sit* petitor consulatus; Syn. Lat. 448.

spe, magno animo, magnis copiis et in forum et in campum deduci volo; non placet mihi inquisitio candidati, praenuntia repulsae, non testium potius quam suffragatorum comparatio, non minae magis quam blanditiae, non declamatio¹ potius quam persalutatio; praesertim quum iam hoc novo more omnes fere domos omnium concursent et ex vultu candidatorum coniecturam faciant, quantum quisque animi et facultatis habere videatur. Videsne tu illum tristem, demissum? Iacet, diffidit, abiicit hastas. Serpit hic rumor: *Scis tu, illum accusationem cogitare? inquirere in competitores? testes quaerere? Alium faciam, quoniam sibi hic ipse desperat.* Eiusmodi candidatorum amici intimi debilitantur, studia deponunt, ad extremum² rem abiiciunt et suam operam et gratiam iudicio et accusationi reservant. Accedit eodem, ut³ etiam ipse candidatus totum animum atque omnem curam, operam diligentiamque suam in petitione non possit ponere. Adiungitur enim accusationis cogitatio, non parva res, sed nimirum omnium maxima. Magnum est enim, te comparare ea, quibus possis hominem e civitate, praesertim non inopem neque infirmum, exturbare, qui et per se et per suos et verò etiam per alienos defendatur. Omnes enim ad pericula propulsanda concurrimus; et qui non aperte inimici sumus, etiam alienissimis in capitis periculis amicissimorum officia et studia praestamus. Quare ego, expertus et petendi et defendendi et accusandi molestiam, sic intellexi, in petendo studium esse acerrimum, in defendendo officium, in accusando laborem. Itaque sic statuo, fieri nullo modo posse, ut idem accusationem et petitionem consulatus diligenter adornet atque instruat. Unum sustinere pauci possunt, utrumque nemo. Tu quum te de curriculo petitionis deflexisses animumque ad accusandum transtulisses, existimasti, te utrique negotio satisfacere posse? Vehementer errasti. Quis enim dies fuit, posteaquam in istam accusandi denuntiationem ingressus es, quem tu non totum in ista ratione consumpseris? Legem ambitus flagitasti, quae tibi non deerat. Erat enim severissime scripta Calpurnia. Gestus

1. i. e. denuntiatio et praeparatio accusationis.

2. sic scripsi de coniectura; codd. aut exteram, aut testem, aut

testatam; edd. nonnullae aut totam.

3. Gr. Lat. 399. n. 1.

est mos et voluntati et dignitati tuae. Sed tota illa lex¹ accusationem tuam, si haberes nocentem reum, fortasse armasset; petitioni vero refragata est. Poena gravior in plebem tua 47 voce efflagitata est; commoti animi tenuiorum. Exsilium in nostrum ordinem; concessit senatus postulationi tuae; sed non libenter duriores fortunae communi conditionem, te auctore, constituit. Morbi excusationi poena addita est; voluntas offensa multorum, quibus aut contra valetudinis commodum laborandum est aut incommodo morbi etiam ceteri vitae fructus relinquendi. Quid ergo? haec quis tulit? Is, qui auctoritati senatus, voluntati tuae paruit; denique is tulit, cui minime proderant. Illa, quae mea summa voluntate senatus frequens repudiavit, mediocriter adversata tibi esse existimas? Confusionem² suffragiorum flagitasti, prorogationem³ legis Maniliae, aequationem gratiae, dignitatis, suffragiorum. Graviter homines honesti atque in suis civitatibus et municipiis gratiosi tulerunt, a tali viro esse pugnatum, ut omnes et dignitatis et gratiae gradus tollerentur. Idem editicios⁴ iudices esse voluisti, ut odia occulta civium, quae tacitis nunc discordiis continentur, in fortunas optimi cuiusque erumperent. Haec omnia 48 tibi accusandi viam muniebant, adipiscendi obsaepiebant.

Atque ex omnibus illa plaga est iniecta petitioni tuae, non tacentem me, maxima; de qua ab homine ingeniosissimo et copiosissimo, Hortensio, multa gravissime dicta sunt. Quo etiam mihi durior locus est dicendi datus, ut, quum ante me et ille dixisset et vir summa dignitate et diligentia et facultate dicendi, M. Crassus, ego in extremo non partem aliquam agerem causae, sed de tota re dicerem, quod mihi videretur. Itaque in iisdem rebus fere versor et, quod possum, iudices, occurro vestrae satietati⁵. Sed tamen, Servi, quam te securim putas iniecisse petitioni tuae, quum tu populum Romanum in eum metum adduxisti, ut pertimesceret, ne consul Catilina fieret, dum tu accusationem comparares, deposita atque abiecta petitione?

1. Legem Tulliam intellige, auctore Sulpicio ab ipso M. Tullio Cicerone latam, quae ad poenas legis Calpurniae addebat exsilium decem annorum.

2. i. e. ut suffragia non singu-

larum tribuum, sed singulorum civium numerarentur.

3. vide indicem s. v. Manilius.

4. i. e. ab accusatore editos, non a senatu constitutos.

5. codd. *sapientiae* et *sapietati*.

49 Etenim te inquirere videbant, tristem ipsum, moestos amicos; observationes, testificationes, seductiones testium, secessionem subscriptorum animadvertabant; quibus rebus certe ipsi candidatorum vultus obscuriores videri solent. Catilinam interea alacrem atque laetum, stipatum choro iuventutis, vallatum indicibus atque sicariis, inflatum quum spe militum, tum collegae mei, quemadmodum dicebat ipse, promissis, circumfluentem colonorum Arretinorum et Faesulanorum exercitu. Quam turbam dissimillimo ex genere distinguebant homines perculsi¹ Sullani temporis calamitate. Vultus erat ipsius plenus furoris, oculi sceleris, sermo arrogantiae: sic ut ei iam exploratus et domi conditus consulatus videretur. Murenam contemnebat; Sulpicium accusatorem suum numerabat, non competitorem; XXV. ei vim denuntiabat; rei publicae minabatur. Quibus rebus
50 qui timor bonis omnibus iniectus sit quantaque desperatio rei publicae, si ille factus esset, nolite a me commoneri velle; vosmetipsi vobiscum recordamini. Meministis² enim, quum illius nefarii gladiatoris voces percrebuissem, quas habuisse in contione domestica³ dicebatur (quum miserorum fidelem defensorem negasset inveniri posse, nisi eum, qui ipse miser esset, integrorum et fortunatorum promissis saucios et miseros credere non oportere; quare qui consumpta replere, erepta recuperare vellent, spectarent, quid ipse deberet, quid possideret, quid auderet; minime timidum et valde calamitosum esse oportere eum, qui esset futurus dux et signifer calami-
51 tosum): tum igitur⁴, his rebus auditis, meministis fieri senatus consultum referente me, ne postero die comitia haberentur, ut de his rebus in senatu agere possemus. Itaque postridie frequenti senatu Catilinam excitavi atque eum de his rebus iussi, si quid vellet, quae ad me allatae essent, dicere. Atque ille, ut semper fuit apertissimus, non se purgavit, sed indicavit atque induit⁵. Tum enim dixit, duo corpora esse

1. alii *percussi*; Syn. Lat. 96.
Sensus: turbam istam, dissimillimo ex genere conflatam, distinctam, variam et multiformem faciebant etiam infelices illi, qui per Sullam sua amiserant, per Catilinam se recuperaturos sperabant.

2. Syn. Lat. 2.

3. cf. in Cat. I. §. 8 sqq.

4. Propter interpositam Catilinae orationem anacoluthon factum est; Gr. Lat. 464.

5. similiter saepius dicitur *inducere se in laqueos*, pro *irretire*.

rei publicae, unum debile infirmo capite¹, alterum firmum sine capite; huic, quum ita de se meritum esset, caput se vivo non defuturum. Congemuit senatus frequens neque tamen satis severe pro rei indignitate decrevit. Nam partim ideo fortes in decernendo non erant, quia nihil timebant, partim quia timebant. Tum erupit e senatu, triumphans gaudio, quem omnino vivum illinc exire non oportuerat, praesertim quum idem ille in eodem ordine paucis diebus ante Catoni, fortissimo viro, iudicium minitanti ac denuntianti, respondisset, si quod esset in suas fortunas incendium excitatum, id se non aqua, sed ruina² restincturum. His tum rebus commotus, et^{XXVI.} quod homines iam tum coniuratos cum gladiis in campum de-⁵² duci a Catilina sciebam, descendi in campum cum firmissimo praesidio fortissimorum virorum, et cum illa lata insignique lorica³, non quae me tegeret (etenim sciebam, Catilinam non latus aut ventrem, sed caput et collum solere petere), verum ut omnes boni animadverterent et, quum in metu et periculo consulem viderent, id quod est factum, ad opem praesidiumque meum concurrerent. Itaque quum te, Servi, remissiore in petendo putarent, Catilinam et spe et cupiditate inflammatum viderent: omnes, qui illam ab re publica pestem depellere cupiebant, ad Murenam se statim contulerunt. Magna est⁵³ autem comitiis consularibus repentina voluntatum inclinatio, praesertim quum incubuit ad virum bonum et multis aliis adiumentis petitionis ornatum. Qui quum, honestissimo patre atque maioribus⁴, modestissima adolescentia, clarissima legatione, praetura probata in iure, grata in munere⁵, ornata in provincia, petisset diligenter et ita petisset, ut neque minanti cederet neque cuiquam minaretur: huic mirandum est magno adiumento Catilinae subitam spem consulatus adipiscendi fuisse?

Nunc mihi tertius ille locus est orationis de ambitus criminibus, perpurgatus ab iis, qui ante me dixerunt, a me,

1. senatum intellige cum Cicerone, quem Catilina infirmum dicit; alterum sc. plebem.

2. ruina sc. urbis ac reipublicae.

3. τεθωρακισμένον αὐτὸν οἷ τε δυνατόι πάντες καὶ τῶν νεῶν πολ-

λοι κατήγαγον εἰς τὸ πεδῖον sc. τὸν Κικέρωνα. Plut. vit. Cic. 14. cf. in Catil. I. §. 11.

4. Gr. Lat. 294. n.

5. sc. ludis Apollinaribus; cf. §. 37.

quoniam ita Murena voluit, retractandus; quo in loco Postumio, familiari meo, ornatissimo viro, de divisorum¹ indiciis et de deprehensis pecuniis; adolescenti ingenioso et bono, Ser. Sulpicio, de equitum centuriis; M. Catoni, homini in omni virtute excellenti, de ipsius accusatione, de senatus consulto, XXVII. de re publica respondebo. Sed pauca, quae meum animum
 55 repente moverunt, prius de L. Murenæ fortuna conquerar. Nam quum saepe antea, iudices, et ex aliorum miseriis et ex meis curis laboribusque quotidianis, fortunatos eos homines iudicarem, qui, remoti a studiis ambitionis, otium ac tranquillitatem vitae secuti sunt: tum vero in his L. Murenæ tantis tamque improvisis periculis ita sum animo affectus, ut non queam satis neque communem omnium nostrum conditionem neque huius eventum fortunamque miserari; qui primum, dum ex honoribus continuis familiae maiorumque suorum unum adscendere gradum dignitatis conatus est, venit in periculum, ne et ea, quae relictæ, et hæc, quae ab ipso partæ² sunt, amittat; deinde propter studium novæ laudis etiam in
 56 veteris fortunæ discrimen adducitur. Quæ quum sint gravia, iudices, tum illud acerbissimum est, quod habet eos accusatores, non qui odio inimicitiarum ad accusandum, sed qui studio accusandi ad inimicitias descenderunt³. Nam ut omittam Servium Sulpicium, quem intelligo non iniuria L. Murenæ, sed honoris contentione permotum: accusat paternus amicus, Cn. Postumius, vetus, ut ait ipse, vicinus ac necessarius, qui necessitudinis causas complures protulit, simultatis nullam commemorare potuit; accusat Ser. Sulpicius, sodalis filii, cuius ingenio paterni omnes necessarii munitiores esse debebant; accusat M. Cato, qui quamquam a Murena nulla re unquam alienus fuit, tamen ea condicione nobis erat in hac civitate natus, ut eius opes, ut ingenium praesidio multis etiam alie-
 57 nissimis, vix cuiquam inimico exitio esse deberet. Respondebo igitur Postumio primum, qui nescio quo pacto mihi videtur praetorius candidatus in consularem quasi desultorius⁴

1. *divisores*, sunt diribitores, qui tabellas ad suffragia ferenda suae quisque tribui dividebant et postea dinumerabant sive diribebant; iis candidati saepe utebantur, ut populum pecunia corrumpere.

2. alii *parata*.

3. sic nonnulli; alii *descenderent*, Lambinus *descenderint*.

4. sc. *equus*; *desultores* certamina equitandi faciebant, inter equitandum ab uno equo in alium trans-

in quadrigarum curriculum incurrere. Cuius competitores si nihil deliquerunt, dignitati eorum concessit, quum petere destitit. Sin autem eorum aliquis largitus est, expetendus amicus est, qui alienam potius iniuriam, quam suam persequatur.

(*Ea omnia, quae de Postumii et Ser. Sulpicii adolescentis criminibus dicta sunt hoc loco, a Cicerone non per-scripta esse putandum est. Cf. Plin. ep. I. 20. 7.*)

Venio nunc ad M. Catonem, quod est firmamentum ac^{XXVIII.} robur totius accusationis; qui tamen ita¹ gravis est accusator⁵⁸ et vehemens, ut multo magis eius auctoritatem, quam criminationem pertimescam. In quo ego accusatore, iudices, primum illud deprecabor, ne quid L. Murenæ dignitas illius, ne quid exspectatio tribunatus, ne quid totius vitae splendor et gravitas noceat; denique ne ea soli huic obsint bona M. Catonis, quae ille adeptus est, ut multis prodesset². Bis consul fuerat P. Africanus et duos terrores huius imperii, Karthaginem Numantiamque, deleverat, quum accusavit L. Cottam. Erat in eo summa eloquentia, summa fides, summa integritas, auctoritas tanta, quanta in ipso³ imperio populi Romani, quod illius opera tenebatur. Saepe hoc maiores natu dicere audivi, hanc accusatoris eximiam dignitatem plurimum L. Cottae profuisse. Noluerunt sapientissimi homines, qui tum rem illam iudicabant, ita quemquam cadere in iudicio, ut nimiis adversarii viribus abiectus videretur. Quid? Ser. Galbam (nam traditum⁵⁹ memoriae est) nonne proavo tuo, fortissimo atque florentissimo viro, M. Catoni, incumbenti ad eius perniciem, populus Romanus eripuit? Semper in hac civitate nimis magnis accusatorum opibus et populus universus et sapientes ac multum in posterum prospicientes iudices restiterunt. Nolo, accusator in iudicium potentiam afferat, non vim maiorem aliquam, non auctoritatem excellentem, non nimiam gratiam. Valeant haec omnia ad salutem innocentium, ad opem impotentium, ad auxilium⁴ calamitosorum; in periculo vero et in perniciie civium repudientur. Nam si quis hoc forte dicet, Catonem descensu-⁶⁰

silientes. Haec certamina in minore auctoritate erant, quam quadrigarum, ut praeturae petitio minus gravis, quam consulatus.

1. Gr. Lat. 347. n.

Cic. Oratt.

2. sic nonnulli; alii *prodesse possit* sive *posset*.

3. *ipso* a quibusdam omittitur.

4. Syn. Lat. 174.

rum ad accusandum non fuisse, nisi prius de causa iudicasset: iniquam legem, iudices, et miseram conditionem instituet periculis hominum, si existimabit, iudicium accusatoris in reum pro aliquo praeiudicio valere oportere.

XXIX. Ego tuum consilium, Cato, propter singulare animi mei de tua virtute iudicium, vituperare non audeo; nonnulla forsitan conformare et leviter emendare¹ possim. *Non multa peccas*, inquit ille fortissimo viro senior magister², *sed, si peccas, te regere possum*. At ego te verissime dixerim peccare nihil neque ulla in re te esse huiusmodi, ut corrigendus potius, quam leviter inflectendus esse videare. Finxit enim te ipsa natura ad honestatem, gravitatem, temperantiam, magnitudinem animi, iustitiam, ad omnes denique virtutes magnum hominem et excelsum. Accessit istuc doctrina non moderata nec mitis, sed, ut mihi videtur, paulo asperior et durior, 61 quam aut veritas aut natura patiatur. Et quoniam non est nobis haec oratio habenda aut in³ imperita multitudine, aut in aliquo conventu agrestium: audacius paulo de studiis humanitatis, quae et mihi et vobis nota et iucunda sunt, disputabo. In M. Catone, iudices, haec bona, quae videmus, divina et egregia, ipsius scitote esse propria; quae nonnunquam requirimus, ea sunt omnia non a natura, sed a magistro. Fuit enim quidam summo ingenio vir, Zeno, cuius inventorum aemuli Stoici nominantur. Huius sententiae sunt et praecepta eiusmodi: sapientem gratia nunquam moveri, nunquam cuiusquam delicto ignoscere; neminem misericordem esse, nisi stultum et levem; viri non esse, neque exorari neque placari; solos sapientes esse, si distortissimi sint, formosos, si mendicissimi, divites, si servitutem serviant⁴, reges; nos autem, qui sapientes non sumus, fugitivos, exsules, hostes, insanos denique esse dicunt: omnia peccata esse paria; omne delictum scelus esse nefarium, nec minus delinquere eum, qui gallum gallinaeum, quum opus non fuerit, quam eum, qui patrem suffocaverit; sapientem nihil opinari, nullius rei poenitere, nulla in 62 re falli, sententiam mutare nunquam. Haec homo ingenio-

1. Syn. Lat. 48. 80.

2. sine dubio Chiron et Achilles cogitandi sunt.

3. sic plurimi; alii *cum*.

4. Gr. Lat. 251. n. 3.

neque disputandi causa, ut magna pars, sed ita vivendi. Petunt aliquid publicani. „Cave quidquam habeat momenti gratia.“ Supplices aliqui veniunt, miseri et calamitosi. „Sce-
 ratus et nefarius fueris, si quidquam misericordia adductus feceris.“ Fatetur aliquis, se peccasse, et eius delicti¹ veniam petit. „Nefarium est facinus ignoscere².“ At leve delictum est. „Omnia peccata sunt paria.“ Dixisti quippiam. „Fixum et statutum est.“ Non re ductus es, sed opinione. „Sapiens nihil opinatur.“ Errasti aliqua in re. Maledici³ putat. — Hac ex disciplina nobis illa sunt: „Dixi in senatu, me nomen con-
 sularis candidati delaturum.“ Iratus dixisti. „Nunquam, in-
 quit, sapiens irascitur.“ At temporis causa. „Improbi, inquit, hominis est mendacio fallere; mutare sententiam turpe est, exorari scelus, misereri flagitium⁴.“ Nostri autem illi (fatebor 63 enim, Cato, me quoque in adolescentia, diffisum ingenio meo, quaesisse adiumenta doctrinae) nostri, inquam, illi a Platone et Aristotele, moderati homines et temperati, aiunt, apud sa-
 pientem valere aliquando gratiam; viri boni esse misereri; distincta genera esse delictorum et dispares poenas; esse apud hominem constantem ignoscendi locum; ipsum sapientem saepe aliquid opinari, quod nesciat; irasci nonnunquam, exorari eun-
 dem et placari; quod dixerit, interdum, si ita rectius sit, mu-
 tare; de sententia decedere aliquando; omnes virtutes medio-
 critate⁵ quadam esse moderatas. Hos ad magistros si qua te XXXI.
 fortuna, Cato, cum ista natura detulisset, non tu quidem vir 64
 melior esses nec fortior nec temperantior nec iustior (neque enim esse potes), sed paulo ad lenitatem propensior. Non accusares nullis adductus inimiciis, nulla laccessitus iniuria, prudentissimum hominem, summa dignitate atque honestate praeditum; putares, quum in eiusdem anni custodia te atque L. Murenam fortuna posuisset, aliquo te cum hoc rei publicae vinculo esse coniunctum; quod atrociter in senatu dixisti, aut non dixisses aut seposuisses aut mitiorem in partem inter-
 pretarere. Ac te ipsum (quantum ego opinione auguror), nunc 65
 et animi quodam impetu concitatum et vi naturae atque in-
 genii elatum et recentibus praeceptorum studiis flagrantem,

1. Syn. Lat. 238.

2. Syn. Lat. 49.

3. sc. sibi.

4. Syn. Lat. 243.

5. *mediocritas* est, quae est inter nimium et parum.

iam usus flectet, dies leniet, aetas¹ mitigabit. Etenim isti ipsi mihi videntur, vestri praeceptores et virtutis magistri, fines officiorum paulo longius, quam natura vellet, protulisse: ut, quum ad ultimum animo contendissemus, ibi tamen, ubi oporteret, consisteremus. „Nihil ignoveris.“ Immo aliquid, non omnia. „Nihil gratiae causa feceris.“ Immo resistito gratiae, quum officium et fides postulabit. „Misericordia commotus ne sis.“ Etiam, in dissolvenda severitate; sed tamen est laus aliqua humanitatis. „In sententia permaneto.“ Vero; 66 nisi sententiam alia vicerit melior. Huiuscemodi Scipio ille fuit, quem non poenitebat facere idem, quod tu: habere eruditissimum hominem Panaetium² domi, cuius oratione et praeceptis, quamquam erant eadem ista, quae te delectant, tamen asperior non est factus, sed (ut accepi a senibus) lenissimus. Quis vero C. Laelio comior? quis iucundior, eodem ex studio isto? quis illo gravior? sapientior? Possum de L. Philo³, de C. Gallo dicere haec eadem; sed te domum iam deducam tuam. Quemquamne existimas Catone, proavo tuo, commodiorem, communiorem, moderatiorem fuisse, ad omnem rationem humanitatis? De cuius praestanti virtute quum vere graviterque diceres, domesticum te habere dixisti exemplum ad imitandum. Est illud quidem exemplum tibi propositum domi; sed tamen naturae similitudo illius ad te magis, qui ab illo ortus es, quam ad unumquemque nostrum pervenire potuit; ad imitandum vero tam mihi propositum exemplar illud est, quam tibi. Sed si illius comitatem et facilitatem tuae gravitati severitatisque adperseris, non ista quidem erunt meliora, quae nunc sunt optima, sed certe condita⁴ iucundius.

XXXII. Quare ut ad id, quod institui, revertar: tolle mihi e causa 67 nomen Catonis, remove ac praetermitte auctoritatem, quae in iudiciis aut nihil valere aut ad salutem debet valere, congregere mecum criminibus ipsis. Quid accusas, Cato? quid affers in iudicium? quid arguis? Ambitum accusas? Non defendo. Me reprehendis, quod idem defendam, quod lege punierim. Punivi ambitum, non innocentiam; ambitum vero

1. Syn. Lat. 372.

2. sic Niebuhrius ex vestigiis codd., in quibus *et paene* vel *et paene divinum*.

3. est L. *Furius* Philus.

4. utrum a *condendo* an a *condiendo*?

ipsum vel tecum accusabo, si voles. Dixisti, senatus consultum me referente esse factum „si mercede conducti¹ obviam candidatis issent, si conducti sectarentur, si gladiatoribus² vulgo locus tributim et item prandia si vulgo essent data, contra legem Calpurniam factum videri.“ Ergo ita si senatus iudicat, contra legem facta haec videri, si facta sint: decernit, quod nihil opus est, dum candidatis morem gerit. Nam factum sit necne, vehementer quaeritur. Si factum sit, quin contra legem sit, dubitare nemo potest. Est igitur ridiculum, quod 68 est dubium, id relinquere incertum; quod nemini dubium potest esse, id iudicare. Atque id decernitur omnibus postulanti-
 bus candidatis, ut ex senatus consulto neque cuius intersit neque contra quem sit intelligi possit. Quare doce, a L. Murena illa esse commissa; tum egomet tibi contra legem commissa esse concedam. „Multi obviam prodierunt de provincia XXXIII. decedenti, consulatum petenti.“ Solet fieri. Eccui autem non proditur revertenti? „Quae fuit ista multitudo?“ Primum si tibi istam³ rationem non possim reddere: quid habet admirationis, tali viro advenienti, candidato consulari, obviam prodisse multos? quod nisi esset factum, magis mirandum videretur. Quid si etiam illud addam, quod a consuetudine non 69 abhorret, rogatos esse multos? Num aut criminosum sit aut mirandum, qua in civitate rogati infimorum hominum filios prope de nocte ex ultima saepe urbe deductum⁴ venire soleamus, in ea non esse gravatos homines, prodire hora tertia in campum Martium, praesertim talis viri nomine rogatos? Quid si omnes societates⁵ venerunt, quarum ex numero multi hic sedent iudices? quid si multi homines nostri ordinis honestissimi? quid si illa officiosissima, quae neminem patitur non honeste in urbem introire, tota natio candidatorum? si denique ipse accusator noster, Postumius, obviam cum bene magna caterva sua venit: quid habet ista multitudo admirationis? Omitto clientes, vicinos, tribules, exercitum totum Luculli, qui ad triumphum per eos dies venerat: hoc dico, frequentiam in isto officio gratuitam non modo dignitati ullius unquam, sed

1. sic nonnulli, alii *corrupti*.

2. Gr. Lat. 296.

3. Gr. Lat. 312.

4. Syn. Lat. 170.

5. i. e. societates publicanorum, quas Murena in provincia bene tractaverat; cf. §. 42.

70 ne voluntati quidem defuisse. „At sectabantur multi.“ Doce, mercede: concedam esse crimen. Hoc quidem remoto quid
 XXXIV. reprehendis? „Quid opus est, inquit, sectatoribus?“ A me tu id quaeris, quid opus sit eo, quo semper usi sumus? Homines tenues unum habent in nostrum ordinem aut promerendi aut referendi beneficii locum, hanc in nostris petitionibus operam atque assestationem. Neque enim fieri potest neque postulandum est a nobis aut ab equitibus Romanis, ut suos necesarios candidatos sectentur totos dies; a quibus si domus nostra celebratur, si interdum ad forum deducimur, si uno basilicae spatio honestamur, diligenter observari videmur et coli; tenuiorum et non occupatorum amicorum est ista assiduitas¹, quorum copia bonis et beneficiis deesse non solet.

71 Noli igitur eripere hunc inferiori generi hominum fructum officii, Cato; sine eos, qui omnia a nobis sperant, habere ipsos quoque aliquid, quod nobis tribuere possint. Si nihil erit praeter ipsorum suffragium, tenue est; si², ut suffragentur, nihil valent gratia. Ipsi denique, ut solent loqui, non dicere pro nobis, non spondere, non vocare domum suam possunt; atque haec a nobis petunt omnia, neque ulla re alia, quae a nobis consequuntur, nisi opera sua, compensari putant posse. Itaque et legi Fabiae, quae est de numero sectatorum, et senatus consulto, quod est L. Caesare consule factum, restiterunt. Nulla est enim poena, quae possit observantiam tenui-

72 orum ab hoc vetere instituto officiorum excludere. „At spectacula sunt tributim data et ad prandium vulgo vocati.“ Etsi hoc factum a Murena omnino, iudices, non est, ab eius amicis autem more et modo factum est: tamen admonitus re ipsa recordor, quantum hae quaestiones in senatu habitae punctorum³ nobis, Servi, detraxerint. Quod enim tempus fuit aut nostra aut patrum nostrorum memoria, quo haec, sive ambitio est sive liberalitas, non fuerit, ut locus et in circo et in foro daretur amicis et tribulibus? Haec homines tenuiores primum⁴ a suis tribulibus vetere instituto assequebantur ***

(*Deest nonnihil.*)

1. Syn. Lat. 232.

2. supple ex praecedentibus si hoc tantum est ut suffragentur, i. e. ut petitionem nostram apud suos adiuvent.

3. puncta sunt suffragia, punctis dinumerata; nobis i. e. tibi; etiam nos ita loquimur.

4. additur in codd. nondum qui; locus mancus est.

Praefectum fabrum semel locum tribulibus suis dedisse: quid XXXV. statuetur in viros primarios, qui in circo totas tabernas tri-⁷³ bulium causa compararunt? Haec omnia sectatorum, spectaculorum, prandiorum item crimina a multitudine in tuam nimiam diligentiam, Servi, coniecta¹ sunt; in quibus tamen Murena² senatus auctoritate defenditur. Quid enim? Senatus num obviam prodire crimen putat? „Non, sed mercede.“ Convince. Num sectari multos? „Non, sed conductos.“ Doce. Num locum ad spectandum dare? aut ad prandium invitare? „Minime; sed vulgo, passim.“ Quid est vulgo? „Universos.“ Non igitur, si L. Natta, summo loco adolescens, qui et quo animo iam sit et qualis vir futurus sit videmus, in equitum centuriis voluit esse et ad hoc officium necessitudinis³ et ad reliquum tempus gratiosus, id erit eius vitrico fraudi aut crimini; nec, si virgo Vestalis, huius propinqua et necessaria, locum suum gladiatoribus⁴ concessit huic, non et illa pie fecit et hic a culpa est remotus. Omnia haec sunt officia necessariorum, comoda tenuiorum, munia candidatorum.

At enim⁵ agit mecum austere et Stoice Cato. Negat⁷⁴ verum esse, allici benevolentiam cibo; negat, iudicium hominum in magistratibus mandandis corrumpi voluptatibus oportere. Ergo ad coenam petitionis causa si quis vocat, condemnatur. „Quippe, inquit, tu mihi summum imperium, tu summam auctoritatem, tu gubernacula rei publicae petas, fovendis hominum sensibus et deleniendis⁶ animis et adhibendis voluptatibus? Utrum lenocinium, inquit, a grege delicatae iuventutis, an orbis terrarum imperium a populo Romano petebas?“ Horribilis oratio; sed eam usus, vita, mores, civitas ipsa respuit. Neque tamen Lacedaemonii, auctores istius vitae atque orationis, qui quotidianis epulis in robore accumbunt, neque vero Cretes, quorum nemo gustavit unquam cubans, melius, quam Romani homines, qui tempora voluptatis laborisque dispertiunt, res publicas suas retinuerunt; quorum alteri⁷

1. i. e. te dicunt propter nimiam istam accusandi diligentiam auctorem esse eiusmodi criminationum.

2. addunt *a* (ex ultima litera vocis praecedentis) vel *ab*.

3. Natta operam dedit, ut gra-

tiosus esset in equitum centuriis, quo facilius nunc vitrico suo earum suffragia acquireret.

4. alii *gladiatorium*, Gr. Lat. 296.

5. Gr. Lat. 229. n. 1.

6. plurimi *deliniendis*.

7. *Cretes*, Gr. Lat. 314. n. 1.

uno adventu nostri exercitus deleti sunt, alteri nostri imperii
XXXVI. praesidio disciplinam suam legesque conservant. Quare noli,

75 Cato, maiorum instituta, quae res ipsa, quae diuturnitas imperii comprobant, nimium severa oratione reprehendere. Fuit eodem ex studio vir eruditus apud patres nostros, et honestus homo et nobilis, Q. Tubero. Is, quum epulum¹ Q. Maximus Africani patruus sui nomine populo Romano daret, rogatus est a Maximo, ut triclinium sterneret, quum esset Tubero eiusdem Africani sororis filius. Atque ille, homo eruditissimus ac Stoicus, stravit pelliculis haedinis lectulos Punicanos et exposuit vasa Samia; quasi vero esset Diogenes Cynicus mortuus, et non² divini hominis Africani mors honestaretur; quem quum supremo eius die Maximus laudaret, gratias egit diis immortalibus, quod ille vir in hac re publica potissimum natus esset; necesse enim fuisse, ibi esse terrarum imperium, ubi ille esset. Huius in morte celebranda graviter tulit populus

76 Romanus hanc perversam sapientiam Tuberonis. Itaque homo integerrimus, civis optimus, quum esset L. Paulli nepos, P. Africani, ut dixi, sororis filius, his haedinis pelliculis praetura deiectus est. Odit populus Romanus privatam luxuriam, publicam magnificentiam diligit; non amat profusas epulas, sordes et inhumanitatem multo minus; distinguit rationem officiorum ac temporum, vicissitudinem laboris ac voluptatis. Nam, quod ais, nulla re allici hominum mentes oportere ad magistratum mandandum, nisi dignitate: hoc tu ipse, in quo summa est dignitas, non servas. Cur enim quemquam, ut studeat tibi, ut te adiuvet, rogas? Rogas tu me, ut mihi praesis, ut committam ego me tibi. Quid tandem? Istuc me rogari oportet abs te an te potius a me, ut pro mea salute laborem peri-

77 culumque suscipias? Quid, quod habes nomenclatorem? in eo quidem fallis et decipis. Nam si nomine appellari abs te cives tuos honestum est: turpe est eos notiores esse servo tuo, quam tibi. Sin etiam³ noris, tamen per monitorem appellandi sunt? Cur ante petis⁴, quam insusurravit? aut quid, quum

1. Syn. Lat. 268.

2. Gr. Lat. 221. n. 2.

3. sic codd. Lambinus coniectura: *Sin, etiamsi noris, tamen p. m. a. sunt, cur* etc.; itaque nunc

est in plerisque edd.

4. *petis* sc. cives sive manus civium, ad salutandum; quod alias *prensare* dicitur.

admoneris, tamen quasi tute noris, ita salutas? Quid, posteaquam es designatus, multo salutas negligentius? Haec omnia ad rationem civitatis si dirigas, recta sunt; sin perpendere ad disciplinae praecepta velis, reperiantur pravissima. Quare nec plebi Romanae eripiendi fructus isti sunt ludorum, gladiatorum, conviviorum, quae omnia maiores nostri comparaverunt; nec candidatis ista benignitas adimenda est, quae liberalitatem magis significat, quam largitionem.

At enim¹ te ad accusandum res publica adduxit. Credo, XXXVII. Cato, te isto animo atque ea opinione venisse. Sed tu im- 78 prudentia laberis. Ego quod facio, iudices, quum amicitiae dignitatisque L. Murenæ gratia facio, tum me pacis, otii, concordiae, libertatis, salutis, vitae denique omnium nostrum causa facere, clamo atque testor. Audite, audite consulem, iudices, nihil dicam arrogantius, tantum dicam, totos dies atque noctes de re publica cogitantem! Non usque eo L. Catilina rem publicam despexit atque contempsit, ut ea copia², quam secum eduxit, se hanc civitatem oppressurum arbitraretur. Latius patet illius sceleris contagio, quam quisquam putat; ad plures pertinet. Intus, intus, inquam, est equus Troianus; a quo nunquam, me consule, dormientes opprimemini. Quaeris a me, 79 quid ego Catilinam metuam. Nihil; et curavi ne quis metueret; sed copias illius, quas hic video, dico esse metuendas; nec tam timendus est nunc exercitus L. Catilinae, quam isti, qui illum exercitum deseruisse dicuntur. Non enim deseruerunt, sed ab illo in speculis atque insidiis relictis³, in capite atque in cervicibus nostris restiterunt. Hi et integrum consulem et bonum imperatorem, et natura et fortuna cum rei publicae salute coniunctum, deiici de urbis praesidio et de custodia civitatis vestris sententiis deturbari volunt. Quorum ego ferrum et audaciam reieci in campo, debilitavi in foro, compressi etiam domi meae saepe, iudices: his vos si alterum consulem tradideritis, plus multo erunt vestris sententiis, quam suis gladiis consecuti. Magni interest, iudices, id quod ego multis repugnantibus egi atque perfeci, esse Kalendis Ian. in re publica duo consules. Nolite arbitrari, mediocribus con- 80

1. cf. §. 74.

mero singulari; Gr. Lat. 60.

2. rarissime hoc sensu in nu-

3. Syn. Lat. 110.

siliis consuli civitati¹ aut usitatis viis; non lex improba, non perniciosa largitio, non auditum aliquando aliquod malum rei publicae quaeritur: inita sunt in hac civitate consilia¹, iudices, urbis delendae, civium trucidandorum, nominis Romani extinguendi. Atque haec cives, cives, inquam (si eos hoc nomine appellari fas est), de patria sua et cogitant et cogitaverunt. Horum ego quotidie consiliis occurro, audaciam debilito, sceleri resisto. Sed vos moneo, iudices: in exitu est iam meus consulatus; nolite mihi subtrahere vicarium meae diligentiae, nolite adimere eum, cui rem publicam cupio tradere incolumem, ab his tantis periculis defendendam. Atque
 XXXVIII. ⁸¹ ad haec mala, iudices, quid accedat aliud, non videtis? Te, te appello, Cato: Nonne prospicis tempestatem anni tui? Iam enim hesternae contione intonuit vox perniciosa designati tribuni², collegae tui; contra quem multum tua mens, multum omnes boni providerunt, qui te ad tribunatus petitionem vocaverunt. ⁸² Omnia, quae per hoc triennium agitata sunt, iam ab eo tempore, quo a L. Catilina et Cn. Pisone initum consilium senatus interficiendi scitis esse, in hos dies, in hos menses, in hoc tempus erumpunt³. Qui locus est, iudices, quod tempus, qui dies, quae nox, quum ego non ex istorum insidiis ac mucronibus non solum meo, sed multo etiam magis divino consilio eripiar atque evolem? Neque isti me meo nomine interfici, sed vigilantem consulem de rei publicae praesidio demovere volunt; nec minus vellent, Cato, te quoque aliqua ratione, si possent, tollere; id quod, mihi crede, et agunt et moliuntur. Vident, quantum in te sit animi, quantum ingenii, quantum auctoritatis, quantum rei publicae praesidii; sed quum consulari auctoritate et auxilio spoliata vim tribuniciam viderint, tum se facilius inermem et debilitatum te oppressuros arbitrantur. Nam ne sufficiatur consul, non timent; vident, in tuorum potestate collegarum⁴ fore; sperant, sibi Silanum, clarum virum, sine collega, te sine consule, rem publicam ⁸³ sine praesidio obiici posse. His tantis in rebus tantisque in periculis est tuum, M. Cato, qui mihi non tibi, sed patriae

1. sic scripsi coniectura, secutus vestigia codicum, in quibus est *consiliis aut usitatis viis non* (vel *aut non*), sine sensu; edd. lo-

cum mancum relinquunt.

2. Q. Metelli Nepotis.

3. cf. in Cat. I. §. 31.

4. sc. hoc, ne consul sufficiatur.

natus esse videris¹, videre quid agatur, retinere adiutorem, defensorem, socium in re publica, consulem non cupidum, consulem (quod maxime tempus hoc postulat) fortuna constitutum ad amplexandum otium, scientia ad bellum gerendum, animo et usu ad quod velis² negotium.

Quamquam huiusce rei potestas omnis in vobis sita est, XXXIX. iudices; totam rem publicam vos in hac causa tenetis, vos gubernatis. Si L. Catilina cum suo consilio nefariorum hominum, quos secum eduxit, hac de re posset iudicare, condemnaret L. Murenam; si interficere posset, occideret. Petunt³ enim rationes illius, ut orbetur auxilio res publica, ut minuat contra suum furorem imperatorum copia, ut maior facultas tribunis plebis detur depulso adversario seditionis ac discordiae concitandae. Idemne igitur delecti amplissimis ex ordinibus honestissimi atque sapientissimi viri iudicabunt, quod ille importunissimus gladiator, hostis rei publicae iudicaret? Mihi credite, iudices, in hac causa non solum de L. Murenæ, 84 verum etiam de vestra salute sententiam feretis. In discrimen extremum venimus; nihil est iam, unde nos reficiamus aut ubi lapsi resistamus. Non solum minuenda non sunt auxilia, quae habemus, sed etiam nova, si fieri possit, comparanda. Hostis est enim non apud Anienem, quod bello Punico gravissimum visum est, sed in urbe, in foro (dii immortales! sine gemitu hoc dici non potest); non nemo etiam in illo sacrario rei publicae, in ipsa, inquam, curia non nemo hostis est. Dii faxint⁴, ut meus collega, vir fortissimus, hoc Catilinae nefarium latrocinium armatus opprimat! Ego togatus vobis bonisque omnibus adiutoribus hoc, quod conceptum res publica periculum pariturit, consilio discutiam et comprimam. Sed quid tandem fiet, 85 si haec⁵ elapsa de manibus nostris in eum annum, qui consequitur, redundarint? Unus erit consul, et is non in administrando bello, sed in sufficiendo collega occupatus. Hunc iam qui impedituri sint⁶? Illa pestis immanis, importuna⁷ pro-

1. sic Klotzius coniectura; codd. *non mihi, non tibi, sed patriae natus es, videre.*

2. pro *ad quodvis*; similiter *quamvis* dirimitur; Gr. Lat. 359. n. 1.

3. raro *petere* ita dicitur pro *requirere*.

4. Gr. Lat. 108. 5.

5. i. e. haec mala, pericula.

6. sic codd.; edd. omnes *impedituri sint*, *** *illa* etc., ut locus mancus sit.

7. additur a quibusdam *Catilina* sive *Catilinae*.

rumpet, qua poterit; et iam populo Romano minatur; in agros suburbanos repente advolabit, versabitur in castris furor, in curia timor, in foro coniuratio, in campo exercitus, in agris vastitas; omni autem in sede ac loco ferrum flammamque metuemus, quae iam diu comparantur. Eadem ista omnia, si ornata suis praesidiis erit res publica, facile et magistratuum consiliis et privatorum diligentia comprimuntur.

XL. Quae quum ita sint, iudices, primum rei publicae causa,
 86 qua nulla res cuiquam potior debet esse, vos, pro¹ mea summa et vobis cognita in rem publicam diligentia moneo, pro auctoritate consulari hortor², pro magnitudine periculi obtestor, ut otio, ut paci, ut saluti, ut vitae vestrae et ceterorum civium consulatis; deinde ego idem vos³ vel defensoris et amici officio adductus oro atque obsecro, iudices, ut ne hominis miseri et quum corporis morbo tum animi dolore confecti, L. Murenæ, recentem gratulationem nova lamentatione obruatis. Modo, maximo beneficio populi Romani ornatus, fortunatus videbatur, quod primus in familiam veterem, primus in municipium antiquissimum consulatum attulisset; nunc idem squalore sordidus, confectus morbo, lacrimis ac moerore perditus, vester est supplex, iudices, vestram fidem obtestatur, misericordiam implorat, vestram potestatem ac
 87 vestras opes intuetur. Nolite, per deos immortales! iudices, hac eum re, qua se honestiorem fore putavit, etiam ceteris ante partis honestatibus atque omni dignitate fortunaque privare. Atque ita vos Murena, iudices, orat atque obsecrat, si iniuste neminem laesit, si nullius aures voluntatemve violavit, si nemini, ut levissime dicam, odio nec domi nec militiae fuit: sit apud vos modestiae locus, sit demissis hominibus perfugium, sit auxilium pudori. Misericordiam spoliatio consulatus magnam habere debet, iudices; una enim eripiuntur cum consulatu omnia. Invidiam vero his temporibus habere consulatus ipse nullam potest; obiicitur enim contionibus seditiosorum, insidiis coniuratorum, telis Catilinae; ad omne denique periculum atque ad omnem invidiam solus oppo-
 88 nitur. Quare quid invidendum Murenæ aut cuiquam nostrum sit in hoc praeclaro consulatu, non video, iudices. Quae

1. Gr. Lat. 315. 3.

2. Syn. Lat. 35.

3. sic Madvigius coniectura;
 codd. *fidem vestram*.

vero miseranda sunt, ea et mihi ante oculos versantur et vos videre et perspicere potestis. Si (quod Iuppiter omen aver- XLI. tat!) hunc vestris sententiis afflixeritis: quo se miser vertet? Domumne? ut eam imaginem clarissimi viri, parentis sui, quam paucis ante diebus laureatam in sua gratulatione conspexit, eandem deformatam ignominia lugentemque videat? An ad matrem? quae misera, modo consulem osculata filium suum, nunc cruciatur et sollicita est, ne eundem paulo post spoliatum omni dignitate conspiciat? Sed quid ego matrem 89 aut domum appello, quem¹ nova poena legis et domo et parente et omnium suorum consuetudine conspectuque privat? Ibit igitur in exilium miser? Quo? ad Orientisne² partes, in quibus annos multos legatus fuit et exercitus duxit et res maximas gessit? At habet magnum dolorem, unde cum honore decesseris, eodem cum ignominia reverti. An se in contrariam partem terrarum abdet, ut Gallia Transalpina, quem nuper summo cum imperio libentissime viderit, eundem lugentem, moerentem, exsulem videat? In ea porro provincia quo animo C. Murenam, fratrem suum, adspiciet? Qui huius dolor? qui illius moeror erit? quae utriusque lamentatio? quanta autem perturbatio fortunae atque sermonis, quod, quibus in locis paucis ante diebus factum esse consulem Murenam nuntii literaeque celebrassent, et unde hospites atque amici gratulatum Romam concurrerint, repente eo accidet³ ipse nuntius suae calamitatis? Quae si acerba, si 90 misera, si luctuosa sunt, si alienissima a mansuetudine et misericordia vestra, iudices: conservate populi Romani beneficium, reddite rei publicae consulem, date hoc ipsius pudori, date patri mortuo, date generi et familiae, date etiam Lanuvio, municipio honestissimo, quod in hac tota causa frequens moestumque vidistis. Nolite a sacris patriis Iunonis Sospitae, cui omnes consules facere⁴ necesse est, domesticum et suum consulem potissimum avellere. Quem ego vobis, si quid

1. i. e. quid *ad* matrem et domum *revoco eum*, quem etc.

2. Gr. Lat. 220. n. 4.

3. sic coniectura; codd. vel *accedat* vel *accedet* vel *excidet*; edd. *accedat*, quod parum convenit cum

repente; sic *repente fama accidit* saepius legitur apud Livium XXVII. 29. XXVIII. 7. alibi.

4. sc. *sacra*, ut Graece *ἱερὰ* et *ῥέζειν* saepe sine *ἱερὰ*.

habet aut momenti commendatio aut auctoritatis confirmatio mea consul consulem, iudices, ita commendo, ut cupidissimum otii, studiosissimum bonorum, acerrimum contra seditionem, fortissimum in bello, inimicissimum huic coniurationi, quae nunc rem publicam labefactat, futurum esse promittam et spondeam¹.

1. Syn. Lat. 27.

M. TULLII CICERONIS

PRO

A R C H I A P O E T A

ORATIO.

ARGUMENTUM.

Archias poeta, natus Antiochiae, quae est in Syria, iam adolescens non solum apud suos poetica laude imprimis floruit¹, verum etiam peragrata Graecia quum in Italiam venisset, apud principes quosdam Romanos tam gratiosus exstitit, ut Romae domicilium habere constitueret. Idem quum paulo post cum L. Licinio Lucullo ex Sicilia rediens Heracleam, foederatam urbem, venisset, Luculli commendatione ab Heracleensibus civitate donatus est. Eo tempore lege Plautia Papiria (lata a Plautio Silvano et Papirio Carbone tribunis) civitas data est „si qui foederatis civitatibus adscripti fuissent, si tum, quum lex ferebatur, in Italia domicilium habuissent, si sexaginta diebus apud praetorem essent professi.“ Prima illa quum essent in Archia, iusto tempore apud Q. Metellum praetorem professus est; quo facto a Luculli nomine A. Licinium Archiam se nominavit, civem Romanum se esse existimavit itaque se gessit. Idcirco multis annis post Gratius quidam, nescio qua causa commotus, eum in ius vocavit lege Papia, quae lata erat ad eos coërcendos, qui contra legem civitatem Romanam usurpassent. Et vere multa erant, quae rem facerent maxime dubiam: quae quidem omnia Cicero hac oratione tamquam parva refellens, a defensione rei ad laudem quum studiorum humanitatis poeticaeque facultatis, tum imprimis Archiae ipsius digreditur.

1. Nunc sub Archiae nomine dem magna laude digna.
pauca exstant fragmenta, ne ea qui-

a. Chr. Habita est oratio apud Q. Tullium Ciceronem praetorem,
62 Silano et Murena coss. Archias iudicio liberatus est.

- I. 1 Si quid¹ est in me ingenii, iudices, quod sentio quam sit exiguum; aut si qua exercitatio dicendi, in qua me non infitior mediocriter esse versatum; aut si huiusce rei ratio aliqua, ab optimarum artium studiis ac disciplina profecta, a qua² ego nullum confiteor aetatis meae tempus abhorruisse: earum rerum omnium vel in primis hic A. Licinius fructum a me repetere prope suo iure debet. Nam quoad longissime potest mens mea respicere spatium praeteriti temporis et pueritiae memoriam recordari³ ultimam, inde usque repetens hunc video mihi principem et ad suscipiendam et ad ingrediendam rationem horum studiorum exstitisse. Quodsi haec vox, huius hortatu praeceptisque conformata, nonnullis aliquando saluti fuit: a quo id accepimus, quo ceteris opitulari et alios servare possemus, huic profecto ipsi, quantum est situm in
2 nobis, et opem et salutem ferre debemus. Ac ne quis a nobis hoc ita dici forte miretur, quod alia quaedam in hoc facultas sit ingenii, neque haec dicendi ratio aut disciplina: ne⁴ nos quidem huic uni⁵ studio penitus unquam dediti fuimus. Etenim omnes artes, quae ad humanitatem pertinent, habent quoddam commune vinculum et quasi cognatione qua-
II. 3 dam inter se continentur. Sed ne cui vestrum mirum esse videatur, me in quaestione legitima et in iudicio publico, quum res agatur apud praetorem populi Romani, lectissimum virum, et apud severissimos iudices, tanto conventu hominum ac frequentia, hoc uti genere dicendi, quod non modo a consuetudine iudiciorum, verum etiam a forensi sermone abhorreat: quaeso a vobis, ut in hac causa mihi detis hanc veniam, accommodatam huic reo, vobis, quemadmodum spero, non molestam, ut me, pro summo poeta atque eruditissimo homine

1. Syn. Lat. 430. a.

2. a qua sc. ratione; *exercitatio dicendi* h. l. idem fere est quod *eloquentia*; *huiusce rei ratio* i. e. *eloquentiae ars*.

3. Syn. Lat. 2.

4. Gr. Lat. 461.

5. In codd. est *huic cuncti*, quod non aptum est; *uni* est coniectura virorum doctorum; cf. pro Mur. 2. Innuit Cicero, se ipsum etiam poemata tetigisse.

dicentem, hoc concursu hominum literatissimorum, hac vestra humanitate, hoc denique praetore exercente iudicium, patiamini de studiis humanitatis ac literarum paulo loqui liberius, et in eiusmodi persona, quae propter otium ac studium minime in iudiciis periculisque tractata est, uti prope novo quodam et inusitato genere dicendi. Quod si mihi a vobis tribui 4 concedique sentiam, perficiam profecto, ut hunc A. Licinium non modo non segregandum, quum sit civis, a numero civium, verum etiam, si non esset, putetis adsciscendum fuisse.

Nam ut primum ex pueris excessit Archias atque ab iis III. artibus, quibus aetas puerilis ad humanitatem informari solet, se ad scribendi studium contulit: primum Antiochiae (nam ibi natus est loco nobili), celebri quondam urbe et copiosa atque eruditissimis hominibus liberalissimisque studiis affluent, celeriter antecellere omnibus ingenii gloria contigit¹. Post in ceteris Asiae partibus cunctaque Graecia² sic eius adventus celebrabantur³, ut famam ingenii expectatio hominis, expectationem ipsius adventus admiratioque superaret. Erat Italia 5 tunc plena Graecarum artium ac disciplinarum, studiaque haec et in Latio vehementius tum colebantur, quam nunc iisdem in oppidis, et hic Romae propter tranquillitatem rei publicae non negligebantur. Itaque hunc et Tarentini et Rhegini et Neapolitani civitate ceterisque praemiis donarunt, et omnes, qui aliquid de ingeniis poterant iudicare, cognitione atque hospitio dignum existimarunt. Hac tanta celebritate famae quum esset iam absentibus notus, Romam venit Mario consule et Catulo. Nactus est primum consules eos, quorum alter res ad scribendum maximas⁴, alter quum res gestas, tum etiam studium atque aures adhibere posset. Statim Luculli, quum praetextatus⁵ etiamtum Archias esset, eum domum suam receperunt. Sed⁶ hoc non solum ingenii ac literarum, verum etiam naturae atque virtutis fuit⁷, ut domus, quae

1. sic dixit, quia *antecellere* est sine perfecto; Gr. Lat. 129. 6.

2. plurimi codd. *cunctaeque Graeciae*.

3. Gr. Lat. 247. 2.

4. supple *suppeditare* ex sequenti adhibere; Gr. Lat. 459. 2.

Cic. Oratt.

5. toga praetexta adolescentulorum *Romanorum* erat; cur igitur in Archia hoc vocabulo usus est pro *adolescens*?

6. sic pauci; plurimi codd. vel *etiam* vel *enim* addunt.

7. *fuit* deest in plurimis.

6 huius adolescentiae prima fuerit¹, eadem esset familiarissima senectuti. Erat temporibus illis iucundus Q. Metello illi Numidico et eius Pio filio, audiebatur a M. Aemilio, vivebat cum Q. Catulo et patre et filio, a L. Crasso colebatur; Lucullos vero et Drusum et Octavios et Catonem et totam Hortensiorum domum devinctam consuetudine quum teneret, afficiebatur² summo honore, quod eum non solum colebant, qui aliquid percipere atque audire studebant, verum etiam si qui IV. forte simulabant. Interim satis longo intervallo quum esset cum M. Lucullo in Siciliam profectus et quum ex ea provincia cum eodem Lucullo decederet, venit Heracleam. Quae quum esset civitas aequissimo iure ac foedere, adscribi se in eam civitatem voluit, idque, quum ipse per se dignus putaretur, tum auctoritate et gratia Luculli ab Heracleensibus impe-
7 travit. Data est civitas³ Silvani lege et Carbonis „si qui foederatis civitatibus adscripti fuissent, si tum, quum lex ferebatur, in Italia domicilium habuissent, et si sexaginta diebus apud praetorem essent professi.“ Quum hic domicilium Romae multos iam annos haberet, professus est apud prae-
8 torem Q. Metellum, familiarissimum suum. Si nihil aliud nisi de civitate ac lege dicimus, nihil dico amplius; causa dicta est. Quid enim horum infirmari, Grati, potest? Heracleaene esse tum adscriptum negabis? Adest vir summa auctoritate et religione et fide, M. Lucullus, qui se non opinari, sed scire, non audivisse, sed vidisse, non interfuisse, sed egisse dicit. Adsunt Heracleenses legati, nobilissimi homines; huius iudicii causa cum mandatis et cum publico testimonio venerunt, qui hunc adscriptum Heracleensem dicunt. Hic tu tabulas desideras Heracleensium publicas, quas Italico bello incenso tabulario interisse scimus omnes. Est ridiculum, ad ea quae habemus nihil dicere, quaerere quae habere non possumus; et de hominum memoria tacere, literarum memoriam flagitare; et, quum habeas amplissimi viri religionem, integerrimi municipii iusiurandum fidemque, ea quae depravari nullo modo possunt repudiare, tabulas, quas idem dicis solere corrumpi,
9 desiderare. An⁴ domicilium Romae non habuit? Is, qui tot

1. supple *familiaris*.

2. sc. etiam ab aliis viris.

3. sc. Romana.

4. alii *At — habuit*, alii *An — habuit is*.

annis ante civitatem datam sedem omnium rerum ac fortunarum suarum Romae collocavit? At¹ non est professus. Immo vero iis tabulis professus, quae solae ex illa professione collegioque praetorum obtinent publicarum tabularum auctoritatem. Nam quum Appii tabulae negligentius asservatae dicerentur, V. Gabinii, quam diu incolumis fuit, levitas, post damnationem calamitas omnem tabularum fidem resignasset: Metellus, homo sanctissimus modestissimusque omnium, tanta diligentia fuit, ut ad L. Lentulum praetorem et ad iudices venerit, et unius nominis litura se commotum esse dixerit. His igitur tabulis nullam lituram in nomine² A. Licinii videtis. Quae quum ita 10 sint, quid est quod de eius civitate dubitetis, praesertim quum aliis quoque in civitatibus fuerit adscriptus? Etenim quum mediocribus multis et aut nulla aut humili aliqua arte praeditis gratuito civitatem in Graecia homines impertiebant³: Rheginos credo aut Locrenses aut Neapolitanos aut Tarentinos, quod scenicis artificibus largiri solebant, id huic, summa ingenii praedito gloria, noluisse. Quid? quum ceteri non modo post civitatem datam, sed etiam post legem Papiam aliquo modo in eorum municipiorum tabulas irrepserint, hic, qui ne utitur quidem illis in quibus est scriptus, quod semper se Heracleensem esse voluit, reiicietur? Census nostros requiris. Scilicet⁴: est enim obscurum, proximis censoribus hunc cum 11 clarissimo imperatore L. Lucullo apud exercitum fuisse, superioribus cum eodem quaestore fuisse in Asia, primis, Iulio et Crasso, nullam populi partem esse censam. Sed quoniam census non ius civitatis confirmat ac tantummodo indicat, eum, qui sit census, ita se iam tum gessisse [pro cive⁵]: iis temporibus, quem tu criminaris ne ipsius quidem iudicio in civium Romanorum iure esse versatum, et testamentum saepe fecit nostris legibus et adiit hereditates civium Romanorum et in beneficiis ad aerarium delatus est a L. Lucullo praetore et consule. Quaere argumenta, si qua potes; nunquam enim hic neque suo neque amicorum iudicio revincetur.

1. alii *At — professus?*, alii *An.*

2. nonnulli codd. *in nomen.*

3. alii *impertiebantur*; Gr. Lat. 146. 5.

4. *scilicet* etiam sic solum usurpatur, ironice; Gr. Lat. 239. n. 4.

5. *pro cive* in margine scriptum fuisse videtur ad explicandum *ita*. Alii *ita* omittunt.

VI. Quaeres a nobis, Grati, cur tantopere hoc homine de-
 12 lectemur. Quia suppeditat nobis, ubi et animus ex hoc forensi
 strepitu reficiatur et aures convicio defessae conquiescant.
 An tu existimas, aut suppetere nobis posse, quod quotidie
 dicamus in tanta varietate rerum, nisi animos nostros doctrina
 excolamus, aut ferre animos tantam posse contentionem, nisi
 eos doctrina eadem relaxemus? Ego vero fateor, me his stu-
 diis esse deditum. Ceteros pudeat, si qui ita se literis ab-
 diderunt, ut nihil possint ex his neque ad communem afferre
 fructum neque in adspectum lucemque proferre: me autem
 quid pudeat, qui tot annos ita vivo, iudices, ut a nullius un-
 quam me tempore aut commodo¹ aut otium meum abstraxerit
 13 aut voluptas avocarit aut denique somnus retardarit? Quare
 quis tandem me reprehendat aut quis mihi iure succenseat,
 si, quantum ceteris ad suas res obeundas, quantum ad festos
 dies ludorum celebrandos, quantum ad alias voluptates et ad
 ipsam requiem animi et corporis conceditur temporum²; quan-
 tum alii tribuunt tempestivis conviviis, quantum denique al-
 veolo³, quantum pilae: tantum mihi egomet ad haec studia
 recolenda sumpsero? Atque hoc eo⁴ mihi concedendum est
 magis, quod ex his studiis haec quoque crescit oratio et fa-
 cultas, quae, quantacunque est in me, nunquam amicorum
 periculis defuit. Quae si cui levior videtur, illa quidem certe,
 14 quae summa sunt, ex quo fonte hauriam sentio. Nam nisi
 multorum praeceptis multisque literis mihi ab adolescentia
 suasissem⁵, nihil esse in vita magnopere expetendum nisi
 laudem atque honestatem, in ea autem persequenda omnes
 cruciatus corporis, omnia pericula mortis atque exilii parvi
 esse ducenda: nunquam me pro salute vestra in tot ac tantas
 dimicationes atque in hos profligatorum hominum quotidianos
 impetus obiecissem. Sed pleni sunt omnes libri, plenae sa-
 pientium voces, plena exemplorum⁶ vetustas; quae iacerent

1. in nonnullis codd. *commodum*.

2. alii *temporis*; Gr. Lat. 247. 2.

3. i. e. tabulae aleatoriae; alii
aleae.

4. alii *ideo*, alii *adeo*.

5. pauci *persuasisset*.

6. *plena exemplorum*, quibus

exemplis propositis ad solam lau-
 dem expetendam incitatur; ex
omnes libri supple *omnes* voces et
omnis vetustas; plerique coniun-
 gunt *exemplorum vetustas*, ut id
 sit *exempla vetusta*; paulo post
 quae sc. *exempla*.

alibi dicitur

in tenebris omnia, nisi literarum lumen accederet. Quam multas nobis imagines non solum ad intuendum, verum etiam ad imitandum, fortissimorum virorum expressas scriptores et Graeci et Latini reliquerunt, quas ego mihi semper in administranda re publica proponens animum et mentem meam ipsa cogitatione hominum excellentium conformabam.

Quaeret quispiam: „Quid? illi ipsi summi viri, quorum VII. virtutes literis proditae sunt, istane doctrina, quam tu effers 15 laudibus, eruditi fuerunt?“ Difficile est hoc de omnibus confirmare; sed tamen est certum, quid respondeam. Ego multos homines excellenti animo ac virtute fuisse, et sine doctrina, naturae ipsius habitu prope divino, per se ipsos et moderatos et graves exstitisse fateor. Etiam illud adiungo, saepius ad laudem atque virtutem naturam sine doctrina, quam sine natura valuisse doctrinam. Atque idem¹ ego hoc contendo, quum ad naturam eximiam atque illustrem accesserit ratio quaedam conformatioque doctrinae, tum illud nescio quid praeclarum ac singulare solere existere. Ex hoc esse hunc nu- 16 mero, quem patres nostri viderunt, divinum hominem Africanum; ex hoc C. Laelium, L. Furium, moderatissimos homines et continentissimos; ex hoc fortissimum virum et illis temporibus doctissimum, Catonem illum senem: qui profecto, si nihil ad percipiendam colendamque virtutem literis adiuventur, nunquam se ad earum studium contulissent. Quodsi non hic tantus fructus ostenderetur, et si ex his studiis delectatio sola peteretur: tamen, ut opinor, hanc animi adversionem² humanissimam et liberalissimam iudicaretis. Nam ceterae³ neque temporum sunt neque aetatum omnium neque locorum: haec studia adolescentiam alunt⁴, senectutem oblectant; secundas res ornant, adversis perfugium ac solatium praebent; delectant domi, non impediunt foris; pernoctant nobiscum, peregrinantur, rusticantur.

Quodsi ipsi haec neque attingere neque sensu nostro VIII. gustare possemus, tamen ea mirari deberemus, etiam quum 17

1. adversative dictum pro et tamen simul; Gr. Lat. 91. 1.

2. sic codd. Nonnulli ex coniectura scripserunt remissionem; sed ex iis, quae sequuntur, apparet necesse esse h. l. intelligere inten-

tionem quandam animi.

3. sc. intentiones animi.

4. alunt iam edd. veteres; codd. omnes agunt, quod ita dictum vix reperies; alii ex coniectura acuunt.

in aliis videremus. Quis nostrum tam animo agresti ac duro fuit, ut Roscii morte nuper non commoveretur? qui quum esset senex mortuus, tamen propter excellentem artem ac venustatem videbatur omnino mori non debuisse. Ergo ille corporis motu tantum amorem sibi conciliarat a nobis omnibus: nos¹ animorum incredibiles motus celeritatemque ingeniorum negligemus? Quoties ego hunc Archiam vidi, iudices (utar enim vestra benignitate, quoniam me in hoc novo genere dicendi tam diligenter attenditis), quoties ego hunc vidi, quum literam scripsisset nullam, magnum numerum optimorum versuum de iis ipsis rebus, quae tum agerentur, dicere ex tempore! quoties revocatum eandem rem dicere commutatis verbis atque sententiis! Quae vero accurate cogitateque scripsisset, ea sic vidi probari, ut ad veterum scriptorum laudem pervenirent². Hunc ego non diligam? non admirer? non omni ratione defendendum putem? Atque sic a summis hominibus eruditissimisque accepimus, ceterarum rerum studia et doctrina et praeceptis et arte constare; poetam natura ipsa valere et mentis viribus excitari et quasi divino quodam spiritu inflari. Quare suo iure noster ille Ennius sanctos³ appellat poetas, quod quasi deorum aliquo dono atque munere commendati nobis esse videantur. Sit igitur, iudices, sanctum apud vos, humanissimos homines, hoc poetae nomen, quod nulla unquam barbaria violavit. Saxa et solitudines voci respondent, bestiae saepe immanes cantu flectuntur atque consistunt: nos instituti rebus optimis non poetarum voce moveamur? Homerum Colophonii civem esse dicunt suum; Chii⁴ suum vindicant; Salaminii repetunt; Smyrnaei vero suum esse confirmant, itaque etiam delubrum eius in oppido dedicaverunt; permulti alii praeterea pugnant inter se atque contendunt.

IX. Ergo illi alienum, quia poeta fuit, post mortem etiam expetunt: nos hunc vivum, qui et voluntate et legibus noster est, repudiamus⁵? praesertim quum omne olim studium atque

1. *nos opp. ergo ille*; sed immutavit aliquantulum sententiam, quum accuratior oppositio esset *motus animorum negligentur*. Alii ex coni. *hos pro nos*; sed nominativus in hac oppositione neces-

sario requiritur.

2. *pauci perveniret*.

3. Syn. Lat. 78.

4. vid. ind. s. v. *Chii*.

5. sic codd.; nonnullae edd. *veteres repudiabimus*.

omne ingenium contulerit Archias ad populi Romani gloriam laudemque celebrandam. Nam et Cimbricas res adolescens attigit, et ipsi illi C. Mario, qui durior ad haec studia videbatur, iucundus fuit. Neque enim quisquam est tam aversus 20 a Musis, qui non mandari versibus aeternum suorum laborum praeconium facile patiatur. Themistoclem illum, summum Athenis virum, dixisse aiunt, quum ex eo quaereretur, quod acroama aut cuius vocem libentissime audiret: eius, a quo sua virtus optime praedicaretur. Itaque ille Marius item eximie L. Plotium dilexit, cuius ingenio putabat ea quae gesserat¹ posse celebrari. Mithridaticum vero bellum, magnum atque 21 difficile et in multa varietate terra marique versatum, totum ab hoc expressum est; qui libri non modo L. Lucullum, fortissimum et clarissimum virum, verum etiam populi Romani nomen illustrant. Populus enim Romanus aperuit Lucullo imperante Pontum, et regiis quondam opibus et ipsa natura regionis vallatum; populi Romani exercitus eodem duce non maxima manu innumerabiles Armeniorum copias fudit; populi Romani laus est, urbem amicissimam Cyzicenorum eiusdem consilio ex omni impetu regio atque totius belli ore ac faucibus ereptam esse atque servatam; nostra semper feretur et praedicabitur, L. Lucullo dimicante, cum interfectis ducibus depressa hostium classis et incredibilis apud Tenedum pugna illa navalis; nostra sunt tropaea, nostra monumenta, nostri triumphus: quae quorum ingeniis efferuntur², ab iis populi Romani fama celebratur. Carus fuit Africano superiori noster 22 Ennius; itaque etiam in sepulchro Scipionum putatur is esse constitutus ex marmore. At iis laudibus certe non solum ipse, qui laudatur³, sed etiam populi Romani nomen ornatur. In coelum huius proavus Cato tollitur; magnus honos populi Romani rebus adiungitur. Omnes denique illi Maximi, Marcelli, Fulvii non sine communi omnium nostrum laude decorantur. Ergo illum, qui haec fecerat, Rudinum hominem, maiores nostri X. in civitatem receperunt: nos hunc Heracleensem, multis civitatibus expetitur, in hac autem legibus constitutum, de nostra civitate eiiciemus?

1. Gr. Lat. 369. n. 2.

2. alii *quare* quorum ingeniis haec feruntur.

3. sic ex codd. aliquot pro vulg. *ipsi qui laudantur.*

23 Nam¹ si quis minorem gloriae fructum putat ex Graecis versibus percipi, quam ex Latinis, vehementer errat, propterea quod Graeca leguntur in omnibus fere gentibus, Latina suis finibus, exiguis sane, continentur. Quare si res eae, quas gessimus, orbis terrae regionibus definiuntur, cupere debemus, quo manuum nostrarum tela pervenerint, eodem gloriam famamque penetrare; quod quum ipsis populis, de quorum rebus scribitur, haec ampla sunt, tum iis certe, qui de vita gloriae causa dimicant, hoc maximum et periculorum incitamentum
 24 est et laborum. Quam multos scriptores rerum suarum Magnus ille Alexander secum habuisse dicitur! Atque is tamen, quum in Sigeo ad Achillis tumulum adstitisset, *O fortunate*, inquit, *adolescens, qui tuae virtutis Homerum praeconem inveneris!* Et vere. Nam nisi Ilias illa exstitisset, idem tumulus, qui corpus eius contexerat, nomen etiam obruisset. Quid? noster hic Magnus, qui cum virtute² fortunam adaequavit, nonne Theophanem Mitylenaeum, scriptorem rerum suarum, in contione militum civitate donavit? et nostri illi fortes viri, sed rustici ac milites, dulcedine quadam gloriae commoti, quasi participes eiusdem laudis, magno illud clamore approbaverunt?
 25 Itaque credo, si civis Romanus Archias legibus non esset, ut ab aliquo imperatore civitate donaretur, perficere non potuit. Sulla quum Hispanos donaret et Gallos, credo, hunc petentem repudiasset! quem nos in contione vidimus, quum ei libellum malus poeta de populo³ subiecisset, quod epigramma in eum fecisset tantummodo alternis versibus longiusculis⁴, statim ex iis rebus, quas tunc vendebat, iubere ei praemium tribui, sed⁵ ea conditione, ne quid postea scriberet. Qui sedulitatem mali poetae duxerit aliquo tamen praemio dignam, huius ingenium
 26 et virtutem in scribendo et copiam non expetisset? Quid? a Q. Metello Pio, familiarissimo suo, qui civitate multos donavit, neque per se neque per Lucullos impetravisset? qui praesertim usque eo de suis rebus scribi cuperet, ut etiam Cordubae natis poetis, pingue quiddam sonantibus atque pere-

1. Archiae igitur carmina num eadem lingua, qua Ennii, scripta erant?

2. *cum virtute* quid differt a *virtute*? Gr. Lat. 250. 4.

3. Gr. Lat. 209. 1.

4. i. e. paucis distichis, in quibus unus versus paulo longior, quam alter.

5. alii *sub*; Gr. Lat. 287. n. 4.

grinum, tamen aures suas dederet. Neque enim est hoc XI.
dissimulandum, quod obscurari non potest, sed prae nobis fe-
rendum: trahimur omnes studio laudis et optimus quisque
maxime gloria ducitur. Ipsi illi philosophi etiam in iis¹ libel-
lis, quos de contemnenda gloria scribunt, nomen suum inscri-
bunt; in eo ipso, in quo praedicationem nobilitatemque despi-
ciunt, praedicari de se ac nominari volunt. Decimus quidem 27
Brutus, summus vir et imperator, Accii, amicissimi sui, car-
minibus templorum ac monumentorum aditus exornavit suo-
rum. Iam vero ille, qui cum Aetolis Ennio comite bellavit,
Fulvius, non dubitavit Martis manubias Musis consecrare.
Quare in qua urbe imperatores prope armati poetarum nomen
et Musarum delubra coluerunt, in ea non debent togati iudices
a Musarum honore et a poetarum salute abhorrere.

Atque ut id libentius faciatis, iam me vobis, iudices, in- 28
dicabo et de meo quodam amore gloriae, nimis acri fortasse,
verumtamen honesto, vobis confitebor. Nam quas res nos in
consulatu nostro vobiscum simul pro salute huius urbis atque
imperii et pro vita civium proque universa re publica gessi-
mus, attigit hic versibus atque inchoavit; quibus auditis, quod
mihi magna res et iucunda visa est, hunc ad perficiendum
adornavi². Nullam enim virtus aliam mercedem laborum peri-
culorumque desiderat, praeter hanc³ laudis et gloriae; qua
quidem detracta, iudices, quid est, quod in hoc tam exiguo
vitae curriculo et tam brevi tantis nos in laboribus exercea-
mus? Certe si nihil animus praesentiret in posterum, et si, 29
quibus regionibus vitae spatium circumscriptum est, eisdem
omnes cogitationes terminaret suas: nec tantis se laboribus
frangeret, neque tot curis vigiliisque angeretur, nec toties de
ipsa vita dimicaret. Nunc insidet quaedam in optimo quoque
virtus, quae noctes ac dies animum gloriae stimulis con-
citatur atque admonet, non cum vitae tempore esse dimitten-
dam commemorationem nominis nostri, sed cum omni posteri-
tate adaequandam. An vero tam parvi animi videamur esse XII.
omnes, qui in re publica atque in his vitae periculis laboribus- 30

1. *in iis*, alii *illis*, alii *his*,
omisso *in*; Gr. Lat. 299. n. 3.

2. i. e. *materiam ei praebui*.
Codd. plurimi habent *adhortavi* s.
hortavi, pauci *hortatus sum*. *Ad-*

ornavi est ex coniectura viri docti,
facta ex verbis antiqui scholiastae
ad hunc locum: *adoravi* significat
cohortatus sum.

3. Gr. Lat. 272. n. 5.

que versamur, ut, quum usque ad extremum spatium nullum tranquillum atque otiosum spiritum duxerimus, nobiscum simul moritura omnia arbitremur? An statuas et imagines, non animorum simulacra, sed corporum, studiose multi summi homines reliquerunt¹: consiliorum relinquere ac virtutum nostrarum effigiem² nonne multo malle debemus, summis ingeniis expressam et politam? Ego vero omnia, quae gerebam, iam tum in gerendo spargere me ac disseminare arbitrabar in orbis terrae memoriam sempiternam. Haec vero sive a meo sensu post mortem afutura est, sive, ut sapientissimi homines putaverunt, ad aliquam³ mei partem pertinebit: nunc quidem certe cogitatione quadam speque delector.

31 Quare conservate, iudices, hominem pudore eo, quem amicorum videtis comprobari tum dignitate, tum etiam vetustate⁴; ingenio autem tanto, quantum id convenit existimari, quod summorum hominum ingeniis expetitur esse videatis; causa vero eiusmodi, quae beneficio legis, auctoritate municipii, testimonio Luculli, tabulis Metelli comprobetur. Quae quum ita sint, petimus a vobis, iudices, si qua non modo humana, verum etiam divina in tantis negotiis⁵ commendatio debet esse, ut eum, qui vos, qui vestros imperatores, qui populi Romani res gestas semper ornavit, qui etiam his recentibus nostris vestrisque domesticis periculis aeternum se testimonium laudis daturum esse profitetur, estque ex⁶ eo numero, qui⁷ semper apud omnes sancti sunt habiti itaque dicti, sic in vestram accipiat fidei, ut humanitate vestra levatus potius, quam acerbitate violatus esse videatur. Quae de causa pro mea consuetudine breviter simpliciterque dixi, iudices, ea confido probata esse omnibus; quae non forensi⁸ neque iudiciali consuetudine et de hominis ingenio et communiter de ipsius studio locutus sum, ea, iudices, a vobis spero esse in bonam partem accepta, ab eo, qui iudicium exercet, certe scio⁹.

1. alii *An quum* — *reliquerint*.

2. Syn. Lat. 316.

3. pauci *animi mei*.

4. multi codd. *venustate*.

5. in uno cod. est *ingeniis*.

6. codd. omnes *isque est eo*,
edd. multae *quique est eo*.

7. Gr. Lat. 246. n. 2.

8. alii *fori*, alii *quae a foro*
(s. *forensi*) *aliena iudicialique*.

9. sic codd. omnes; alii ex con-
iectura *certo*; Gr. Lat. 189. n. 1.
Syn. 431. A fratre Q. Tullio Cice-
rone (is enim praetor iudicium exer-
cebat) ea in bonam partem accepta
esse dicit se scire.

M. TULLII CICERONIS

PRO

T. ANNIO MILONE

ORATIO.

ARGUMENTUM.

T. Annius Milo P. Clodium in via Appia interfecerat. Idcirco quum maximo cum tumultu populi reus esset factus, defendit eum Cicero, Clodii inimicus. Sed quum dicere inciperet, adpectu armatorum vehementissimisque Clodianorum clamoribus perterritus, minus bene hoc munere functus esse dicitur; neque haec exstat oratio.

Habita est Pompeio III. cos. sine collega ante diem VI. Id. a. Chr. Apriles. Milo, quum unus et quinquaginta essent iudices, duode-
52
quadraginta sententiis damnatus Massiliam exsulatum abiit; bona publicata sunt.

Postea Cicero aliam orationem de eadem causa accuratissime elaboratam edidit; quae tantam habuit laudem, ut non solum veteres nonnulli hanc esse praestantissimam orationum Ciceronis iudicaverint, verum etiam Milo ipse, quum eam legeret, exclamasse dicatur: „Ita si tu, M. Tulli, dixisses, Milo Massiliae non ederet pisces barbato.“ — Singula quaeque si quis de hac re doceri vult, in eius gratiam subiungimus

ARGUMENTUM Q. ASCONII PEDIANI¹.

1. T. Annius Milo et P. Plautius Hypsaeus et Q. Metellus

1. Asconius Pedianus, Patavi- scripsit in quasdam Ciceronis ora-
nus, Livii amicus, commentarios tiones.

Scipio consulatum petierunt non solum largitione palam profusa, sed etiam factionibus armatorum succincti. Miloni et Clodio summae erant inimicitiae, quod et Milo Ciceroni erat amicissimus in reducendoque eo enixe operam rei publicae dederat, et P. Clodius restituto Ciceroni erat infestissimus ideoque summe studebat Hypsaeo et Scipioni contra Milonem. Ac saepe inter se Milo et Clodius cum suis factionibus Romae depugnauerant, et erant uterque audacia pares; sed Milo pro melioribus partibus stabat. Praeterea in eundem annum, quo consulatum Milo, Clodius praeturam petebat, quam debilem futuram consule Milone intelligebat. Deinde quum diu tracta essent comitia consularia perficique ob eas ipsas perditas candidatorum contentiones non possent, et ob id mense Ianuario nullidum neque consules neque praetores essent, trahereturque dies eodem, quo antea, modo, dum Milo quam primum comitia confici vellet conficeretque cum bonorum studiis, quod obsistebat Clodio, favente etiam populo propter effusas largitiones impensasque ludorum scenicorum ac gladiatorii muneris maximas, in quas tria praedia effudisse eum Cicero significat, competitores eius trahere vellent, ideoque Pompeius, gener Scipionis, et T. Munatius, tribunus plebis, referri ad senatum de patriciis convocandis, qui interregem proderent, non essent passi, quum interregem prodere moris esset: a. d. XIII. Kal. Febr. (acta etenim magis sequenda et ipsam orationem, quae actis congruit, puto quam Fenestellam, qui a. d. XIV. Kal. Febr. tradit) Milo Lanuvium, ex quo erat municipio et ibi tum dictator, profectus est ad flaminem prodendum postera die. Occurrit ei circa horam nonam Clodius paulo ultra Bovillas, rediens ab Aricia, prope eum locum, in quo Bonae Deae sacellum est. Erat autem allocutus decuriones Aricinorum.

2. Vehebatur Clodius equo. Servi XXX fere expediti, ut illo tempore mos erat iter facientibus, gladiis cincti sequebantur. Erant cum Clodio praeterea tres comites eius, ex quibus eques Romanus unus, C. Cassinius Schola, duo de plebe novi homines, P. Pomponius, C. Clodius. Milo rheda vehebatur cum uxore Fausta, filia L. Sullae dictatoris, et M. Fufio, familiari suo. Sequebatur eos magnum servorum agmen, inter quos gladiatores quoque erant, ex quibus duo noti, Eudamus et Birria. Ii, in ultimo agmine tardius euntes, cum servis P. Clodii rixam commiserunt. Ad quem tumultum quum respexisset Clodius minitabundus, humerum eius Birria rhomphaea traiecit. Inde quum

orta esset pugna, plures Miloniani accurrerunt. Clodius vulneratus in tabernam proximam in Bovillano delatus est. Milo, ut cognovit vulneratum Clodium, quum sibi periculosius illud, etiam vivo eo, futurum intelligeret, occiso autem magnum solatium esset habiturus, etiamsi subeunda esset poena, exturbari taberna iussit. Fuit antesignanus servorum eius M. Fustenus. Atque ita Clodius latens extractus est multisque vulneribus confectus. Cadaver eius in via relictum (quia servi Clodii aut occisi erant, aut graviter saucii latebant) Sex. Tedijs senator, qui forte ex rure in urbem revertebatur, sustulit et lectica sua Romam ferri iussit; ipse rursus eodem, unde erat egressus, se recepit. Perlatum est corpus Clodii ante primam noctis horam, infimaeque plebis et servorum maxima multitudo magno luctu corpus in atrio domus positum circumstetit. Augebat autem facti invidiam uxor Clodii Fulvia, quae cum effusa lamentatione vulnera eius ostendebat.

3. Maior postera die luce prima multitudo eiusdem generis confluit compluresque noti homines elisi sunt; inter quos C. Vibienus senator. Erat domus Clodii, ante paucos menses empta de M. Scauro, in Palatio; eodem T. Munatius Plancus, frater L. Planci oratoris, et Q. Pompeius Rufus, Sullae dictatoris ex filia nepos, tribuni plebis, accurrerunt; eisque adstantibus vulgus imperitum corpus nudum, caldatum¹, sicut in lecto erat positum, ut vulnera videri possent, in forum detulit et in rostris posuit. Ibi pro contione Plancus et Pompeius, qui competitoribus Milonis studebant, invidiam Miloni fecerunt. Populus duce Sex. Clodio scriba corpus P. Clodii in curiam intulit cremavitque subselliis et tribunalibus et mensis et codicibus librariorum. Quo igne et ipsa quoque curia flagravat et item Porcia basilica, quae erat ei iuncta, ambusta est. Domus quoque M. Lepidi interregis (is enim magistratus curulis erat creatus) et absentis Milonis eadem illa Clodiana multitudo oppugnavit; deinde sagittis repulsa est. Tum fasces ex lecto Libitinae raptos attulit ad domum Scipionis et Hypsaei, deinde ad hortos Cn. Pompeii, clamitans eum modo consulem, modo dictatorem.

4. Incendium curiae maiorem aliquanto indignationem civitatis moverat, quam interfectio Clodii. Itaque Milo, quem opinio fuerat isse in voluntarium exsilium, invidia adversariorum recrea-

1. Quod quid sit, parum liquet; *runt legendum esse calceatum vet fortasse est calda lavatum; coniecerunt legendum esse calceatum i. e. calcium ictu turpatum.*

tus nocte ea redierat Romam, qua incensa erat curia, petebatque nihilo deterius consulatum; aperte quoque tributim in singulos millia assium dederat. Contionem ei post aliquot dies dedit M. Caelius, tribunus plebis, atque ipse etiam causam egit ad populum. Dicebant uterque, Miloni a Clodio factas esse insidias.

5. Fiebant interea alii ex aliis interreges, qui comitia consularia propter eorum candidatorum tumultus et eandem manum armatam habere non poterant. Itaque primo factum erat senatus consultum, ut interrex et tribuni plebis et Cn. Pompeius, qui pro consule ad urbem erat, viderent, ne quid detrimenti res publica caperet, delectus autem Pompeius tota Italia haberet. Qui quum summa celeritate praesidium comparasset, postulaverunt apud eum familiam Milonis, item Faustae uxoris eius, exhibendam duo adolescentuli, qui Appii Claudii ambo appellabantur; qui erant C. Claudii filii, qui frater fuerat Clodii, et ob id illi patruui sui mortem, velut auctore fratre, persequiebantur. Easdem Faustae et Milonis familias postulaverunt duo Valerii, Nepos et Leo, et L. Herennius Balbus. P. Clodii quoque familiam et comitum eius postulavit eodem tempore Caelius; familiam Hypsaei et Q. Pompeii postulavit Affuerunt Miloni Q. Hortensius, M. Cicero, M. Marcellus, M. Calidius, M. Cato, Faustus Sulla. Verba pauca Q. Hortensius dixit: liberos esse eos, qui pro servis postulantur; nam post recentem caedem manumiserat eos Milo sub hoc titulo, quod caput suum ulti essent.

6. Haec agebantur mense intercalari. Post diem trigesimum fere, quam erat Clodius occisus, Q. Metellus Scipio in senatu contra M. Caepionem conquestus est, ac de caede P. Clodii falsum esse dixit, quod Milo sic se defenderet, et Clodium Aricinos decuriones alloquendi gratia abisse, profectum cum sex ac XX servis; Milonem subito post horam quartam, senatu misso, cum servis amplius CCC armatis obviam ei contendisse et supra Bovillas inopinantem in itinere aggressum; ibi P. Clodium, tribus vulneribus acceptis, Bovillas perlatum; tabernam, in quam profugerat, expugnatam a Milone; semianimem Clodium extractum in via Appia occisum esse, annulumque eius ei morienti extractum; deinde Milonem, quum sciret in Albano parvulum filium Clodii esse, venisse ad villam et, quum puer ante subtractus esset, ex servo Halicore quaestionem ita habuisse, ut eum articulatim consecaret; villicum et praeterea duos servos iugulasse; ex servis Clodii, qui dominum defenderint, undecim esse

interfectos; Miloni duos solos saucios factos esse; ob quae Milonem postero die XII servos, qui maxime operam navassent, remisisse, populoque tributim singula millia aeris ad defendendos de se rumores dedisse. Milo misisse ad Cn. Pompeium dicebatur, quod Hypsaeo summe studebat, quod fuerat eius quaestor, desistere se petitione consulatus, si ita ei videretur; Pompeium respondisse, nemini se neque petendi neque desistendi auctorem esse, neque populi Romani potestatem aut consilium aut sententiam interpellaturum. Deinde per C. Lucilium, qui propter M. Ciceronis familiaritatem amicus erat Miloni, egisse quoque dicebatur, ne se de hac re consulendo invidia oneraret.

7. Inter haec quum crebesceret rumor, Cn. Pompeium creari dictatorem oportere, neque aliter mala civitatis sedari posse: visum est optimatibus tutius esse, eum consulem sine collega creari, et, quum tractata ea res esset in senatu, facto in M. Bibuli sententiam senatus consulto, Pompeius ab interrege Ser. Sulpicio V. Kal. Mart. mense intercalari consul creatus est statimque consulatum iniit. Deinde post diem tertium de legibus novis ferendis retulit; duas ex senatus consulto promulgavit, alteram de vi, qua nominatim caedem in Appia via factam et incendium curiae et domum M. Lepidi interregis oppugnatam comprehendit; alteram de ambitu, poenam graviolem et formam iudiciorum breviorlem; utraque enim lex prius testes dari per triduum, deinde uno die atque eodem et ab accusatore et ab reo perorari iubebat, ita ut [duae horae accusatori, tres reo darentur. His legibus obsistere M. Caelius, tribunus plebis, studiosissimus Milonis, conatus est, quod et privilegium diceret in Milonem ferri et iudicia praecipitari. Et quum pertinacius legem Caelius vituperaret, eo processit irae Pompeius, ut diceret, si coactus esset, armis se rem publicam defensurum. Timebat autem Pompeius Milonem seu timere se simulabat; plerumque non domi suae, sed in hortis manebat, idque ipsum in superioribus, circa quos etiam magna manus militum excubabat. Senatum quoque semel repente dimiserat Pompeius, quod diceret, timere se adventum Milonis. Dein proximo senatu P. Cornificius ferrum Milonem intra tunicam habere ad femur alligatum dixerat. Postulaverat, ut femur nudaret. Et ille sine mora tunicam levarat. Tum M. Cicero exclamaverat, omnia illa similia crimina esse, quae in Milonem dicebantur alia.

8. Deinde Munatius Plancus, tribunus plebis, produxerat in

contionem M. Aemilium Philemonem, notum hominem, libertum M. Lepidi. Is se dicebat pariterque secum quattuor liberos homines iter facientes supervenisse, quum Clodius occideretur, et ob id quum proclamassent, abreptos et productos in villam Milonis per duos menses praeclusos fuisse; eaque res, seu vera seu falsa, magnam invidiam Miloni contraxerat. Idemque Munatius et Pompeius, tribuni plebis, in rostra produxerant triumvirum capitalem eumque interrogaverant, an Galatam, Milonis servum, caedes facientem deprehendisset. Ille dormientem in taberna pro fugitivo deprehensum et ad se productum esse responderat. Denuntiaverant tamen triumviro, ne servum remitteret. Sed postera die Caelius, tribunus plebis, et Q. Manilius Cumanus, collega eius, ereptum e domo triumviri servum Miloni reddiderunt. Haec, etsi nullam de his criminibus mentionem fecit Cicero, tamen, quia ita compereram, putavi exponenda. Inter primos et Q. Pompeius et C. Salustius et T. Munatius Plancus, tribuni plebis, inimicissimas contiones de Milone habebant, invidi iam¹ etiam de Cicerone, quod Milonem tanto studio defenderet; eratque maxima pars multitudinis infensa non solum Miloni, sed etiam, propter invisum patrocinium, Ciceroni. Postea Pompeius et Salustius in suspitione fuerunt in gratiam redisse cum Milone ac Cicerone. Plancus autem infestissime perstitit atque in Ciceronem quoque multitudinem instigavit; Pompeio autem suspectum faciebat Milonem, ad perniciem eius comparari vim vociferatus; Pompeiusque ob ea saepius querebatur, fieri sibi quoque insidias et id palam, ac maiore manu se armabat. Dicturum quoque diem Ciceroni Plancus ostendebat; postea autem Q. Pompeius idem meditatus erat. Tanta tamen constantia ac fides fuit Ciceronis, ut non populi a se alienatione, non Cn. Pompeii suspicionibus, non periculi futuri metu, si dies ad populum diceretur, non armis, quae palam in Milonem sumpta erant, deterreri potuerit a defensione eius, quum posset omne periculum suum et offensionem inimicae multitudinis declinare, redimere autem Cn. Pompeii animum, si paulum ex studio defensionis remisisset.

9. Perlata deinde lege Pompeii, in qua id quoque scriptum erat, ut quaesitor suffragio populi ex iis, qui consules fuerant, crearetur, statim comitia habuit, creatusque erat L. Domitius Ahenobarbus quaesitor. Aliorum quoque iudicium, qui de ea re

1. sic scripsimus de coniectura; libri habent *invidiam*.

iudicarent, Pompeius tales proposuit, ut nunquam neque clariores viros neque sanctiores propositos esse constaret. Post quod statim nova lege Milo postulatus est a duobus Appiis Clodiis adolescentibus, iisdem, a quibus antea familia eius fuerat postulata, itemque de ambitu ab iisdem Appiis, et praeterea de vi a C. Cethego et L. Cornificio, de sodaliciis a P. Fulvio Nerato. Postulatus autem erat et de sodaliciis et de ambitu ea spe, quod primum iudicium de vi futurum apparebat, quo eum damnatum iri confidebant, nec postea responsurum. Divinatio de ambitu accusatorum facta est quaestore A. Torquato, atque ambo quaestores, Torquatus et Domitius, prid. Nonas April. reum adesse iusserunt. Quo die Milo ad Domitii tribunal venit, ad Torquati amicos misit; ibi, postulante pro eo M. Marcello, obtinuit, ne prius causam de ambitu diceret, quam de vi iudicium erat perfectum. Apud Domitium autem quaestorem maior Appius postulavit a Milone exhiberi servos numero IV et L; et quum ille negaret, eos, qui nominabantur, in sua potestate esse, Domitius ex sententia iudicum pronuntiavit, ut ex servorum eorum numero accusator quot vellet ederet. Citati deinde testes secundum legem, quae, ut supra diximus, iubebat, ut prius, quam causa ageretur, testes per triduum audirentur, dicta eorum iudices confirmarent, quarta die adesse omnes in diem posterum iuberentur, ac coram accusatore ac reo pilae, in quibus nomina iudicum inscripta essent, aequarentur; dein rursus postera die sortitio iudicum fieret, unius et LXXX; qui numerus quum sorte obtigisset, ipsi protinus sessum irent; tum ad dicendum accusator duas horas, reus tres haberet, reusque eodem die illo iudicaretur; prius autem, quam sententiae ferrentur, quinos ex singulis ordinibus accusator, totidem reus reiiceret, ita ut numerus iudicum relinqueretur, qui sententias ferrent, quinquaginta et unus.

10. Primo die datus erat in Milonem testis Cassinius Schola, qui se cum P. Clodio fuisse, quum is occisus esset, dixit, atrocitatemque rei factae, quam maxime potuit, auxit. Quem quum interrogare M. Marcellus coepisset, tanto tumultu Clodianae multitudinis circumstantis exterritus est, ut vim ultimam timens in tribunal a Domitio reciperetur. Quam ob causam Marcellus et ipse Milo a Domitio praesidium imploraverunt. Sedebat eo tempore Cn. Pompeius ad aerarium perturbatusque erat eodem illo clamore; itaque Domitio promisit, se postero die cum praesidio descensurum, idque fecit. Qua re territi Clodiani silentio verba

testium per biduum audiri passi sunt. Interrogaverunt eos M. Cicero et M. Marcellus et Milo ipse. Multi ex iis, qui Bovillis habitabant, testimonium dixerunt de iis, quae ibi facta erant: cauponem occisum, tabernam expugnatam, corpus Clodii in publicum extractum esse. Virgines quoque Albanae dixerunt, mulierem ignoratam venisse ad se, quae Milonis mandato votum solveret, quod Clodius occisus esset. Ultimae testimonium dixerunt Sempromnia, Tuditani filia, socrus P. Clodii et uxor Fulvia, et fletu suo magno opere eos, qui adstabant, commoverunt. Dimisso circa horam decimam iudicio T. Munatius pro contione populum adhortatus est, ut postero die frequens adesset et elabi Milonem non pateretur iudiciumque et dolorem suum ostenderet euntibus ad tabellam ferendam. Postero die, qui fuit a. d. III. Idus Aprilis, clausae fuerunt tota urbe tabernae; praesidia in foro et circa omnes fori aditus Pompeius disposuit; ipse pro aerario, ut pridie, consedit, saeptus delecta manu militum. Sortitio deinde iudicium a primo die facta est; post tantum silentium toto foro fuit, quantum esse in aliquo foro posset. Tum intra horam secundam accusatores coeperunt dicere, Appius maior et M. Antonius et P. Valerius Nepos. Usi sunt ex lege horis duabus.

11. Respondit his unus M. Cicero; et quum quibusdam placuisset, ita defendi crimen, interfici Clodium pro re publica fuisse (quam formam M. Brutus secutus est in ea oratione, quam pro Milone composuit et edidit quasi egisset): Ciceroni id non placuit, quod non, qui bono publico damnari, idem etiam occidi indemnatus posset. Itaque quum insidias Milonem Clodio fecisse posuissent accusatores, quia falsum id erat (nam forte illa rixa commissa fuerat), Cicero apprehendit et contra, Clodium Miloni fecisse insidias, disputavit, eoque tota oratio eius spectavit. Sed ita constitit, ut diximus, neutrius consilio pugnatum esse eo die, verum ei forte occurrisse; ex ea rixa servorum tandem ad caedem perventum. Notum tamen erat, utrumque mortem alteri saepe minatum esse, et sicut suspectum Milonem maior, quam Clodii, familia faciebat, ita expeditior et paratior ad pugnam Clodianorum, quam Milonis, fuerat. Cicero quum inciperet dicere, exceptus est acclamatione Clodianorum, qui se continere ne metu quidem circumstantium militum potuerunt. Itaque non ea, qua solitus erat, constantia dixit. Manet autem illa quoque excepta eius oratio. Scripsit vero hanc, quam legimus, ita perfecte, ut iure prima haberi possit.

Ad finem commentarii Asconius haec:

12. Peracta utrimque causa singuli quinos accusator et reus senatores, totidem equites et tribunos aerarios reiecerunt, ita ut unus et L sententias tulerint. Senatores condempnaverunt XII, absolverunt VI; equites condempnaverunt XIII, absolverunt IV, tribuni aerarii condempnaverunt XIII, absolverunt III Fuerunt, qui crederent, M. Catonis sententia eum esse absolutum; nam bene cum re publica esse actum morte P. Clodii non dissimulaverat Sed Milonis quoque notam audaciam averti a re publica utile visum est Milo postero die factus reus ambitus apud Manlium Torquatum absens damnatus est Post paucos dies Milo apud Favonium quaestorem de sodaliciis damnatus est Deinde apud L. Fabium quaestorem iterum absens damnatus est de vi Milo in exilium Massiliam intra paucissimos dies profectus est. Bona eius propter alieni aeris magnitudinem semuncia venierunt.

Post Milonem eadem lege Pompeia primus est accusatus M. Saufeius, qui dux fuerat in expugnanda taberna Bovillis et Clodio occidendo Defenderunt M. Cicero, M. Caelius, obtinueruntque, ut una sententia absolveretur Sex. autem Clodius, quo auctore corpus Clodii in curiam illatum fuit, magno consensu damnatus est, sententiis VI et XL.

Multi praeterea et praesentes et quum citati non respondissent, damnati sunt; ex quibus maxima pars Clodianorum.

Et si vereor, iudices, ne turpe sit, pro fortissimo viro dicere I. 1 incipientem timere, minimeque deceat, quum T. Annii ipse magis de rei publicae salute, quam de sua perturbetur, me ad eius causam parem animi magnitudinem afferre non posse: tamen haec novi iudicii nova forma terret oculos, qui, quocunque inciderunt¹, veterem consuetudinem fori et pristinum morem iudiciorum requirunt. Non enim corona consessus vester cinctus est, ut solebat; non usitata frequentia stipati sumus; non illa praesidia, quae pro templis omnibus cernitis,² etsi contra vim collocata sunt, non afferunt tamen oratori aliquid²: ut in foro et in iudicio, quamquam praesidiis salutari-

1. sic ex codd. optimis; multi *inciderint*; Gr. Lat. 327. n. 1.

2. Locus vexatissimus; ita, ut scripsimus, est in bonis codd.,

bus et necessariis saepti sumus, tamen ne non timere quidem sine aliquo timore possimus. Quae si opposita Miloni putarem, cederem tempori¹, iudices, nec inter tantam vim armorum existimarem esse orationi² locum. Sed me recreat et reficit Cn. Pompeii, sapientissimi et iustissimi viri, consilium, qui profecto nec iustitiae suae putaret esse, quem reum sententiis iudicum tradidisset, eundem telis militum dedere³, nec sapientiae, temeritatem concitatae multitudinis auctoritate publica armare. Quamobrem illa arma, centuriones, cohortes, non periculum nobis, sed praesidium denuntiant⁴, neque solum ut quieto, sed etiam ut magno animo simus, hortantur, neque auxilium modo defensionis meae, verum etiam silentium pollicentur. Reliqua vero multitudo, quae quidem est civium, tota nostra est, neque eorum quisquam, quos undique intuentes, unde aliqua fori pars adspici potest, et huius exitum iudicii expectantes videtis, non quum virtuti Milonis favet, tum de se, de liberis suis, de patria, de fortunis hodierno die decertari putat. Unum genus est adversum infestumque nobis eorum, quos P. Clodii furor rapinis et incendiis et omnibus exitiis publicis pavit; qui hesternae etiam contione incitati sunt, ut vobis voce praeirent, quid iudicaretis. Quorum clamor si qui forte fuerit, admonere vos debet, ut eum civem retineatis, qui semper genus illud hominum clamoresque maximus⁴ prae⁵ vestra salute neglexit. Quamobrem adeste animis, iudices, et timorem, si quem habetis, deponite. Nam si unquam de bonis et fortibus viris, si unquam de bene meritis civibus potestas vobis iudicandi fuit; si denique unquam locus amplissimorum ordinum delectis viris datus est, ut sua studia erga fortes et bonos cives, quae vultu et verbis saepe significassent, re et sententiis declararent: hoc profecto tempore

sensu plane apto. *Afferre aliquid est incommodo aliquo afficere*, ut Cic. fin. II. 27. §. 87.; negativae non — non inter se tollunt; sunt autem ita usurpatae propter repetitionis figuram (Gr. Lat. 466. 2); et simillime Cic. Brut. 14. 54. *Ne Valerium quidem Potitum arbitror non aliquid potuisse in dicendo.* Est igitur: *et illa praesidia . . .*

tamen incommodo aliquo afficiunt oratorem. Alii codd. habent: *Nam illa praesidia; alii oratori terroris sive horroris aliquid.*

1. alii *temporibus*.

2. alii *oratori*.

3. Syn. Lat. 140.

4. Gr. Lat. 459. 2.

5. *prae* in paucis libris, plerique *pro*; Gr. Lat. 210. 1.

eam potestatem omnem vos habetis, ut statuatis, utrum nos, qui semper vestrae auctoritati dediti fuimus, semper miseri lugeamus, an diu vexati a perditissimis civibus aliquando per vos ac per vestram fidem, virtutem sapientiamque recreemur. Quid enim nobis duobus, iudices, laboriosius? quid magis 5 sollicitum, magis exercitum dici aut fingi potest? qui spe amplissimorum praemiorum ad rem publicam adducti metu crudelissimorum suppliciorum¹ carere non possumus. Equidem ceteras tempestates et procellas in illis dumtaxat fluctibus contionum semper putavi Miloni esse subeundas, quia² semper pro bonis contra improbos senserat; in iudicio vero et in eo consilio, in quo ex cunctis ordinibus amplissimi viri iudicarent, nunquam existimavi spem ullam esse habituros Milonis inimicos ad eius non modo³ salutem exstinguendam, sed etiam gloriam per tales viros infringendam. Quamquam in hac causa, 6 iudices, T. Annii tribunatu rebusque omnibus pro salute rei publicae gestis ad huius criminis defensionem non abutemur. Nisi oculis videritis, insidias Miloni a Clodio esse factas: nec deprecaturi sumus, ut crimen hoc nobis propter multa praecleara in rem publicam merita condonetis, nec postulaturi, ut, si mors P. Clodii salus vestra fuerit, idcirco eam virtuti Milonis potius, quam populi Romani felicitati assignetis. Sed si illius insidiae clariores hac luce fuerint: tum denique obsecrabo obtestaborque vos, iudices, si cetera amisimus, hoc saltem nobis ut relinquatur, vitam ab inimicorum audacia telisque ut⁴ impune liceat defendere.

Sed antequam ad eam orationem venio, quae est propria III. vestrae quaestionis, videntur ea esse refutanda, quae et in 7 senatu saepe ab inimicis iactata sunt et in contione ab improbis et paulo ante ab accusatoribus; ut omni errore sublato rem plane, quae veniat⁵ in iudicium, videre possitis. Negant intueri lucem esse fas ei, qui a se hominem occisum esse fateatur. In qua tandem urbe hoc homines stultissimi disputant? Nempe⁶ in ea, quae primum iudicium de capite vidit M. Horatii, fortissimi viri, qui nondum libera civitate tamen

1. alii *exitiorum*.

2. alii *quod*.

3. Gr. Lat. 237. 2. *sed etiam*, sondern auch nur; cf. Deiot. §. 15.

4. Gr. Lat. 442. 1. n.

5. alii *venit*; Gr. Lat. 369.

6. Gr. Lat. 229. n. 4.

populi Romani comitiis liberatus est, quum sua manu sororem
 8 esse interfectam fateretur. An est quisquam, qui hoc igno-
 ret, quum de homine occiso quaeratur, aut negari solere
 omnino esse factum aut recte et iure factum esse defendi¹?
 Nisi vero existimatis, dementem P. Africanum fuisse, qui
 quum a C. Carbone, tribuno plebis, seditiose in contione inter-
 rogaretur, quid de Ti. Gracchi morte sentiret, responderit²,
 iure caesum videri. Neque enim posset aut Ahala ille Ser-
 vilius aut P. Nasica aut L. Opimius aut C. Marius aut me
 consule senatus non nefarius haberi, si sceleratos cives inter-
 fici nefas esset. Itaque hoc, iudices, non sine causa etiam
 fictis fabulis doctissimi homines memoriae prodiderunt, eum,
 qui patris ulciscendi causa matrem necavisset, variatis homi-
 num sententiis, non solum humana³, sed etiam sapientissimae
 9 deae sententia liberatum. Quodsi duodecim tabulae noctur-
 num furem quoquo modo, diurnum autem, si se telo defen-
 deret, interfici impune voluerunt: quis est, qui, quoquo modo
 quis interfectus sit, puniendum putet, quum videat, aliquando
 gladium nobis ad hominem occidendum ab ipsis porrigi legi-
 IV. bus? Atqui si tempus est ullum iure hominis necandi, quae
 multa sunt, certe illud est non modo iustum, verum etiam
 necessarium, quum vi vis illata defenditur. Pudicitiam quum
 eriperet militi tribunus militaris in exercitu C. Marii, propin-
 quus eius imperatoris, interfectus ab eo est, cui vim affere-
 bat; facere enim probus adolescens periculose, quam perpeti
 turpiter maluit. Atque hunc ille summus vir scelere solutum
 10 periculo liberavit. Insidiatori vero et latroni quae potest in-
 ferri iniusta nex? Quid comitatus nostri, quid gladii volunt?
 quos habere certe non liceret, si uti illis nullo pacto liceret.
 Est enim⁴ haec, iudices, non scripta, sed nata lex; quam non
 didicimus, accepimus, legimus, verum ex natura ipsa arripui-
 mus, hausimus, expressimus; ad quam non docti, sed facti, non
 instituti, sed imbuti sumus: ut, si vita nostra in aliquas insi-
 dias si in vim et in tela aut latronum aut inimicorum incidisset,

1. Gr. Lat. 387. n. 1.

2. sic unus cod., reliqui *respon-*
dit; Gr. Lat. 374.

3. sic codd. pauci; plurimi *di-*
vina, quod vide ne ad marginem

scriptum fuerit pro *sapientissimae*
deae itaque venerit in textum; est
 enim nimis argutum; ceterum vid.
 ind. s. v. *Orestes*.

4. alii *igitur*.

omnis honesta ratio esset expediendae salutis. Silent enim leges inter arma nec se exspectari iubent, quum ei, qui exspectare velit, ante iniusta poena luenda sit, quam iusta repetenda. Etsi persapienter et quodammodo tacite dat ipsa 11 lex potestatem defendendi, quae non modo hominem¹ occidi, sed esse cum telo hominis occidendi causa vetat; ut, quum causa, non telum quaereretur, qui sui defendendi causa telo esset usus, non hominis occidendi causa habuisse telum iudicaretur². Quapropter hoc maneat in causa, iudices; non enim dubito, quin probaturus sim vobis defensionem meam, si id memineritis, quod oblivisci non potestis, insidiatorem interfici iure posse.

Sequitur illud, quod a Milonis inimicis saepissime dicitur, V. caedem, in qua³ P. Clodius occisus est, senatum iudicasse 12 contra rem publicam esse factam. Illam vero senatus non sententiis suis solum, sed etiam studiis comprobavit. Quoties enim est illa causa a nobis acta in senatu! quibus assensionibus universi ordinis, quam nec tacitis nec occultis! Quando enim frequentissimo senatu quattuor aut summum quinque sunt inventi, qui Milonis causam non probarent? Declarant huius ambusti tribuni⁴ plebis illae intermortuae contiones, quibus quotidie meam potentiam invidiose criminabatur, quum diceret, senatum non quod sentiret, sed quod ego vellem, discernere. Quae quidem si potentia est appellanda potius, quam aut propter magna in rem publicam merita mediocris in bonis causis auctoritas aut propter hos officiosos labores meos nonnulla apud bonos gratia: appelletur ita sane, dummodo ea nos utamur pro salute bonorum contra amentiam perditorum. Hanc 13 vero quaestionem, etsi non est iniqua, nunquam tamen senatus constituendam putavit. Erant enim leges, erant quaestiones, vel de caede vel de vi; nec tantum moerorem ac luctum se-

1. sic multo plurimi, recte; pauci non hominem, sed modo abesse non potest; utrumque enim lex vetat; cf. Dig. XLVIII. 8. 1.; sed quum etiam alterum vetat, apparet causam spectari, non telum.

2. ut finale est; de imperf. cf. Gr. Lat. 329. 4.

3. deteriores libri qua (sine in);

quid est discriminis?

4. Ambustum tribunum T. Munatium Plancum dicit, qui, quum Clodii corpore cremato ipsa curia conflagrasset, non prius destitit in contione contra Milonem declamitare, quam eius incendii flamma fugatus est; arg. Ascon. 3.

natui mors P. Clodii afferebat, ut nova quaestio constitueretur. Cuius enim de illo incesto stupro iudicium decernendi senatui potestas esset erepta, de eius interitu quis potest credere senatum iudicium novum constituendum putasse? Cur igitur incendium curiae, oppugnationem aedium M. Lepidi, caedem hanc ipsam contra rem publicam senatus factam esse decrevit? Quia nulla vis unquam est in libera civitate suscepta inter cives non contra rem publicam. Non enim est illa defensio contra vim unquam optanda, sed nonnunquam est necessaria. Nisi vero aut ille dies, quo Ti. Gracchus est caesus, aut ille, quo Caius, aut arma Saturnini¹, etiamsi e re publica² oppressa sunt, rem publicam tamen non vulnera-

VI. runt. Itaque ego ipse decrevi, quum caedem in Appia factam esse constaret, non eum, qui se defendisset, contra rem publicam fecisse; sed, quum inessent³ in re vis et insidiae, crimen iudicio reservavi, rem notavi. Quodsi per furiosum illum tribunum senatui, quod sentiebat, perficere licuisset, novam quaestionem nullam haberemus. Decernebat enim, ut veteribus legibus, tantummodo extra ordinem quaereretur. Divisa sententia est postulante nescio quo; nihil enim necesse est omnium me flagitia proferre. Sic reliqua auctoritas senatus empti intercessionem sublata est.

15 At enim⁴ Cn. Pompeius rogatione sua et de re et de causa iudicavit; tulit enim de caede, quae in Appia via facta esset, in qua P. Clodius occisus esset. Quid ergo tulit? Nempe ut quaereretur. Quid porro quaerendum est? factumne sit? At constat. A quo? At paret⁵. Vidit igitur, etiam in confessione facti iuris tamen defensionem suscipi posse. Quodnisi vidisset, posse absolvi eum, qui fateretur: quum videret nos fateri, neque quaeri unquam iussisset nec vobis tam hanc salutarem in iudicando literam, quam illam tristem⁶ dedisset.

1. alii *Saturnini non*, omisso *non ante vulnerarunt*; alii *aut quo arma Saturnini oppressa sunt, etiamsi* etc.

2. Gr. Lat. 209. 2. extr.

3. alii *inesset*.

4. cf. pro Mur. §. 78.

5. sic nonnulli codd.; plurimi

patet.

6. *Salutaris litera* sive *absolutoria* est A. i. e. *absolvo*; *tristis* l. s. *condemnatoria* est C. i. e. *condemno*. Tertia tabellarum, quibus iudices sententias ferebant, inscripta erat literis N. L. i. e. *non liquet*.

Mihi vero Cn. Pompeius non modo nihil gravius contra Milonem iudicasse, sed etiam statuuisse videtur, quid vos in iudicando spectare oporteret. Nam qui non poenam confessioni, sed defensionem dedit, is causam interitus quaerendam, non interitum putavit. Iam illud ipse dicet profecto (quod sua 16 sponte fecit) Publione Clodio tribuendum putarit an tempori. Domi suae nobilissimus vir, senatus propugnator atque illis VII. quidem temporibus paene patronus, avunculus huius iudicis nostri, fortissimi viri, M. Catonis, tribunus plebis M. Drusus occisus est. Nihil de eius morte populus consultus, nulla quaestio decreta a senatu est. Quantum luctum in hac urbe fuisse a nostris patribus accepimus, quum P. Africano domi suae quiescenti illa nocturna vis esset illata! Quis tum non ingemuit? quis non arsit dolore? Quem immortalem, si fieri posset, omnes esse cuperent, eius ne necessariam quidem exspectatam esse mortem¹. Num igitur ulla² quaestio de Africani morte lata est? Certe nulla. Quid ita? Quia non alio 17 facinore clari homines, alio obscuri necantur. Intersit inter vitae dignitatem summorum atque infimorum³; mors quidem illata per scelus iisdem et poenis teneatur et legibus. Nisi forte magis erit parricida, si quis consularem patrem, quam si quis humilem necarit, aut eo mors atrocior erit P. Clodii, quod is in monumentis maiorum suorum sit interfectus — hoc enim ab istis saepe dicitur — perinde quasi Appius ille Caecus viam muniverit, non qua populus uteretur, sed ubi impune sui posterius latrocinarentur! Itaque in eadem ista Appia 18 via⁴ quum ornatissimum equitem Romanum P. Clodius, M. Papirium occidisset, non fuit illud facinus puniendum; homo enim nobilis in suis monumentis equitem Romanum occiderat: nunc eiusdem Appiae nomen quantas tragoedias excitat! quae cruentata antea caede honesti atque innocentis viri silebatur, eadem nunc crebro usurpatur, posteaquam latronis et parricidae sanguine imbuta est. Sed quid ego illa commemoro? Comprehensus est in templo Castoris servus P. Clodii, quem ille ad Cn. Pompeium interficiendum collocarat; extorta est confitenti sica de manibus; caruit foro postea Pompeius, caruit

1. Gr. Lat. 391.

2. sc. nova.

3. nos *hohe und niedrige*; quidest *superi atque inferi*?

4. Gr. Lat. 439. 2. extr. cf.

§. 57.

senatu, caruit publico; ianua se ac parietibus, non iure legum
 19 iudiciorumque textit. Num quae rogatio lata, num quae nova
 quaestio decreta est? Atqui, si res, si vir, si tempus ullum
 dignum fuit, certe haec in illa causa summa omnia fuerunt.
 Insidiator erat in foro collocatus atque in vestibulo ipso se-
 natus; ei viro autem mors parabatur, cuius in vita nitebatur
 salus civitatis; eo porro rei publicae tempore, quo, si unus
 ille cecidisset¹, non haec solum civitas, sed gentes omnes
 concidissent. Nisi vero, quia perfecta res non est, non fuit
 punienda; perinde² quasi exitus rerum, non hominum consilia
 legibus vindicentur. Minus dolendum fuit re non perfecta,
 20 sed puniendum certe nihilo minus. Quoties ego ipse, iudices,
 ex P. Clodii telis et ex cruentis eius manibus effugi! ex qui-
 bus si me non vel mea vel rei publicae fortuna servasset,
 VIII. quis tandem de interitu meo quaestionem tulisset? Sed stulti
 sumus, qui Drusum, qui Africanum, Pompeium, nosmet ipsos
 cum P. Clodio conferre audeamus. Tolerabilia fuerunt illa;
 P. Clodii mortem aequo animo nemo ferre potest. Luget se-
 natus, moeret equester ordo, tota civitas confecta senio est;
 squalent municipia, afflicantur coloniae, agri denique ipsi tam
 beneficum, tam salutarem, tam mansuetum civem desiderant.
 21 Non fuit ea causa, iudices, profecto non fuit, cur sibi cen-
 seret Pompeius quaestionem ferendam; sed homo sapiens atque
 alta et divina quadam mente praeditus multa vidit; fuisse
 illum sibi inimicum, familiarem Milonem. In communi omnium
 laetitia si etiam ipse gauderet, timuit, ne videretur infirmior
 fides reconciliatae gratiae³. Multa etiam alia vidit, sed illud
 maxime: quamvis atrociter ipse tulisset, vos tamen fortiter
 iudicatuuros. Itaque delegit ex florentissimis ordinibus ipsa
 lumina, neque vero, quod nonnulli dictitant, secrevit in iudi-
 cibus legendis amicos meos. Neque enim hoc cogitavit vir
 iustissimus neque in bonis viris legendis id assequi potuisset,
 etiamsi cupisset. Non enim mea gratia familiaritatibus con-
 tinetur, quae late patere non possunt, propterea quod con-
 suetudines victus non possunt esse cum multis; sed si quid

1. multi codd. pro *cecidisset* ha-
 bent *occidisset*.

2. alii *proinde*, Syn. Lat. 437.
 490.

3. Pompeius enim, quum de
 dictatura agebatur, cum Clodio in
 gratiam redierat.

possumus, ex eo possumus, quod res publica nos coniunxit cum bonis. Ex quibus ille quum optimos viros legeret idque maxime ad fidem suam pertinere arbitraretur, non potuit legere non studiosos mei. Quod vero te, L. Domiti, huic quae-²² stioni praeesse maxime voluit, nihil quaesivit aliud, nisi iustitiam, gravitatem, humanitatem, fidem. Tulit, ut consularem necesse esset; credo, quod principum munus esse ducebat resistere et levitati multitudinis et perditum temeritati. Ex consularibus te creavit potissimum; dederas enim, quam contemneres populares insanias, iam ab adolescentia documenta maxima. Quamobrem, iudices, ut aliquando ad causam crimen-^{IX.} que veniamus, si neque omnis confessio facti est inusitata²³ neque de causa nostra quidquam aliter, ac nos vellemus, a senatu iudicatum est, et lator ipse legis, quum esset controversia nulla facti, iuris tamen disceptationem esse voluit, et ei¹ lecti iudices isque praepositus est quaestioni, qui haec iuste sapienterque disceptet: reliquum est, iudices, ut nihil iam quaerere aliud debeatis, nisi uter utri² insidias fecerit. Quod quo facilius perspicere possitis, argumentis rem gestam vobis dum breviter expono, quaeso diligenter attendite.

P. Clodius quum statuisset omni scelere in praetura vexare²⁴ rem publicam videretque, ita tracta esse comitia anno superiore, ut non multos menses praeturam gerere posset, qui non honoris gradum spectaret, ut ceteri, sed et L. Paullum collegam effugere vellet, singulari virtute civem, et annum integrum ad dilacerandam rem publicam quaereret: subito reliquit annum suum seseque³ in proximum annum transtulit, non, ut fit, religione aliqua, sed ut haberet, quod ipse dicebat, ad praeturam gerendam, hoc est, ad evertendam rem publicam, plenum annum atque integrum. Occurrebat ei, mancam ac²⁵ debilem⁴ praeturam suam futuram consule Milone; eum porro summo consensu populi Romani consulem fieri videbat. Contulit se ad eius competitores, sed ita, totam ut petitionem ipse solus etiam invitis illis gubernaret, tota ut comitia suis, ut dictitabat, humeris sustineret. Convocabat tribus, se interponebat, Collinam novam delectu perditissimorum civium con-

1. coniectura Halmii; codd. et electi.

2. Gr. Lat. 376. n. 4.

3. i. e. suamque petitionem.

4. mancum est, cui pars aliqua deest; debile est, cui pars vel partes quaedam non integrae sunt; Syn. Lat. 226.

scribebat. Quanto ille plura miscebat, tanto hic magis in dies convalescebat. Ubi vidit homo ad omne facinus paratissimus fortissimum virum, inimicissimum suum, certissimum consulem, idque intellexit non solum sermonibus, sed etiam suffragiis populi Romani saepe¹ esse declaratum: palam agere
 26 coepit et aperte dicere, occidendum Milonem. Servos agrestes et barbaros, quibus² silvas publicas depopulatus erat Etruriamque vexarat, ex Appennino deduxerat, quos videbatis. Res erat minime obscura; etenim dictitabat palam, consulatum Miloni eripi non posse, vitam posse. Significavit hoc saepe in senatu, dixit in contione; quin etiam M. Favonio, fortissimo viro, quaerenti ex eo, qua spe fureret Milone vivo, respondit, triduo illum aut summum quatruiduo esse periturum; quam
 X. vocem eius ad hunc M. Catonem statim Favonius detulit. In-
 27 terim quum sciret Clodius (neque enim erat difficile scire a Lanuvinis), iter sollemne, legitimum, necessarium ante diem XIII. Kalendas Februarias Miloni esse Lanuvium ad flaminem prodendum, quod erat dictator Lanuvii Milo: Roma subito ipse profectus pridie est, ut ante suum fundum, quod re intellectum est, Miloni insidias collocaret. Atque ita profectus est, ut contionem turbulentam, in qua eius furor desideratus est, quae illo ipso die habita est, relinqueret; quam, nisi obire facinoris locum tempusque voluisset, nunquam reliquisset.
 28 Milo autem quum in senatu fuisset eo die, quoad senatus est dimissus, domum venit, calceos et vestimenta³ mutavit, paulisper, dum se uxor, ut fit, comparat, commoratus est; deinde profectus est id temporis, quum iam Clodius, si quidem eo die Romam venturus erat, redire potuisset. Obviam fit ei Clodius expeditus, in equo, nulla rheda, nullis impedimentis, nullis Graecis comitibus, ut solebat, sine uxore, quod nunquam fere: quum hic insidiator, qui iter illud ad caedem faciendam apparasset⁴, cum uxore veheretur in rheda, paenulatus, magno et impedito et muliebri ac delicato ancillarum puerorumque
 29 comitatu. Fit obviam Clodio ante fundum eius hora fere undecima aut non multo secus. Statim complures cum telis in

1. i. e. in comitiis interruptis, quum nonnullae centuriae suffragia iam tulissent.

2. qua de causa quibus dixit,

non per quos? Gr. Lat. 284. n. 2.

3. Syn. Lat. 428.

4. sc. ut accusatores dicebant.

hunc faciunt de loco superiore impetum; adversi rhedarium occidunt. Quum autem hic de rheda, reiecta paenula, desilisset seque acri animo defenderet: illi, qui erant cum Clodio, gladiis eductis partim recurrere ad rhedam, ut a tergo Milonem adorirentur, partim, quod hunc iam interfectum putarent, caedere incipiunt eius servos, qui post erant; ex quibus qui animo fideli in dominum et praesenti fuerunt, partim occisi sunt, partim, quum ad rhedam pugnari viderent, domino succurrere prohiberentur, Milonem occisum et ex ipso Clodio audirent et re vera putarent, fecerunt id servi¹ Milonis (dicam enim² non derivandi criminis causa, sed ut factum est) nec imperante nec sciente nec praesente domino, quod suos quisque servos in tali re facere voluisset. Haec sicut exposui, ita XI. gesta sunt, iudices: insidiator superatus est; vi victa vis³ vel³⁰ potius oppressa virtute audacia est. Nihil dico, quid res publica consecuta sit, nihil, quid vos, nihil, quid omnes boni. Nihil sane id prosit Miloni, qui hoc fato natus est, ut ne se quidem servare potuerit, quin una rem publicam vosque servaret. Si id iure fieri non potuit⁴, nihil habeo, quod defendam; sin hoc et ratio doctis et necessitas barbaris et mos gentibus et feris etiam belluis⁵ natura ipsa praescipsit, ut omnem semper vim, quacunque ope possent, a corpore, a capite, a vita sua propulsarent: non potestis hoc facinus improbum iudicare, quin simul iudicetis omnibus, qui in latrones inciderint, aut illorum telis aut vestris sententiis esse pereundum. Quodsi ita putasset: certe optabilius Miloni fuit⁶, dare 31 iugulum P. Clodio, non semel ab illo neque tum primum petitum, quam iugulari a vobis, quia se non iugulandum illi tradidisset. Sin hoc nemo vestrum ita sentit, non illud iam in iudicium venit, occisusne sit, quod fatemur, sed iure an iniuria, quod multis in causis saepe quaesitum est. Insidias factas esse constat et id est, quod senatus contra rem publicam factum iudicavit; ab utro factae sint, incertum est. De hoc igitur latum est ut quaereretur. Ita et senatus rem, non

1. subiectum est *eorum partim*, Gr. Lat. 241. n. 4. extr.; quum autem plura interposita sint, *servi* non sine vi aliqua repetitum est.

2. alii enim *aperta*.

3. Gr. Lat. 466. 9. n. cf. §. 85.

4. alii *posset*.

5. *etiam belluis* omittitur.

6. Gr. Lat. 336. n. 2.

XII. hominem, notavit et Pompeius de iure, non de facto quaestio-
nem tulit. Numquid igitur aliud in iudicium venit, nisi uter
utri insidias fecerit? Profecto nihil. Si hic illi, ut ne sit im-
pune; si ille huic, tum ut¹ nos scelere solvamus.

32 Quonam igitur pacto probari potest, insidias Miloni fecisse
Clodium? Satis est in illa quidem tam audaci, tam nefaria
bellua docere, magnam ei causam, magnam spem in Milonis
morte propositam, magnas utilitates fuisse. Itaque illud Cas-
sianum CUI BONO FUERIT in his personis valeat; etsi boni nullo
emolumento impelluntur in fraudem, improbi saepe parvo.
Atqui Milone interfecto Clodius hoc assequebatur, non modo
ut praetor esset non eo consule, quo sceleris facere nihil
posset, sed etiam ut iis consulibus praetor esset, quibus si non
adiuvantibus, at conniventibus certe speraret, se posse elu-
dere² in illis suis cogitatis furoribus; cuius illi conatus, ut
ipse³ ratiocinabatur, nec cuperent reprimere⁴, si possent,
quum tantum beneficium ei se debere arbitrarentur, et, si
vellent, fortasse vix possent frangere hominis sceleratissimi

33 corroboratam iam vetustate audaciam. An vero, iudices, vos
soli ignoratis, vos hospites in hac urbe versamini? vestrae
peregrinantur aures neque in hoc pervagato civitatis sermone
versantur, quas ille leges (si leges nominandae sunt, ac non⁵
faces urbis, pestes rei publicae) fuerit impositurus nobis omni-
bus atque inustus? Exhibe, quaeso, Sexte Clodi, exhibe
librarium illud legum vestrarum, quod te aiunt eripuisse e
domo et ex mediis armis turbaque nocturna tamquam Palla-
dium extulisse⁶, ut praeclarum videlicet munus atque instru-
mentum tribunatus ad aliquem, si nactus esses, qui tuo ar-
bitrio tribunatum gereret, deferre posses. Atque per [*omnes
tribus divisus libertinis servos ille omnes, qui in libertate mo-
rarentur, lege nova additurus erat, ut ipsi cum ingenuis ae-
qualiter suffragia ferrent*]⁷. An huius ille legis, quam Sextus

1. alii *tum*, alii *ut*, alii *nos* omit-
tunt.

2. *eludere*, omisso obiecto (rem
publicam), ut in Cat. I. §. 1.

3. alii *ille*.

4. Codd. omnes habent *nec si
cuperent, reprimere possent*; edd.
de coniectura Manutii *nec, si pos-*

sent, reprimere cuperent. Nostra
transpositio minus vehemens est.

5. Gr. Lat. 221. n. 2.

6. alii *sustulisse*.

7. Haec inde ab *omnes tribus*
usque ad *reprehensio est* desunt in
omnibus codd.; prior pars minus
bene suppleta, posterior ab An

Clodius a se inventam gloriatur, mentionem facere ausus esset, vivo Milone, ne dicam consule? De nostrum omnium — non audeo totum dicere. Videte, quid ea vitii lex habitura fuerit, cuius periculosa etiam reprehensio est. Et adspexit me illis quidem oculis, quibus tum solebat, quum omnibus omnia minabatur. Movet me quippe lumen curiae¹! Quid? tu me tibi XIII. iratum, Sexte, putas, cuius tu inimicissimum multo crudelius etiam punitus es², quam erat humanitatis meae postulare? Tu P. Clodii cruentum cadaver eiecisti domo, tu in publicum abiecisti, tu spoliatum imaginibus, exsequiis, pompa, laudatione, infelicissimis lignis semustulatum, nocturnis canibus dilanandum reliquisti. Quare, etsi nefarie fecisti, tamen, quoniam in meo inimico crudelitatem exprompsisti tuam, laudare³ non possum, irasci certe non debeo. *Demonstravi iudices, quan-* 34 *tum Clodii inter*⁴ fuerit occidi Milonem. Convertite animos nunc vicissim ad Milonem. Quid Milonis intererat interfici Clodium? Quid erat, cur Milo, non dicam admitteret, sed optaret? Obstabat in spe consulatus Miloni Clodius. At eo repugnante fiebat, immo vero eo fiebat magis, nec me suffragatore meliore utebatur, quam Clodio. Valebat apud vos, iudices, Milonis erga me remque publicam meritorum memoria, valebant preces et lacrimae nostrae, quibus ego tum vos mirifice moveri sentiebam; sed plus multo valebat periculorum impendentium timor. Quis enim erat civium, qui sibi solutam P. Clodii praeturam sine maximo rerum novarum metu proponeret? Solutam autem fore videbatis, nisi esset is consul, qui eam auderet possetque constringere. Eum Milonem unum esse quum sentiret universus populus Romanus, quis dubitaret suffragio suo se metu, periculo rem publicam⁵ liberare? At nunc, Clodio remoto, usitatis iam rebus enitendum est Miloni, ut tueatur dignitatem suam; singularis illa et huic uni concessa gloria, quae quotidie augebatur frangendis furoribus Clodianis, iam Clodii morte cecidit. Vos adepti estis, ne quem civem metueretis; hic exercitationem virtutis, suffragationem

huius recte addita est a viris doctis ex Quint. IX. 2. 54. et schol. Ambros. p. 97. ed. Mai.

1. *lumen curiae* dicit incendium significans; cf. arg. Ascon. 3.

2. Gr. Lat. 146. 7.

3. i. e. si laudare non possum.

4. Haec supplemento addita.

5. Gr. Lat. 438.

consulatus, fontem perennem gloriae suae perdidit. Itaque Milonis consulatus, qui vivo Clodio labefactari non poterat, mortuo denique tentari coeptus est. Non modo igitur nihil prodest, sed obest etiam Clodii mors Miloni. At valuit odium, fecit iratus, fecit inimicus, fuit ultor iniuriae, punitor do-
 35 loris sui. Quid? si haec, non dico, maiora fuerunt in Clodio quam in Milone, sed in illo maxima, nulla in hoc, quid vultis amplius? Quid enim odisset Clodium Milo, segetem ac materiam suae gloriae, praeter hoc civile odium, quo omnes improbos odimus? Ille, erat¹, ut odisset primum salutis meae defensorem, deinde vexatorem furoris, domitorem armorum suorum, postremum etiam accusatorem suum. Reus enim Milonis lege Plotia fuit Clodius, quoad vixit. Quo tandem animo hoc tyrannum illum tulisse creditis? quantum odium illius et in homine iniusto quam etiam iustum fuisse?

XIV. Reliquum est, ut iam illum natura ipsius consuetudoque
 36 defendat, hunc autem haec eadem coarguant. Nihil per vim unquam Clodius, omnia per vim Milo². Quid? ego³, iudices, quum maerentibus⁴ vobis urbe cessi, iudiciumne timui? non servos, non arma, non vim? Quae fuisset igitur iusta causa restituendi mei, nisi fuisset iniusta eiiciendi? Diem mihi, credo, dixerat, multam irrogarat, actionem perduellionis intenderat; et mihi videlicet in causa, aut mala aut mea, non et praeclarissima et vestra, iudicium timendum fuit. Servorum et egentium civium et facinorosorum armis meos cives, meis con-
 37 siliis periculisque servatos, pro me obiici nolui. Vidi enim, vidi hunc ipsum Q. Hortensium, lumen et ornamentum rei publicae, paene interfici servorum manu, quum mihi adesset; qua in turba C. Vibienus senator, vir optimus, cum hoc quum esset una, ita est mulcatus⁵, ut vitam amiserit. Itaque quando illius postea sica illa, quam a Catilina acceperat, conquievit? Haec intentata nobis est, huic ego vos obiici pro me non sum passus, haec insidiata Pompeio est, haec istam Appiam, monumentum sui nominis, nece Papirii cruentavit, haec eadem longo intervallo conversa rursus est in me; nuper qui-
 38 dem, ut scitis, me ad Regiam paene confecit⁶. Quid simile

1. Gr. Lat. 375. n. 3.

2. Gr. Lat. 460. c.

3. alii *Quid ergo, iudices?*

4. Syn. Lat. 15.

5. alii *multatus*.

6. Gr. Lat. 336. n. 4.

Milonis? cuius vis omnis haec semper fuit, ne P. Clodius, quum in iudicium detrahi non posset, vi oppressam civitatem teneret. Quem si interficere voluisset, quantae, quoties occasiones quam praeclarae¹ fuerunt! Potuitne, quum domum ac deos penates suos illo oppugnante defenderet², iure se ulcisci? potuitne cive egregio et viro fortissimo, P. Sextio, collega suo, vulnerato? potuitne Q. Fabricio, viro optimo, quum de reditu meo legem ferret, pulso, crudelissima in foro caede facta? potuitne L. Caecilius, iustissimi fortissimique praetoris, oppugnata domo? potuitne illo die, quum est lata lex de me? quum totius Italiae concursus, quem mea salus concitarat, facti illius gloriam lubens agnovisset: ut, etiamsi id Milo fecisset, cuncta civitas eam laudem pro sua vindicaret? At quod erat tempus? Clarissimus³ et fortissimus consul, inimicus Clodio, P. Lentulus, ultor sceleris illius, propugnator senatus, defensor vestrae voluntatis, patronus illius publici consensus, restitutor salutis meae; septem praetores, octo tribuni plebis, illius adversarii, defensores mei; Cn. Pompeius auctor et dux mei reditus, illius hostis, cuius sententiam senatus omnis de salute mea gravissimam et ornatissimam secutus est, qui populum Romanum est cohortatus, qui, quum decretum de me Capuae fecit, ipse cunctae Italiae cupienti et eius fidem imploranti signum dedit, ut ad me restituendum Romam concurrerent: omnium⁴ denique in illum odia civium ardebant desiderio mei; quem qui⁵ tum interemisset, non de impunitate eius, sed de praemiis cogitaretur. Tamen se Milo continuit et P. Clodium in iudicium 40 bis, ad vim nunquam vocavit. Quid? privato⁶ Milone et reo ad populum, accusante P. Clodio, quum in Cn. Pompeium pro Milone dicentem impetus factus est: quae tum non modo occasio, sed etiam causa illius opprimendi fuit? Nuper vero quum M. Antonius summam spem salutis bonis omnibus attulisset

1. Gr. Lat. 376. n. 4.

2. narrat hanc rem Cic. Att. IV. 3. 3.

3. sic codd. multi; ceteri vel *Atqui erat id temporis clarissimus* vel *Atqui erat id tempus clarissimus*.

4. coni. viri docti; codd. *omnia tum*.

Cic. Oratt.

5. i. e. *ut si quis eum*; Gr.

Lat. 447. n. 2.; alii pro *qui tum* habent *si tum*.

6. i. e. tribunatu deposito. Miloni diem dixerat Clodius, quod is gladiatores adhibuisset, ut posset rogationem de Cicerone revocando perferre.

gravissimamque adolescens nobilissimus rei publicae partem fortissime suscepisset atque illam belluam, iudicii laqueos declinantem, iam irretitam teneret: qui locus, quod tempus illud, dii immortales, fuit! Quum se ille fugiens in scalarum tenebras¹ abdidisset, magnum Miloni fuit, conficere illam pestem
 41 nulla sua invidia, Antonii vero maxima gloria? Quid? comitiis in campo quoties potestas fuit? quum ille vi in saepta irrupisset, gladios destringendos, lapides iaciendos curavisset, deinde subito, vultu Milonis perterritus, fugeret ad Tiberim, vos et omnes boni vota faceretis, ut Miloni uti virtute sua liberet?

XVI. Quem igitur cum omnium gratia noluit, hunc voluit cum aliquorum querela? quem iure, quem loco, quem tempore, quem impune non est ausus: hunc iniuria, iniquo loco, alieno
 42 tempore, periculo capitis non dubitavit occidere? praesertim, iudices, quum honoris amplissimi contentio et dies comitiorum subesset; quo quidem tempore (scio enim, quam timida sit ambitio quantaque et quam sollicita cupiditas consulatus) omnia non modo, quae reprehendi palam, sed etiam quae obscure cogitari possunt, timemus, rumorem, fabulam fictam, levem perhorrescimus, ora omnium atque oculos intuemur. Nihil est enim tam molle, tam tenerum, tam aut fragile aut flexibile, quam voluntas erga nos sensusque civium, qui non modo improbitati irascuntur candidatorum, sed etiam in recte
 43 factis saepe fastidiunt². Hunc igitur diem campi speratum atque exoptatum sibi proponens Milo, cruentis manibus scelus et facinus prae se ferens et confitens³, ad illa augusta centuriarum auspicia veniebat? Quam hoc non credibile in hoc! quam idem in Clodio non dubitandum, quum⁴ se ille interfecto Milone regnaturum putaret! Quid? quod caput est, iudices⁵, quis ignorat maximam illecebram esse peccandi impunitatis spem? In utro igitur haec fuit? in Milone, qui etiam nunc reus est facti aut praeclari aut certe necessarii, an in Clodio, qui ita iudicia poenamque contempserat, ut eum nihil delectaret, quod aut per naturam fas esset aut per leges liceret⁶?

1. multi codd. *tenebris*; Gr. Lat.
 299. n. 2.

2. Gr. Lat. 251. n. 1.

3. Syn. Lat. 25. b.

4. coniectura Halmii; codd. *quin*.

5. alii *est audaciae, iudices*.

6. Syn. Lat. 242.

Sed quid ego argumentor? quid plura disputo? Te, Q. 44
 Petilli, appello, optimum et fortissimum civem, te, M. Cato,
 testor, quos mihi divina quaedam sors dedit iudices. Vos ex
 M. Favonio audistis, Clodium sibi dixisse, et audistis vivo
 Clodio, periturum Milonem triduo. Post diem tertium gesta
 res est, quam dixerat. Quum ille non dubitarit aperire quid
 cogitaret, vos potestis dubitare, quid fecerit? Quemadmodum XVII.
 igitur eum dies non fefellit? Dixi equidem modo. Dictatoris 45
 Lanuvini stata sacrificia nosse negotii nihil erat. Vidit ne-
 cesse esse Miloni, proficisci Lanuvium illo ipso, quo est pro-
 fectus, die; itaque antevertit. At quo die? Quo, ut ante dixi,
 fuit insanissima contio ab ipsius mercenario tribuno plebis
 concitata; quem diem ille, quam contionem, quos clamores,
 nisi ad cogitatum facinus approperaret¹, nunquam reliquisset.
 Ergo illi ne causa quidem itineris, etiam causa manendi, Mi-
 loni manendi nulla facultas, exeundi non causa solum, sed
 etiam necessitas fuit. Quid si, ut ille scivit Milonem fore eo
 die in via, sic Clodium Milo ne suspicari quidem potuit? Pri- 46
 mum quaero, qui scire potuerit? Quod vos idem in Clodio quae-
 rere non potestis. Ut enim neminem alium, nisi T. Patinam,
 familiarissimum suum, rogasset, scire potuit, illo ipso die La-
 nuvi a dictatore Milone prodi flaminem necesse esse. Sed
 erant permulti alii, ex quibus id facillime scire posset, omnes
 scilicet² Lanuvini. Milo de Clodii reditu unde quaesivit? Quae-
 sierit sane; videte, quid vobis largiar; servum etiam, ut Q.
 Arrius, meus amicus, dixit, corruperit. Legite testimonia te-
 stium vestrorum. Dixit C. Cassinius Schola Interamnas, fami-
 liarissimus et idem comes Clodii, cuius iam pridem testimonio
 Clodius eadem hora Interamnae fuerat et Romae, P. Clodium
 illo die in Albano mansurum fuisse, sed subito esse ei nuntia-
 tum, Cyrum architectum esse mortuum; itaque repente Ro-
 mam constituisse proficisci. Dixit hoc comes item P. Clodii
 C. Clodius. Videte, iudices; quantae res his testimoniis sunt³ XVIII.
 confectae! Primum certe liberatur⁴ Milo, non eo consilio pro- 47

1. Gr. Lat. 344. n. 2.

2. *omnes scilicet Lanuvini*, sic
 codd. omnes; sed haec neque sen-
 tentiam si spectas neque sermonem,
 admodum apta sunt (Gr. Lat. 229.

n. 4.); itaque a doctis viris eii-
 ciuntur.

3. sic plurimi codd.; pauci *sint*;
 Gr. Lat. 376. n. 1.

4. Gr. Lat. 385. n. 1.

fectus esse, ut insidiaretur in via Clodio; quippe; si ille¹ ob-
 vius ei futurus omnino non erat. Deinde (non enim video,
 cur non meum quoque agam negotium) scitis, iudices, fuisse,
 qui in hac rogatione suadenda dicerent, Milonis manu caedem
 esse factam, consilio vero maioris alicuius. Me videlicet latro-
 nem ac sicarium abiecti homines et perditii describebant. Ia-
 cent suis testibus², qui Clodium negant eo die Romam, nisi
 de Cyro audisset, fuisse rediturum. Respiravi, liberatus sum;
 non vereor, ne, quod ne suspicari quidem potuerim, videar id
 48 cogitasse. Nunc persequar cetera. Nam occurrit³ illud: igitur⁴ ne Clodius quidem de insidiis cogitavit, quoniam fuit in
 Albano mansurus. Siquidem exiturus ad caedem e villa non
 fuisset. Video enim illum, qui dicitur de Cyri morte nuntiasse,
 non id nuntiasse, sed Milonem appropinquare. Nam quid de
 Cyro nuntiaret, quem Clodius Roma proficiscens reliquerat
 morientem? Una fui; testamentum simul⁵ obsignavi cum Clo-
 dio; testamentum autem palam fecerat et illum heredem et
 me scripserat. Quem pridie hora tertia animam efflantem reli-
 quisset, eum mortuum postridie hora decima denique ei nun-
 tiabatur? Age, sit ita factum; quae causa, cur Romam pro-
 XIX. 49 peraret? cur in noctem se coniiceret? quid afferebat causam⁶
 festinationis? Quod heres erat? Primum erat nihil, cur pro-
 perato⁷ opus esset; deinde, si quid esset, quid tandem erat,
 quod ea nocte consequi posset, amitteret autem, si postridie
 mane Romam venisset? Atque ut illi nocturnus ad urbem ad-
 ventus vitandus potius quam expetendus fuit: sic Miloni, quum
 insidiator esset, si illum ad urbem noctu accessurum sciebat,
 50 subsidendum atque expectandum fuit. Noctu insidioso et
 pleno latronum in loco occidisset; nemo ei neganti non credi-
 disset, quem esse omnes salvum, etiam confitentem, volunt.
 Sustinuisset hoc crimen primum ipse ille latronum occultator
 et receptor, locus⁸; tum neque muta solitudo indicasset ne-

1. ita codd.; in editionibus mul-
 tis verba *si ille* vel omissa sunt
 vel mutata; sine idonea causa.

2. Gr. Lat. 284. n. 2. *qui* re-
 fertur ad *testibus*; falso igitur codd.
testibus ii, qui.

3. i. e. *obiicitur*.

4. Gr. Lat. 431.

5. Syn. Lat. 466.

6. alii *quid afferebat festinatio-
 nis, quod heres erat?*

7. Gr. Lat. 291. n. 2.

8. „In via Appia est prope ur-
 bem monumentum Basili, qui locus
 latrociniis fuit perinfamis.“ *Asco-
 nius*; cf. Cic. Att. VII. 9. 1.

que caeca nox ostendisset Milonem; deinde ibi multi ab illo violati, spoliati, bonis expulsi, multi haec etiam timentes in suspicionem caderent; tota denique rea citaretur Etruria. Atque illo die certe Aricia rediens devertit Clodius ad se in 51 Albanum. Quod ut sciret Milo, illum Ariciae fuisse: suspicari tamen debuit, eum, etiamsi Romam illo die reverti vellet, ad villam suam, quae viam tangeret, deversurum. Cur neque ante occurrit, ne ille in villa resideret, nec eo in loco sub- sedit, quo ille noctu venturus esset?

Video, adhuc constare omnia, iudices: Miloni etiam utile fuisse, Clodium vivere, illi ad ea, quae concupierat, optatissi- mum interitum Milonis; odium fuisse illius in hunc acerbis- simum, nullum huius in illum; consuetudinem illius perpetuam in vi inferenda, huius tantum in repellenda; mortem ab illo denuntiata Miloni et praedicata palam, nihil¹ unquam au- 52 ditum ex Milone; profectionis huius diem illi notum, reditus² illius huic ignotum fuisse; huius iter necessarium, illius etiam potius alienum; hunc prae se tulisse, se illo die Roma exi- turum, illum eo die se dissimulasse rediturum; hunc nullius rei mutasse consilium, illum causam mutandi consilii finxisse; huic, si insidiaretur, noctem prope urbem expectandam, illi etiamsi hunc non timeret, tamen accessum ad urbem noctur- num fuisse metuendum.

Videamus nunc id, quod caput est: locus ad insidias ille XX. ipse, ubi congressi sunt, utri tandem fuerit aptior. Id vero, 53 iudices, etiam dubitandum et diutius cogitandum est? Ante fundum Clodii, quo in fundo propter insanas illas substructio- nes facile hominum mille versabatur³ valentium, edito adver- sarii atque excelso loco superiorem se fore putarat⁴ Milo, et ob eam rem eum locum ad pugnam potissimum elegerat? An in eo loco est potius expectatus ab eo, qui ipsius loci spe facere impetum cogitarat? Res loquitur ipsa, iudices, quae semper valet plurimum. Si haec non gesta audiretis, sed 54 picta videretis, tamen appareret, uter esset insidiator, uter

1. i. e. *nihil tale*.

2. sic multi codd.; alii *reditum*.

3. Iam antiquissimis temperi- bus in multis libris *versabantur* scriptum erat; quod Gell. Noct.

Att. I. 16. falsum esse contendit, quum necesse sit dicere *mille ho- minum est, mille homines sunt*. Gr. Lat. 77. 1.

4. alii *putabat*.

nihil cogitaret mali. Quum alter veheretur in rheda, paenulatus, una sederet uxor: quid¹ horum non impeditissimum? vestitus an vehiculum an comes? quid minus promptum ad pugnam, quum paenula irretitus, rheda impeditus, uxore paene constrictus esset? Videte nunc illum primum egredientem e villa: subito; cur? vesperi; quid necesse est? tarde; qui convenit, praesertim id temporis? Devertit in villam Pompeii. Pompeium ut videret? Sciebat, in Alsiensi esse. Villam ut perspiceret? Millies in ea fuerat. Quid ergo erat? Mora et tergiversatio; dum hic veniret, locum relinquere noluit.

XXI. Age nunc iter expediti latronis cum Milonis impedimentis
 55 compare. Semper ille antea cum uxore, tum sine ea; nunquam nisi in rheda, tum in equo; comites Graeculi², quocunque ibat, etiam quum in castra Etrusca³ properabat; tum in comitatu nugarum nihil. Milo, qui nunquam, tum casu pueros symphoniacos uxoris ducebat et ancillarum greges; ille, qui semper secum scorta, semper exoletos, semper lupas duceret, tum neminem, nisi ut virum a viro lectum esse diceres. Cur igitur victus est? Quia non semper viator a latrone, nonnunquam etiam latro a viatore occiditur; quia quamquam paratus
 56 in imparatos Clodius, tamen mulier inciderat in viros⁴. Nec vero sic erat unquam non paratus Milo contra illum, ut non satis fere esset paratus; semper ille, et quantum interesset P. Clodii se perire et quanto illi odio esset et quantum ille auderet, cogitabat. Quamobrem vitam suam, quam maximis praemiis propositam et paene addictam sciebat, nunquam in periculum sine praesidio et sine custodia proiciebat. Adde casus, adde incertos exitus pugnarum Martemque communem, qui saepe spoliantem iam et exultantem evertit et perculit ab abiecto⁵; adde inscitiam pransi, poti, oscitantis ducis, qui quum a tergo hostem interclusum reliquisset, nihil de eius extremis comitibus cogitavit; in quos incensos ira vitamque

1. alii *mali*, *quum alter veheretur in rheda paenulatus, . . . uxor. Quid* cet.

2. Syn. Lat. 502.

3. Castra Mallii et Catilinae dicit, ut Clodium eius coniurationis

socium fuisse reticens ostendat.

4. Gr. Lat. 436.

5. ex Homérico: ξυνὸς Ἐννάλιος καὶ τε κτανέοντα κατέκτα. *perculit ab abiecto* i. e. *fecit ut percelleretur ab abiecto.*

domini desperantes quum incidisset, haesit in iis poenis, quas ab eo servi fideles pro domini vita expetiverunt. Cur igitur 57 eos manumisit? Metuebat scilicet, ne indicarent, ne dolorem perferre non possent, ne tormentis cogerentur, occisum esse a servis Milonis in Appia via¹ P. Clodium confiteri. Quid opus est tortore? quid quaeris? Occideritne? Occidit. Iure an iniuria? Nihil ad tortorem; facti enim in eculeo quaestio est, iuris in iudicio. Quod igitur in causa quaerendum est, id XXII. agamus hic; quod tormentis invenire vis, id fatemur. Manu vero cur miserit, si id potius quaeris, quam cur parum amplis affecerit praemiis, nescis inimici factum reprehendere. Dixit 58 enim hic idem, qui omnia semper constanter et fortiter, M. Cato, et dixit in turbulenta contione, quae tamen huius auctoritate placata est: non libertate solum, sed etiam omnibus praemiis dignissimos fuisse, qui domini caput defendissent. Quod enim praemium satis magnum est tam benevolis, tam bonis, tam fidelibus servis, propter quos vivit? Etsi id quidem non tanti² est, quam quod propter eosdem non sanguine et vulneribus suis crudelissimi inimici mentem oculosque satiavit. Quos nisi manumisisset, tormentis etiam dedendi fuerunt conservatores domini, ultores sceleris, defensores necis. Hic vero nihil habet in his malis, quod minus moleste ferat, quam, etiamsi quid ipsi accidat³, esse tamen illis meritum praemium persolutum. Sed quaestiones urgent Milonem, quae sunt habitae nunc in 59 atrio Libertatis. Quibusnam de servis? Rogas? de P. Clodii. Quis eos postulavit? Appius. Quis produxit? Appius. Unde? Ab Appio⁴. Dii boni! quid potest agi severius? De servis nulla lege quaestio est in dominos, nisi de incestu, ut fuit in Clodium. Proxime deos⁵ accessit Clodius, propius quam tum, quum ad ipsos penetrarat, cuius de morte tamquam de caerimoniis violatis quaeritur. Sed tamen maiores nostri in dominum de servo quaeri noluerunt, non quin⁶ posset verum in-

1. cf. §. 18.

2. *non tanti* i. e. *minoris*; quocirca sequitur *quam*, non *quantum*.

3. sc. *mali*; cf. Gr. Lat. 289. n. 3.

4. Gr. Lat. 466. 4.

5. Gr. Lat. 214. n. 1. Clodius

incestu caerimonias violaverat eiusque sceleris reus fuerat.

6. nonnulli codd. *non quin non*, alii *non quia non*; quia non videtur ad marginem adscriptum fuisse pro *quin*; inde alterum *non* irrepsit in textum.

veniri, sed quia videbatur indignum et domini¹ morte ipsa tristius. In reum de servis accusatoris quum quaeritur, verum
 60 inveniri potest? Age vero, quae erat aut qualis quaestio? Heus tu, Rufio (verbi causa), cave sis mentiaris. Clodius insidias fecit Miloni? Fecit — certa crux. Nullas fecit — sperata libertas. Quid hac quaestione certius? Subito abrepti in quaestionem, tamen separantur a ceteris et in arcas coniiciuntur, ne quis cum iis colloqui possit. Hic centum dies penes accusatorem quum fuissent, ab eo ipso accusatore producti sunt. Quid hac quaestione dici potest integrius? quid incorruptius?

XXIII. Quodsi nondum satis cernitis, quum res ipsa tot tam clari-
 61 ris argumentis signisque luceat, pura mente atque integra Milonem, nullo scelere imbutum, nullo metu perterritum, nulla conscientia exanimatum Romam revertisse: recordamini, per deos immortales! quae fuerit celeritas reditus eius, qui ingressus in forum ardente curia, quae magnitudo animi, qui vultus, quae oratio. Neque vero se populo solum, sed etiam senatui commisit; neque senatui modo, sed etiam publicis praesidiis et armis; neque his tantum, verum etiam eius potestati², cui senatus totam rem publicam, omnem Italiae pubem, cuncta populi Romani arma commiserat: cui nunquam se hic profecto tradidisset, nisi causae suae confideret, praesertim omnia audienti, magna metuenti, multa suspicanti, nonnulla credenti. Magna vis est conscientiae, iudices, et magna in utramque partem: ut neque timeant, qui nihil commiserint, et poenam semper ante oculos versari putent, qui peccarint.
 62 Neque vero sine ratione certa causa Milonis semper a senatu probata est. Videbant enim sapientissimi homines facti rationem, praesentiam animi, defensionis constantiam. An vero obliti estis, iudices, recenti illo nuntio necis Clodianae, non modo inimicorum Milonis sermones et opiniones, sed nonnullorum etiam imperitorum³? Negabant eum Romam esse redi-
 63 turum. Sive enim illud animo irato ac percito⁴ fecisset, ut incensus odio trucidaret inimicum, arbitrabantur, eum tanti mortem P. Clodii putasse, ut aequo animo patria careret, quum sanguine inimici explesset odium suum; sive etiam illius

1. sic plurimi codd.; alii *dominis*.

2. Gr. Lat. 466. 14.

3. i. e. eorum, qui Milonis mores non nossent.

4. Gr. Lat. 136. 1.

morte patriam liberare voluisset, non dubitaturum fortem virum, quin, quum suo periculo salutem rei publicae attulisset, cederet aequo animo legibus, secum auferret gloriam sempiternam, nobis haec fruenda¹ relinqueret, quae ipse servasset. Multi etiam Catilinam atque illa portenta loquebantur: erumpet, occupabit aliquem locum, bellum patriae faciet. Miseros interdum cives optime de re publica meritos! in quibus homines non modo res praeclarissimas obliviscuntur, sed etiam nefarias suspicantur. Ergo illa falsa fuerunt; quae 64 certe vera exstitissent, si Milo admisisset aliquid, quod non posset honeste vereque defendere.

Quid? quae postea sunt in eum congesta, quae quemvis, XXIV. etiam mediocrium delictorum conscientia, perculissent, ut sustinuit! Dii immortales! sustinuit? immo vero, ut contempsit ac pro nihilo putavit! quae neque maximo animo nocens, neque innocens nisi fortissimus vir, negligere potuisset. Scutorum, gladiatorum², spārorum pilorumque etiam multitudo deprehendi posse indicabatur; nullum in urbe vicum, nullum angiportum esse dicebant, in quo non Miloni conducta esset domus; arma in villam Oericulanam devecta Tiberi, domus in clivo Capitolino scutis referta³, plena omnia malleolorum ad urbis incendia comparatorum. Haec non delata solum, sed paene credita, nec ante repudiata sunt, quam quaesita. Lau- 65 dabam equidem incredibilem diligentiam Cn. Pompeii; sed dicam, ut sentio, iudices. Nimis multa coguntur audire, neque aliter facere possunt ii, quibus tota commissa est res publica; quin etiam fuit⁴ audiendus popa Licinius nescio qui de circo maximo, servos Milonis, apud se ebrios factos, sibi confessos esse de interficiendo Pompeio coniurasse⁵; deinde postea se gladio percussum esse ab uno de illis⁶, ne indicaret. Pompeio in hortos nuntiavit; arcessor in primis; de amicorum sententia rem defert ad senatum. Non poteram in illius mei patriae

1. Gr. Lat. 413. n. 1. *haec* i. e. libertatem, Clodii morte confirmatam.

2. in codd. nonnullis additur vel *frenorum*, vel *framearum* vel aliud quid.

3. vel suppleri debet *dicebatur*

ex *dicebant*, vel cum Ernestio *légidomum — refertam*.

4. sic Ernestius coni.; codd. *fuerit*; Madvigius scripsit *cui etiam fuerit*.

5. Gr. Lat. 387. 4.

6. Gr. Lat. 274. n. 9.

que custodis tanta suspicione non metu exanimari; sed mirabar tamen, credi popae, confessionem servorum audiri, vulnus in latere, quod acu punctum videretur, pro ictu gladiatoris
 66 probari. Verum, ut intelligo, cavebat magis Pompeius, quam timebat, non ea solum, quae timenda erant, sed omnino omnia, ne vos aliquid¹ timeretis. Oppugnata domus C. Caesaris, clarissimi et fortissimi viri, per multas noctis horas nuntiabatur. Nemo audierat tam celebri loco, nemo senserat; tamen audiebatur. Non poteram Cn. Pompeium, praestantissima virtute virum, timidum suspicari; diligentiam, tota re publica suscepta, nimiam nullam putabam. Frequentissimo senatu nuper in Capitolio senator inventus est, qui Milonem cum telo esse diceret. Nudavit se in sanctissimo templo, quoniam vitalis et civis et viri fidem non faciebat, ut eo tacente res ipsa
 XXV. loqueretur. Omnia falsa atque insidiose ficta comperta sunt.
 67 Verumtamen² si metuitur etiam nunc Milo, non iam hoc Clodianum crimen timemus, sed tuas, Cn. Pompei (te enim iam appello et ea voce, ut me exaudire³ possis) tuas, tuas, inquam, suspiciones perhorrescimus. Si Milonem times, si hunc de tua vita nefarie aut nunc cogitare, aut molitum aliquando aliquid⁴ putas; si Italiae delectus, ut nonnulli conquisitores tui dictitarunt; si haec arma, si Capitolinae cohortes, si excubiae, si vigiliae, si delecta iuventus, quae tuum corpus domumque custodit, contra Milonis impetum armata est atque illa omnia in hunc unum instituta, parata, intenta sunt: magna certe in hoc vis et incredibilis animus et non unius viri vires atque opes indicantur⁵, si quidem in hunc unum et praestantissimus
 68 dux electus et tota res publica armata est. Sed quis non intelligit, omnes tibi rei publicae partes, aegras et labantes, ut eas his armis sanares et confirmares, esse commissas? Quodsi locus Miloni datus esset, probasset profecto tibi ipsi, neminem unquam hominem homini cariorem fuisse, quam te sibi; nullum se unquam periculum pro tua dignitate fugisse; cum illa ipsa taeterrima peste se saepissime pro tua gloria contendisse;

1. Gr. Lat. 91. 4.

2. sic de coniectura; codd. *quum tamen si* vel *cur tamen si*; alii *si* omittunt, alii *quodsi tamen* scribunt, alii aliter.

3. Syn. Lat. 21.

4. Gr. Lat. 91. 4.

5. nonnulli boni codd. *iudicantur*.

tribunatum suum ad salutem meam, quae tibi carissima fuisset, consiliis tuis gubernatum; se a te postea defensum in periculo capitis, adiutum in petitione praeturae; duos se habere semper¹ amicissimos sperasse, te tuo beneficio, me suo. Quae si non probaret; si tibi ita penitus inhaesisset ista suspicio, nullo ut evelli modo posset; si denique Italia a delectu, urbs ab armis sine Milonis clade nunquam esset conquietura: nae iste haud dubitans cessisset patria, is, qui ita natus est et ita consuevit: te, Magne, tamen antestaretur, quod nunc etiam facit. Vide, quam sit varia vitae commutabilisque ratio, quam XXVI. vaga volubilisque fortuna, quantae infidelitates in amicitis²,⁶⁹ quam ad tempus aptae simulationes, quantae in periculis fugae proximorum, quantae timiditates. Erit, erit illud profecto tempus et illucescet ille aliquando dies, quum tu salutaribus, ut spero, rebus tuis, sed fortasse motu aliquo communium temporum³ (qui quam crebro accidat, experti debemus scire) et amicissimi benevolentiam et gravissimi hominis fidem et unius post homines natos fortissimi viri magnitudinem animi desideres⁴. Quamquam quis hoc credat, Cn. Pompeium, iuris 70 publici, moris maiorum, rei denique publicae peritissimum, quum senatus ei commiserit, ut videret, NE QUID RES PUBLICA DETRIMENTI CAPERET; quo uno versiculo satis armati semper consules fuerunt, etiam nullis armis datis: hunc exercitu, hunc delectu dato iudicium expectaturum fuisse in eius consiliis vindicandis, qui vi iudicia ipsa tolleret? Satis iudicatum est a Pompeio, satis, falso ista conferri in Milonem; qui legem tulit, qua, ut ego sentio, Milonem absolvi a vobis oporteret, ut omnes confitentur, liceret. Quod vero in illo loco atque 71 illis publicorum praesidiorum copiis circumfusus sedet, satis declarat, se non terrorem inferre vobis (quid enim minus illo dignum, quam cogere, ut vos eum condemnetis, in quem animadvertere ipse et more maiorum et suo iure posset?) sed praesidio esse, ut intelligatis, contra hesternam illam contionem licere vobis, quod sentiatis, libere iudicare.

Nec vero me, iudices, Clodianum crimen movet; nec tam XXVII. sum demens tamque vestri sensus ignarus atque expers, ut⁷²

1. Gr. Lat. 387. n. 2. *semper* utrum cum *habere* an cum *sperasse* coniungendum?

2. alii *amicis*.

3. nonnulli *temporum immutatis*.

4. Gr. Lat. 365. 4.

nesciam, quid de morte Clodii sentiatis. De qua, si iam nollem ita diluere crimen, ut dilui, tamen impune Miloni palam clamare atque mentiri gloriose liceret: Occidi, occidi¹, non Sp. Maelium, qui annona levanda iacturisque rei familiaris, quia nimis amplecti plebem videbatur, in suspicionem incidit regni appetendi, non Ti. Gracchum, qui collegae² magistratum per seditionem abrogavit, quorum interfectores impleverunt orbem terrarum nominis sui gloria: sed eum (auderet enim dicere, quum patriam periculo suo liberasset), cuius nefandum adulterium in pulvinaribus sanctissimis nobilissimae feminae
73 comprehenderunt; eum, cuius supplicio senatus sollemnes religiones expiandas saepe censuit; eum, quem cum sorore germana nefarium stuprum fecisse L. Lucullus iuratus se quaestionibus habitis dixit comperisse; eum, qui civem, quem senatus, quem populus Romanus, quem omnes gentes urbis ac vitae civium conservatorem iudicarant, servorum armis exterminavit; eum, qui regna dedit³, ademitt⁴, orbem terrarum, quibuscum⁵ voluit, partitus est; eum, qui plurimis caedibus in foro factis singulari virtute et gloria civem domum vi et armis compulit; eum, cui nihil unquam nefas fuit nec in facinore nec in libidine; eum, qui aedem Nympharum incendit, ut memoriam publicam recensiois, tabulis publicis impressam,
74 exstingeret; eum denique, cui iam nulla lex erat, nullum civile ius, nulli possessionum termini; qui non calumnia litium, non iniustis vindictis ac sacramentis alienos fundos, sed castris, exercitu, signis inferendis petebat; qui non solum Etruscos (eos enim penitus contempserat), sed hunc P. Varium, virum fortissimum atque optimum civem, iudicem nostrum, pellere possessionibus armis castrisque conatus est; qui cum architectis et decempedis villas multorum hortosque peragrabat; qui Ianiculo et Alpibus spem possessionum terminarat suarum; qui quum ab equite Romano splendido et forti, M. Paconio, non impetrasset, ut sibi insulam in lacu Prilio venderet, re-

1. Gr. Lat. 466. 1.

2. M. Octavio.

3. Clodii rogatione Brogitarus, Deiotari gener, homo pessimus, rex appellatus est.

4. sc. Ptolemaeo, Cypri regi;

Cyprus rogatione Clodii per Catonem provincia facta est.

5. i. e. cum Pisone et Gabinio, adiutoribus suis, quorum alteri ut Macedonia, alteri ut Syria provincia daretur pertulit.

pente lintribus in eam insulam materiam, calcem, caementa, arma convexit dominoque trans ripam inspectante non dubitavit exstruere aedificium in alieno; qui huic T. Furfanio, cui 75 viro? dii immortales! (quid enim ego de muliercula Scantia, quid de adolescente Aponio dicam? quorum utrique mortem est minitatus, nisi sibi hortorum possessione cessissent)¹ sed² ausus est Furfanio dicere, si sibi pecuniam, quantam poposcerat, non dedisset, mortuum se in domum eius illaturum, qua³ invidia huic esset tali viro conflagrandum; qui Appium fratrem, hominem mihi coniunctum fidissima gratia, absentem de possessione fundi deiecit; qui parietem sic per vestibulum sororis instituit ducere, sic agere fundamenta, ut sororem non modo vestibulo privaret, sed omni aditu et limine.

Quamquam haec quidem iam tolerabilia videbantur, etsi XXVIII. aequabiliter in rem publicam in privatos, in longinquos in⁷⁶ propinquos, in alienos in suos irruerat; sed nescio quomodo iam usu obduruerat et percalluerat civitatis incredibilis patientia. Quae vero aderant iam et impendebant, quonam modo ea aut depellere potuissetis aut ferre? Imperium⁴ ille si nactus esset — omitto socios, exterarum nationes, reges, tetrarchas; vota enim faceretis, ut in eos se potius immitteret, quam in vestras possessiones, vestra tecta, vestras pecunias; pecunias dico? a liberis, medius fidiis, et a coniugibus vestris nunquam ille effrenatas suas libidines cohibuisset. Fingi haec putatis, quae patent? quae nota sunt omnibus? quae tenentur? servorum exercitus illum in urbe conscripturum fuisse, per quos totam rem publicam resque privatas omnium possideret? Quamobrem, si cruentum gladium tenens clamaret⁷⁷ T. Annius: „Adeste, quaeso, atque audite cives; P. Clodium interfeci; eius furores, quos nullis iam legibus, nullis iudiciis frenare poteramus, hoc ferro et hac dextera a cervicibus vestris repuli, per me unum⁵ ut ius, aequitas, leges, libertas, pudor, pudicitia in civitate manerent:“ esset vero timendum, quonam modo id ferret civitas? Nunc⁶ enim quis est, qui non probet?

1. alii *cessisset*, Gr. Lat. 241.
n. 4.

2. Gr. Lat. 464. 1.

3. Gr. Lat. 312. *mortuum*, quod paulo ante, puta *occisum*.

4. i. e. praeturam, quam petebat.

5. multi *ut unum ius*.

6. i. e. quum Milo non ita gloriatur.

qui non laudet? qui non unum post hominum memoriam T. Annium plurimum rei publicae profuisse, maxima laetitia populum Romanum, cunctam Italiam, nationes omnes affecisse et dicat et sentiat? Non queo¹, vetera illa populi Romani gaudia quanta fuerint, iudicare; multas tamen iam summorum imperatorum clarissimas victorias aetas nostra vidit, quarum
 78 nulla neque tam diuturnam attulit laetitiam nec tantam. Mandate hoc memoriae, iudices: spero, multa vos liberosque vestros in re publica bona esse visuros; in his singulis ita semper existimabitis, vivo P. Clodio nihil eorum vos visuros fuisse. In spem maximam et, quemadmodum confido, verissimam adducti sumus, hunc ipsum annum, hoc ipso summo viro consule, compressa hominum licentia, cupiditatibus fractis, legibus et iudiciis constitutis, salutarem civitati fore. Num quis est igitur tam demens, qui hoc P. Clodio vivo contingere potuisse arbitretur? Quid? ea quae tenetis, privata atque vestra, dominante homine furioso, quod ius perpetuae possessionis habere potuissent?

XXIX. Non timeo, iudices, ne odio mearum² inimicitiarum inflammatus libentius haec in illum evomere videar, quam verius³. Etenim etsi praecipuum esse debebat, tamen ita communis erat omnium ille hostis, ut in communi odio paene aequaliter versaretur odium meum. Non potest dici satis, ne cogitari quidem, quantum in illo sceleris, quantum exitii fuerit.
 79 Quin⁴ sic attendite, iudices; nempe haec est quaestio de interitu P. Clodii. Fingite animis (liberae sunt enim nostrae cogitationes et, quae volunt, sic intuentur, ut ea cernimus, quae videmus)⁵ fingite igitur cogitatione imaginem huius conditionis meae; si possim efficere, ut Milonem absolvatis, sed ita, si P. Clodius revixerit⁶ — quid vultu extimuistis? quonam modo ille vos vivus afficeret, quos mortuus inani cogitatione percussit? Quid? si ipse Cn. Pompeius, qui ea virtute ac fortuna est, ut ea potuerit semper, quae nemo praeter illum; si is, inquam, potuisset ut quaestionem de morte P. Clodii

1. Gr. Lat. 153. n. 1.

2. alii *inimicitiarum mearum*.

3. Gr. Lat. 309.

4. Gr. Lat. 352. n. 5.

5. pauci codd. *ut ea cernamus*,

quae videmus; inde, ut videtur, in uno cod. scriptum est *ut ea cernamus, quae non videmus*. Syn. Lat. 19.

6. Gr. Lat. 466. 7.

ferre, sic¹ ipsum ab inferis excitare, utrum putatis potius facturum fuisse? Etiam si propter amicitiam vellet illum ab inferis evocare, propter rem publicam non fecisset. Eius igitur mortis sedetis ultores, cuius vitam si putetis per vos restitui posse, nolitis; et de eius nece lata quaestio est, qui si eadem lege reviviscere posset, lata lex nunquam esset. Huius ergo interfector qui² esset, in confitendo ab iis poenam timeret, quos liberavisset? Graeci homines deorum honores 80 tribuunt iis viris, qui tyrannos necaverunt. Quae ego vidi Athenis! quae aliis in urbibus Graeciae! quas res divinas talibus institutas viris! quos cantus, quae carmina! Prope ad immortalitatis et religionem et memoriam consecrantur. Vos tanti conservatorem populi, tanti sceleris ultorem non modo honoribus nullis afficietis, sed etiam ad supplicium rapi patiemini? Confiteretur, confiteretur, inquam, si fecisset, et magno animo et libente³ fecisse se libertatis omnium causa; quod esset ei certe⁴ non confitendum modo, verum etiam praedicandum. Etenim si id non negat, ex quo nihil petit, XXX. nisi ut ignoscatur: dubitaret id fateri, ex quo etiam prae- 81 mia laudis essent petenda? Nisi vero gratius putat esse vobis, sui se capitis quam vestri defensorem fuisse; quum praesertim in ea confessione, si grati esse velletis, honores assequeretur amplissimos. Si factum vobis non probaretur (quamquam qui poterat salus sua cuiquam non probari?) sed tamen si minus fortissimi viri virtus civibus grata cecidisset, magno animo constantique cederet ex ingrata civitate. Nam quid esset ingratus, quam laetari ceteros, lugere eum solum, propter⁵ quem ceteri laetarentur? Quamquam hoc animo 82 semper omnes fuimus in patriae proditoribus opprimendis, ut, quoniam nostra futura esset gloria, periculum quoque et invidiam nostram putaremus. Nam quae mihi ipsi tribuenda laus esset, quum tantum in consulatu meo pro vobis ac liberis vestris ausus essem, si id, quod conabar, sine maximis diminutionibus meis me esse ausurum arbitrarer? Quae mulier sceleratum ac perniciosum civem occidere non auderet, si periculum non timeret? Proposita invidia, morte, poena, qui

1. alii pro *ut-sic* habent *aut-aut*.2. alii *si*, utrumque e codd.3. alii *libenter*; Gr. Lat. 301. 3.4. alii omittunt *certe*.

5. Gr. Lat. 284. n. 2. cf. §. 58.

nihilo segnius rem publicam defendit, is vir vere putandus est. Populi grati est, praemiis afficere bene meritos de re publica cives; viri fortis, ne suppliciis quidem moveri, ut fortiter fecisse poeniteat. Quamobrem uteretur eadem confessione T. Annius, qua Ahala, qua Nasica, qua Opimius, qua Marius, qua nosmet ipsi: et, si grata res publica esset, laetaretur; si ingrata, tamen in gravi fortuna conscientia sua niteretur.

Sed huius beneficii gratiam, iudices, fortuna populi Romani et vestra felicitas et dii immortales sibi deberi putant. Nec vero quisquam aliter arbitrari potest, nisi qui nullam vim esse ducit numenve divinum; quem neque imperii nostri¹ magnitudo neque sol ille nec coeli signorumque motus nec vicissitudines rerum atque ordines movent neque, id quod maximum est, maiorum nostrorum sapientia; qui sacra, qui caerimonias, qui auspicia et ipsi sanctissime coluerunt et nobis, suis posteris, prodiderunt. Est, est profecto illa vis, neque in his corporibus atque in hac imbecillitate nostra inest quiddam, quod vigeat et sentiat, et non inest in hoc tanto naturae tam praeclaro motu; nisi forte idcirco non putant, quia non apparet nec cernitur; perinde² quasi nostram ipsam mentem, qua sapimus, qua providemus, qua haec ipsa agimus ac dicimus, videre aut plane, qualis aut ubi sit, sentire possimus. Ea vis igitur ipsa, quae saepe incredibiles huic urbi felicitates atque opes attulit, illam perniciem exstinxit ac sustulit; cui primum mentem iniecit, ut vi irritare ferroque lacescere fortissimum virum auderet, vincereturque³ ab eo, quem si vicisset, habiturus esset impunitatem et licentiam sempiternam. Non est humano consilio — ne mediocri quidem, iudices, deorum immortalium cura res illa perfecta. Religiones mehercule ipsae, quae illam belluam cadere viderunt, commovisse se videntur et ius in illo suum retinuisse. Vos enim iam⁴, Albani tumuli atque luci, vos, inquam, imploro atque testor, vosque, Albanorum obrutae arae, sacrorum populi Romani sociae et aequales, quas ille praeceps amentia, caesis prostratisque sanctissimis lucis, substructionum insanis molibus oppresserat;

1. alii *vestri*.

2. alii *proinde*; cf. §. 19.

3. i. e. *ita ut vinceretur*; ex

finali particula *ut* per coniunctionem *que* sumitur *ut* consecutivum.

4. Gr. Lat. 467. 2.

vestrae tum, *arae*¹, vestrae religiones viguerunt, vestra vis valuit², quam ille omni scelere polluerat; tuque ex tuo edito monte³, Latiaris sancte Iuppiter, cuius ille lacus, nemora finesque saepe omni nefario stupro et scelere macularat, aliquando ad eum puniendum oculos aperuisti: vobis illae, vobis, vestro in conspectu, serae, sed iustae tamen et debitae poenae solutae sunt. Nisi forte hoc etiam casu factum esse dicemus, 86 ut ante ipsum sacrarium Bonae Deae, quod est in fundo T. Sextii Galli, imprimis honesti et ornati adolescentis, ante ipsam, inquam, Bonam Deam, quum proelium commisisset, primum illud vulnus acciperet, quo taeterrimam mortem obiret; ut non absolutus iudicio illo⁴ nefario videretur, sed ad hanc insignem poenam reservatus. Nec vero non eadem XXXII. ira deorum hanc eius satellitibus iniecit amentiam, ut sine imaginibus, sine cantu atque ludis, sine exsequiis, sine lamentis, sine laudationibus, sine funere, oblitus cruore et luto, spoliatus illius supremi diei celebritate, cui concedere etiam inimici solent, ambureretur abiectus. Non fuisse credo fas, clarissimorum virorum formas⁵ illi taeterrimo parricidae aliquid decoris afferre, neque ullo in loco potius mortem eius⁶ lacerari, quam in quo esset vita damnata.

Dura, mediusfidius, mihi iam fortuna populi Romani et 87 crudelis videbatur, quae tot annos illum in hanc rem publicam insultare pateretur⁷. Polluerat stupro sanctissimas religiones, senatus gravissima decreta perfregerat, pecunia se a iudicibus palam redemerat, vexarat in tribunatu senatum, omnium ordinum consensu pro salute rei publicae gesta resciderat, me patria expulerat, bona diripuerat, domum incenderat, liberos, coniugem meam vexarat, Cn. Pompeio nefarium bellum indixerat, magistratuum privatorumque caedes effecerat, domum mei fratris incenderat, vastarat Etruriam, multos sedibus ac fortunis eiecerat. Instabat, urgebat; capere eius amentiam

1. *arae* vocativus est; alii *vestrae* tum, *vestrae* sine *arae*.

2. cf. §. 30. Gr. Lat. 466. 9. n.

3. in monte Albano, in quo a Tarquinio Superbo Iovis templum aedificatum erat; ad eius radices erat lacus Albanus.

4. cf. §. 13. ad §. 59.

5. imagines maiorum funus praecedebant.

6. libera metaphora pro eum mortuum.

7. alii *videret et pateretur*.

civitas, Italia, provinciae, regna non poterant; incidebantur iam domi leges, quae nos servis nostris addicerent; nihil erat cuiusquam, quod quidem ille adamasset, quod non hoc anno
 88 suum fore putaret. Obstabat eius cogitationibus nemo praeter Milonem. Illum ipsum, qui obstare poterat, novo reditu in gratiam¹ quasi devinctum arbitrabatur; Caesaris potentiam suam esse dicebat; bonorum animos in meo casu contemp-
 XXXIII. serat. Milo unus urgebat. Hic dii immortales, ut supra dixi, mentem illi perduto ac furioso dederunt, ut huic faceret insidias. Aliter perire pestis illa non potuit; nunquam illum res publica suo iure esset ulta. Senatus, credo, praetorem eum circumscripsisset². Ne quum solebat quidem id facere
 89 in privato eodem hoc, aliquid profecerat. An consules in praetore coercendo fortes fuissent? Primum, Milone occiso, habuisset suos consules; deinde quis in eo praetore consul fortis esset, per quem tribunum virtutem³ consularem crudelissime vexatam esse meminisset? Oppressisset omnia, consideret, teneret; lege nova, quae est inventa apud eum cum reliquis legibus Clodianis, servos nostros libertos suos fecisset; postremo, nisi eum dii immortales in eam mentem impulissent, ut homo effeminatus fortissimum virum conaretur occidere,
 90 hodie rem publicam nullam haberetis. An ille praetor, ille vero consul, si modo haec templa atque ipsa moenia stare eo vivo tamdiu et consulatum eius expectare potuissent, ille denique vivus mali nihil fecisset, qui mortuus, uno ex suis satellitibus Sex. Clodio duce, curiam incenderit? Quo quid miserius, quid acerbius, quid luctuosius vidimus? templum⁴ sanctitatis, amplitudinis, mentis, consilii publici, caput urbis, aram sociorum, portum omnium gentium, sedem ab universo populo concessam uni ordini, inflammari, exscindi, funestari? neque id fieri a multitudine imperita, quamquam esset miserum id ipsum, sed ab uno? Qui quum tantum ausus sit ustor⁵ pro mortuo, quid signifer pro vivo non esset ausus?

1. cf. ad §. 21.

2. i. e. suis finibus continuisset.

3. nonnulli codd. *virum* et paulo post *vexatum*; cf. §. 101.

4. poterat dicere *quam templum*; Gr. Lat. 297. n. 2.

5. sic plurimi; olim ex paucis codd. edebatur *ultor*. Rarissimum quidem apud oratores vocabulum est *ustor*, sed hoc loco maxime aptum.

In curiam potissimum abiecit, ut eam mortuus incenderet, quam vivus everterat. Et sunt, qui de via Appia querantur, 91 taceant de curia! et, qui ab eo spirante forum putent potuisse defendi, cuius non restiterit cadaveri curia! Excitate, excitate ipsum, si potestis, a mortuis. Frangetis impetum vivi, cuius vix sustinetis furias insepulti? nisi vero sustinuistis eos, qui cum facibus ad curiam cucurrerunt, cum falcibus ad Castoris, cum gladiis toto foro volitarunt. Caedi vidistis populum Romanum, contionem gladiis disturbari, quum audiretur silentio M. Caelius, tribunus plebis, vir et in re publica fortissimus et in suscepta causa firmissimus et bonorum voluntati et auctoritati senatus deditus et in hac Milonis sive invidia, sive fortuna singulari¹, divina et incredibili fide.

Sed iam satis multa de causa; extra causam etiam nimis XXXIV. fortasse multa². Quid restat, nisi ut orem obtesterque vos, 92 iudices, ut eam misericordiam tribuatis fortissimo viro, quam ipse non implorat, ego etiam repugnante hoc et imploro et exposco? Nolite, si in nostro omnium fletu nullam lacrimam adspexistis Milonis, si vultum semper eundem, si vocem, si orationem stabilem ac non mutatam videtis, hoc minus ei parcere; haud scio an³ multo sit etiam adiuvandus magis. Etenim si in gladiatoriiis pugnis et in infimi generis hominum conditione atque fortuna timidos atque supplices et, ut vivere liceat, obsecrantes, etiam odisse solemus, fortes et animosos et se acriter ipsos morti offerentes servare cupimus, eorumque nos magis miseret, qui nostram misericordiam non requirunt, quam qui illam efflagitant⁴: quanto hoc magis in fortissimis civibus facere debemus? Me quidem, iudices, 93 exanimant et interimunt hae voces Milonis, quas audio assidue et quibus intersum quotidie: Valeant, inquit, valeant cives mei; sint incolumes, sint florentes, sint beati; stet haec urbs praeclara mihique patria carissima, quoquo modo erit merita de me; tranquilla re publica mei cives, quoniam mihi cum illis non licet, sine me ipsi, sed per me tamen perfruantur. Ego cedam atque abibo. Si mihi bona re publica frui non licuerit, at carebo mala, et quam primum⁵ tetigero bene

1. multi *singulari* coniungunt cum *fide*.

2. Gr. Lat. 460. c.

3. Gr. Lat. 234.

4. Syn. Lat. 9. 33.

5. in omnibus codd. *primum*;

94 moratam et liberam civitatem, in ea conquiescam. O frustra, inquit, suscepti mei¹ labores! o spes fallaces! o cogitationes inanes meae! Ego quum tribunus plebis re publica oppressa me senatui dedissem, quem extinctum acceperam, equitibus Romanis, quorum vires erant debiles, bonis viris, qui omnem auctoritatem Clodianis armis abiecerant: mihi unquam bonorum praesidium defuturum putarem²? Ego quum te (mecum enim saepissime loquitur) patriae reddidissem, mihi putarem in patria non futurum locum? Ubi nunc senatus est, quem secuti sumus? ubi equites Romani illi, illi, inquit, tui? ubi studia municipiorum? ubi Italiae voces? ubi denique tua illa, M. Tulli, quae plurimis fuit auxilio, vox atque defensio? mihine ea soli, qui pro te toties morti me obtuli, nihil potest XXXV. opitulari? Nec vero haec, iudices, ut ego nunc, flens, sed hoc
95 eodem loquitur vultu, quo videtis. Negat enim se, negat ingratis civibus fecisse, quae fecerit; timidis et omnia pericula circumspicientibus, non negat. Plebem et infimam multitudinem, quae P. Clodio dūce fortunis vestris imminebat, eam, quo tutior esset vestra vita³, se fecisse commemorat, ut⁴ non modo virtute flecteret, sed etiam tribus suis patrimoniis⁵ deleniret; nec timet, ne, quum plebem muneribus placarit, vos non conciliarit⁶ meritis in rem publicam singularibus. Senatus erga se benevolentiam temporibus his ipsis saepe esse perspectam; vestras vero et vestrorum ordinum occursationes, studia, sermones, quemcunque cursum fortuna dederit, secum
96 se ablaturum esse dicit. Meminit etiam, vocem sibi praeconis modo defuisse, quam minime desiderarit; populi vero cunctis suffragiis, quod unum cupierit, se consulem declaratum; nunc denique, si haec arma⁷ contra se sint futura, sibi facinoris suspicionem, non facti crimen obstare. Addit haec, quae certe vera sunt: fortes et sapientes viros non tam praemia sequi

quod quum ferri possit, editores non debuerunt recipere Ernestii coniecturam *primam*; *quam primum* est *quum primum aliquam*.

1. alii *mei suscepti*, alii coniectura *mihi* suscepti.

2. Gr. Lat. 343.

3. alii *vita vestra*.

4. Gr. Lat. 398. n. 3.

5. Primum patrimonium est familiae Papiæ, ex qua erat Milo; alterum C. Annii, a quo adoptatus erat; tertium matris patrimonium.

6. sc. *sibi*.

7. omittitur *arma*.

solere recte factorum, quam ipsa recte facta; se nihil in vita nisi praeclarissime fecisse, siquidem nihil sit praestabilius viro, quam periculis patriam liberare; beatos esse, quibus ea 97 res honori fuerit a suis civibus, nec tamen eos miseros, qui beneficio cives suos vicerint; sed tamen ex omnibus praemiis virtutis, si esset habenda ratio praemiorum, amplissimum esse praemium gloriam; esse hanc unam, quae brevitatem vitae posteritatis memoria consolaretur, quae efficeret, ut absentes adessemus, mortui viveremus¹; hanc denique esse, cuius gradibus etiam in coelum homines viderentur ascendere. De me, 98 inquit, semper populus Romanus, semper omnes gentes loquentur, nulla unquam obmutescet vetustas. Quin hoc tempore ipso, quum omnes a meis inimicis faces invidiae meae² subiiciantur, tamen omni in hominum coetu gratiis agendis et gratulationibus habendis et omni sermone celebramur³. Omitto Etruriae festos et actos et institutos dies; centesima lux est haec ab interitu P. Clodii et, opinor, altera; qua fines imperii populi Romani sunt, ea⁴ non solum fama iam de illo, sed etiam laetitia peragravit. Quamobrem, ubi corpus hoc sit, non, inquit, laboro; quoniam omnibus in terris et iam versatur et semper habitabit nominis mei gloria. Haec tu mecum saepe XXXVI. his absentibus, sed iisdem audientibus haec ego tecum, Milo. 99 Te quidem, quum isto animo es, satis laudare non possum; sed quo est ista magis divina virtus, eo maiore a te dolore divellor. Nec vero, si mihi eriperis, reliqua est illa tamen ad consolandum querela, ut his irasci possim, a quibus tantum vulnus accepero. Non enim inimici mei te mihi eripient, sed amicissimi; non male aliquando⁵ de me meriti, sed semper optime. Nullum mihi unquam iudices, tantum dolorem inuretis (etsi quis potest esse tantus?), sed ne hunc quidem ipsum, ut obliviscar, quanti me semper feceritis. Quae si vos cepit oblivio, aut si in me aliquid offendistis, cur non id meo capite potius luitur, quam Milonis? Praeclare enim vixero, si quid mihi acciderit prius, quam hoc tantum mali videro. Nunc me 100 una consolatio sustentat, quod tibi, T. Anni, nullum a me amoris, nullum studii, nullum pietatis officium defuit. Ego ini-

1. Gr. Lat. 466. 13. n.

4. omittitur ea.

2. Gr. Lat. 272. n. 3.

5. Syn. Lat. 450.

3. Gr. Lat. 247. 1.

micitias potentium pro te appetivi; ego meum saepe corpus et vitam obieci armis inimicorum tuorum; ego me plurimis pro te supplicem abieci; bona, fortunas meas ac liberorum meorum in communionem tuorum temporum contuli; hoc denique ipso die, si qua vis est parata, si qua dimicatio capitis futura, depono. Quid iam restat? quid habeo, quod dicam¹, quod faciam pro tuis in me meritis, nisi ut eam fortunam, quaecunque erit tua, ducam meam? Non recuso, non abnuo, vosque obsecro, iudices, ut vestra beneficia, quae in me contulistis, aut in huius salute augeatis aut in eiusdem exitio occasura esse videatis. His lacrimis non movetur Milo; est
 XXXVII. 101 quodam incredibili robore animi; exsilium ibi esse putat, ubi virtuti non sit locus; mortem naturae finem esse, non poenam. Sed hic² ea mente, qua natus est; quid vos, iudices? quo tandem animo eritis? Memoriam Milonis retinebitis, ipsum eiicietis? et erit dignior locus in terris ullus, qui hanc virtutem³ excipiat, quam hic, qui procreavit? Vos, vos appello, fortissimi viri, qui multum pro re publica sanguinem effudistis; vos in viri et in civis invicti periculo appello, centuriones, vosque, milites; vobis non modo inspectantibus, sed etiam armatis et huic iudicio praesidentibus, haec tanta virtus ex
 102 hac urbe expelletur, exterminabitur, proiicietur? O me miserum, o me infelicem! Revocare tu me in patriam, Milo, potuisti per hos: ego te in patria per eosdem retinere non potero? Quid respondebo liberis meis, qui te parentem alterum putant? quid tibi, Quinte frater⁴, qui nunc abes, consorti mecum temporum illorum? Mene non potuisse Milonis salutem tueri⁵ per eosdem, per quos nostram ille servasset? At in qua causa non potuisse? Quae est grata gentibus. A quibus non potuisse?
 103 Ab iis, qui maxime P. Clodii morte acquierunt. Quo deprecante? Me. Quodnam ego concepi tantum scelus aut quod in me tantum facinus admisi, iudices, quum illa indicia communis exitii indagavi, patefeci, protuli, exstinxi⁶? Omnes in me meos-

1. haec quod dicam cum codd. haud paucis omittuntur.

2. alii *Sit hic*, alii *Sed is*, alii *Est hic*; codd. turbant.

3. i. e. hominem hac virtute praeditum; §. 89.

4. Quintus tum legatus Caesari in Gallia erat; Gr. Lat. 467. 2.

5. Gr. Lat. 391.

6. supple *homines exitiosos*; zeugmatis quoddam genus. Gr. Lat. 459. 2.

que redundant ex fonte illo dolores. Quid me reducem esse voluistis? An ut inspectante me expellerentur ii, per quos essem restitutus? Nolite, obsecro vos, acerbiorē mihi pati reditum esse, quam fuerit ille ipse discessus. Nam qui possum putare, me restitutum esse, si distrahar¹ ab iis, per quos restitutus sum? Utinam dii immortales fecissent (pace tua, XXXVIII patria, dixerim; metuo enim, ne scelerate dicam in te, quod pro Milone dicam pie) utinam² P. Clodius non modo viveret, sed etiam praetor, consul, dictator esset potius, quam hoc spectaculum viderem. O dii immortales! fortem et a vobis³, 104 iudices, conservandum virum! „Minime, minime, inquit; immo vero poenas ille debitas luerit; nos subeamus, si ita necesse est, non debitas.“ Hiccine vir, patriae natus, usquam nisi in patria morietur? aut, nisi⁴ forte pro patria? huius vos animi monumenta retinebitis, corporis in Italia nullum sepulcrum esse patiēmini? hunc sua quisquam sententia ex hac urbe expellet, quem omnes urbes expulsum a vobis ad se vocabunt? O terram illam 105 beatam, quae hunc virum exceperit! hanc ingratam, si eiecerit, miseram, si amiserit! Sed finis sit; neque enim prae⁵ lacrimis iam loqui possum et hic se lacrimis defendi vetat. Vos oro obtestorque, iudices, ut in sententiis ferendis, quod sentietis, id audeatis. Vestram virtutem, iustitiam, fidem, mihi credite, is maxime probabit, qui in iudiciis legendis optimum et sapientissimum et fortissimum quemque delegit⁶.

1. alii *distrāhor*.

2. Gr. Lat. 464. 1.

3. Gr. Lat. 413.

4. sic scripsi coniectura; *aut*
sc. *usquam extra patriam morietur*.

Codd. edd. *aut, si forte, pro patria*;
ad si forte supplent *non in patria*,
sensu plane perverso.

5. Gr. Lat. 288. n. 1.

6. cf. arg. Ascon. 9.

M. TULLII CICERONIS

PRO

M. CLAUDIO MARCELLO

ORATIO.

ARGUMENTUM.

M. Claudius Marcellus, illustri gente plebeia ortus, non solum in consulatu suo ambitiosis consiliis C. Caesaris restiterat, verum etiam, orto civili bello, in pugna Pharsalica contra Caesarem pugnaverat cum Pompeio. Quo victo Mitylenas se contulerat ibique vivebat in literis, odio Caesaris a patria exclusus. Cuius Marcelli quum forte a L. Pisone in senatu mentio fieret, C. Marcellus, Marci frater, opportunum tempus ratus, ad pedes Caesaris se proiecit, fratri ut veniam daret reditumque in patriam permetteret, supplex ab eo petens. Idem ab universo senatu rogatus Caesar, quamquam vitae suae insidias parari significans, tamen dolorem suum senatui condonavit et Marcello veniam dedit. Quo facto quum reliqui senatores, tum vero etiam Cicero, qui inter civiles motus diu ab orationibus publicis se abstinerat, „pluribus verbis egit Caesari gratias“ (Cf. Cic. div. IV. 4.). Atque haec gratiarum actio est oratio pro M. Marcello.

a. Chr.
46

Habita est ad Caesarem in senatu C. Iulio Caesare III. et M. Aemilio Lepido coss. M. Marcellus quum anno post Romam proficisceretur, Athenis a P. Magio Cilone, quem secum habebat, incerta de causa interfectus est. Cf. Cic. ad div. IV. 12. —

Diuturni silentii, patres conscripti, quo eram his temporibus I. 1. usus non timore aliquo, sed partim dolore partim verecundia, finem hodiernus dies attulit, idemque initium, quae vellem quaeque sentirem, meo pristino more dicendi. Tantam enim mansuetudinem, tam inusitatam inauditamque clementiam, tantum in summa potestate rerum omnium modum, tam denique incredibilem sapientiam ac paene divinam tacitus¹ nullo modo 2 praeterire possum. M. enim Marcello vobis, patres conscripti, reiue publicae reddito, non solum illius, sed meam etiam vocem et auctoritatem et vobis et rei publicae conservatam ac restitutam puto. Dolebam enim, patres conscripti, et vehementer angebar, quum viderem², virum talem, qui in eadem causa esset, in qua ego fuisset, non in eadem esse fortuna; nec mihi persuadere poteram nec fas esse ducebam, versari me in nostro vetere curriculo, illo aemulo atque imitatore³ studiorum ac laborum meorum quasi quodam socio a me et comite distracto. Ergo et mihi meae pristinae vitae consuetudinem, C. Caesar, interclusam aperuisti et his omnibus ad bene de omni re publica sperandum quasi signum aliquod sustulisti. Intellectum est enim mihi quidem in multis et maxime 3 in me ipso, sed paulo ante omnibus, quum M. Marcellum senatui reiue publicae concessisti, commemoratis praesertim offensionibus, te auctoritatem huius ordinis dignitatemque rei publicae tuis vel doloribus vel suspicionibus anteferre. Ille quidem fructum omnis ante actae aetatis hodierno die maximum cepit, quum summo consensu senatus, tum praeterea iudicio tuo gravissimo et maximo. Ex quo profecto intelligis, quanta in dato beneficio sit laus, quum in accepto tanta sit gloria. Est vero fortunatus ille, cuius ex salute non minor paene ad omnes, quam ad ipsum⁴ ventura sit, laetitia pervenerit; quod ei quidem merito atque optimo⁵ iure contigit. Quis enim est illo aut nobilitate aut probitate aut optimarum 4 artium studio aut innocentia aut ullo genere laudis praestantior?

1. Gr. Lat. 301. 1.

2. *quum viderem* abest a quibusdam codd.

3. Cic. ad M. Marcellum (div. XV. 9.): Maxima laetitia afficior, quum ab hominibus prudentissimis

virisque optimis, omnibus dictis, factis, studiis, institutis vel me tui similem esse audio vel te mei.

4. libri plerique *illum*.

5. Gr. Lat. 318. n.

- II. Nullius tantum est flumen ingenii, nulla dicendi aut scribendi tanta vis, tanta copia, quae non dicam exornare, sed enarrare, C. Caesar, res tuas gestas possit. Tamen affirmo (et hoc pace dicam tua), nullam in his esse laudem amplior⁵ rem, quam eam, quam hodierno die consecutus es. Soleo saepe ante oculos ponere idque libenter crebris usurpare sermonibus: omnes nostrorum imperatorum, omnes exterarum gentium potentissimorumque populorum, omnes clarissimorum regum res gestas cum tuis nec contentionum magnitudine nec numero proeliorum nec varietate regionum nec celeritate conficiendi nec dissimilitudine bellorum posse conferri; nec vero disiunctissimas terras citius cuiusquam passibus potuisse peragrari, quam tuis non dicam cursibus, sed victoriis lustratae⁶ sunt. Quae quidem ego nisi ita magna esse fatear, ut ea vix cuiusquam mens aut cogitatio capere possit, amens sim; sed tamen sunt alia maiora. Nam bellicas laudes solent quidam extenuare verbis easque detrahare ducibus, communicare cum multis, ne propriae¹ sint imperatorum. Et certe in armis militum virtus, locorum opportunitas, auxilia sociorum, classes, commeatus multum iuvant; maximam vero partem quasi suo iure Fortuna sibi vindicat et quidquid est prospere gestum, id paene omne ducit suum. At vero huius gloriae, C. Caesar, quam es paulo ante adeptus, socium habes neminem; totum hoc quantumcunque est, quod certe maximum est, totum est inquam, tuum. Nihil sibi ex ista laude centurio, nihil praefectus, nihil cohors, nihil turma decerpit; quin etiam illa ipsa rerum humanarum domina, Fortuna, in istius se societatem gloriae non offert: tibi cedit, tuam esse totam et propriam fatetur. Nunquam enim temeritas cum sapientia commiscetur nec ad consilium casus admittitur. Domuisti gentes immanitate barbaras, multitudine innumerabiles, locis infinitas, omni⁸ copiarum genere abundantes; sed tamen ea vicisti, quae naturam et conditionem, ut vinci vi possent, habebant. Nulla est enim tanta vis², quae non ferro ac viribus debilitari frangique possit. Animum vincere, iracundiam cohibere, victoriam temperare, adversarium nobilitate, ingenio, virtute praestantem non modo extollere iacentem, sed etiam amplificare eius pristi-

1. Gr. Lat. 277. n. 1. extr.

2. nonnulli codd. *tanta vis*,

tanta copia.

nam dignitatem: haec qui faciat¹, non ego eum cum summis viris comparo, sed simillimum deo iudico. Itaque, C. Caesar, 9 bellicae tuae laudes celebrabuntur illae quidem non solum nostris, sed paene omnium gentium literis atque linguis, neque ulla unquam aetas de tuis laudibus conticescet; sed tamen eiusmodi res, nescio quomodo, etiam quum leguntur, obstrepi² clamore militum videntur et tubarum sono; at vero quum aliquid clementer, mansuete, iuste, moderate, sapienter factum, in iracundia praesertim, quae est inimica consilio, et in victoria, quae natura insolens et superba est, audimus aut legimus: quo studio incendimur non modo in gestis rebus³, sed etiam in fictis, ut eos saepe, quos nunquam vidimus, diligamus! Te 10 vero, quem praesentem intuemur, cuius mentem sensusque eos⁴ cernimus, ut, quidquid belli fortuna reliquum rei publicae fecerit, id esse salvum velis, quibus laudibus efferemus? quibus studiis prosequemur? qua benevolentia complectemur? Parietes, medius fidius, ut mihi videntur⁵, huius curiae tibi gratias agere gestiunt, quod brevi tempore futura sit illa auctoritas⁶ in his maiorum suorum et suis sedibus. Equidem IV. quum C. Marcelli, viri optimi et commemorabili pietate praediti, lacrimas modo vobiscum viderem, omnium Marcellorum meum pectus memoria offudit⁷; quibus tu etiam mortuis, M. Marcello conservato, dignitatem suam reddidisti nobilissimamque familiam, iam ad paucos redactam, paene ab interitu vindicasti. Hunc tu igitur diem tuis maximis et innumerabilibus 11 gratulationibus iure antepones. Haec enim res unius est propria Caesaris; ceterae duce te gestae, magnae illae quidem, sed tamen multo magnoque comitatu. Huius autem rei tu idem et dux es et comes; quae quidem tanta est, ut tropaeis monumentisque tuis allatura finem sit aetas (nihil enim est opere aut manu factum, quod aliquando non conficiat et consumat vetustas): at haec tua iustitia et lenitas animi florescet⁸ quotidie magis, ita ut, quantum operibus tuis diuturnitas

1. alii facit.

2. *obstrepere* in passivo rarissime personaliter usurpatur; Val. Max. VIII. 15. n. 8.

3. Gr. Lat. 439. 2. extr.

4. *eos* correctio viri docti; codd. et *os*, quod non aptum; Syn. Lat. 313.5. sic e codd.; edd. *videtur*; Gr. Lat. 392. n. 2.

6. i. e. Marcellus; cf. Deiot. §. 30.

7. rariore usu dictum pro *tristitia* affecit.8. i. e. *praedicabitur*.

12 detrahet, tantum afferat laudibus. Et ceteros quidem omnes
 victores bellorum civilium iam ante aequitate et misericordia
 viceras; hodierno vero die te ipsum vicisti. Vereor, ut hoc,
 quod dicam, perinde intelligi auditu possit atque ipse cogitans
 sentio: ipsam victoriam vicisse videris, quum ea, quae illa
 erat adepta, victis remisisti. Nam quum ipsius victoriae con-
 ditione omnes¹ victi occidissemus, clementiae tuae iudicio con-
 servati sumus. Recte igitur unus invictus es, a quo etiam
 ipsius victoriae conditio visque devicta est.

V. Atque hoc C. Caesaris iudicium, patres conscripti, quam
 13 late pateat, attendite: omnes enim, qui ad illa arma fato su-
 mus nescio quo rei publicae misero funestoque compulsi, etsi
 aliqua culpa tenemur erroris humani, a scelere certe liberati
 sumus. Nam quum M. Marcellum deprecantibus vobis rei
 publicae conservavit: memet mihi² et item rei publicae nullo
 deprecante, reliquos amplissimos viros et sibi ipsis et patriae
 reddidit; quorum et frequentiam et dignitatem hoc ipso in
 consessu videtis. Non ille hostes induxit in curiam, sed iudi-
 cavit, a plerisque ignoratione potius et falso atque inani metu,
 14 quam cupiditate aut crudelitate bellum esse susceptum. Quo
 quidem in bello semper de pace agendum³ putavi, semperque
 dolui, non modo pacem, sed orationem etiam civium pacem
 flagitantium⁴ repudiari. Neque enim ego illa nec ulla unquam
 secutus sum arma civilia, semperque mea consilia pacis et
 togae socia, non belli atque armorum fuerunt. Hominem sum
 secutus privato officio, non publico; tantumque apud me grati
 animi fidelis memoria valuit, ut nulla non modo cupiditate,
 sed ne spe quidem, prudens et sciens, tamquam ad interitum
 15 ruerem voluntarium. Quod quidem meum consilium minime
 obscurum fuit. Nam et in hoc ordine, integra re, multa de
 pace dixi et in ipso bello eadem etiam cum capitis mei peri-
 culo sensi. Ex quo iam nemo erit tam iniustus rerum existi-
 mator, qui dubitet, quae Caesaris de bello voluntas fuerit,
 quum pacis auctores conservandos statim censuerit, ceteris
 fuerit iratior. Atque id minus mirum⁵ fortasse tum, quum
 esset incertus exitus et anceps fortuna belli; qui vero victor

1. multi codd. *iure omnes.*

2. i. e. pristino mori meo.

3. alii *audiendum*, alii *agendum*

audiendumque.

4. imprimis se ipsum putat.

5. nonnulli *mirum videretur.*

pacis auctores diligit, is profecto declarat, se maluisse non
 dimicare, quam vincere. Atque huius quidem rei M. Marcello VI.
 sum testis. Nostri enim sensus, ut in pace semper, sic tum 16
 etiam in bello congruebant. Quoties ego eum et quanto cum
 dolore vidi, quum insolentiam certorum hominum, tum etiam
 ipsius victoriae ferocitatem extimescentem! Quo gratior tua
 liberalitas, C. Caesar, nobis, qui illa vidimus, debet esse. Non
 enim iam causae sunt inter se, sed victoriae comparandae.
 Vidimus tuam victoriam, proeliorum exitu terminatam; gladium 17
 vagina vacuum in urbe non vidimus. Quos amisimus cives,
 eos Martis vis perculit, non ira victoriae; ut dubitare debeat
 nemo, quin multos, si fieri posset, C. Caesar ab inferis exci-
 taret, quoniam ex eadem acie conservat, quos potest. Alterius
 vero partis, nihil amplius dicam, quam (id quod omnes vere-
 bamur) nimis iracundam futuram fuisse victoriam. Quidam 18
 enim non modo armatis, sed interdum etiam otiosis minaban-
 tur; nec quid quisque sensisset, sed ubi fuisset, cogitandum
 esse dicebant: ut mihi quidem videantur dii immortales, etiam
 si poenas a populo Romano ob aliquod delictum expetiverunt,
 qui civile bellum tantum et tam luctuosum excitaverunt¹, vel
 placati iam vel satiati aliquando, omnem spem salutis ad cle-
 mentiam victoris et sapientiam contulisse.

Quare gaude tuo isto tam excellenti bono et fruire quum 19
 fortuna et gloria, tum etiam natura et moribus tuis; ex quo
 quidem maximus est fructus iucunditasque sapienti. Cetera
 quum tua recordabere, etsi persaepe virtuti, tamen plerumque
 felicitati tuae gratulabere: de nobis, quos in re publica tecum
 simul salvos esse voluisti, quoties cogitabis, toties de maximis
 tuis beneficiis, toties de incredibili liberalitate, toties de sin-
 gulari sapientia tua cogitabis; quae non modo summa bona,
 sed nimirum audebo vel² sola dicere. Tantus est enim splen-
 dor in laude vera, tanta in magnitudine animi et consilii
 dignitas, ut haec a virtute donata, cetera a fortuna commodata
 esse videantur. Noli igitur in conservandis bonis viris defati- 20
 gari, non cupiditate praesertim aut pravitate aliqua lapsis,
 sed opinione officii, stulta fortasse, certe non improba, et specie
 quadam rei publicae. Non enim tua ulla culpa est, si te aliqui

1. unus cod. *excitaverint*, non
 male; Gr. Lat. 374.

2. cf. Rosc. Am. §. 6.

timuerunt, contraque summa laus, quod¹ minime timendum fuisse senserunt.

- VII. Nunc venio ad gravissimam querelam et atrocissimam
 21 suspicionem tuam; quae non tibi ipsi magis, quam quum omnibus civibus, tum maxime nobis, qui a te conservati sumus, providenda est; quam² etsi spero esse falsam, nunquam tamen verbis extenuabo. Tua enim cautio nostra cautio est: ut, si in alterutro peccandum sit, malim videri nimis timidus, quam parum prudens. Sed quisnam est iste tam demens? De tuisne? Tametsi qui magis sunt tui, quam quibus tu salutem insperantibus reddidisti? An ex eo numero, qui una tecum fuerunt? Non est credibilis tantus in ullo furor, ut, quo duce omnia summa sit adeptus, huius vitam non anteponat suae. An si tui nihil cogitant sceleris, cavendum est, ne quid inimici? Qui? Omnes enim, qui fuerunt, aut sua pertinacia vitam amiserunt aut tua misericordia retinuerunt: ut aut nulli supersint de inimicis
 22 aut, qui superfuerunt³, sint amicissimi. Sed tamen, quum in animis hominum tantae latebrae sint et tanti recessus, augeamus sane suspicionem tuam; simul enim augebimus diligentiam. Nam quis est omnium tam ignarus rerum, tam rudis in re publica, tam nihil unquam nec de sua nec de communi salute cogitans, qui non intelligat, tua salute contineri suam et ex unius tui vita⁴ vitam pendere omnium? Equidem de te dies noctesque, ut debeo, cogitans, casus dumtaxat humanos et incertos eventus valetudinis⁵ et naturae communis fragilitatem extimesco, doleoque, quum res publica immortalis esse
 23 debeat, eam in unius mortalis anima consistere. Si vero ad humanos casus incertosque eventus valetudinis sceleris etiam accedat insidiarumque consensio: quem deum, si cupiat, opitulari posse rei publicae credamus? Omnia sunt excitanda tibi, C. Caesar, uni, quae iacere sentis, belli ipsius impetu, quod necesse fuit, perculsa atque prostrata: constituenda iudicia, revocanda fides, comprimendae libidines, propaganda suboles⁶;

1. multi quod plerique; sed in optimis plerique non legitur.

2. Gr. Lat. 447.

3. superfuerunt h. l., ut saepe, est superstites manserunt.

4. alii tua vita, vel addito vel

omisso vitam.

5. Caesar, ut Plutarchus narrat, τοῖς ἐπιληπτικοῖς ἐνοχος erat.

6. Quum propter corruptos mores pauca admodum connubia iniarentur, Caesar iis parentibus, qui

omnia, quae dilapsa iam fluxerunt, severis legibus vincienda sunt. Non fuit recusandum in tanto civili bello tantoque ani- 24 morum ardore et armorum, quin quassata res publica, quicunque belli eventus fuisset, multa perderet et ornamenta dignitatis et praesidia stabilitatis suae; multaque uterque dux faceret armatus, quae idem togatus fieri prohibuisset. Quae quidem tibi nunc omnia belli vulnera sananda¹ sunt; quibus praeter te mederi nemo potest. Itaque illam tuam praeclarissimam 25 et sapientissimam vocem invitus audivi, satis te diu vel naturae vixisse² vel gloriae. Satis, si ita vis, naturae fortasse; addo etiam, si placet, gloriae: at quod maximum est, patriae certe parum. Quare omitte, quaeso, istam doctorum hominum in contemnenda morte prudentiam; noli nostro periculo sapiens esse. Saepe enim venit ad aures meas, te idem istud nimis crebro dicere, satis te tibi vixisse. Credo; sed tum id audirem, si tibi soli viveres aut si tibi etiam soli natus esses. Nunc, quum omnium salutem civium cunctamque rem publicam res tuae gestae complexae sint, tantum abes a perfectione maximorum operum, ut fundamenta, quae cogitas, nondum ieceris. Hic tu modum vitae tuae non salute rei publicae, sed aequitate animi definies? Quid, si istud ne gloriae quidem tuae satis est? cuius te esse avidissimum, quamvis sis sapiens, non negabis. Parumne igitur, inquires, gloriam magnam 26 relinquemus? Immo vero aliis, quamvis multis, satis; tibi uni parum. Quidquid est enim, quamvis amplum sit, id certe parum est tum, quum est aliquid³ amplius. Quodsi rerum tuarum immortalium, C. Caesar, hic exitus futurus fuit, ut devictis adversariis rem publicam in eo statu relinqueres, in quo nunc est: vide, quaeso, ne tua divina virtus admirationis plus sit habitura, quam gloriae; siquidem gloria est illustris ac pervagata multorum et magnorum vel in suos⁴ vel in patriam vel in omne genus hominum fama meritorum. Haec igitur 1X. tibi reliqua pars est, hic restat actus; in hoc elaborandum 27 est, ut rem publicam constituas eaque tu imprimis composita⁵

plures legitimos liberos haberent, praemia proposuit; πολυπαιδίας ἄθλα ἐπέθηκεν. Dio Cass.

1. sic codd. plerique, alii *curenda*; Syn. Lat. 175.

2. alii oratione directa: *Satis*

diu vel naturae vixi.

3. Gr. Lat. 91. 4. extr.

4. multi codd. *suos cives.*

5. nonnulli om. *composita*; Rose. Am. §. 33.

cum summa tranquillitate et otio perfruare: tum te, si voles, quum et patriae, quod debes, solveris et naturam ipsam expleveris satietate vivendi, satis diu vixisse dicito. Quid est enim omnino hoc ipsum diu, in quo est aliquid extremum? quod quum venit, omnis voluptas praeterita pro nihilo est, quia postea nulla futura est. Quamquam iste tuus animus nunquam his angustiis, quas natura nobis ad vivendum dedit, contentus fuit, semperque immortalitatis amore flagravit. Nec vero haec tua vita dicenda¹ est, quae corpore et spiritu continetur: illa, inquam, illa vita est tua, quae vigeat memoria saeculorum omnium, quam posteritas alet, quam ipsa aeternitas semper tuebitur. Huic tu inservias, huic te ostentes oportet; quae quidem, quae miretur, iam pridem multa habet, nunc etiam, quae laudet², expectat. Obstupescant posteri certe imperia, provincias, Rhenum, Oceanum, Nilum, pugnas innumerabiles, incredibiles victorias, monumenta, munera³, triumphos audientes et legentes tuos. Sed nisi haec urbs stabilita tuis consiliis et institutis erit, vagabitur modo nomen tuum longe atque late; sedem⁴ stabilem et domicilium certum non habebit. Erit inter eos etiam, qui nascentur, sicut inter nos fuit, magna dissensio, quum alii laudibus ad coelum res tuas gestas efferent, alii fortasse aliquid requirent, idque vel maximum, nisi belli civilis incendium salute patriae restinxeris; ut illud fati fuisse videatur, hoc consilii. Servi igitur iis etiam iudicibus, qui multis post saeculis de te iudicabunt, et quidem haud scio an incorruptius, quam nos; nam et sine amore et sine cupiditate, et rursus sine odio et sine invidia iudicabunt. Id autem etiamsi tunc ad te, ut quidam falso putant, non pertinebit: nunc certe pertinet, esse te talem, ut tuas laudes X. obscuratura nulla unquam sit oblivio. Diversae voluntates civium fuerunt distractaeque sententiae; non enim consiliis solum et studiis, sed armis etiam et castris dissidebamus. Erat enim⁵ obscuritas quaedam, erat certamen inter clarissimos duces; multi dubitabant, quid optimum esset, multi quid sibi

1. alii *ducenda*.

2. admiratio magnis, laus bonis tribuitur.

3. pauci codd. *monumenta innumera*; Cicero autem non dicit*innumerus*, sed *innumerabilis*.4. alii *sedem quidem*.5. sic optimus cod., reliqui *autem*.

expediret, multi quid deceret, nonnulli etiam quidliceret. Perfuncta res publica est hoc misero fatalique bello: vicit is, 31 qui non fortuna inflammaret¹ odium suum, sed bonitate leniret, nec qui omnes, quibus iratus esset, eosdem etiam exsilio aut morte dignos iudicaret. Arma ab aliis posita, ab aliis erepta sunt. Ingratus est iniustusque civis, qui armorum periculo liberatus animum tamen retinet armatum; ut iam² ille sit melior, qui in acie cecidit, qui in causa animam profudit. Quae enim pertinacia quibusdam, eadem aliis constantia videri potest. Sed iam omnis fracta dissensio est 32 armis et extincta aequitate victoris; restat, ut omnes unum velint, qui modo habent aliquid non solum sapientiae, sed etiam sanitatis. Nisi te, C. Caesar, salvo et in ista sententia, qua quum antea tum hodie vel maxime usus es, manente, salvi esse non possumus. Quare omnes te, qui haec³ salva esse volumus, et hortamur et obsecramus, ut vitae, ut saluti tuae consulas; omnesque tibi, ut pro aliis etiam loquar quod de me ipso sentio, quoniam subesse aliquid putas, quod cavendum sit, non modo excubias et custodias, sed etiam laterum nostrorum oppositus⁴ et corporum pollicemur.

Sed ut unde est orsa, in eodem terminetur oratio: maximas tibi omnes gratias agimus, C. Caesar, maiores etiam 33 habemus⁵. Nam omnes idem sentiunt; quod ex omnium precibus et lacrimis sentire potuisti. Sed quia non est stantibus⁶ omnibus necesse dicere, a me certe dici volunt, cui necesse est quodammodo, et quod volunt et quod fieri⁷ decet, et quod M. Marcello, a te huic ordini populoque Romano et rei publicae reddito, fieri id intelligo. Nam laetari omnes, non ut de unius, sed ut de communi omnium salute sentio. Quod autem summae benevolentiae est — quae mea erga illum 34 omnibus semper nota fuit, ut vix C. Marcello, optimo et amantissimo fratri, praeter eum quidem cederem nemini — quum id sollicitudine, cura, labore tamdiu praestiterim, quamdiu est de illius salute dubitatum: certe hoc tempore magnis

1. cf. Manil. §. 21.

2. pauci codd. *etiam*.

3. i. e. haec omnia, hanc rem publicam; cf. or. in M. Anton. IV. §. 7.

4. Gr. Lat. 247. 2.

5. Syn. Lat. 217.

6. Gr. Lat. 389. n. 2.

7. *fieri* omittitur a nonnullis.

curis, molestiis, doloribus liberatus praestare debeo. Itaque, C. Caesar, sic tibi gratias ago, ut, omnibus me rebus a te non conservato solum sed etiam ornato, tamen ad tua in me unum innumerabilia merita, quod fieri iam posse non arbitrabar, maximus hoc tuo facto cumulus accesserit¹.

1. i. e. ut maximum cumulum accessisse dicam.

M. TULLII CICERONIS

PRO

Q. L I G A R I O

ORATIO.

ARGUMENTUM.

Q. Ligarius Considii proconsulis in Africa provincia legatus fuerat. Decedens e provincia Considius Ligarium, quem et ipse hoc honore dignum existimaret et a provincia expeti intelligeret, Africae praefecerat. Orto deinde inter Caesarem et Pompeium bello civili quum, quicumque in Africa erant cives Romani, Pompeii partibus studerent, Ligarium sibi belli contra Caesarem gerendi ducem esse voluerunt; quod ille munus recusavit. Eodem tempore accidit, ut P. Atius Varus, qui paucis annis ante in Africa praetor fuerat, Uticam veniret ibique oblatum sibi imperium cupide arriperet. Tum L. Aelius Tubero, cui ex senatus consulto Africa provincia data erat, quum navibus ad Uticam pervenisset, Vari iussu a Ligario ita terra prohibitus est, ut neque filium aegrotum exponere neque aquam haurire ei permetteretur. Inde iratus Tubero in castra Pompeii profectus est cum eoque in pugna Pharsalica contra Caesarem pugnavit. Profligatis deinde variis bellis quum summa rerum ad Caesarem pervenisset, et alii multi et Tuberones ab eo in gratiam recepti sunt; Africanæ vero causae quum Caesar iratior esse videretur (cf. Cic. ad div. VI. 13.), Ligarius, patria exclusus, in Africa se tenebat. Interim et duo fratres eius et Cicero aliique Caesaris gratiam ei reconciliare studebant; Tubero vero filius, ne hoc fieret, Ligarium apud Caesarem de vi accusavit, quod in Africa se inimicissimum Caesari

praestitisset. Hunc Cicero hac oratione ita defendit, ut Caesar, quamquam contra facere secum constituerat, Ligario veniam daret.

Habita est oratio ad Caesarem in foro, C. Iulio Caesare a. Chr. III. et M. Aemilio Lepido coss. Accepta venia Ligarius Romam
46 reversus coniurationis contra Caesarem factae particeps fuit et mox inter proscriptos periit. —

I. 1. **N**ovum crimen, C. Caesar, et ante hunc diem non auditum, propinquus meus ad te Q. Tubero detulit, Q. Ligarium in Africa fuisse¹; idque C. Pansa, praestanti vir ingenio, fretus fortasse familiaritate ea, quae est ei tecum, ausus est confiteri. Itaque quo me vertam nescio. Paratus enim veneram, quum tu id neque per te scires neque audire aliunde potuisses, ut² ignoratione tua ad hominis miseri salutem abuterer; sed quoniam diligentia inimici investigatum est, quod latebat, confitendum est, ut opinor, praesertim quum meus necessarius C. Pansa fecerit, ut id integrum iam non esset; omissaque controversia omnis oratio ad misericordiam tuam conferenda est, qua plurimi sunt conservati, quum a te non liberationem
2 culpa, sed errati veniam impetravissent. Habes igitur, Tubero, quod est accusatori maxime optandum, confitentem reum; sed tamen hoc³ confitentem, se in ea parte fuisse, qua te, qua virum omni laude dignum, patrem tuum. Itaque prius de vestro delicto confiteamini necesse est, quam Ligarii ullam culpam reprehendatis.

Q. enim Ligarius, quum esset nulla⁴ belli suspicio, legatus in Africam cum C. Considio profectus est; qua in legatione et civibus et sociis ita se probavit, ut decedens Considius provincia satisfacere hominibus non posset, si quemquam alium provinciae praefecisset. Itaque Ligarius, quum diu recusans nihil profecisset, provinciam accepit invitus, cui sic praefuit in pace, ut et civibus et sociis gratissima esset eius integritas
3 ac fides. Bellum subito exarsit, quod, qui erant in Africa, ante audierunt geri quam parari. Quo audito partim cupidi-

1. Hoc esse crimen, ironice dixit; etenim id quidem omni culpa vacat.

2. Gr. Lat. 398. 3.

3. alii *ita*, alii *hoc ita*.

4. multi codd. *adhuc nulla*.

tate inconsiderata, partim caeco quodam timore, primo salutis, post etiam studii sui quaerebant aliquem ducem; quum Ligarius, domum spectans, ad suos redire cupiens, nullo se implicari negotio passus est. Interim P. Atius Varus, qui praetor Africam obtinuerat, Uticam venit. Ad eum statim concursus est. Atque ille non mediocri cupiditate arripuit imperium, si illud imperium esse potuit, quod ad privatum clamore multitudinis imperitae, nullo publico consilio deferebatur. Itaque 4 Ligarius, qui omne tale negotium cuperet effugere, paulum adventu Vari conquievit. Adhuc, C. Caesar, Q. Ligarius omni II. culpa vacat. Domo est egressus non modo nullum ad bellum, sed ne ad minimam quidem suspicionem belli; legatus in pace profectus in provincia pacatissima ita se gessit, ut ei¹ pacem esse expediret. Profectio certe animum tuum non debet offendere. Num igitur remansio? Multo minus. Nam profectio voluntatem habuit non turpem, remansio necessitatem etiam honestam. Ergo haec duo tempora carent crimine: unum, quum est legatus profectus, alterum, quum efflagitatus a provincia praepositus Africae est. Tertium tempus est, quod² 5 post adventum Vari in Africa restitit; quod si est criminis, necessitatis crimen est, non voluntatis. An ille, si potuisset³ ullo modo evadere, Uticae quam Romae, cum P. Atio quam cum concordissimis fratribus, cum alienis esse quam cum suis maluisset? Quum ipsa legatio plena desiderii ac sollicitudinis fuisset propter incredibilem quendam fratrum amorem, hic aequo animo esse potuit, belli discidio distractus a fratribus?

Nullum igitur habes, Caesar, adhuc in Q. Ligario sig- 6 num alienae a te voluntatis; cuius ego causam animadverti, quaeso, qua fide defendam: prodo meam. O clementiam admirabilem atque omnium laude, praedicatione, literis monumetisque decorandam, quum⁴ M. Cicero apud te defendit⁵, alium in ea voluntate non fuisse, in qua se ipsum confitetur fuisse, nec tuas tacitas cogitationes extimescit, nec, quid tibi de alio audienti de se ipso occurrat, reformidat! Vide, quam non re- III. formidem; vide, quanta lux liberalitatis et sapientiae tuae mihi

1. cur ei, non sibi? Gr. Lat. *illinc.*

317. *modis illa* 318. *modis*

2. alii quo; quid differt?

3. in uno bono cod. additur

4. alii, omisso *quum*, *decorandam!* M. Cicero cet.

5. Gr. Lat. 387. n. 1.

apud te dicenti oboriatur. Quantum potero, voce contendam,
 7 ut populus hoc Romanus exaudiat. Suscepto bello, Caesar,
 gesto etiam ex parte magna, nulla vi coactus, iudicio ac volun-
 tate ad ea arma profectus sum, quae erant sumpta contra te.
 Apud quem igitur hoc dico? Nempe¹ apud eum, qui quum
 hoc sciret, tamen me antequam vidit, rei publicae reddidit;
 qui ad me ex Aegypto literas misit, ut essem idem, qui fuis-
 sem; qui quum ipse imperator in toto imperio populi Romani
 unus esset, esse me alterum passus est; a quo, hoc ipso C.
 Pansa mihi hunc nuntium perferente, concessos fasces laurea-
 tos tenui, quoad tenendos putavi; qui mihi tum denique se
 salutem putavit dare, si eam nullis spoliata ornamentis de-
 8 disset. Vide, quaeso, Tubero, ut, qui de meo facto non dubi-
 tem, de Ligarii audeam confiteri². Atque haec propterea de
 me dixi, ut mihi Tubero, quum de se eadem dicerem, igno-
 sceret. Cuius ego industriae gloriaeque faveo, vel propter
 propinquam cognationem, vel quod eius ingenio studiisque
 delector, vel quod laudem adolescentis propinqui existimo
 9 etiam ad meum aliquem fructum redundare. Sed hoc quaero:
 quis putat³ esse crimen, fuisse in Africa? Nempe is, qui et
 ipse in eadem Africa esse voluit et prohibitum se a Ligario
 queritur et certe contra ipsum Caesarem est congressus ar-
 matus. Quid enim, Tubero, tuus ille destrictus in acie Phar-
 salica gladius agebat? cuius latus ille mucro petebat? qui
 sensus erat armorum tuorum? quae tua mens, oculi, manus,
 ardor animi? quid cupiebas? quid optabas? Nimis urgeo; com-
 moveri videtur adolescens; ad me revertar: iisdem in armis
 IV. fui. Quid autem aliud egimus, Tubero, nisi ut, quod hic pot-
 10 est, nos possemus? Quorum igitur impunitas, Caesar, tuae
 clementiae laus est, eorum ipsorum ad crudelitatem te acuet
 oratio? Atque in hac causa nonnihil equidem, Tubero, etiam
 tuam, sed multo magis patris tui prudentiam desidero; quod
 homo, quum ingenio tum etiam doctrina excellens, genus hoc
 causae quod esset, non viderit. Nam si vidisset, quovis pro-
 fecto, quam isto modo a te agi maluisset.

1. Gr. Lat. 229. n. 4.

2. sic nonnulli codd. et Quintil.
 Inst. Or. V. 10. 93.; recte. *Vide,*
ut audeam „vielleicht bin ich nicht

kühn genug“; ironice dictum. Gr.
 Lat. 349. n. 4. Alii habent *non*
audeam.

3. alii *putet*.

Arguis fatentem. Non est satis. Accusas eum, qui causam habet aut, ut ego dico, meliorem quam tu, aut, ut tu vis, parem. Haec admirabilia; sed prodigii simile est, quod 11 dicam. Non habet eam vim ista accusatio, ut Q. Ligarius condemnetur, sed ut necetur. Hoc egit civis Romanus ante te nemo; externi isti mores; usque ad sanguinem incitari solet odium¹ aut levium Graecorum aut immanium barbarorum. Nam quid agis aliud? ut Romae ne sit? ut domo careat? ne cum optimis fratribus, ne cum hoc T. Broccho, avunculo suo, ne cum eius filio, consobrino suo, ne nobiscum vivat? ne sit in patria? Num est? num potest magis carere his omnibus, quam caret? Italia prohibetur, exsulat. Non tu ergo hunc patria privare, qua caret, sed vita vis. At istud ne apud eum 12 quidem dictatorem, qui omnes, quos oderat, morte multabat, quisquam egit isto modo. Ipse iubebat occidi nullo postulante; praemiis etiam invitabat²; quae tamen crudelitas ab hoc eodem aliquot annis post, quem tu nunc crudelem esse vis, vindicata est. „Ego vero istud non postulo“, inquires. Ita me- V. hercule existimo, Tubero; novi enim te, novi patrem, novi domum nomenque vestrum; studia denique generis ac familiae vestrae virtutis, humanitatis, doctrinae, plurimarum artium atque optimarum, nota mihi sunt omnia. Itaque certo scio, 13 vos non petere sanguinem; sed parum attenditis. Res enim eo spectat, ut ea poena, in qua adhuc Q. Ligarius sit, non videamini esse contenti. Quae est igitur alia praeter mortem? Si enim est in exilio, sicuti est, quid amplius postulatis? An, ne ignoscatur? Hoc vero multo acerbius, multoque durius. Quod nos petimus³ precibus et lacrimis, strati ad pedes, non tam nostrae causae fidentes, quam huius humanitati, id ne impetremus pugnabis? et in nostrum fletum irrumpes? et nos, iacentes ad pedes, supplicum voce prohibebis? Si, quum hoc 14 domi faceremus, quod et fecimus et, ut spero, non frustra fecimus, tu repente irruisses⁴ et clamare coepisses: „C. Cae-

1. sic in nonnullis codd., nisi quod solent habent pro solet. In aliis est *incitare*, in paucis *odio*. Recentissimi *solet* eiecerunt scripseruntque *externi isti mores*, usque ad sanguinem incitari odio

aut cet.

2. sc. ad occidendos inimicos suos.

3. codd. domi petimus, alii petimus.

4. alii irrupisses.

sar, cave ignoscas; cave, te fratrum pro fratris salute obsecrantium misereat¹: nonne omnem humanitatem exuisses? Quanto hoc durius, quod nos domi petimus, id te¹ in foro oppugnare et in tali miseria multorum perfugium misericordiae tollere! Dicam plane, Caesar, quod sentio. Si in hac tanta tua fortuna lenitas tanta non esset, quantam² tu per te, per te, inquam, obtines (intelligo quid loquar), acerbissimo luctu redundaret ista victoria. Quam multi enim essent de victoribus, qui te crudelem esse vellent, quum etiam de victis reperiantur! quam multi, qui, quum a te ignosci nemini vellent, impedirent clementiam tuam, quum etiam ii, quibus ipse
 15 diae tollere! Dicam plane, Caesar, quod sentio. Si in hac tanta tua fortuna lenitas tanta non esset, quantam² tu per te, per te, inquam, obtines (intelligo quid loquar), acerbissimo luctu redundaret ista victoria. Quam multi enim essent de victoribus, qui te crudelem esse vellent, quum etiam de victis reperiantur! quam multi, qui, quum a te ignosci nemini vellent, impedirent clementiam tuam, quum etiam ii, quibus ipse
 16 ignovisti, nolint te esse in alios misericordem! Quodsi probare Caesari possemus, in Africa Ligarium omnino non fuisse, si honesto et misericordiae mendacio saluti civi calamitoso esse vellemus: tamen hominis non esset, in tanto discrimine et periculo civis refellere et coarguere³ nostrum mendacium, et, si esset alicuius, eius certe non esset, qui in eadem causa et fortuna fuisset. Sed tamen aliud est, errare Caesarem nolle, aliud est, nolle misereri. Tunc diceres: „Caesar, cave credas; fuit in Africa; tulit arma contra te.“ Nunc quid dicis? „Cave ignoscas!“ Haec nec hominis nec ad hominem vox est; qua qui apud te, C. Caesar, utetur⁴, suam citius abiiciet humanitatem, quam extorquebit tuam.

VI. Ac primus aditus et postulatio Tuberonis haec, ut opinor,
 17 fuit, velle se de Q. Ligarii scelere dicere. Non dubito, quin admiratus sis, vel quod de nullo alio quisquam, vel quod is, qui in eadem causa fuisset, vel quidnam novi sceleris⁵ afferret. Scelus tu illud vocas, Tubero. Cur? Isto enim nomine illa adhuc causa caruit. Alii errorem appellant, alii timorem; qui durius, spem, cupiditatem, odium, pertinaciam; qui gravissime, temeritatem: scelus praeter te adhuc nemo. Ac mihi quidem, si proprium et verum nomen nostri mali quaeratur⁶, fatalis quaedam calamitas incidisse videtur et improvidas hominum mentes occupavisse; ut nemo mirari debeat⁷, humana consilia

1. multi codd. *a te*, et post *oppugnari*; minus aptum propter ea, quae sequuntur.

2. alii *quam*.

3. alii *redarguere*; Syn. Lat. 51.

4. alii *utitur*.

5. codd. vel *sceleris* vel *facinoris*; edd. nonnullae omittunt.

6. alii *quaeritur*.

7. Gr. Lat. 329. 3.

divina necessitate esse superata. Liceat esse miseros, quam- 18
 quam hoc victore esse non possumus. Sed non loquor de
 nobis; de illis loquor, qui occiderunt. Fuerint cupidi, fuerint
 irati, fuerint¹ pertinaces; sceleris vero crimine, furoris, parri-
 cidii, liceat Cn. Pompeio mortuo, liceat multis aliis carere.
 Quando hoc quisquam ex te, Caesar, audivit? aut tua quid
 aliud arma voluerunt, nisi a te contumeliam propulsare? Quid
 egit tuus invictus exercitus, nisi ut suum ius tueretur et digni-
 tatem tuam? Quid? tu quum pacem esse cupiebas, idne age-
 bas, ut tibi cum sceleratis, an ut cum bonis civibus conveni-
 ret? Mihi vero, Caesar, tua in me maxima merita tanta certe 19
 non viderentur, si me ut sceleratum a te conservatum puta-
 rem. Quomodo autem tu de re publica bene meritus esses,
 si² tot sceleratos incolumi dignitate esse voluisses? Secessio-
 nem tu illam existimavisti, Caesar, initio, non bellum; neque
 hostile odium, sed civile discidium, utrisque cupientibus rem
 publicam salvam, sed partim consiliis, partim studiis a com-
 muni utilitate aberrantibus. Principum dignitas erat paene
 par, non par fortasse eorum, qui sequebantur; causa tum du-
 bia, quod erat aliquid in utraque parte, quod probari posset;
 nunc melior³ ea iudicanda est, quam etiam dii adiuverunt.
 Cognita vero clementia tua quis non eam victoriam probet, in
 qua occiderit nemo, nisi armatus? Sed ut omittam communem VII.
 causam, veniamus ad nostram: utrum tandem existimas faci- 20
 lius fuisse, Tubero, Ligarium ex Africa exire, an vos in Afri-
 cam non venire? Poteramusne, inquires, quum senatus censuis-
 set? Si me consulis, nullo modo. Sed tamen Ligarium senatus
 idem legaverat. Atque ille eo tempore paruit, quum parere
 senatui necesse erat: vos tunc⁴ parvistis, quum paruit nemo,
 qui noluit. Reprehendo igitur? Minime vero; neque enim
 licuit aliter vestro generi, nomini, familiae, disciplinae. Sed
 hoc non concedo, ut, quibus rebus gloriemini in vobis, easdem
 in aliis reprehendatis. Tuberonis sors coniecta est ex senatus 21
 consulto, quum ipse non adesset, morbo etiam impediretur;
 statuerat excusare. Haec ego novi propter omnes necessitu-
 dines, quae mihi sunt cum L. Tuberone. Domi una eruditi,
 militiae contubernales, post affines, in omni denique vita fami-

1. Gr. Lat. 341.

2. alii *quum*.3. alii *melior certe*.4. alii *tum*.

liares; magnum etiam vinculum, quod iisdem studiis semper
 usi sumus. Scio igitur, Tuberonem domi manere voluisse; sed
 ita quidam¹ agebat, ita rei publicae sanctissimum nomen oppo-
 nebat, ut, etiamsi aliter sentiret, verborum tamen ipsorum
 22 pondus sustinere non posset. Cessit auctoritati amplissimi
 viri, vel potius paruit. Una est profectus cum iis, quorum
 erat una causa; tardius iter fecit. Itaque in Africam venit
 iam occupatam. Hinc in Ligarium crimen oritur, vel ira po-
 tius. Nam, si crimen est, prohibere illum² voluisse, non minus
 magnum est, vos Africam, arcem omnium provinciarum, natam
 ad bellum contra hanc urbem gerendum, obtinere voluisse,
 quam aliquem se maluisse. Atque is tamen aliquis Ligarius
 non fuit. Varus imperium se habere dicebat; fâsces certe
 23 habebat. Sed quoquo modo illud se habet, haec querela
 vestra, Tubero, quid valet? Recepti in provinciam non sumus.
 Quid, si essetis, Caesarine eam tradituri fuissetis³ an contra
 VIII. Caesarem retenturi? Vide, quid licentiae, Caesar, nobis tua
 liberalitas det, vel potius audaciae. Si responderit Tubero,
 Africam, quo senatus eum sorsque miserat, tibi patrem suum
 traditurum fuisse, non dubitabo, apud ipsum te, cuius id eum
 facere interfuit, gravissimis verbis eius consilium reprehen-
 dere. Non enim, si tibi ea res grata fuisset, esset etiam pro-
 24 bata. Sed iam hoc totum omitto, non tam, ne offendam tuas
 patientissimas aures, quam ne Tubero, quod nunquam cogi-
 tavit, facturum fuisse videatur. Veniebatis igitur in Africam,
 provinciam unam ex omnibus huic victoriae maxime infestam;
 in qua erat rex⁴ potentissimus, inimicus huic causae, aliena
 voluntas⁵ conventus firmi atque magni. Quaero: quid facturi
 fuistis? Quamquam quid facturi fueritis, dubitem⁶, quum vi-
 deam, quid feceritis? Prohibiti estis in provincia vestra pedem
 25 ponere, et prohibiti⁷ summa cum iniuria. Quomodo id tulistis?

1. *Pompeium* puta.

2. codd. vel si crimen est, pro-
 hibere illum vel si crimen est ul-
 lum, voluisse vel si crimen est il-
 lum voluisse. Sed voc. prohibere
 et optimis codd. et oppositione
 verbi obtinere defenditur.

3. sic codd. omnes; edd. non-

nullae fuistis. Gr. Lat. 336. n. 7.

4. Iubam dicit, regem Numidiaë.

5. Alii post voluntas comma
 ponunt, ut conventus sit nom. plur.

6. nonnulli non dubitem, sub-
 lata interrogatione.

7. pauci prohibiti, ut perhibetis.

acceptae iniuriae querelam ad quem detulistis? Nempe ad eum, cuius auctoritatem secuti in societatem belli veneratis. Quodsi Caesaris causa in provinciam veniebatis, ad eum profecto exclusi provincia venissetis. Venistis ad Pompeium. Quae est ergo haec apud Caesarem querela, quum eum accusatis, a quo queramini prohibitos esse vos contra Caesarem gerere bellum? Atque in hoc quidem vel cum mendacio, si velitis, gloriari¹ per me licet, vos provinciam fuisse Caesari tradituros. Etiam si² a Varo et a quibusdam aliis prohibiti estis, ego tamen confitebor, culpam esse Ligarii, qui vos tantae laudis occasione privaverit. Sed vide, quaeso, Caesar, IX. constantiam ornatissimi viri, L. Tuberonis, quam ego, quam-²⁶ vis ipse probarem, ut probo, tamen non commemorarem, nisi a te cognovissem in primis eam virtutem solere laudari. Quae fuit igitur unquam in ullo homine tanta constantia? Constantiam dico? nescio an melius patientiam possim dicere. Quotus enim quisque istud fecisset, ut, a quibus partibus in dissensione civili non esset receptus, esset etiam cum crudelitate³ reiectus, ad eas ipsas rediret? Magni cuiusdam animi atque eius viri est, quem de suscepta causa propositaque sententia nulla contumelia, nulla vis, nullum periculum possit depellere. Ut enim cetera paria Tuberoni cum Varo fuissent, honos, 27 nobilitas, splendor, ingenium, quae nequaquam fuerunt: hoc certe praecipuum Tuberonis fuit, quod iusto cum imperio ex senatus consulto in provinciam suam venerat. Hinc prohibitus non ad Caesarem, ne iratus, non domum, ne iners, non aliquam⁴ in regionem, ne condemnare causam illam, quam secutus erat⁵, videretur: in Macedoniam ad Cn. Pompeii castra venit, in eam ipsam causam, a qua erat reiectus cum iniuria. 28 Quid? quum ista res nihil commovisset eius animum ad quem veneratis⁶, languidiore, credo, studio in causa fuistis? tantummodo in praesidiis eratis, animi vero a causa abhorrebant? An, ut fit in civilibus bellis, nec in vobis magis quam in reliquis? omnes enim⁷ vincendi studio tenebamur. Pacis equidem

1. alii si vultis sive velitis gloriemini.

2. alii tradituros, etiam si — essetis. Ego autem confitebor cet.

3. propter morbum filii; cf. argum.

4. Gr. Lat. 91. 4. alii in aliquam.

5. nonnulli esset.

6. Pompeius enim Varum in imperio Africae manere passus est.

7. sic codd., recte; edd. incer-

semper auctor fui, sed tum sero; erat enim amentis, quum
 aciem videres, pacem cogitare. Omnes, inquam, vincere vole-
 bamus; tu certe praecipue, qui in eum locum veneras¹, ubi
 tibi esset pereundum, nisi vicisses. Quamquam, ut nunc se-
 res habet, non dubito, quin hanc salutem anteponas illi victo-
 X. riae. Haec ego non dicerem, Tubero, si aut vos constantiae
 29 vestrae aut Caesarem beneficii sui poeniteret. Nunc quaero,
 utrum vestras iniurias an rei publicae persequamini. Si rei
 publicae: quid de vestra in illa causa perseverantia responde-
 bitis? si vestras: videte, ne erretis, qui Caesarem vestris ini-
 micis iratum fore putetis, quum ignoverit suis.

Itaque num tibi videor in causa Ligarii esse occupatus?
 num de eius facto dicere? Quidquid dixi, ad unam summam
 referri volo vel humanitatis vel clementiae vel misericordiae².
 30 Causas, Caesar, egi multas, et quidem tecum, dum te in foro
 tenuit ratio honorum tuorum; certe nunquam hoc modo: *Ignos-
 cite, iudices; erravit, lapsus est, non putavit; si unquam
 posthac*³ — Ad parentem sic agi solet; ad iudices: *Non fecit,
 non cogitavit, falsi testes, fictum crimen*. Dic⁴ te, Caesar, de
 facto Ligarii iudicem esse; quibus in praesidiis fuerit quaere:
 taceo; ne haec quidem colligo, quae fortasse valerent etiam
 apud iudicem: „Legatus ante bellum profectus, relictus in
 pace; bello oppressus, in eo ipso non acerbus; tametsi sei-
 iunctus⁵, animo ac studio tuus.“ Ad iudicem sic agi solet;
 sed ego apud parentem loquor: „Erravi, temere feci⁶, poenitet;
 ad clementiam tuam confugio, delicti veniam peto, ut igno-
 scas⁷ oro.“ Si nemo impetravit, arroganter; si plurimi, tu
 31 idem fer opem, qui spem dedisti. An sperandi Ligario causa
 non sit, quum mihi apud te locus sit etiam pro altero de-
 precandi? Quamquam nec in hac oratione spes est posita

tae fluctuant. *An, ut fit* i. e. *an ita factum est, ut fit*, sc. an exacer-
 batio civilis mansit; *nec — magis*
 i. e. *quamquam non magis*.

1. alii *venisses*.

2. a quibusdam additur *tuae*.

3. Gr. Lat. 460. c.

4. i. e. *si dicis*; Gr. Lat. 378. n.

5. *tametsi* est in omnibus codd.;
 iidem pro *seiiunctus* habent *totus*,

quod olim scripserit is, qui in suo
 codice *cunctus* invenire sibi vide-
 retur et non probaret; *fuit*, quod
 addunt nonnulli libri, rectius omit-
 titur. Alii locum aliter emendare
 conati sunt. *Relictus* sc. a. Cae-
 sare, qui eum non revocaverat.

6. alii *erravit, fecit*.

7. alii *ignoscatur*.

causae nec in eorum studiis, qui a te pro Ligario petunt tui necessarii. Vidi enim et cognovi, quid maxime spectares, quum XI. pro alicuius salute multi laborarent; causas apud te rogantium gratiosiores esse quam vultus, neque te spectare, quam tuus esset necessarius is, qui te oraret, sed quam illius, pro quo laboraret. Itaque tribuis tu quidem tuis ita multa, ut mihi beatiores illi esse videantur interdum, qui tua liberalitate fruntur, quam tu ipse, qui illis tam multa concedas. Sed video tamen, apud te causas, ut dixi, rogantium valere plus quam preces, ab iisque te moveri maxime, quorum iustissimum videas dolorem in petendo.

In Q. Ligario conservando multis tu quidem gratum facies 32 necessariis tuis; sed hoc, quaeso, considera, quod soles. Possum fortissimos viros, Sabinos, tibi probatissimos, totumque agrum Sabinum, florem Italiae ac robur rei publicae, proponere. Nosti optimos¹ homines. Animadvertite horum omnium moestitiam et dolorem: huius T. Brocchi, de quo non dubito quid existimes, lacrimas squaloremque ipsius et filii vides. Quid de fratribus dicam? Noli, Caesar, putare, de unius capite 33 nos agere. Aut tres tibi Ligarii retinendi in civitate sunt, aut tres ex civitate exterminandi. Nam quodvis exsilium his est optatius, quam patria, quam domus, quam dii penates, uno illo exsulante. Si fraterne, si pie, si cum dolore faciunt: moveant te horum lacrimae, moveat pietas, moveat germanitas; valeat tua vox illa, quae vicit. Te enim dicere audiebamus, nos omnes adversarios putare, nisi qui nobiscum essent; te omnes, qui contra te non essent, tuos. Videsne igitur hunc splendorem, omnem hanc Brocchorum domum, hunc L. Marcium, C. Caesetium, L. Corfidium², hos omnes equites Romanos, qui adsunt veste mutata³, non solum notos tibi, verum etiam probatos viros, qui tecum fuerunt? Atque his irasceba-

1. alii *optime*; Caesar a Sulla proscriptus aliquamdiu in Sabinis latuit.

2. Cic. Att. XIII. 44. 3. *Brutus mihi T. Ligarii verbis nuntiavit, quod appelletur L. Corfidius in oratione Ligariana, erratum esse meum; sed, ut aiunt, μνημο-*

νικὸν ἀμάρτημα. Sciebam Corfidium pernecessarium Ligariorum, sed eum video ante esse mortuum. Da igitur, quaeso, negotium Pharnaci, Antaeo, Salvio, ut id nomen ex omnibus libris tollatur.

3. Syn. Lat. 428.

mur¹, hos requirebamus; his nonnulli etiam minabantur. Con-
 serva igitur tuis suos, ut, quemadmodum cetera, quae dicta
 XII. sunt a te, sic hoc verissimum reperiatur. Quodsi penitus per-
 34 spicere posses concordiam Ligariorum, omnes fratres tecum
 iudicares fuisse. An potest quisquam dubitare, quin, si Q.
 Ligarius in Italia esse potuisset, in eadem sententia fuerit
 futurus, in qua fratres fuerunt? Quis est, qui horum consen-
 sum conspirantem et paene conflatum in hac prope aequali-
 tate fraterna non noverit? qui hoc non sentiat, quidvis prius
 futurum fuisse, quam ut hi fratres diversas sententias fortunas-
 que sequerentur? Voluntate igitur omnes tecum fuerunt, tem-
 pestate abreptus est unus; qui si consilio id fecisset, esset
 35 eorum similis, quos tu tamen salvos esse voluisti. Sed ierit
 ad bellum; dissenserit² non a te solum, verum etiam a fratri-
 bus: hi te orant tui. Equidem quum tuis omnibus negotiis
 interesset, memoria teneo, qualis T. Ligarius quaestor urba-
 nus fuerit³ erga te et dignitatem tuam. Sed parum est, me
 hoc meminisse; spero etiam te, qui oblivisci nihil soles⁴ nisi
 iniurias, quoniam hoc est animi, quoniam etiam ingenii tui,
 te, aliquid de huius illo quaestorio officio cogitantem, etiam
 de aliis quibusdam quaestoribus reminiscentem recordari⁵.
 36 Hic igitur T. Ligarius, qui tum nihil egit aliud (neque enim
 haec divinabat), nisi ut tu eum tui studiosum et bonum virum
 iudicares, nunc a te supplex fratris salutem petit; quam huius
 admonitus officio quum utrisque his dederis, tres fratres opti-
 mos et integerrimos non solum sibi ipsos⁶ neque his tot ac
 talibus viris neque nobis necessariis, sed etiam rei publicae
 37 condonaveris. Fac igitur, quod de homine nobilissimo et cla-
 rissimo⁷ fecisti nuper in curia, nunc idem in foro de optimis
 et huic omni frequentiae probatissimis fratribus. Ut conces-
 sisti illum senatui, sic da hunc populo, cuius voluntatem caris-
 simam semper habuisti; et si ille dies tibi gloriosissimus, po-
 pulo Romano gratissimus fuit, noli, obsecro, dubitare, C. Cae-
 sar, similem illi gloriae laudem quam saepissime quaerere.

1. sc. nos Pompeiani, quod illi
 tecum essent.

2. alii *discesserit* vel *dissederit*.

3. vid. ind. v. *Ligarius*.

4. cf. Deiot. §. 42.

5. Syn. Lat. 2.

6. sic codd.; alii de coniect.
ipsis.

7. M. Marcellum dicit.

Nihil est tam popolare, quam bonitas; nulla de virtutibus tuis plurimis nec admirabilior nec gratior misericordia est. Homi- 38 nes enim ad deos nulla re propius accedunt, quam salutem hominibus dando. Nihil habet nec fortuna tua maius, quam ut possis, nec natura melius, quam ut velis servare quam plurimos. Longiorem orationem causa forsitan postulat¹, tua certe natura brevior. Quare quum utilius esse arbitrer, te ipsum, quam me aut quemquam loqui tecum, finem iam faciam; tantum te admonebo, si illi absenti salutem dederis, praesentibus his omnibus te daturum.

1. Gr. Lat. 334. Syn. Lat. 447.

M. TULLII CICERONIS

PRO

R E G E D E I O T A R O

ORATIO.

ARGUMENTUM.

Deiotarus, tetrarches Gallograeciae sive Galatiae, quod amicum se Romanis praestiterat, a Pompeio regno Armeniae minoris donatus et a senatu Rex appellatus erat. His ille beneficiis senatus Pompeique permotus bello civili Pompeio auxilia miserat; quapropter Asia pacata Caesar eum regno Armeniae multavit, senatus beneficia ei concessit. Quo facto quum ipse ad regem devertisset, liberalissime ab hoc habitus est magnificeque donatus (cf. Cic. divin. II. 36.), ita ut plane reconciliatus Romam ab eo discederet. Erant autem Deiotaro graves inimicitiae cum Castore, ipsius ex filia nepote; qui avum Romae reum fecit, quod Caesari apud eum deversanti insidias struxisset. Deiotarus, ut se purgaret, legatos Romam misit cum iisque Phidippum servum medicum; quem Castor perfide abduxit a legatis et ut accusationem iuvaret subornavit. Legati causam Deiotari ad Ciceronem detulerunt, veterem regis hospitem et amicum. Itaque Cicero Deiotarum hac oratione, quam ipse videtur parvi fecisse (cf. ad. div. IX. 12.), defendit.

- a. Chr. Habita est apud Caesarem intra domesticos parietes, C. Iulio
45 Caesare IV. consule sine collega eodemque dictatore. Deiotarus a Caesare liberatus est.

Quum in omnibus causis gravioribus, C. Caesar, initio dicendi I. 1. commoveri soleam vehementius, quam videtur vel usus vel aetas mea postulare: tum in hac causa ita me multa perturbant, ut, quantum mea fides studii mihi afferat ad salutem regis Deiotari¹ defendendam, tantum facultatis timor detrahat. Primum dico pro capite fortunisque regis; quod ipsum etsi non iniquum est in tuo dumtaxat² periculo, tamen est ita inusitatum, regem reum capitis esse, ut ante hoc tempus non sit auditum. Deinde eum regem, quem ornare antea cuncto 2 cum senatu solebam pro perpetuis eius in nostram rem publicam meritis, nunc contra atrocissimum crimen cogor defendere. Accedit, ut³ accusatorum alterius crudelitate, alterius indignitate conturber. Crudelem Castorem, ne dicam scelertum et impium! qui nepos avum in capitis discrimen adduxerit adolescentiaeque suae terrorem intulerit ei, cuius senectutem tueri et tegere debebat, commendationemque ineuntis aetatis ab impietate et ab scelere duxerit; avi servum, corruptum praemiis, ad accusandum dominum impulerit, a legatorum pedibus⁴ abduxerit. Fugitivi autem dominum accusantis, et 3 dominum absentem et dominum amicissimum nostrae rei publicae, quum os⁵ videbam, quum verba audiebam: non tam afflictam regiam conditionem dolebam, quam de fortunis communibus extimescebam. Nam quum more maiorum de servo in dominum ne tormentis quidem quaeri liceat⁶, in qua quaestione dolor elicere veram vocem possit etiam ab invito: exortus est servus, qui, quem in eculeo appellare non posset, eum accuset solutus. Perturbat me, C. Caesar, etiam illud interdum, quod II. 4 tamen, quum te penitus recognovi, timere desino; re enim iniquum est, sed tua sapientia fit aequissimum. Nam dicere apud eum de facinore, contra cuius vitam consilium facinoris inisse arguare, si per se ipsum consideres, grave est; nemo enim fere est, qui, sui periculi iudex, non sibi se aequiorem quam reo praebeat. Sed tua, Caesar, praestans singularisque natura hunc mihi metum minuit. Non enim tam timeo, quid tu de rege Deiotaro, quam intelligo, quid de te ceteros velis

1. Gr. Lat. 439. 1.

2. Syn. Lat. 454.

3. Gr. Lat. 399. n. 1.

Cic. Orat.

4. i. e. a legatis, cf. argum.

5. Syn. Lat. 313.

6. cf. Rosc. Am. §. 120.

5 iudicare. Moveor etiam loci ipsius insolentia, quod tantam
 causam, quanta nulla unquam in disceptatione versata est,
 dico intra domesticos parietes, dico extra conventum et eam
 frequentiam, in qua oratorum studia niti solent: in tuis oculis,
 in tuo ore vultuque acquiesco, te unum intueor, ad te unum
 omnis mea spectat oratio. Quae mihi ad spem obtinendae
 6 petum dicendi contentionemque leviora. Hanc enim causam,
 C. Caesar, si in foro dicerem, eodem audiente et disceptante
 te, quantam mihi alacritatem populi Romani concursus afferret!
 Quis enim civis ei regi non faveret, cuius omnem aetatem in
 populi Romani bellis consumptam esse meminisset? Spectarem
 curiam, intuerer forum, coelum denique testarer ipsum. Sic
 quum et deorum immortalium et populi Romani et senatus
 beneficia in regem Deiotarum recordarer, nullo modo mihi
 7 deesse posset oratio. Quae quoniam angustiora parietes fa-
 ciunt, actioque maximae causae debilitatur loco: tuum est,
 Caesar, qui pro multis saepe dixisti, quid mihi nunc animi
 sit, ad te ipsum referre; quo facilius quum¹ aequitas tua, tum
 audiendi diligentia minuat hanc perturbationem meam.

Sed antequam de accusatione ipsa dico, de accusatorum
 spe pauca dicam. Qui quum videantur nec ingenio neque usu
 atque exercitatione rerum valere, tamen ad hanc causam non
 III. sine aliqua spe et cogitatione venerunt. Iratum te regi Deio-
 8 taro fuisse non erant nescii; affectum² illum quibusdam in-
 commodis et detrimentis propter offensionem animi tui memi-
 nerant, teque quum huic iratum, tum sibi amicum esse cogno-
 verant; quumque apud ipsum te de tuo periculo dicerent, fore
 putabant, ut in exulcerato animo facile fictum crimen insideret.
 Quamobrem hoc nos primum metu, Caesar, per fidem et con-
 stantiam et clementiam tuam libera, ne residere in te ullam
 partem iracundiae suspicemur. Per dexteram istam te oro,
 quam regi Deiotaro hospes hospiti porrexisti; istam, inquam,
 dexteram, non tam in bellis neque in proeliis, quam in pro-
 missis et fide firmiorem³. Tu illius domum inire, tu vetus
 hospitium renovare voluisti; te eius dii penates acceperunt;

1. alii *tum*, Syn. Lat. 487.

2 multi codd. *afflictum*.

3. i. e. praeter ceteros firmam.

te amicum et placatum Deiotaro¹ regis arae focique viderunt. Quum facile exorari, Caesar, tum semel² exorari soles. Nemo 9 unquam te placavit inimicus, qui ullas resedissee in te similitatis reliquias senserit. Quamquam cui sunt inauditae cum Deiotaro querelae tuae? Nunquam tu illum accusavisti ut hostem, sed ut amicum officio parum functum, quod propensior in Cn. Pompeii amicitiam fuisset, quam in tuam. Cui tamen ipsi rei veniam te daturum fuisse dicebas, si, quum auxilia Pompeio vel etiam filium misisset, ipse tamen aetatis excusatione usus esset. Ita quum maximis eum rebus liberares, perparvam amicitiae culpam relinquebas. Itaque non 10 solum in eum non animadvertisti, sed omni metu liberavisti; hospitem agnovisti, regem reliquisti. Neque enim ille odio tui progressus, sed errore communi lapsus est. Is rex, quem senatus hoc nomine saepe honorificentissimis decretis appellavisset, quique eum ordinem ab adolescentia gravissimum sanctissimumque duxisset, iisdem rebus est perturbatus, homo longinquus et alienigena, quibus nos in media re publica nati semperque versati. Quum audiret, senatus consentientis aucto- IV. 11 ritate arma sumpta, consulibus, praetoribus, tribunis plebis, nobis³ imperatoribus rem publicam defendendam datam: movebatur animo et, vir huic imperio amicissimus, de salute populi Romani extimescebat, in qua etiam suam esse inclusam videbat. In summo tamen timore quiescendum sibi esse arbitrabatur. Maxime vero perturbatus est, ut audivit consules⁴ ex Italia profugisse, omnesque consulares (sic enim ei nuntiabatur), cunctum senatum, totam Italiam esse effusam. Talibus enim nuntiis et rumoribus patebat ad orientem via, nec ulli veri subsequebantur. Nihil ille de conditionibus tuis, nihil de studio concordiae et pacis, nihil de conspiratione audiebat certorum hominum⁵ contra dignitatem tuam. Quae quum ita essent, tamen usque eo se tenuit, quoad a Cn. Pompeio ad eum legati literaeque venerunt. Ignosce, ignosce, Caesar, si eius viri aucto- 12

1. sic de coniectura; libri omnes *Deiotari*; Gr. Lat. 439. 1.

2. *semel*, i. e. ita ut non necesse sit, eiusdem rei iterum veniam petere; nos *einmal*, *ein für alle mal*.

3. plurimi codd. *novis*; Cicero

paulo ante titulum Imperatoris adeptus erat; vit. Cic. 9.

4. C. Marcellus, L. Lentulus.

5. imprimis consulum, tum etiam P. Scipionis, M. Catonis, aliorum.

ritati rex Deiotarus cessit, quem nos omnes secuti sumus; in¹ quem quum dii atque homines omnia ornamenta conguessissent, tum tu ipse plurima et maxima. Neque enim, si tuae res gestae ceterorum laudibus obscuritatem attulerunt, idcirco Cn. Pompeii memoriam amisimus. Quantum nomen eius fuerit, quantaе opes, quanta in omni genere bellorum gloria, quanti honores populi Romani, quanti senatus, quanti tui, quis ignorat? Tanto ille superiores vicerat gloria, quanto tu omnibus prae-
V. sulatus admirantes numerabamus: tuos enumerare non possu-
13 mus. Ad eum igitur rex Deiotarus venit hoc misero fatalique bello, quem antea iustis hostilibusque bellis adiuverat, quocum erat non hospitio solum, verum etiam familiaritate coniunctus; et venit vel rogatus ut amicus, vel arcessitus ut socius, vel evocatus ut is, qui senatui parere didicisset; postremo venit ut ad fugientem, non ut ad insequentem, id est, ad periculi, non ad victoriae societatem. Itaque Pharsalico proelio facto a Pompeio discessit; spem infinitam persequi noluit; vel officio, si quid debuerat, vel errori, si quid nescierat, satisfactum esse duxit; domum se contulit, teque Alexan-
14 drinum bellum gerente, utilitatibus tuis paruit. Ille exercitum Cn. Domitii, amplissimi viri, suis tectis et copiis sustentavit; ille Ephesum ad eum, quem tu ex tuis fidelissimum et probatissimum² omnibus delegisti, pecuniam misit; ille iterum, ille tertio auctionibus factis pecuniam dedit, qua ad bellum uterere; ille corpus suum periculo obiecit tecumque in acie contra Pharnacem fuit tuumque hostem esse duxit suum. Quae quidem a te in eam partem accepta sunt, Caesar, ut eum amplissimo regis honore et nomine affeceris³.
15 Is igitur, non modo a te periculo liberatus, sed etiam honore amplissimo ornatus, arguitur domi te suae interficere voluisse. Quod tu, nisi eum furiosissimum iudicas, suspicari profecto non potes. Ut enim omittam, cuius tanti sceleris fuerit, in conspectu deorum penatium necare hospitem; cuius tantae importunitatis, omnium gentium atque omnis memoriae clarissimum lumen extinguere; cuius tantae ferocitatis, victo-

1. alii cum antiquo grammatico
ad quem; quod vide ut sit Latinum.

2. quis hic fuerit ignoratur.

3. Gr. Lat. 329. 3.

rem orbis terrarum non extimescere; cuius tam inhumani et ingrati animi, a quo rex appellatus esset, in eo tyrannum inveniri; ut haec omittam: cuius tanti furoris fuit, omnes reges, quorum multi erant finitimi, omnes liberos populos, omnes socios, omnes provincias, omnia denique omnium arma contra se unum excitare? Quonam ille modo cum regno, cum domo, cum coniuge, cum carissimo filio distractus¹ esset tanto scelere non modo perfecto, sed etiam² cogitato? At, credo, haec VI. 16
homo inconsultus et temerarius non videbat. Quis consideratior illo?³ quis prudentior? Quamquam hoc loco Deiotarum non tam ingenio et prudentia, quam fide et religione vitae defendendum puto. Nota tibi est hominis probitas, C. Caesar, noti mores, nota constantia. Cui porro, qui modo populi Romani nomen audivit, Deiotari integritas, gravitas, virtus, fides non sit⁴ audita? Quod igitur facinus nec in hominem imprudentem cadere posset, propter metum praesentis exitii, nec in facinorosum, nisi esset idem amentissimus; id vos et a viro optimo et ab homine minime stulto cogitatum esse confingitis. At quam non modo non credibiliter, sed ne suspiciose quidem! 17
Quum, inquit, in castellum Luceium venisses et domum regis, hospitis tui, devertisses, locus erat quidam, in quo erant ea composita, quibus te rex munerare constituerat. Huc te e balneo, priusquam accumberes, ducere volebat; ibi enim erant armati, qui te interficerent, in eo ipso loco collocati. En crimen, en causa, cur regem fugitivus, dominum servus accuset. Ego mehercule, Caesar, initio, quum est ad me ista causa delata⁵, Phidippum medicum, servum regium, qui cum legatis missus esset, ab isto adolescente esse corruptum, hac sum suspicione percussus⁶: medicum indicem subornavit; finget videlicet aliquod crimen veneni. Etsi a veritate longe, tamen a consuetudine criminandi non multum res abhorrebat. Quid 18
ait medicus? Nihil de veneno. At id fieri potuit primo occul-

1. *distrahi cum aliquo* dictum puta pro *mitiore ab alienari ab aliquo*; Gr. Lat. 293. n. 8.

2. cf. pro Mil. §. 5.

3. sic bonus cod.; alii addunt vel *tectior* vel *rectior*; duo tantum requiruntur membra oppositionis.

4. alii *non est audita* vel *non audita est*. Gr. Lat. 270.

5. supple *et delatum est*; hinc enim pendet acc. c. inf.; *causam deferre* enim semper significat *defensionem dare*.

6. pauci *percussus*, Syn. Lat. 96.

tius in potione, in¹ cibo; deinde etiam impunius fit, quod, quum est factum, negari potest. Si palam te interemisset, omnium in se gentium non solum odia, sed etiam arma convertisset; si veneno, Iovis illius² quidem hospitalis numen nunquam celare potuisset, homines fortasse celasset. Quod igitur et conari occultius et efficere cautius potuit, id tibi, et medico callido et servo, ut putabat, fideli, non credidit? de
 19 armis, de ferro, de insidiis celare te noluit? At quam festive crimen contextitur! Tua te, inquit, eadem, quae semper, for-
 VII. tuna servavit; negavisti tum, te inspicere velle. Quid postea? An Deiotarus, re illo tempore non perfecta, continuo dimisit exercitum³? nullus erat alius insidiandi locus? At eodem te, quum coenavisses, reditum dixeras; itaque fecisti. Horam unam aut duas eodem loco armatos, ut collocati fuerant, retinere magnum fuit? Quum in convivio comiter et iucunde⁴ fuisses, tum illuc isti, ut dixeras. Quo in loco Deiotarum talem erga te cognovisti, qualis is rex in P. Africanum fuit, qui⁵ magnificentissima dona, ut scriptum legimus, usque ad Numantiam misit ex Asia, quae Africanus inspectante exercitu accepit. Quod quum praesens Deiotarus regio et animo et
 20 more fecisset, tu in cubiculum discessisti. Obsecro, Caesar, repete illius temporis memoriam, pone illum ante oculos diem, vultus hominum te intuentium atque admirantium recordare: num quae trepidatio? num qui tumultus? num quid, nisi moderate, nisi quiete, nisi ex hominis gravissimi et sanctissimi disciplina? Quid igitur causae excogitari potest, cur te lotum
 21 voluerit, coenatum noluerit occidere? In posterum, inquit, diem distulit, ut, quum in castellum Luceium ventum esset, ibi cogitata perficeret. Non video causam mutandi loci; sed tamen acta res criminose est. Quum, inquit, vomere post coenam te velle dixisses, in balneum te ducere coeperunt. Ibi enim erant insidiae. At te eadem tua⁶ fortuna servavit;

1. alii *vel in*.

2. sic codd.; alii con. *ille quidem*, quod non displicet.

3. i. e. manum ad tuam necem comparatam.

4. Gr. Lat. 240. n. 4.

5. codd. edd. omnes *qualis rex Attalus* in P. Afr. fuit, cui; sed

missa sunt haec dona non ab Attalo, verum ab Antiocho, Syriae rege; Scipionis autem iussu a quaestore in tabulas publicas relata sunt; quocirca orator addit *ut scriptum legimus*.

6. pauci codd. *tua illa*.

in cubiculo te¹ malle dixisti. Dii te perduint², fugitive! ita non modo nequam et improbus, sed etiam fatuus et amens es. Quid? ille signa aenea in insidiis posuerat, quae e balneo in cubiculum transferri non possent? Habes crimina insidiarum; nihil enim dixit amplius. — Horum, inquit, eram conscius. Quid tum? ita ille demens erat, ut eum, quem tanti sceleris conscius haberet³, a se dimitteret? Romam etiam mitteret, ubi et inimicissimum sciret esse nepotem suum, et C. Caesarem, cui fecisset insidias? praesertim quum is unus esset, qui posset de absente se indicare⁴? Et⁵ fratres meos, inquit, quod 22 erant conscii, in vincula coniecit. Quum igitur eos vinciret, quos secum habebat, te solutum Romam mittebat, qui eadem scires, quae illos scire dicis?

Reliqua pars accusationis duplex fuit: una, regem semper VIII. in speculis fuisse, quum a te esset animo alieno; altera, exercitum eum contra te magnum comparasse. De exercitu dicam breviter, ut cetera. Nunquam eas copias rex Deiotarus habuit, quibus inferre bellum populo Romano posset, sed quibus fines suos ab excursionibus hostium et latrociniis tueretur et imperatoribus nostris auxilia mitteret. Atque antea quidem maiores copias alere poterat; nunc exiguas vix tueri potest. At misit ad Caecilium nescio quem; sed eos, quos misit, quod 23 ire noluerunt, in vincula coniecit. Non quaero, quam veri simile sit, aut non habuisse regem, quos mitteret⁶; aut eos, quos misisset, non paruisse; aut, qui dicto audientes in tanta re non fuissent, eos vinctos potius, quam necatos. Sed tamen quum ad Caecilium mittebat, utrum causam illam⁷ victam esse nesciebat, an Caecilium istum magnum hominem putabat? quem profecto is, qui optime nostros homines novit, vel quia non nosset vel si nosset, contemneret. Addit etiam illud, equites 24 non optimos misisse⁸. Credo⁹, Caesar. Nihil ad tuum equi-

1. sc. vomere; pauci in cubiculum te ire malle.

2. Gr. Lat. 108. 4.

3. multi codd. habebat; Gr. Lat. 374.

4. plerique codd. vindicare.

5. et reliquam partem sententiae adiungit ad horum eram conscius.

6. i. e. homines fideles, quos

parituros fuisse persuasum habere poterat.

7. sc. Pompeianam.

8. sc. tibi, quod in nonnullis libris additur.

9. multi codd. Veteres, credo, C.; sed veteres de militibus cum laude dicitur.

tatum. Sed misit ex iis, quos habuit, electos. Ait nescio quem ex eo numero servum iudicatum¹. Non arbitror; non audivi. Sed in eo, etiam si accidisset, culpam regis nullam fuisse arbitrarer.

IX. Alieno autem a te animo fuit. Quomodo²? Speravit, credo, difficiles tibi Alexandriae fore exitus propter regionum naturam et fluminis. At eo tempore ipso pecuniam dedit, exercitum aluit; ei, quem Asiae praefeceras, nulla in re defuit; tibi victori non solum ad hospitium, sed ad periculum etiam atque
25 aciem³ praesto fuit. Secutum est bellum Africanum. Graves de te rumores⁴; qui etiam furiosum illum Caecilium excitaverunt. Quo tum erga te rex animo fuit? qui auctionatus sit seseque spoliare maluerit, quam tibi pecuniam non subministrare. At eo, inquit, tempore ipso Nicaeam Ephesumque mittebat, qui rumores Africanos exciperent et celeriter ad se referrent; itaque quum esset ei nuntiatum, Domitium naufragio perisse, te in castello circumsederi⁵: de Domitio dixit versum Graecum eadem sententia, qua etiam nos habemus Latinum:

„Pereant amici, dum una inimici intercidant⁶.“

Quod ille, si esset tibi inimicissimus, nunquam tamen dixisset. Ipse enim mansuetus, versus immanis. Qui autem Domitio poterat esse amicus, qui tibi esset inimicus? Tibi porro inimicus cur esset, a quo quum vel interfici belli lege potuisset, regem et se et filium suum constitutos esse meminisset?

26 Quid deinde? furcifer quo progreditur? Ait, hac laetitia Deiotarum elatum vino se obruisse in convivioque nudum saltavisse⁷. Quae crux huic fugitivo potest satis supplicii afferre? Deiotarum saltantem quisquam aut ebrium vidit unquam?

1. Serv. ad Virg. IX. 546. Lege militari servi a militia prohibebantur. Unde et in Deiotariana purgat hoc Cicero, quum fuisset obiectum inter equites, quos Deiotarus miserat Caesari, unum servum fuisse. Servos sane nunquam militasse constat, excepto Hannibalis tempore, quum post Cannense proelium in tanta necessitate fuit urbs Roma, ut ne liberandorum quidem servorum daretur facultas.

2. alii *Alieno autem a te animo quomodo?*

3. alii *ad aciem*.

4. multi *rumores sparsi*.

5. alii *circumsideri*; Gr. Lat. 119. 6.

6. Versus ab incerto auctore translatus ex Graeco versu, qui est apud Plutarchum servatus: Ἐρρόετω φίλος σὺν ἐχθρῷ.

7. cf. pro Mur. §. 13.

Omnes in illo sunt regiae virtutes, quod te, Caesar, ignorare non arbitror; sed praecipue singularis et admiranda frugalitas; etsi hoc verbo scio laudari regem¹ non solere. Frugi hominem dici, non multum habet laudis in rege: fortem, iustum, severum, gravem, magnanimum, largum, beneficum, liberalem, hae sunt regiae laudes; illa privata est. Ut volet quisque accipiat; ego tamen frugalitatem, id est, modestiam et temperantiam, virtutem esse maximam iudico. Haec in illo est ab ineunte aetate tum a cuncta Asia, tum a magistratibus legatisque nostris, tum ab equitibus Romanis, qui in Asia negotiati sunt, perspecta et cognita. Multis ille quidem gradibus 27 officiorum erga rem publicam nostram ad hoc regium nomen ascendit; sed tamen quidquid a bellis populi Romani vacabat, cum hominibus nostris consuetudines, amicitias, res rationesque iungebat, ut non solum tetrarches nobilis, sed etiam optimus paterfamilias et diligentissimus agricola et pecuarius haberetur. Qui igitur adolescens, nondum tanta gloria praeditus, nihil unquam nisi severissime et gravissime fecerit, in ea existimatione eaque aetate saltavit? Imitari, Castor, potius avi X. mores disciplinamque debebas, quam optimo et clarissimo viro 28 fugitivi ore maledicere. Quodsi saltatorem avum habuisses, neque² eum virum, unde pudoris pudicitiaeque exempla peterentur: tamen hoc maledictum minime in illam aetatem conveniret. Quibus ille studiis ab ineunte aetate se imbuerat, non saltandi, sed bene ut armis, optime ut equis uteretur, ea tamen illum cuncta iam exacta aetate defecerant; itaque Deiotarum quum plures in equum sustulissent, quod haerere³ in eo senex posset, admirari solebamus. Hic vero adolescens, qui meus in Cilicia miles⁴, in Graecia commilito fuit, quum in illo nostro exercitu equitaret cum suis delectis equitibus, quos una cum eo ad Pompeium pater⁵ miserat, quos concursus facere solebat! quam se iactare! quam ostentare! quam nemini in illa causa⁶ studio et cupiditate concedere! Quum 29 vero exercitu amisso ego, qui pacis semper auctor fui, post

1. alii *reges*.

2. Gr. Lat. 221. n. 2.

3. i. e. *firmiter sedere*; Syn. Lat. 160.

4. Castor, cum copiis auxiliariis

sub Ciceronis proconsulis imperio fuerat.

5. Saocondarus.

6. i. e. in causa Pompeiana.

Pharsalicum proelium suasor fuissem armorum non deponendorum, sed abiiciendorum: hunc ad meam auctoritatem non potui adducere, quod et ipse ardebat studio illius belli, et patri satisfaciendum esse arbitrabatur. Felix ista domus¹, quae non impunitatem solum adepta sit, sed accusandi etiam licentiam: calamitosus Deiotarus, qui et ab eo, qui in iisdem castris fuerit, apud te, et² a suis accusetur! Vos vestra secunda fortuna, Castor, non potestis sine propinquorum calamitate esse contenti?

XI. Sint sane inimicitiae, quae esse non debebant. Rex enim
³⁰ Deiotarus vestram familiam, abiectam et obscuram, e tenebris in lucem evocavit. Quis tuum patrem³ antea, qui⁴ esset, quam cuius gener esset, audivit? Sed quamvis ingrate et impie necessitudinis nomen repudiaretis⁵, tamen inimicitias hominum more gerere poteratis; non ficto crimine insectari, non expetere vitam, non capitis arcessere⁶. Esto; concedatur haec quoque acerbitatis⁷ et odii magnitudo: adeone, ut omnia vitae salutisque communis atque etiam humanitatis iura violentur? Servum sollicitare verbis, spe promissisque corrumpere, abducere domum, contra dominum armare: hoc est, non uni propinquo, sed omnibus familiis nefarium bellum indicere. Nam ista corruptela servi si non modo impunita fuerit, sed etiam a tanta auctoritate⁸ approbata: nulli parietes nostram salutem, nullae leges, nulla iura custodient. Ubi enim id, quod intus est atque nostrum, impune evolare potest contraque nos pugnare, fit in dominatu servitus, in servitute dominatus⁹. O tempora, o mores! Cn. Domitius ille, quem nos pueri consulem, censorem, pontificem maximum vidimus, quum tribunus plebis M. Scaurum, principem civitatis, in iudicium populi vocasset Scaurique servus ad eum clam domum venisset et crimina in dominum delaturum se esse dixisset: prehendi

1. Saocondari et Castoris.

alia ignorabantur.

2. codd. *non modo apud te, sed etiam a suis*. Sed quum et praecedat, alterum *et excidisse* apertum est; tum explicandi causa adscriptum *non modo — sed etiam*.

5. sic optimi; alii *repudiaritis*.

6. supple *debeatis*, Gr. Lat. §. 459. n. 3.

7. alii *acerbitas*.

8. Gr. Lat. 284. n. 1. cf. pro Marc. §. 10.

3. Gr. Lat. 387. n. 7.

4. sic codd. recte; non enim solum nomen, sed genus, dignitas,

9. figura commutationis, Gr. Lat. 466. 13.

hominem iussit ad Scaurumque deduci. Vide, quid intersit; etsi inique Castorem cum Domitio comparo; sed tamen ille inimico servum remisit, tu ab avo abduxisti; ille incorruptum audire noluit, tu corrupisti; ille adiutorem servum contra dominum repudiavit, tu etiam accusatorem adhibuisti. At semel 32 iste est corruptus a vobis. Nonne, quum esset productus et quum tecum fuisset, refugit ad legatos? Nonne etiam ad hunc Cn. Domitium venit? Nonne audiente hoc Ser. Sulpicio, clarissimo viro, qui tum casu apud Domitium coenabat, et hoc¹ T. Torquato, optimo adolescente, se a te corruptum, tuis promissis in fraudem impulsum esse confessus est? Quae est ista XII. tam impotens², tam crudelis, tam immoderata inhumanitas? Idcirco in hanc urbem venisti, ut huius urbis iura et exempla corrumpere domesticaque inhumanitate³ nostrae civitatis humanitatem inquinare?

At quam acute collecta crimina! Blesamius, inquit (eius 33 enim nomine, optimi viri nec tibi ignoti, maledicebat tibi), ad regem scribere solebat, te in invidia esse; te invidiose tyrannum existimari; statua inter reges posita animos hominum vehementer offensos; plaudi tibi non solere. Nonne intelligis, Caesar, ex urbanis malevolorum sermunculis haec ab istis esse collecta? Blesamius tyrannum Caesarem scriberet? Multorum enim capita civium viderat, multos iussu Caesaris vexatos, verberatos, necatos; multas afflictas et eversas domos; armatis militibus refertum forum. Quae semper in civili victoria sensimus, te victore non vidimus. Solus, inquam, es, C. Caesar, 34 cuius in victoria ceciderit nemo, nisi armatus. Et quem nos liberi, in summa populi Romani libertate nati, non modo non tyrannum, sed etiam clementissimum in victoria ducimus, is Blesamio, qui vivit in regno, tyrannus videri potest? Nam⁴ de statua quis queritur, una praesertim, quum tam multas⁵ videat? Valde enim invidendum est eius statuis, cuius tropaeis non invidemus. Nam si locus affert invidiam, nullus locus⁶

1. pronomen *hic* indicat, hos viros adfuisse.

2. sic plurimi codd.; alii *impudens*.

3. alii *immanitate*, alii *dom. tua inhumanitate*.

4. *Nam* indicat, alteram crimi-

nationem multo magis negligi debere.

5. In ipsa urbe tres Caesaris statucae erant, una in Capitolio (*inter reges*), duae pro rostris.

6. *locus* h. l. a quibusdam omititur.

est ad statuam quidem rostris clarior. De plausu autem quid respondeam? qui nec desideratus unquam a te est, et nonnunquam obstupefactis hominibus ipsa admiratione compressus est et fortasse eo praetermissus, quia nihil vulgare te dignum videri potest.

XIII. Nihil a me arbitror praetermissum, sed aliquid ad extre-
 35 mam causae partem reservatum. Id autem aliquid est, te ut plane Deiotaro reconciliet oratio mea. Non enim iam metuo, ne illi tu succenseas; illud vereor, ne tibi illum succensere aliquid suspicere. Quod abest longissime, mihi crede, Caesar. Quid enim retineat per te meminit, non, quid amiserit; neque se a te multatum arbitratur; sed quum existimaret¹, multis tibi² multa esse tribuenda, quo minus a se, qui in altera parte
 36 fuisset, ea sumeres non recusavit. Etenim si Antiochus Magnus, ille³ rex Asiae, quum⁴, a L. Scipione devictus, Tauro tenus regnare iussus esset omnemque hanc Asiam, quae est nunc nostra provincia, amisisset, dicere est solitus, benigne sibi a populo Romano esse factum, quod nimis magna procuratione liberatus modicis regni terminis uteretur: potest multo facilius se Deiotarus consolari. Ille enim furoris multam sustulerat⁵, hic erroris. Omnia tu Deiotaro, Caesar, tribuisti, quum et ipsi et filio nomen regium concessisti. Hoc nomine retento atque servato nullum beneficium populi Romani, nullum iudicium de se senatus imminutum putat; magno animo et erecto est, nec unquam succumbet inimicis, ne fortunae
 37 quidem. Multa se arbitratur et peperisse ante factis et habere in animo⁶ atque virtute, quae nullo modo possit amittere. Quae enim fortuna aut quis casus aut quae tanta possit iniuria omnium imperatorum de Deiotaro decreta delere? Ab omnibus enim ornatus est, qui, posteaquam in castris esse potuit per aetatem, in Asia, Cappadocia, Ponto, Cilicia, Syria bella gesserunt. Senatus vero iudicia de illo tam multa tamque honorifica, quae publicis populi Romani literis monumen-

1. alii *existimares*.

2. Gr. Lat. 413. n. 3.

3. alii *Magnus ille, rex*; Gr. Lat. 442. n. 4.

4. codd. omnes *quum posteaquam*; Gr. Lat. 327. n. 6.

5. sic unus cod.; ceteri vel *sustinuerat*, quod fortitudinis est (Syn. Lat. 124.), vel *subierat*, quod voluntatis.

6. *in animo* dictum est ut *in virtute divitiae sunt*.

tisque consignata sunt, quae unquam vetustas obruet aut quae tanta delebit oblivio? Quid de virtute eius dicam? de magnitudine animi, gravitate, constantia? quae omnes docti atque sapientes summa, quidam etiam sola bona esse dixerunt, hisque non modo ad bene, sed etiam ad beate vivendum contentam esse virtutem. Haec ille reputans et dies noctesque cogitans non modo tibi non succenset (esset enim non solum ingratus, sed etiam amens), verum omnem tranquillitatem et quietem senectutis acceptam refert clementiae tuae. Quo quidem animo quum antea fuit, tum non dubito quin tuis literis, quarum exemplum legi, quas ad eum Tarracone huic Blesamio dedisti, se magis etiam erexerit ab omnique sollicitudine abstraxerit. Iubes enim eum bene sperare et bono esse animo; quod scio te non frustra scribere solere. Memini enim iisdem fere verbis ad me te scribere, meque tuis literis bene sperare non frustra esse iussum. Laboro equidem regis Deiotari causa, quocum mihi amicitiam res publica conciliavit, hospitium voluntas utriusque coniunxit, familiaritatem consuetudo attulit, summam vero necessitudinem magna eius officia in me et in exercitum meum effecerunt; sed quum de illo laboro, tum de multis amplissimis viris, quibus semel¹ ignotum a te esse oportet nec beneficium tuum in dubium vocari nec haerere in animis hominum sollicitudinem sempiternam nec accidere, ut quisquam timere incipiat eorum, qui sint semel a te liberati timore. Non debeo, C. Caesar, quod fieri solet in tantis periculis, tentare, quonam modo dicendo misericordiam tuam commovere possim. Nihil opus est. Occurrere solet ipsa supplicibus et calamitosis, nullius oratione evocata. Propone tibi duos reges² et id animo contemplare, quod oculis non potes. Dabis profecto id misericordiae, quod iracundiae denegavisti. Multa sunt monumenta clementiae tuae, sed maxime eorum incolumitates³, quibus salutem dedisti. Quae si in privatis gloriosa sunt, multo magis commemorabuntur in regibus. Semper regium nomen in hac civitate sanctum fuit, sociorum vero regum et amicorum sanctissimum. Quod nomen hi reges ne amitterent te victore, timuerunt; retentum vero et a te confirmatum posteris etiam suis tradituros esse confido. Corpora

1. cf. §. 9.

cuius nomen ignoratur.

2. Deiotarum eiusque filium,

3. Gr. Lat. 247. 2.

sua pro salute regum suorum hi legati tibi regii tradunt, Hieras et Blesamius et Antigonus, tibi nobisque omnibus iam diu noti, eademque fide et virtute praeditus Dorylaus, qui nuper cum Hiera legatus est ad te missus, quum regum ami-
42 cissimi, tum tibi etiam, ut spero, probati. Exquire de Blesamio, num quid ad regem contra dignitatem tuam scripserit. Hieras quidem causam omnem suscipit et criminibus illis¹ pro rege se supponit reum; memoriam tuam implorat, qua vales plurimum²; negat, unquam se a te in Deiotari tetrarchia pedem discessisse; in primis finibus tibi se praesto fuisse dicit, usque ad ultimos prosecutum; quum e balneo exisses, tecum se fuisse, quum illa munera inspexisses coenatus, quum in cubiculo recubuisses; eandemque assiduitatem tibi se prae-
43 buisse postridie. Quamobrem, si quid eorum, quae obiecta sunt, cogitatum sit, non recusat, quin id suum facinus iudices. Quocirca, C. Caesar, velim existimes, hodierno die sententiam tuam aut cum summo dedecore miserrimam pestem importaturam esse regibus aut incolumem famam cum salute; quorum alterum optare illorum crudelitatis est, alterum conservare clementiae tuae.

1. Gr. Lat. 266.

2. cf. Lig. §. 35.

M. TULLII CICERONIS

IN

M. A N T O N I U M .

PHILIPPICA QUARTA.

ARGUMENTUM.

Interfecto Caesare senatus imprimis Ciceronis auctoritate oblivionem rerum decreverat. Quod quum aegre ferret M. Antonius consul, Caesaris familiaris, mox omnia miscere coepit, quaecunque cuperet, invito senatu per populum studens assequi. Eo tempore Cicero pro re publica vix quidquam perfici posse intelligens, plerumque in villis suis se tenebat. Posteaquam vero C. Caesar adolescens, Caesaris ex testamento heres, Antonium aliquantum repressit, Cicero in hoc adolescente bonam spem rei publicae nactus et in senatu et apud populum studuit perficere, ut Antonius hostis patriae iudicaretur. Ad hunc potissimum finem spectant *orationes quattuordecim Philippicae* in M. Antonium: quas orationes Cicero propter similitudinem orationum a Demosthene contra Philippum regem habitarum ipse hoc nomine appellavit. Quarum prima vehementiam Antonii, qui Ciceronem, quum vix ex itinere redux in senatu non adesset, acerrime vituperaverat, redarguit; secunda, non habita vere, sed scripta tantum et ita statim pervulgata, et se ipsum contra criminationes consulis defendit et nequitiam Antonii et nefaria consilia persequitur; tertia denique, Roma ab Antonio relictâ, commonet senatum, ut et alia quaedam contra Antonium decerneret et hostem patriae eum iudicaret. Tum dimisso senatu Cicero a Servilio tribuno magno cum applausu populi deductus in contionem quae in senatu decreta erant, hac quarta oratione populum docet, contra Antonium excitat,

ad libertatem recuperandam cohortatur beneque de re publica sperare iubet.

a. Chr. Habita est oratio ad populum, extremo mense Decembri, M.
44 Antonio P. Cornelio Dolabella coss.

- I. 1. **F**requentia vestrum¹ incredibilis, Quirites, contioque tanta, quantam meminisse non videor, et alacritatem mihi summam affert rei publicae defendendae et spem recuperandae libertatis². Quamquam animus mihi quidem nunquam defuit: tempora defuerunt; quae simulac primum aliquid lucis ostendere visa sunt, princeps vestrae libertatis defendendae fui. Quodsi id³ ante facere conatus essem, nunc facere non possem. Hodierno enim die, Quirites, ne mediocrem rem actam arbitremini: fundamenta iacta sunt reliquarum actionum. Nam est hostis a senatu nondum verbo appellatus, sed re iam iudicatus Antonius. Nunc vero multo sum erectior, quod vos quoque, hostem illum esse, tanto consensu tantoque clamore approbavistis. Neque enim fieri potest, ut non aut ii sint impii, qui contra consulem exercitus comparaverunt, aut ille hostis, contra quem iure arma sumpta sunt. Hanc igitur dubitationem, quamquam nulla erat, tamen ne qua posset esse, senatus hodierno die sustulit. C. Caesar, qui rem publicam libertatemque vestram suo studio, consilio, patrimonio denique tutatus est et tutatur, maximis senatus laudibus ornatus est. Laudo, laudo vos, Quirites, quum gratissimis animis prosequimini nomen clarissimi adolescentis vel pueri potius; sunt enim facta eius immortalitatis, nomen⁴ aetatis. Multa memini, multa audivi, multa legi; nihil ex omni saeculorum memoria tale cognovi: qui, quum servitute premeremur, in dies malum cresceret, praesidii nihil haberemus, capitalem et pestiferum a Brundisio tum M. Antonii reditum timeremus, hoc insperatum omnibus consilium, incognitum certe ceperit, ut exercitum invictum ex paternis militibus conficeret Antonii-que furorem, crudelissimis consiliis incitatum, a pernicie rei publicae averteret. Quis est enim, qui hoc non intelligat, nisi
- II. 4.

1. pauci vestra; Gr. Lat. 274. n. 4.

2. libertatis omittitur a plurimis.

3. alii Quod si ante.

4. alii non aetatis.

Caesar exercitum paravisset, non sine exitio nostro futurum Antonii reditum fuisse? Ita enim se recipiebat ardens odio vestri, cruentus sanguine civium Romanorum, quos Suessae, quos Brundisii occiderat, ut nihil nisi de rei publicae perniciē cogitaret. Quod autem erat praesidium salutis libertatisque vestrae, si C. Caesaris fortissimorum sui patris¹ militum exercitus non fuisset? cuius de laudibus et honoribus, qui ei pro divinis et immortalibus meritis divini immortalesque debentur, mihi senatus assensus paulo ante decrevit ut primo quoque tempore referretur. Quo decreto quis non perspicit Antonium ⁵ hostem esse iudicatum? Quem enim appellare possumus eum, contra quem qui² exercitus ducunt, iis senatus arbitratur singulares exquirendos honores? Quid? legio Martia, quae mihi videtur divinitus ab eo deo traxisse nomen, a quo populum Romanum generatum accepimus, non ipsa suis decretis prius, quam senatus, hostem iudicavit Antonium? Nam si ille non hostis, hos, qui consulem reliquerunt, hostes necesse est iudicemus. Praeclare et loco³, Quirites, reclamatione vestra factum pulcherrimum Martialium comprobastis; qui se ad senatus auctoritatem, ad libertatem vestram, ad universam rem publicam contulerunt, hostem illum et latronem et parricidam patriae reliquerunt. Nec solum id animose et fortiter, sed con- ⁶ siderate etiam sapienterque fecerunt. Albae constiterunt, in urbe⁴ opportuna, munita, propinqua fortissimorum virorum, fidelissimorum civium atque optimorum. Huius Martiae legionis legio quarta imitata virtutem, duce L. Egnatuleio, quem senatus merito paulo ante laudavit, C. Caesaris exercitum persecuta⁵ est.

Quae exspectas, M. Antoni, iudicia graviora? Caesar fer- ^{III.} tur in coelum, qui contra te exercitum comparavit; laudantur exquisitissimis verbis legiones, quae te reliquerunt; quae a te arcessitae sunt, quae essent, si te consulem quam hostem maluisses⁶, tuae. Quarum legionum fortissimum verissimum-

1. i. e. C. Iulii Caesaris, a quo C. Caesar Octavianus per testamentum adoptatus erat. Est autem: Caesaris exercitus, constans ex fortissimis sui (Gr. Lat. 317. n. 5.) patris militibus.

Cic. Oratt.

2. Gr. Lat. 447. n. 2.

3. Gr. Lat. 295. n. 1.

4. Gr. Lat. 259. n. 4.

5. i. e. *omnino secuta est*; nonnulli codd. *prosecuta*.

6. pauci *maluissent*.

que iudicium confirmat senatus, comprobat universus populus Romanus, nisi forte vos, Quirites, consulem, non hostem iudicatis Antonium. — Sic arbitrabar, Quirites, vos iudicare, ut ostenditis. Quid? municipia, colonias, praefecturas num aliter iudicare censetis? Omnes mortales una mente consentiunt, omnia arma eorum, qui haec¹ salva velint, contra illam pestem esse capienda. Quid? D. Bruti iudicium, Quirites, quod ex hodierno eius edicto perspicere potuistis, num cui tandem contemnendum videtur? Recte et vere negatis, Quirites. Est enim quasi deorum immortalium beneficio et munere datum rei publicae Brutorum genus et nomen ad libertatem populi Romani vel constituendam vel recuperandam. Quid igitur D. Brutus de M. Antonio iudicavit? Excludit provincia, exercitu obsistit, Galliam totam hortatur ad bellum, ipsam sua sponte suoque iudicio excitatam. Si consul Antonius, Brutus hostis; si conservator rei publicae Brutus, hostis Antonius. Num IV. igitur, utrum horum sit, dubitare possumus? Atque ut vos una mente nnaque voce dubitare vos negatis, sic modo decrevit senatus, D. Brutum optime de re publica mereri, quum senatus auctoritatem populique Romani libertatem imperium-
9 que defenderet. A quo defenderet? Nempe² ab hoste. Quae est enim alia laudanda defensio? Deinceps laudatur provincia Gallia meritoque ornatur verbis amplissimis a senatu, quod resistat Antonio. Quem si consulem illa provincia putaret neque³ eum reciperet, magno scelere se adstringeret. Omnes enim in consulis iure et imperio debent esse provinciae. Negat hoc⁴ D. Brutus imperator, consul designatus, natus rei publicae civis; negat Gallia, negat cuncta Italia, negat senatus, negatis vos. Quis igitur illum consulem, nisi latrones putant⁵? Quamquam ne ii quidem ipsi quod loquuntur, id sentiunt, nec a iudicio omnium mortalium, quamvis impii nefariiue sint, sicut sunt, dissentire possunt. Sed spes rapiendi atque praedandi occaecat animos eorum; quos non bonorum donatio, non agrorum assignatio, non illa infinita hasta⁶ satia-
vit; qui sibi urbem, qui bona et fortunas civium ad praedam

1. cf. pro Marc. 32.

2. Gr. Lat. 229. n. 4.

3. *neque i. e. et tamen non.*4. *hoc sc. consulem esse Anto-**nium.*

5. Gr. Lat. 242. n. 5.

6. *auctiones sub hasta dicit.*

proposuerunt; qui, dum sit, quod rapiant, quod auferant, nihil sibi defuturum arbitrantur; quibus M. Antonius (o dii immortales, avertite et detestamini, quaeso, hoc omen!) urbem se divisurum esse promisit. — Ita vero, Quirites, ut precamini, eveniat atque huius amentiae poena in ipsum familiamque eius recidat; quod ita futurum esse confido. Iam enim non solum homines, sed etiam deos immortales ad rem publicam conservandam arbitror consensisse. Sive enim prodigiis atque portentis¹ dii immortales nobis futura praedicunt, ita sunt aperte denuntiata, ut et illi poena et nobis libertas appropinquet; sive tantus consensus omnium sine impulsu deorum esse non potuit: quid est, quod de voluntate coelestium dubitare possimus?

Reliquum est, Quirites, ut vos in ista sententia, quam V. prae vobis fertis, perseveretis. Faciam igitur², ut imperatores¹¹ instructa acie solent, quamquam paratissimos milites ad proeliandum vident³, ut eos tamen adhortentur: sic ego vos, ardentem et erectos ad libertatem recuperandam, cohortabor. Non est, non est vobis, Quirites, cum eo hoste certamen, quocum aliqua pacis conditio esse possit. Neque enim ille servitutem vestram, ut antea, sed iam iratus sanguinem concupiscit. Nullus ei ludus videtur esse iucundior, quam cruor, quam caedes, quam ante oculos trucidatio⁴ civium. Non est¹² vobis, Quirites, res cum scelerato homine atque nefario, sed cum immani taetraque bellua; quae quoniam in foveam incidit, obruatur. Si enim illinc emergerit, nullius supplicii crudelitas erit recusanda. Sed tenetur, premitur, urgetur nunc iis copiis, quas iam habemus, mox iis, quas paucis diebus novi consules comparabunt. Incumbite in causam, Quirites, ut facitis. Nunquam maior vester consensus in ulla causa fuit, nunquam tam vehementer cum senatu consociati fuistis. Nec mirum; agitur enim, non qua conditione victuri, sed victurine simus an cum supplicio ignominiaque perituri. Quamquam mortem quidem¹³ omnibus natura proposuit; crudelitatem mortis et dedecus virtus propulsare solet, quae propria est Romani generis et nominis⁵.

1. Syn. Lat. 294.

Lat. 398. n. 3.

2. Paulo liberiore constructione dictum pro: Ut igitur imperatores facere solent, ut adhortentur; Gr.

3. alii *videant*.

4. Gr. Lat. 243. n. 2.

5. plerique codd. *seminis*.

Hanc retinete, quaeso, Quirites, quam vobis tamquam hereditatem maiores vestri reliquerunt. Quamquam alia omnia incerta sunt, caduca, mobilia: virtus est una altissimis defixa radicibus, quae nunquam ulla vi labefactari potest, nunquam demoveri loco. Hac virtute maiores vestri primum universam Italiam devicerunt, deinde Karthaginem exciderunt, Numantiam everterunt, potentissimos reges, bellicosissimas gentes in ditionem huius imperii redegerunt. Ac maioribus quidem vestris,
 14 Quirites, cum eo hoste res erat, qui haberet rem publicam, curiam, aerarium, consensum et concordiam civium, rationem aliquam, si res ita tulisset, pacis et foederis: hic vester hostis vestram rem publicam oppugnat, ipse habet nullam; senatum, id est, orbis terrae consilium, delere gestit, ipse consilium publicum nullum habet; aerarium vestrum exhaustit, suum non habet. Nam concordiam civium qui habere potest, nullam quum habeat civitatem? pacis vero quae potest esse cum eo
 15 ratio, in quo est incredibilis crudelitas, fides nulla? Est igitur, Quirites, populo Romano, victori omnium gentium, omne certamen cum percussore, cum latrone, cum Spartaco. Nam quod se similem esse Catilinae gloriari solet¹: scelere par est illi, industria inferior. Ille quum exercitum nullum haberet², repente conflavit; hic eum ipsum exercitum, quem accepit³, amisit. Ut igitur Catilinam diligentia mea, senatus auctoritate, vestro studio et virtute fregistis: sic Antonii nefarium latrocinium vestra cum senatu concordia tanta, quanta nunquam fuit, felicitate et virtute exercituum ducumque vestrorum, brevi tem-
 16 pore oppressum audietis. Equidem quantum cura, labore, vigiliis, auctoritate, consilio eniti atque efficere potero, nihil praetermittam, quod ad libertatem vestram pertinere arbitrabor. Neque enim id pro vestris amplissimis in me beneficiis sine scelere facere possum. Hodierno autem die primum, referente viro fortissimo vobisque amicissimo, M. hoc Servilio, collegisque eius, ornatissimis viris, optimis civibus, longo intervallo me auctore et principe ad spem libertatis exarsimus.

1. Gr. Lat. 461.

3. unus cod. *habebat*.2. non pauci *habuisset*.

INDEX.

A.

- L. Accius** s. *Attius*, poeta tragicus, Ennio paulo minor, familiaris Dec. Bruti consulis a. 138. a. Chr. Arch. 11.
- Achaei**, incolae Achaiae provinciae; Homerici *Ἀχαιοί* Latine *Achivi* nominantur. Caecil. 20.
- Achaia**, provincia Romana, Peloponnesum et Graeciam proprie sic dictam continens. Man. 12.
- Achilles**, notissimus heros Homericus, a Paride interfectus, sepultus erat in Sigeo. Arch. 10.
- Aegaeum** mare, inter Asiam et Europam, hinc Graeciam Macedoniamque, illinc Cariam et Ioniam alluens. Man. 18.
- L. Aemilius Paullus**, v. Paullus.
- M. Aemilius Scaurus**, humili genere ortus, princeps senatus lectus a Metello et Domitio censoribus a. 115 a. Chr. bis consul fuit a. 115 et 108 a. Chr. Arch. 3. Mur. 7. 17. Deiot. 11.
- M. Aemilius Lepidus** v. Lepidus.
- Aetoli**, populus Graeciae, victi a M. Fulvio. Mur. 14.
- Africa**, tertia pars orbis veteribus noti, saepe etiam pro Africa septentrionali, provincia Romana.
- P. Africanus**, sic simpliciter saepe audiunt P. Scipiones, tam maior, quam minor, propter Africam i. e. Karthaginem devictam.
- Agōnis** Lilybaetana. Caecil. 17.
- Ahāla**, C. Servilius, L. Quintii Cincinnati dictatoris magister equitum, qui Sp. Maelium equitem occidit; a 440 a. Chr. Cat. I. 1.
- Albanus** sc. ager, qui est circa

Albam. Albanum sc. praedium Clodii atque etiam Pompeii in agro Albano. Mil. 17.

T. Albucius, praetor Sardiniae, in quem accusationem suscipere Cn. Pompeio Straboni, eius quaestori, non permissum est. Caecil. 19.

Alexander Magnus multos scriptores rerum suarum secum duxit, Callisthenem, Ptolemaeum, Clitarchum, alios; idem in Achillis tumulo quid dixerit, Arch. 10.

Alexandria, urbs Aegypti inferioris, in qua expugnanda Caesar magna pericula sustinuit. Deiot. 8.

Alenus, homo a subselliis, rabula, quo Caecilius in accusatione Verris subscriptore uti volebat. Iocose Cicero alludit ad hoc nomen superlativo *alienissimis hominibus*. Caecil. 15.

Allobroges, populus Galliae Narbonensis, quorum caput Genēva. Eorum legati tempore Catilinariae coniurationis a Lentulo belli Transalpini excitandi causa sollicitantur; ad pontem Mulvium comprehenduntur; Cat. III. 2. divulgata coniuratione praemiis afficiuntur. Cat. IV. 3.

Alpes, montes satis noti. Mil. 27.

Alsiense, praedium dictum ab Alsio oppido in ora Etruriae. Mil. 20.

Ameria, municipium Umbriae, a Roma aberat sex et quinquaginta millia passuum. Rosc. Am. 7.

Amisus, urbs Ponti, Mithridatis domicilium. Man. 8.

Anio, Anienis, fluvius qui influit in Tiberim, ad quem Hannibal, tria millia passuum ab urbe, castra posuit. Mur. 39. cf. Liv. XXIV. 10.

- T. *Annius* Milo v. Milo.
- Antigonus*, legatus Deiotari regis ad Caesarem. Deiot. 15.
- Antiochia*, caput Syriae, patria Archiae poetae. Arch. 3.
- Antiochus* Magnus, rex Syriae, quocum Romani bellum gesserunt. Victus a L. Scipione magna se Asiae parte multari aequo animo tulit. Deiot. 13.
- Antistius*, accusator bello civili Sulano caesus. Rosc. Am. 32.
- C. *Antonius*, M. Antonii Oratoris filius, Ciceronis collega in consulatu, a Cicerone laudatus, Cat. III. 6.
- M. *Antonius* Orator, vir amplissimus, Caecil. 8., a quo Cicero adolescentulus multa didicit.
- M. *Antonius* Creticus, M. Ant. Oratoris filius, triumviri pater, homo avarissimus. Caecil. 17.
- M. *Antonius* triumvir, M. Ant. Cretici filius, in quem Cicero orationes Philippicas habuit. V. arg. or. in Ant. Idem quum quaesturam peteret a Cicerone adiutus, gravissimas inimicitias cum Clodio persecutus est. Mil. 15.
- Apenninus* mons, Italiam fere totam percurrens. Cat. II. 10. Mil. 9.
- Aponius*, Mil. 27., alias ignotus.
- Appia* via s. *Appia*, via celeberrima, ab Appio Caeco censore strata magnifice, a Roma Capuam, inde Brundisium ducens. Man. 18.
- Appius* Claudius Caecus (ante caecitatem Crassus) ne in caecitate quidem ulli aut publico aut privato muneri defuit; censor viam Appiam stravit et aquam Appiam in urbem duxit a. 312. a. Chr. Mil. 7.
- Appius* Claudius, Caeci nepos, P. Clodii pater, praetor a. Chr. 89., quo anno lata est lex Plautia Papiria. Arch. 5.
- Appius* Claudius Pulcher, P. Clodii frater, neque tamen a Cicerone alienus. Mil. 27.
- L. *Appuleius*, vir, qualis *Alienus*, quem vide.
- Apulia*, pars Graeciae Magnae. Cat. II. 3.
- M'. *Aquilius*, consul a. 101 a. Chr. accusatus a P. Lentulo. Caecil. 21.
- Archias* poeta, v. argum. or. pro Arch. Quod poema de rebus a Cicerone gestis ibi inchoasse dicitur, id non edidisse putandus est. Cic. Att. I. 16.
- Aricia*, oppidum Latii sub Albano monte. Mil. 19.
- Ariobarzanes*, rex Cappadociae, a Mithridate regno expulsus. Man. 5.
- Aristoteles*, clarissimus philosophus, cum Platone princeps Academiae dicitur, Mur. 30.
- Armenii*, populus Asiae. Man. 9. Mur. 15.
- Arretini*, cives Arretii, oppidi Etruriae. Mur. 24.
- Q. *Arrius*, Ciceronis amicus, magnificum epulum dedit in honorem patris. Mil. 17. cf. Hor. sat. II. 3.
- Asia*, plerumque intelligitur Asia minor, vel provincia Romana. Eius fertilitas et copiae Man. 6.
- Asiaticum* bellum est Mithridaticum. Man. 7.
- Athenae*, urbs clarissima Graeciae. Earum in sermone elegantia significatur Caecil. 12.
- Athenienses* satis noti. Rosc. Am. 25.
- C. *Atilius* Regulus, Serranus a serendo nominatus, vir simplicissimo vitae genere, ab aratro dictator factus; bis consul fuit a. 257 et 250 a. Chr. Rosc. Am. 18.
- P. *Atius* Varus, praetor fuerat in Africa, et in eadem provincia dux belli contra Caesarem exstitit. Lig. 2.
- Attalus*, rex Pergami, liberalis in P. Africanum. Deiot. 7. cf. praef.
- M. *Aurelius* Scaurus, consul a. 108 a. Chr. Quum quaestor fuisset L. Flacci, Flaccum accusare ei non permittitur. Caecil. 19.
- Aurelia* via, ab Aurelio nescio quo strata, per maritima Etruriae Pisas ducens. Cat. II. 4.
- Aurelium* forum, oppidum prope Romam, situm in via Aurelia. Cat. I. 9.
- Automedon*, auriga Achillis, ex Iliade notus. Iocose ita nominatur Mallius Glaucia propter celeritatem itineris, quod Roma Ameriam pervolavit. Rosc. Am. 35.
- Aventinus* mons, unus e septem Romae collibus, in quem facta

est plebis secessio propter tyrannidem decemvirum. Mur. 7.

B.

Balearicus v. Metellus.

Bithynia, regio Asiae minoris in ora Pontica. Man. 2.

Blesamius, Deiotari regis legatus ad Caesarem. Deiot. 12.

Bona Dea, culta a matronis pro salute populi Romani. Eius mysteria polluit Clodius, ante eiusdem sacrarium occisus. Mil. 31.

Bosporani, populi Asiatici ad Bosporum habitantes. Man. 4.

Bosporus, proprie fretum inter Europam et Asiam, Propontidem cum Ponto Euxino coniungens. Mur. 15. intelligenda est regio circa Bosporum Thracicum sita. Erat etiam Bosporus Cimmerius ad Maeotidem paludem.

T. *Brocchus*, avunculus Q. Ligarii. Lig. 4.

Brundisium, urbs Calabriae, portu imprimis nobili, a quo traiectus in Graeciam. Man. 12.

Brutii, gens Graeciae Magnae. Rosc. Am. 46.

Brutorum genus, vindicanda libertate insigne. Ant. 3.

D. Iun. *Brutus*, consul a. 138 a. Chr. Accii versibus monumenta sua inscripsit Arch. 9.

D. *Brutus*, unus ex coniuratis contra Caesarem, M. Bruti et Cassii amicus. Ant. 3.

C.

Caecilia, Q. Caecilii Metelli Balearici, consulis a. 123 a. Chr. filia, Metelli Nepotis maioris, consulis a. 98. a. Chr., soror, femina nobilissima. Rosc. Am. 10. 50.

L. *Caecilius* Rufus, praetor erat, quo anno Cicero in patriam restitutus est; 57 a. Chr. Mil. 14.

M. *Caecilius*, frater Q. Caecilii, eius, in quem est divinatio. Caecil. 9.

Q. *Caecilius* dicitur Q. Caecilius Metellus Celer, ut videtur, consul a. 60 a. Chr. Caecil. 20.

Q. *Caecilius* Bassus, eques Romanus, qui in Syria exercitum pro Pom-

peio contra Caesarem paravit. Deiot. 8.

Q. *Caecilius*, cognomine *Niger*, Siculus; Verris quaestor, in quem est divinatio. V. arg. or. in Caecil. *Caecilius* Statius, Insüber Gallus, poeta comicus, aequalis fere Ennii; inde est *Caecilianussenex*, i. e. senex in Caecilii fabula Rosc. Am. 16.

Caelii, Mur. 8. Cicero respicit ad C. Caelium Caldum, hominem novum, consulem cum L. Domitio Ahenobarbo a. 94 a. Chr.

M. *Caelius* Rufus, tribunus plebis, Ciceronis adiutor in defensione Milonis. Mil. 33.

Q. *Caelius* Latiniensis, trib. pleb. Man. 19.

M. *Caeparius*, Catilinae socius, Cat. III. 6., qui ap. Sallust. Cat. 46. *Quintus* dicitur pro Marco.

C. Iul. *Caesar*, vir notissimus. Cat. IV. 4. V. arg. or. pro Marc.

C. *Caesar* Octavius s. Octavianus, vid. Arg. or. in Ant.

L. Iul. *Caesar*, consul a. 64 a. Chr., sororis suae virum, P. Lentulum, Catilinae socium, interficiendum censet. Cat. IV. 6. Arch. 5.

C. *Caesetius*, eques Romanus, Ligarii amicus. Lig. 11.

Caiae, mulierum nomen, exempli causa usurpatum, Mur. 12.

Caiëta, urbs Campaniae, cum portu celeberrimo. Man. 12.

Calpurnia lex, de ambitu, lata a G. Calpurnio Pisone, a. 67 a. Chr. Mur. 23 et 32.

Cannensis pugna notissima, qua plurimi Romani caesi sunt, a. 216 a. Chr. Hoc nomine significatur caedes in Sullana proscriptione facta. Rosc. Am. 32.

Cappadocia, regio Asiae inter Taurum et Antitaurum sita, propinqua Ciliciae. Man. 3.

Capitolium, Jovis templum in rupe Tarpeia. *Capitolii* incensio, Cat. III. 4., facta est fraude privata, L. Scipione et C. Norbano coss. a. 83 a. Chr.

Capua, urbs clarissima Graeciae Magnae, ubi Pompeius, duumvir cum L. Pisone, legem, qua Cicero expulsus esset, iniustam esse decrevit. Man. 15.

- C. Papirius *Carbo*, trib. pl. cum M. Plautio Silvano, a. Chr. 89. Lege Plautia Papiria, ab iisdem tribunis lata, foederatis Italiae civitatibus data est civitas. Arch. 4.
- C. *Cassinius* Schola, Interamnas, familiarissimus P. Clodii. Is, quum Clodius sacrorum violatorum reus esset, hunc eadem hora, qua facinus dicebatur commissum esse, Interamnae apud se fuisse, mendacio quidem, testatus est: ad quod alludit Cic. Mil. 17.
- L. *Cassius* Longinus, severissimus iudex idemque prudentissimus quaesitor; qui in quaestionibus, cui bono facinus aliquod commissum esset, imprimis quaerere solebat. Inde *Cassiani* iudices et *Cassianum* illud CUI BONO. Rosc. Am. 30. Mil. 12. Idem trib. pl. legem Cassiam tabellariam pertulit de iudiciis a. 137. a. Chr.
- L. *Cassius* Longinus, Catilinarius, homo pingui corpore insignis. Cat. III. 7.
- Castor*, Saocondari filius, Deiotari ex filia nepos. Deiot. 1.
- Castoris* (et Pollucis) templum, situm prope forum; ibi Pompeium Clodius per servum interficere voluit, quod ille Ciceronis reditum adiuvit Mil. 7.
- L. *Catilina*, vide arg. or. I. in Cat.
- M. Porcius *Cato*, is, qui Sapiens et Censorius dictus est, homo novus — inde Catones Mur. 8. — consul a. 195 a. Chr. Mur. 14. Caecil 20.
- M. Porcius *Cato*, Censorii pronepos, homo Stoicus, subscriptor contra Murenam de ambitu, quum esset tribunus plebis designatus Mur. 2. 29. 38. Est idem, qui postea Uticensis dictus.
- Q. Lutatius *Catulus*, victus in petitione consulatus a Cn. Manlio, Mur 17., postea consul cum Mario a. 102. a. Chr., vir rebus gestis non minus, quam eruditione clarus. Arch. 4.
- Q. Lutatius *Catulus*, Q. F., consul a. 78 a. Chr., cum collega M. Lepido, qui acta Sullae rescindere conabatur, dissensit. Cat. III. 10.
- C. *Cethegus*, socius Catilinae in coniuratione. Cat. III. 3.
- Chaerestratus*, nomen adolescentis in comoedia Caecilii Statii. Rosc. Am. 16.
- Chaldaei*, non solum ipsa gens, sed propter similitudinem eius nominabantur, qui superstitiosis hominibus occulta vel futura praedicebant. Mur. 11.
- Chii*, cives Chii insulae, quae inter Sporades numeratur, Homerum suum popularem esse contendebant. Arch. 8. Notissimi sunt versus Graeci: Ἐπτα πόλεις διερίζουσιν περὶ ῥίζαν Ὀμήρου, Σμύρνα, Ῥόδος, Κολοφών, Σαλαμίς, Χίος, Ἄργος, Ἀθήναι. Quas quidem omnes Antipater poeta bene iubet tacere, quum Olympus ipse Homeri sit patria.
- Q. Manlius *Chilo*, unus ex sociis Catilinae, cum Lentulo et ceteris in custodiam datus. Cat. III. 6.
- L. Corn. *Chrysogonus*, Sullae libertus et per eius gratiam longe potentissimus. V. arg. or. pro Rosc. Am.
- Cicero*, v. vita Ciceronis.
- Cilicia* provincia, pars Asiae minoris, meridiem versus ad mare Cilicium sita, quam a praedonibus occupatam Pompeius recuperavit. Man. 12. In eadem Cicero fuit pro consule, ad quod videtur respicere Deiot. 13.
- Cimber* Gabinius, Cat. III. 3. v. P. Gabinius.
- Cimbri*, populus fortissimus Germaniae septentrionalis, victi a Mario et Catulo in campis Raudiis prope Veronam a. 101. a. Chr. Man. 20.
- Cimbricae* res, res a Mario imprimis et Catulo contra Cimbros et Teutonos gestae, a. 102 et 101 a. Chr. Arch. 9.
- L. Cornelius *Cinna*, absente Sulla cum C. Mario crudele imperium Romae obtinuit. Cat. III. 4. 10.
- Circaeum* poculum Caecil. 17. Alludit Cicero ad fabulam de Circe, quae socios Ulixis venenato vino in sues transformavit; cf. Hom. Od. X. 227 sqq. Tali quodam miraculo Cicero dicit praetorem istum ex Q. Mucio, i. e. sanctissimo viro, subito factum esse *Verrem*: in

- quo noli negligere, *verrem* et *suem* esse synonyma.
- P. *Clodius* Pulcher, Appii Claudii filius, tribunus plebis, homo audacissimus, Ciceronis inimicus (cf. vita Cic.); interfectus in Appia ad Bovillas a Milone.
- Sex. *Clodius*, scriba, amicus P. Clodii. Vid. Asconii arg. or. pro Mil. Mil. 12.
- T. *Cloelius*, Rosc. Am. 23., homo alias ignotus.
- Cnidus*, urbs Cariae. Man. 12.
- Collina*, est tribus Collina, quam Clodius addendis infimis hominibus auxit, quo maiorem in comitiis consularibus potentiam consequeretur. Mil. 9. Quattuor tribus urbanae (Suburana, Palatina, Esquilina, Collina) omnino multo minore in auctoritate erant, quam XXXI rusticae tribus; illae libertinorum maxime erant, hae ingenuorum.
- Colophon*, celebris urbs Ioniae, Man. 12., unde dicti *Colophonii* Homerum popularem suum esse dicebant. Arch. 8. V. *Chii*.
- Concordia* dea, eiusque aedes. Cat. III. 9.
- C. *Considius*, praetor Africae. Vid. arg. or. pro Lig.
- Corduba*, urbs Hispaniae ulterioris s. Baeticae. Cordubae nati poetae Arch. 10. In eadem urbe post Ciceronem nati sunt uterque Seneca et Lucanus.
- L. *Corfidius*, eques Romanus, amicus Ligarii. Lig. 11.
- Corinthus*, urbs celeberrima Achaiae, ad Isthmum sita, extincta a Mummio a. 146 a. Chr. Man. 5. Eius cives *Corinthii*. Mur. 14. Celeberrimum erat aes Corinthium, artificiose mixtum e variis metallis, et vasa *Corinthia*. Rosc. Am. 46.
- Cornelia* lex, de proscriptorum bonis, de qua vide Rosc. Am. 43.
- Cornelius*, Cat. III. 4., est P. Cornelius Lentulus.
- L. Aurelius *Cotta* a P. Africano minori in iudicium vocatus, a Q. Metello defensus et absolutus est. Caecil. 21. Erat consul a. 144. a. Chr.
- L. Aurelius *Cotta* consul cum Manlio Torquato a. 65 a. Chr., quo anno complures in Capitolio res de coelo percussae sunt. Cat. III. 8.
- M. Aurelius *Cotta*, consul a. 74. cum L. Lucullo, navali proelio a Mithridate devictus et in urbe Cyzico oppugnatus est. Mur. 16.
- L. Licinius *Crassus*, clarissimus orator, consul a. 95 a. Chr., quocum Archias poeta dicitur conversatus esse. Arch. 3. Caecil. 8.
- M. Licinius *Crassus*, consul cum Pompeio a. 70 a. Chr., ante Ciceronem Mureniam defendit. Mur. 4.
- P. Licinius *Crassus*, consul a. 97 a. Chr., censor cum L. Iulio Caesare nullam populi partem censuit a. 89 a. Chr. Arch. 5.
- Cretenses*, incolae Cretae insulae, quibus Pompeius obsides imperavit. Man. 12. 16.
- Cretes* duro vitae genere utebantur; uno impetu subiecti sunt a Metello Cretico. Mur. 35. *Cretes* sunt origine, *Cretenses* civitate et domicilio.
- C. Scribonius *Curio*, consul a. 76 a. Chr., favet legi Maniliae. Man. 23.
- Curii* Mur. 8. Intelligitur M'. Curius Dentatus, homo novus, ter consul, victor Samnitium et Pyrrhi ad Beneventum a. 275 a. Chr.
- M'. *Curius* Dentatus, v. *Curii*.
- Curtii*, accusatores alias ignoti, bello civili Sullano interfecti; sed fortasse unus tantum fuit. Rosc. 32.
- Cynicus* vocatur Diogenes. Cynici philosophi, quorum auctor erat Antisthenes, Socratis discipulus, honores et commoda omnia spernebant: inde plerumque ignobiles. Mur. 36.
- Cyrus* architectus, cuius sententia de fenestris iocose dicitur *Κύρου παιδεία* Q. Fr. II. 2. Clodii, ut videtur, et Ciceronis familiaris. Mil. 17.
- Cyzicenor* urbs, Cyzicus, sita ad Hellespontum, obsessa a Mithridate, liberata a Lucullo. Man. 8. Arch. 9. Mur. 15.

D.

Deiotarus rex. V. arg. or. pro Deiot.

Delia vasa clarissima erant. Rosc. Am. 46. Nomen est a sequenti.

Delus insula, una ex Cycladibus, divitiis propter frequens commercium referta. Man. 18.

Didii Mur. 8. Intelligitur *T. Didius*, homo novus, consul cum Q. Caecilio Metello a. 98. a. Chr. Idem praetor de Macedonia triumphavit.

Diogenes Cynicus, adeo omnia negligens, ut inhumatum se proici iusserit. Cf. Tusc. I. 43. Hoc respici videtur Mur. 36.

Cn. *Domitius Ahenobarbus*, consul anni 97 a. Chr., diem dixit Silano. Caecil. 20. Pontifex maximus idem et censor fuit, quem Cicero puer novit; idem trib. pl. a. 104 a. Chr. M. Scaurum accusat. Deiot. 11.

Cn. *Domitius Calvinus*, a Caesare Asiae praepositus post pugnam Pharsalicam, a Deiotaro recipitur et sustentatur. Deiot. 5. et 11. Postea a. 53. consul fuit.

L. *Domitius Ahenobarbus*, Cn. F., consul a. 54 a. Chr., quaesitor in causa Milonis. Mil. 8.

Dorylaeus, legatus Deiotari ad Caesarem. Deiot. 15.

M. *Livius Drusus*, consuetudine Archiae poetae devinctus, Arch. 3. Erat Catonis Uticensis avunculus, interfectus, quum tr. pl. legem ferret de civitate sociis danda a. 91 a. Chr. Mil. 7.

E.

L. *Egnatuleius*, quaestor legionem Martiam ab Antonio avertit ad Octaviam Caesarem. Ant. IV. 2.

Egritomaerus, Gallus. Caecil. 21.

Q. *Ennius*, Rudinus e Calabria, poeta praestantissimus, natus a. 239., mortuus a. 169. a. Chr. A Marco Catone Censorio a. 204. Romam deductus est, ubi summorum virorum familiaritate utebatur, etiam Scipionis Africani maioris. Arch. 9.

Ephesus, celeberrima urbs Asiae, illustris Dianae templo. Deiot. 5.

C. *Erucius*, accusator; v. arg. or. pro Rosc. Am.

Erycina, v. Venus.

Etruria, regio Italiae mediae, perita monstrorum, haruspibus clara; Cat. III. 8.; vexata a Clodio, Mil. 9.

Euripus, fretum inter Euboeam et Boeotiam, plerumque aestuosum. Mur. 17.

Eutychus, adolescens in comoedia Caecilii Statii. Rosc. Am. 46.

F.

Fabia lex, de numero sectatorum, ad coercendum ambitum. Quis Fabius hanc legem tulerit, incertum est. Mur. 34.

Q. *Fabricius*, trib. pl., primus P. Lentulo Spinthere cos. rogationem tulit de Cicerone revocando. Mil. 14.

Faesulae, oppidum Etruriae ad Appennini radices, ubi Sulla coloniam constituit militarem. Cat. III. 6. Inde *Faesulani* Mur. 24. et *Faesulanus* ager, ubi Mallius castra habebat. Cat. II. 6.

C. *Falcidius*, tribunus plebis et anno post legatus. Man. 19.

M. *Fannius*, praetor a. 80 a. Chr. et quaesitor in causa Roscii. Rosc. Am. 4.

M. *Favonius*, vir fortissimus, Catonis familiarissimus; Mil. 9. Alias a Cicerone derisus.

C. *Flavius Fimbria*, homo furiosus, Q. Scaevolam in funere Marii vulnerari curat. Rosc. Am. 12.

M. *Fulvius Flaccus*, consularis, Gracchorum amicus, occisus in illo tumultu cum filiis duobus ab Opimio consule a. 133 a. Chr. Cat. I. 2. 12.

L. *Valerius Flaccus*, consul a. 131 a. Chr. videtur is esse, quem accusare M. Scauro, eius quaestori, non concessum est. Caecil. 19.

L. *Flaccus*, praetor Cicerone consule, qui eius opera usus est in comprehendendis Allobrogum legatis. Cat. III. 2. 3.

T. *Quintius Flamininus*, victor Philippi, Macedoniae regis, ad Cynoscephalas a. 197 a. Chr. Consul a. 198. Mur. 14.

Cn. *Flavius*, scriba, aedilis Appii Caeci, fastos et formulas plurimas iuris consultorum publicavit. Mur. 11.

M. *Fulvius*, Cat. I. 2., est M. *Fulvius Flaccus*, quem vide.

Fortuna dea, pro libidine sua hominibus vel bona vel mala tribuens. Marc. 2.

M. *Fulvius Nobilior*, consul a. 189 a. Chr., de Aetolis triumphavit. Mur. 14. Ennium poetam secum duxit. Arch. 11. Idem est Arch. 10., quum Cicero *Fulvius* dicit, intelligendus.

T. *Furfanius*, unus iudicum in causa Milonis, alias parum notus. Mil. 27.

Furiae deae, quae ardentibus taedis maleficos persequi dicebantur. Rosc. Am. 24.

L. *Furius Philus*, amicus Laelii Sapiientis, homo eruditissimus, consul a. 136 a. Chr. Arch. 7. Mur. 31.

P. *Furius* Catilinarius e colonia Faesulana. Cat. III. 6.

G.

Gabinia lex, de bello piratico magna cum potestate Pompeio committendo, lata ab A. Gabinio, tr. pl. Man. 18.

A. *Gabinus*, trib. plebis a. 67 a. Chr. tulit legem *Gabiniam*; Pompeii amicus. Man. 17.

P. *Gabinus*, praetor a. 88 a. Chr., post administratam Achaïam accusatus a L. Pisone de repetundis et condemnatus est. Caecil. 20. Arch. 5.

P. *Gabinus*, cognomine Cimber, Catilinarius. Cat. III. 3. 5. 6.

P. *Galba*, senator, homo nobilis, sed in petitione consulatus victus a Cicerone. Mur. 8.

Serv. Sulpicius *Galba*, consul a. 144 a. Chr., post praeturam in Hispania administratam de crudelitate et perfidia accusatus a L. Scribonio Libone, tr. pl., suadente M. Catone Censorio, populi voluntate liberatus est. Mur. 28.

Galli, Cat. III. 4., sunt Allobrogum legati. Aristo quidam Massilien-

sis videtur intelligendus esse Arch. 10., qui a Sulla civitate donatus est.

Gallia Transalpina intelligenda est Man. 11. et 12., quorum in altero loco plurimi codd. habent *Cisalpina*. Sed Pompeius, ad bellum Sertorianum in Hispaniam profisciscens, Transalpinos tantum Gallos domuit, cum Sertorio coniunctos. Fortasse Man. 12. adiectivum delendum est.

Gallicanae legiones sunt, quae in Gallia castra habent. Cat. II. 3.

Gallicus ager est, qui Gallorum est. Cat. II. 3. *Gallicus* tumultus est tumultus a Gallis excitandus. Cat. III. 2.

C. Sulpicius *Gallus*, consul a. 166., vir literarum studio deditus, orator, philosophus, mathematicus; cf. Brut. 29. sen. 14. Mur. 31.

T. Sextius *Gallus*, nobilis adolescens. Mil. 31.

M'. Acilius *Glabrio*, consul a. 67 a. Chr. quaesitor in causa Verris, successor Luculli in gerendo bello Mithridatico. Man. 9.

Mallius *Glaucia*. V. arg. or. pro Rosc. Am.

C. Servilius *Glaucia*, praetor seditiosus, socius Saturnini, tr. pl., interfectus Mario et Valerio coss. a. 100 a. Chr. Cat. I. 2. III. 6.

C. Sempronius *Gracchus*, tribunus plebis, legis agrariae aliarumque popularium legum auctor, idcirco tumultuose ab optimatibus, L. Opimio consule duce, caesus a. 121 a. Chr. Eius pater Ti. Sempronius *Gracchus* bis consul fuerat, mater Cornelia erat filia P. Africani maioris; ita ut clarissimis esset maioribus. Cat. I. 2. IV. 2. Mil. 5.

T. Sempronius *Gracchus*, antecedentis frater natu maior, qui quum tribunus plebis complures leges populares tulisset et anno exacto iterum tribunus fieri vellet, ab optimatibus, duce P. Scipione Nasica, pontifice maximo, occisus est, a. 133 a. Chr. Cat. I. 1. IV. 2. Mil. 5. alibi.

Graeci, quorum oppida plena ornamentorum tabularumque Man. 14.

Leves habebantur, Lig. 4. *Graecos* comites secum habebat Clodius, ostentandi causa. Mil. 10. 21.

Graecia, proprie sic dicta Man. 5. Arch. 3. *Graecia Magna* s. *Italia inferior* Arch. 5.

Graeculi vocantur Graeci, vel molli-
tie eorum similes homines ludibrii
causa. Mil. 21.

Gratius, accusator Archiae poetae.
Arch. 4.

H.

Hannibal, dux clarissimus Kartha-
giniensis, a Scipione coactus ex
Italia decedere et postea victus
ad Zamam a. 202 a. Chr. Cat.
IV. 10.

Heraclea, oppidum Graeciae Magnae,
aequo foedere fruebatur Arch. 4.

Heracleenses, *Heracleae* cives.

M. *Herennius*, mediocris orator, in
consulatus petitione L. Philippum
vicit a. 93 a. Chr.

Hieras, legatus Deiotari ad Caesarem.
Deiot. 15.

Hispania, ubi Pompeius bellum Ser-
torianum profligavit. Man. 11.
alibi. *Hispaniae* duae sunt, cite-
rior s. *Tarraconensis*, quae est
cis *Durium*, et ulterior s. *Baetica*,
quae est ultra *Durium* Man. 12.

Hispāni sunt origine. Caecil. 20. Ga-
ditani quidam, a Sulla civitate
donati, sunt intelligendi Arch. 10.

Hispanienses sunt civitate vel domi-
cilio. Bellum H. Man. 10. 20.;
pars H. Man. 4.

Homerus, poeta omnium aetatum
gentiumque longe clarrissimus.
Arch. 8.

M. *Horatius*, unus Horatorum,
fratrum tergemorum, qui in
bello Romanorum cum Alba Longa,
victis certamine Curiatiis, quum
Romam rediret, sororem suam
Horatiam, sponsam uni Curia-
tiorum, de sponsi nece lamentan-
tem, interfecit, Tullo Hostilio rege.
Is tamen voluntate populi iudicio
capitis liberatus est. Mil. 3.

Q. *Hortensius*, orator clarissimus,
consul a. 69 a. Chr., defensor
Verris; legem Maniliam dissuadet,
Man. 17.; ante Ciceronem defendit

Murenam; cf. arg. or. pro Mur.;
paene interfectus a Clodianis.
Mil. 14.

I.

Ianiculum, collis trans Tiberim, in
quo Romae pars posita. Mil. 27.

Idus. Si qui Kalendis pecunias de-
bitas non solverant, Idibus ple-
rumque cogeantur. Cat. I. 6.

Ilias, Homeri poema ad celebrandum
Achillem. Arch. 10.

Illyricum, regio mari Adriatico
adiacens, Italiae opposita, unde
proxima pars Adriae *Illyricum*
mare dictum est. Man. 12.

Interamna, urbs Umbriae, nona-
ginta fere millia passuum a Roma.
Mil. 17.

Italia, regio notissima; plena Grae-
carum artium, Arch. 3. Italiae
duo maria, Man. 12., sunt Adriati-
cum et Tyrrhenicum.

Italicum bellum est Marsicum s.
sociale, gestum annis 91. 90. 89.
a. Chr. Arch. 4.

Iugurtha, rex Numidia, quem bello
vicit C. Marius a. 106 a. Chr.
Man. 20.

Iulius, Arch. 5., est L. Iulius Caesar,
censor cum P. Licinio Crasso,
a. 89 a. Chr. Idem consul fuerat
a. 90 a. Chr.

C. *Iulius*, Caecil. 19., est C. Iulius
Caesar, frater L. Iulii Caesaris,
consulis a. 90 a. Chr., oratorum
suae aetatis post Antonium et
Crassum cum Philippo quodam
clarissimus, qui pro Sardis accu-
savit T. Albucium.

Iuno, dearum regina, culta imprimis
Lanuvii, ubi eius aedes erat La-
nuvinis et Romanis communis.
Ibidem Sospita dicebatur, i. e.
conservatrix. Mur. 41.

Iuppiter, rex deorum, saepe appel-
latur Optimus Maximus; Caecil.
13., ubi significatur, admodum
trita et vulgaria esse in hoc no-
mine orationum exordia. Etiam
Latialis dicitur; in huius tutela
erat Latium. Mil. 31. *Stator*
dictus est eique aedes et statua
constituta a Romulo (Cat. I. 13.),
quod bello Sabino Romuli preces

exaudiens effecit, ut *staret* Romanorum acies. Inde antiquissimus custos Romae. Cat. I. 5.

K.

Kalendae sunt primus dies uniuscuiusque mensis. Kalendis aliena aera solvebantur, quapropter, qui aere alieno premebantur, eas oderunt: inde Horatius tristes Kalendas dicit Sat. I. 3. 87. Rosc. Am. 20.

Karthaginienses, maritimis copiis valentes. Man. 18.

Karthago, urbs potentissima Africae, terror imperii Romani, deleta a Scipione. Mur. 28. alibi.

L.

Lacedaemonii, auctores vitae severae, Mur. 35.

M. Porcius *Laeca*, Catilinarius. Cat. I. 4.

C. *Laelius*, cognomine Sapiens, Scipionis amicus, consul a. 140 a. Chr. Est is, cuius nomine inscriptus est Ciceronis liber de amicitia. Arch. 7. Mur. 31.

Lanuvium, municipium Latii, cultu Iunonis Sospitae celebre. Mil. 9. Mur. 41. Eius cives *Lanuvini*. Mil. 9.

Latiaris v. Iuppiter.

Latiniensis v. Caelius.

Latinus tibicen. Nempe Romani cives nulli tibicines erant, sed e Latinis, ut histriones fere omnes ex Etruscis. Mur. 12. Cf. Romanus.

Latium, regio Italiae mediae. Arch. 3.

Cn. Cornelius *Lentulus*, Clodianus, consul a. 72 a. Chr. Man. 23.

Cn. Cornelius *Lentulus*, Marcellinus, consul a. 56 a. Chr. Caecil. 4.

Cn. *Lentulus*, tribunus plebis et anno post legatus. Man. 19.

L. *Lentulus*, praetor a. 89 a. Chr. Arch. 5.

P. Corn. *Lentulus*, princeps senatus a. 98 a. Chr., accusator M'. Aquilii, Caecil. 21., avus P. Lentuli Surae, Catilinarii; Cat. III. 5., vulneratus in seditione Gracchana, Cat. IV. 6.

P. Corn. *Lentulus* Sura, praetor a.

63 a. Chr., Catilinarius. V. arg. or. Cat. III.

P. Corn. *Lentulus*, Spinther, consul a. 57. a. Chr., qui primus ad senatum retulit de Cicerone revocando. Mil. 15.

M'. Aemilius *Lepidus*, consul a. 66 a. Chr. Cat. I. 6. 8.

M. Aemilius *Lepidus*, consul a. 78 a. Chr. legem tulit de rescindendis Sullae actis, dissentiente collega Catulo. Cat. III. 10.

M. Aemilius *Lepidus*, is, qui cum Antonio et Octaviano triumvir factus est a. 43 a. Chr.; interrex, quem ut ad habenda comitia consularia cogerent, Clodiani in aedibus suis oppugnarunt. Mil. 5.

Libertatis atrium, erat ingens aula ante aedem Libertatis deae, in monte Aventino, porticibus circumdata, ubi quaestiones habitae sunt de servis Clodii contra Milonem. Mil. 22.

A. *Licinius*, v. Archias.

Licinius quidam popa, quod genus hominum inter humillimos caupones fere numeratur. Mil. 24.

Ligarii, tres fratres, Quintus et Titus; tertii nomen ignoratur.

T. Ligarius quum quaestor urbanus esset, in pecunia adnumeranda gratissimum se Caesari praebuit, quum alii quaestores contra fecisse videntur. Lig. 12.

Lilybaeum, promontorium et urbs Siciliae; unde Ciceronis quaestura Lilybaetana. Ibi literas Graecas didicisse dicitur Caecilius. Caecil. 12.

Locrenses, cives Locrorum, urbis Graeciae Magnae, in Bruttis, Arch. 5.

Luceium, castellum Deiotari in Galatia. Deiot. 6.

L. Licinius *Lucullus*, consul a. 74 a. Chr. dux clarissimus belli Mithridatici; cf. arg. or. pro leg. Man. Man. 2. Mur. 15. Mil. 27. alibi. *Luculli*, Arch. 3, intelliguntur hic et eius frater A. Licinius *Lucullus*, Arch. 4., consul a. 73 a. Chr., qui adoptatus a M. Terentio Varrone dictus est M. Terentius Varro Lucullus; ab hoc etiam Archias poeta dictus est A. Licinius.

M.

- Macedonia*, interdum est, quae proprie sic dicitur, interdum provincia Romana proconsularis, septentrionalem Graeciam continens. Ibi bello civili Pompeius castra habebat. Lig. 9.
- Sp. *Maelius*, divitissimus eques Romanus, qui regnum appetere visus est, frumento inter plebem distributo auram popularem captans; idcirco interfectus est a Servilio Ahala, quum reus in forum venisset, ut se defenderet, a. 440 a. Chr. Cat. I. 1. Mil. 27.
- Maenia* columna, quam *Maenius* quidam prodigus, quum aedes suas in foro Romano venderet, solam exceperat, unde Gladiatores spectare posset. Ad hanc columnam triumviri capitales iudicia de infimis hominibus exsequebantur: inde acerbitas in loco Caecil. 16.
- Magnus*, Arch. 10., est Pompeius.
- C. *Mallius*, centurio Sullanus, Catilinae socius ab eoque castris in Etruria praefectus; unde etiam castra *Malliana* dicuntur. Cat. I. 2. 5.
- Mallius* Glaucia, libertinus, cliens T. Roscii Capitonis. Rosc. Am. 7.
- Mamercus* Aemilius, accusator bello civili Sullano occisus. Rosc. Am. 32.
- C. *Manilius*, tribunus plebis, auctor legis Maniliae. Man. 24. Alia est eiusdem tribuni lex Manilia de libertinorum suffragiis. Libertini enim quum antea in quattuor tribubus urbanis suffragia ferrent, Manilius tulit, ut in omnibus tribubus iis suffragium esset. Lex ab optimatibus oppugnata et non accepta est; renovavit (*prorogavit*) eam Ser. Sulpicius. Mur. 23.
- Cn. *Manlius* Maximus, homo ignobilis, vicit Q. Catulum in petitione consulatus a. 105 a. Chr.
- Q. *Manlius* Chilo v. Chilo.
- Marcellinus* v. Lentulus.
- C. Claudius *Marcellus*, pronepos M. Marcelli, eius, qui a. 212 a. Chr. Siciliam a Carthaginensibus recepit, unus iudicum in causa Caecilii (*qui est in consilio*). Caecil. 4.
- C. Claudius *Marcellus*, M. Marcelli exsulis frater. Marc. 4.
- M. Claudius *Marcellus*, omnium huius nominis clarissimus, liberator Siciliae: unde et ipse et posterius eius patroni Siculorum putabantur (Caecil. 4.); quinquies consul fuit, postremo a. 208 a. Chr. Man. 16. Arch. 9.
- M. Claudius *Marcellus*, sodalis Catilinae. Cat. I. 8. §. 19.
- M. Claudius *Marcellus*, pro quo est Ciceronis oratio ad Caesarem, vir fortissimus. Cat. I. 8. §. 21. Lig. 12.
- L. *Marcus*, eques Romanus, Q. Ligarii amicus. Lig. 11.
- Marius*, accusator, bello civili Sullano occisus. Rosc. Am. 32.
- C. *Marius*, Arpinas, homo novus, Mur. 8.; septies consul, victor Iugurthae et Teutonorum Cimbrorumque; Man. 20.; idem tamen rudis literarum; Arch. 3.; crudelem se praebeuit in bello civili Sullano. Cat. III. 10. Idem etiam alias saepe a Cicerone commemoratur, qui adeo ad celebrandas popularis sui laudes carmen vel tragoediam scripsisse traditur.
- Mars*, Jovis et Iunonis filius, deus belli. Arch. 11.
- Martia* legio, Antonium reliquit; milites eius legionis *Martiales* dicuntur. Ant. 2.
- Massilia*, urbs nobilissima Galliae Narbonensis, quam exsules Romani solebant petere. Cat. II. 5. Inde *Massilienses*, eius urbis cives. Cat. II. 7.
- Q. Fabius *Maximus* Cunctator, quinquies consul, vir longe clarissimus. Arch. 2. Man. 16.
- Q. Fabius *Maximus* Eburnus, vicit Scaurum in petitione consulatus; cons. a. 116 a. Chr.
- Medea*, Aeetae regis Colchidis ad Pontum Euxinum filia, cum Iasone, Argonautarum duce, aufugit et in fuga persequentem patrem dissectis dissipatisque fratris Absyrti membris retardavit. Man. 9.
- C. *Memmius*, consulatum petens occisus est a L. Saturnino, tr. pl., Cat. IV. 2.
- M. Valerius *Messalla*, adolescens,

duobus fere annis minor Cicerone,
Rosci protector. Rosc. Am. 51.
Metellus, Rosc. Am. 28., videtur
esse Q. Caecilius Metellus Pius,
consul a. 80 a. Chr.
Q. Caecilius *Metellus* Balearicus,
consul a. 123 a. Chr. Rosc. Am. 50.
Q. Caecilius *Metellus* Celer, praetor
Cicerone consule. Cat. I. 8. II. 3.
Idem potest esse Man. 19.
Q. Caecilius *Metellus*, Macedonicus,
quod de Pseudophilippo trium-
phavit; consul a. 143 a. Chr.
Mur. 14.
Q. Caecilius *Metellus* Nepos, filius
Balearici, frater Caeciliae, con-
sul a. 98 a. Chr. Rosc. Am. 50.
Q. Caecilius *Metellus* Numidicus, vic-
tor Iugurthae, regis Numidiae,
consul a. 109 a. Chr. Arch. 3.
Q. Caecilius *Metellus* Pius, filius
Numidici, familiarissimus Archiae
poetae, consul a. 80 a. Chr.
Arch. 3. 4.
T. Annius *Milo*. V. argum. orat.
pro Mil.
Misenum, oppidum Campaniae, portu
celeberrimo. Man. 12.
Mithridates Magnus, rex Ponti; v.
arg. or. pro leg. Man.
Q. *Mucius* Scaevola, consul a. 95
a. Chr.; provinciam Asiam tanta
cum sanctitate rexit, ut pro exemplo
moderatissimi praetoris eius nomen
adhiberetur. Caecil. 17. Rosc.
Am. 12.
Mulvius pons, Tiberim iungens prope
Romam. Cat. III. 2.
L. *Mummius* Achaicus, cons. a. 146
a. Chr. Corinthum delevit. Mur. 14.
Munatius, Catilinaris, ut videtur;
vel fictum nomen hominis parvo
aere alieno (i. e. aes in popina
contractum), ideoque haud peri-
culosus. Cat. II. 2.
L. Licinius *Murena*. V. arg. or.
pro Mur.
L. Licinius *Murena*, pater anteceden-
tis, praetor a. 86 a. Chr., pro-
praetor Asiam provinciam sortitus
bellum cum Mithridate renovavit
et de eo triumphavit. Man. 3.
Musae, artium deae. Arch. 9.

N.

P. *Nasica*. V. Scipio.
L. *Natta*, eques Romanus, Muren-
nae privignus. Postea erat pontifex
maximus. Mur. 35.
Neapolitani, cives Neapolis, oppidi
Campaniae, prope Vesuvium.
Arch. 3.
Nepos. Vide Metellus.
Nicaea, urbs Bithyniae celeberrima.
Deiot. 9.
Nilus, Aegypti flumen. Marc. 9.
Intelligendus est etiam Deiot. 9.
Numantia, urbs clarissima Hispaniae
Tarraconensis, a Scipione Africano
minore deleta a. 133 a. Chr.
Man. 20.
Nympharum aedes erat in monte
Coelio. Ibi servabantur censorum
tabulae, quas Clodius, testes
suorum scelerum, ut deleret, ipsam
aedem incendisse putabatur. Mil. 27.

O.

Oceanus est mare Atlanticum; eum
Caesar traiecit, Britanniam petens;
Marc. 9.; eundem i. e. Hispaniae
adiacentem vel Hispaniam ipsam
cum Ponto coniungere voluit Mi-
thridates; Mur. 15. *Oceani* ostium
est fretum Herculeum inter Hi-
spaniam et Africam. Man. 12.
Ocriculana villa, Milonis erat, prope
Ocriculum, Umbriae oppidum, sita
ad Tiberim. Mil. 24.
C. *Octavius*, v. Caesar.
Cn. *Octavius*, consul a. 87 a. Chr.
Sullanae factioni deditus, Cinnam
collegam urbe expulit. Cat. III.
10. Idem et duo fratres consu-
lares, Cneius et Caius Octavii, in-
telligendi sunt Arch. 3.
M. *Octavius*, tribunus plebis, adver-
sarius Ti. Gracchi. Mil. 27.
L. *Opimius*, consul a. 121 a. Chr.,
cui in seditione C. Gracchi sena-
tus rem publicam permisit formula
illa: „Videat consul, ne quid res
publica detrimenti capiat“. Itaque
eo duce ab optimatibus caesi sunt
C. Gracchus, M. Fulvius, alii.
Cat. I. 2. Mil. 3.
Orestes quum Apollinis iussu ad ul-

ciscendum patrem Clytaemnestram matrem occidisset, tamen a Furiis exagitatus est. Rosc. Am. 24. Is quum Athenas venisset, apud Areopagum accusatus et, aequalis iudicum sententiis, addito calculo Minervae, sapientissimae deae, iudicio liberatus est. Mil. 3.

Oriens, regio orientalis; Asiam minorem indicat Mur. 41.

Ostiensis provincia, quaestoria erat, molesta et negotiosa, propterea quod eius quaestorem portum etiam, naves, merces ceteraque, quae illuc pertinent, inspicere oportebat; nominabatur etiam *provincia aquaria*, et haud magno in honore erat. Dicta est ab Ostia urbe, quae ad ostia Tiberis sita est. Mur. 8. *Ostiense* incommodum dicitur, quod praedones in portum Ostiensem incurrere ausi ibidem multas Romanorum naves oppresserunt. Man. 12.

L. Roscius *Otho*, tribunus plebis a. 67 a. Chr., auctor legis Rosciae theatralis, qua sancitum est, ne quis sederet in quattuordecim ordinibus, qui proximi essent orchestrae (haec a senatoribus erat occupata), nisi qui eques esset et equestri censu. Idcirco Otho (quum etiam antea nescio quando ita res fuisse videatur) dicitur equitibus dignitatem et voluptatem restituisset. Mur. 19.

P.

M. *Paconius*, eques Romanus. Mil. 27.

Palatium, sicut Capitolium, arx quaedam Romae erat in monte Palatino, quae periculo imminente praesidiis muniri solebat. Cat. I. 1.

Palatinae balneae, sunt balneae prope Palatinum montem, qui est ex septem collibus Romae. Rosc. Am. 7.

Palladium, signum vel imago Palladis s. Minervae. Eiusmodi signum Troiae erat in eoque posita esse putabatur urbis conservatio; Romae quoque tale signum, quod de coelo delapsum dicebatur, erat in templo Vestae, ex cuius incendio

aliquando ereptum est a Metello pontifice: quam rem significare videtur Cicero Mil. 12.

Pamphylia, regio Asiae minoris, ad mare sita, inter Lyciam et Ciliciam. Man. 12.

C. Vibius *Pansa*, familiaris Caesaris, consul a. 43 a. Chr. Lig. 1.

Panaetius Rhodius, philosophus Stoicus, doctor illius Posidonii, quocum Cicero Rhodi versatus est. Eiusdem liber *περὶ καθήκοντος* a Cicerone saepius commemoratur in libris de officiis. Familiarissimus erat Scipioni Africano minori Mur. 31.

Papia lex, lata a C. Papio, tribuno plebis a. 65 a. Chr., qua sancitum est, „ut peregrini urbe pellerentur, et socii Latini nominis in suas civitates redigerentur“. Arch. 5.

M. *Papirius*, eques Romanus, a P. Clodio in via Appia interfectus. Mil. 7.

T. *Patina*, Lanuvinus, P. Clodii familiaris. Mil. 17.

L. Aemilius *Paullus* Macedonicus, filius eius Aemilii Paulli, qui ad Cannas cecidit, Persen, Macedoniae regem, vicit et cepit ad Pydnam a. 168 a. Chr. Cat. IV. 10. Mur. 14. 36.

L. Aemilius *Paullus*, praetor a. 53 a. Chr., competitorem habuit P. Clodium; vir fortis ac strenuus. Mil. 9. Idem Consul fuit a. 50 a. Chr.

Penates, dii tutelares domorum, quorum arae Cat. IV. 9.

Perses, rex Macedoniae, victus ab Aemilio Paulo, quem vide. Cat. IV. 10. Man. 18.

Q. *Petilius*, unus iudicum in causa Milonis. Mil. 16.

Pharnaces, Mithridatis filius, rex Ponti, Deiotari hostis, victus a Caesare. Deiot. 5.

Pharsalicum proelium, quo Pompeius ad Pharsalum, Thessaliae oppidum, victus est a Caesare a. 48 a. Chr. Deiot. 5. Pharsalica acies. Lig. 3.

Phidippus medicus, servus Deiotari. Deiot. 6.

Philippus, rex Macedoniae, quum Athenienses, Romanorum socios

oppugnasset, victus est a Flaminio ad Cynoscephalas a. 197 a. Chr. Man. 6.

L. Marcius *Philippus*, in petitione consulatus victus ab Herennio; Mur. 17.; laudat Pompeium; Man. 21.

L. Veturius *Philo*, quaestor C. Servilii, cuius accusandi potestas ei negatur. Caecil. 19.

Phrygium ferrum, Rosc. 32. Verba apud Ennium dicuntur esse Ulixis, qui vulneratus a Troianis in Achillis tentorium fugit. Nostro loco translata sunt ad caedem civium Romanorum, qui Sullae iussu ad Servilium lacum concidebantur.

Picenus ager, in Italia media, confinis Umbriae. Cat. II. 3.

Cn. *Piso*, socius Catilinae, quocum consilium iniit senatus interficiendi. Mur. 38.

L. *Piso*, praetor fuit eodem anno, quo Verres; accusavit Gabinium de repetundis. Caecil. 19.

Plato, Atheniensis, clarissimus Graeciae philosophus, Socratis discipulus, Aristotelis doctor. Mur. 30.

Plotia lex, lata a M. Plautio Silvano, tribuno plebis a. 89. a. Chr. Erat lex *de vi armatis hominibus*, ut de eius capite quaereretur, qui vim fecisset. Mil. 13.

L. *Plotius* poeta, C. Marii aequalis eique iucundus. Arch. 9.

Poeni, sunt Karthaginienses; notissima sunt tria bella Punica. Man. 6.

Pompeii, v. Q. Pompeius. Mur. 8.

Cn. *Pompeius* Magnus, vir longe clarissimus, natus eodem anno, quo Cicero; interfectus Aegypti post pugnam Pharsalicam; saepissime a Cicerone summo cum honore commemoratur.

Cn. *Pompeius* Strabo, T. Albucium, cuius quaestor fuerat in Sardinia, accusare voluit; sed ei non permissum est. Caecil. 19. Idem postea consul fuit, a. 89 a. Chr., et bello sociali triumphavit. In eiusdem exercitu Cicero tiro fuit.

Q. *Pompeius*, homo novus, „summos honores, homo per se cognitus, nulla commendatione maiorum

Cic. Oratt.

adeptus est“; consul a. 141 a. Chr. Mur. 7.

C. *Pomptinus*, praetor Cicerone consule. Cat. III. 2.

Pontus, Mithridatis regnum ad Pontum Euxinum. Arch. 9. Man. 3. 8. 15. Mur. 15.

Cn. *Postumius*, Ciceronis familiaris eoque consule praeturam petens, subscriptor Sulpicii contra Murenam. Mur. 26.

Praeneste, oppidum Latii prope Romam. Cat. I. 3.

Priamus, rex Troiae, cuius nomine Antistius quidam senex, tamquam rex inter accusatores, iocose appellatur: ibidem ut continetur comparatio, *pugnare*, quod regis est, dicitur pro *accusare*. Rosc. Am. 32.

Prilius lacus, in Etruria. Mil. 27.

Pseudophilippus est *Andriscus* ex Mysia, qui, quum se Persae regis filium esse diceret, regnum Macedoniae sub nomine Philippi IV. occupavit. Hunc Metellus Macedonicus vicit captumque Romam deduxit a. 148 a. Chr. Mur. 14.

Publicius, Catilinarius, ut videtur; vel fictum nomen hominis parvo aere alieno (id enim est aes in popina contractum), ideoque haud periculosi. Cat. II. 2.

Publius. Mur. 14. V. Scipio.

Punicani lecti, parvi atque humiles, primum a Karthagine advecti et inde nominati. Mur. 36.

Punicum bellum, Man. 20., est tertium, a Scipione Africano minore deleta Karthagine confectum a. 146 a. Chr.

Pyrrhus, rex Epiri, victus Tarentino bello a M'. Curio Dentato ad Beneventum, quod antea Maleventum dictum erat, a. 275 a. Chr. Mur. 14.

Q.

Quirites cives Romani domi appellabantur, ita ut interdum oppositi sint *militibus*. Nomen, Livio teste I. 13., est a Curibus Sabinis Romanis civibus inditum.

R.

- Reatina* praefectura est Reate, Sabinorum oppidum ad lacum Velinum. Praefecturae erant oppida, quae nullis suis magistratibus per praefectos vel praetores Romanos administrabantur. Cat. III. 2.
- Regia*, fortasse Numae aut Anci Martii quondam domus, in summa via sacra sita. Mil. 14.
- Remmia* lex, quo auctore et quo anno lata sit, non constat. Fuit autem opposita impudentiae calumniantium accusatorum, quibus, si maligne innocentem accusaverant, literam K. (i. e. kalumniator vetere scriptura pro *calumniator*) fronti inustam esse, colligi licet ex Rosc. Am. 19.
- Rhegini*, cives Rhegii, oppidi in margine Italiae inferioris exadversum Siciliam siti. Arch. 3.
- Rhenus* fluvius, qui Galliam a Germania dividit, bis a Caesare traiectus. Deiot. 9.
- Rhodii* insigni disciplinae navalis gloria erant. Man. 18.
- Roma*, lux orbis terrarum et arx omnium gentium. Cat. IV. 6.
- Romani*, praeter ceteras gentes laudis et gloriae avidi. Man. 3.
- Romanus* pertinet ad civitatem, *Latinus* ad sermonem. Arch. 6.
- Romulus*, urbem et Iovem Statorem constituit. Cat. I. 13. Inauratus, parvus et lactens in Capitolio de coelo tactus est. Cat. III. 8.
- Q. *Roscius* Comoedus, longe praestantissimus histrio sui temporis, familiarissimus Ciceronis ab eoque defensus oratione, cuius pars exstat. Arch. 8.
- Sex. *Roscius*. Vide arg. or. pro Sex. Rosc. Am.
- T. *Roscius* Capito. V. arg. or. pro Sex. Rosc. Am.
- T. *Roscius* Magnus. V. arg. or. pro Sex. Rosc. Am.
- Rudinus* est Ennius, natus Rudiis, Calabriae oppido, a. 239 a. Chr. Arch. 10.
- Rufio*, fictum servi nomen. Mil. 22.
- C. *Rutilius Rufus*, subscriptor P. Lentuli in accusatione M'. Aquilii. Caecil. 21.

S.

- Sabini*, Populus Latii, quorum est ager Sabinus. Lig. 11.
- Sabinus* fundus verbi causa dictus est, Mur. 12. Iuris consulti autem in causis verbosius dici volebant, *fundus qui est in agro, qui Sabinus vocatur*; deinde pro *meus est* volebant *eum ego ex iure Quiritium meum esse aio*; tum pro *inde te abire iubeo* volebant *inde ibi ego te ex iure manu consertum* (pugnae imagine alter alterum manu prehendere et quasi retrahere de loco debebat, vel, ut alii volunt, uterque, de qua re disceptabatur, eam simul manu prehendere) *voco*; tum in alterius responso pro *ego te illinc abire iubeo* erat formula *unde tu me ex iure manu consertum vocasti, inde ibi ego te revoco*. Deinde continuatis formulis praetor utrisque, coram suis testibus (qui in hac re *superstites* nominabantur), imperabat, ut pro symbolica, quam nunc vocant, occupatione irent in illum fundum, de quo disceptabatur; quod quum fecissent, ab eodem praetore revocabantur. Alia formula erat: *Quando ego te in iure conspicio, postulo, anne fias auctor*; i. e. quum te in iudicio videam, quaero ex te, num hanc rem tuam esse dicas. Has et alias eiusmodi formulas Cicero dicit a iuris consultis esse excogitatas, ut reliquos homines deciperent.
- Salaminii*, cives Salaminis insulae in sinu Saronico, Homerum suum esse popularem dicebant. Arch. 8. V. *Chii*.
- Salentini*, cives Salentiae, oppidi Calabriae. Rosc. Am. 46.
- Samia* vasa, sunt fictilia et vilia, Mur. 36., quum deberent esse argentea vel alia pretiosa.
- Samus* insula, una Sporadum, a praedonibus capta. Man. 12.
- Sardi*, cives Sardiniae insulae, per C. Julium de repetundis reum postulant Albucium praetorem. Caecil. 19.
- Sardinia*, insula maris Ligustici. Man. 12.

- Saturnalia*, dies festi in memoriam aureae aetatis, qua Saturnum in terris versatum esse putabant. Itaque his diebus summa erat omnium hilaritas, quum omnes omnium ordinum homines laetitia se committerent atque adeo servis haud parva iocorum libertas concederetur. Celebrabantur autem Ciceronis tempore per tres dies, a. d. XV. Kal. Ian. et duobus sequentibus. Cat. III. 4.
- L. Appuleius *Saturninus*, interfector Memmii, per vim iterum tribunus plebis factus cum C. Servilio Glaucia praetore rem publicam novis legibus turbavit atque ad eas perficiendas Capitolium per vim occupavit; in ipso autem Capitolio a C. Mario consule cum Glaucia est victus et trucidatus a. 100 a. Chr. Cat. I. 2. IV. 2. alibi.
- Q. Mucius *Scaevola*, v. *Mucius*. Sullanae partis erat ideoque a C. Fimbria, Mariano, in funere Marii vulneratus est. Rosc. Am. 12.
- Scantia*, nomen ignotae mulieris. Mil. 27.
- M. *Scaurus*, v. M. *Aemilius*.
- Schola*, v. *Cassinius*.
- L. Cornelius *Scipio Asiaticus*, Africani maioris frater, Antiochum regem prope Magnesiam ad Sipylum devicit a. 190 a. Chr. Mur. 14. Deiot. 13.
- P. Cornelius *Scipio Africanus maior*, victor Hannibalis. Cat. IV. 10.
- P. Cornelius *Scipio Africanus minor*, Aemilianus, L. Paulli Aemilii filius, adoptatus a P. Scipione, Africani maioris filio; homo fere divinus, quum rei militaris, tum summae humanitatis gloria omnium longe praestantissimus, Karthaginem et Numantiam delevit, cet. Arch. 7. Man. 16. 20. Cat. IV. 10. Mil. 3. Caecil. 21.
- P. Corn. *Scipio Nasica Serapio*, consul a. 138 a. Chr., quum pontifex maximus esset (non est hic magistratus), Ti. Gracchum interfecit a. 133 a. Chr.; quod facinus, quamquam detestabile, a Cicerone saepius laudatur. Cat. I. 1.
- P. Corn. *Scipio Nasica*, Serapionis nepos, L. Crassi gener, praetor a. 94 a. Chr. Rosc. Am. 28.
- Sempronia lex*, de libertate civium Romanorum, C. Sempronii Gracchi erat, eaque cautum est, ne de capite civis Romani iniussu populi iudicaretur. Cat. I. 11. Attamen ipse huius legis lator dicitur interfectus esse iussu populi i. e. ex auctoritate et decreto senatus. Cat. IV. 5.
- Q. *Sertorius*, Marianae parti deditus, eaque adiuvante praetor Hispaniae factus, postquam Sulla victoriam adeptus est, per decem fere annos in Hispania bellum contra rem publicam gessit, dum a coniuratis militibus per Perpernam interfectus est. Mur. 15. *Sertoriana* pars, Man. 4.
- Servilius lacus* s. puteus, Romae a Servilio nescio quo exstructus, ad quem, ut in Rostris, proscriptorum capita proponebantur. Rosc. Am. 32.
- C. *Servilius Ahala*, v. *Ahala*.
- C. *Servilius Glaucia*, v. *Glaucia*.
- C. *Servilius Vatia*, nescio cuius provinciae praetor fuit, a. 113 a. Chr. Eius accusandi potestas L. Philoni non datur. Caecil. 19.
- M. *Servilius*, tribunus plebis a. 43 a. Chr., ex Ciceronis sententia cum collegis pretulit ad senatum. Ant. 6.
- P. *Servilius Vatia*, Isauricus victis Isauris nominatus, consul a. 79 a. Chr., legi Maniliae favet. Man. 23.
- P. *Sextius*, quaestor urbanus Cicerone et Antonio coss., postea cum Milone tribunus plebis rogationem tulit de abroganda lege Clodia restituendoque Cicerone. Cat. I. 8. Mil. 14. Idem, reus de ambitu et de vi, a Cicerone defensus est oratione, quae exstat, omnibusque sententiis absolutus.
- T. *Sextius Gallus*, v. *Gallus*.
- Sibyllina fata* sunt, quae libris Sibyllinis de Roma prodita erant. Cat. III. 4.
- Sicilia*, insula notissima. Man. 11. Arch. 4. V. arg. or. in Caecil.
- Siculi*, incolae Siciliae, laudati plerumque a Cicerone.
- Sigeum*, promontorium Troadis, ubi erat Achillis tumulus. Arch. 10.

D. Iunius *Silanus*, consul designatus cum L. Murena, quo anno Cicero consul erat, Catilinariorum morte multandos esse censet. Cat. IV. 4.

M. Iunius *Silanus*, consul a. 109 a. Chr., idem, qui victus est a Cimbris, accusatus est a Cn. Domitio, tr. pl., propter unius Galli iniuriam. Caecil. 21.

Silvanus. V. arg. or. pro Arch.

Sinōpe, urbs Paphlagoniae ad Pontum Euxinum, Diogenis Cynici patria, Mithridatis domicilium. Man. 8.

Smyrnaei, Smyrnae, urbis Ioniae, cives, qui Homerum popularem suum esse dicebant. Cf. Chii. Arch. 8.

Solon, Atheniensium legislator, nullam poenam in parricidas constituit. Rosc. Am. 25.

Sospita, v. Iuno.

Spartacus, Thrax, dux belli servilis s. Spartacii; gessit illud cum magna hominum multitudine, quos effractis ergastulis collegerat, dum a M. Crasso et Cn. Pompeio oppressus est a. 71 a. Chr. Ant. 6.

Stator, v. Inppiter.

L. *Statilius*, Catilinariorum. Cat. III. 3.

Stoici philosophi, a Stoa s. porticu Athenarum dicti, quorum princeps erat Zeno Cittieus; eorum paradoxa suaviter a Cicerone ridentur, Mil. 29.

Suessa Aurunca, oppidum Campaniae. Ant. 2.

L. Cornelius *Sulla* Felix, dictator a. 81. 80. 79. a. Chr. Rosc. Am. 2. alibi. Is postquam adversarios vicit, amicis militibusque suis agros aliaque multa donavit; inde *Sullana* gratificatio, Mur. 20.

C. *Sulpicius*, praetor Cicerone consule. Cat. III. 3.

P. *Sulpicius* Rufus, tribunus plebis, Marianus, qui per vim effecit, ut Sullae imperium belli Mithridatici eriperetur. Itaque Sulla cum legionibus statim Romam reversus cum reliquis Marianis multis Sulpicium occidit. Cat. III. 10.

Servius *Sulpicius* Rufus, Ciceronis et Caesaris familiaris, peritissimus iuris consultus, a Murena victus

in petitione consulatus, consul a. 51 a. Chr. Deiot. 11. V. arg. or. pro Mur.

Syria, regio satis nota, provincia Romana facta per Pompeium a. 64 a. Chr. Man. 22. Deiot. 13.

T.

Tarentini, cives Tarenti, celeberrimae urbis Calabriae. Arch. 3.

Tarracinensis, ex Tarracina, Latii oppido, ad mare sito, quod idem Volsco nomine Anxur appellabatur. Rosc. Am. 23.

Tarraco, urbs Hispaniae meridionalis, unde dicta est Hispania Tarracensis. Deiot. 14.

Taurus, mons Asiae minoris, totam fere mediam percurrens. Deiot. 13.

Tenēdus, insula Asiatica, ad oram occidentalem agro Troiano opposita; ad eam Lucullus Mithridatis classem, quam in Italiam ille miserat, magna pugna devicit a. 73 a. Chr. Arch. 9. Mur. 15. Man. 8.

Teutōni, Germani, Cimbrorum socii, victi a Mario ad Aquas Sextias a. 102 a. Chr. Man. 20.

Themistocles Atheniensis, laudis cupidissimus. Arch. 9.

Theophānes Mitylenaeus, res Pompeii scripsit versibus, ab eoque civitate donatus est: unde etiam posterius Pompeiorum nomine Romae fuerunt. Arch. 10.

Tiberis, Italiae fluvius, ad quem sita est Roma. Cat. III. 2. Mil. 15.

Tiberinum ostium, ad Ostiam urbem, haud procul a Roma. Man. 12. In hoc nomine iocatur Cicero pro Rosc. Am. 35., ad quem locum haec animadvertit. In comitiis propter ingentem hominum multitudinem angusti pontes sive ponticuli erant facti, per quos ad ferenda suffragia singuli incedebant. Si quis ibi, maior sexaginta annis, se immiscuisset, is *more maiorum a ponte* removebatur vel *deiciebatur* (quippe sexagenarii a suffragiis ferendis erant exclusi, dictique sunt ab hac re *depontani*). Roscius Capito autem *depontanos* fecit contra morem maiorum, quum et aetatem

hominum negligeret, et in Tiberim eos deliceret, non in campum.

Tigrānes, rex Armeniae, gener Mithridatis, cum trecentis millibus militum victus a Lucullo, qui duodeviginti tantum millia militum habebat, urbem Tigranocerta, a se aedificatam, amisit a. 69 a. Chr. Man. 2. 9. Arch. 9.

Titia lex, lata a C. Titio, tribuno plebis, a. 489 a. Chr., qua quaestorum numerus duplicatus est, ita ut duo essent Romae ad aerarium, duo cum consulibus in provinciis, quattuor in Italia ad redigenda vectigalia. A Sulla viginti quaestores constituti sunt. Mur. 8.

Tongilius, Catilinarius. Cat. II. 2.

L. Manlius *Torquatus*, consul cum Cotta, a. 65 a. Chr. Cat. III. 8.

T. *Torquatus*, nescio quis, cum Ser. Sulpicio favet Deiotaro. Deiot. 11.

Transalpinus est Gallicus; *Transalpinum* bellum, Cat. III. 2., est bellum ab Allobrogibus excitandum; Pompeii bellum, quo per Galliam iter in Hispaniam sibi patefecit a. 77 a. Chr., significatur Man. 10. 12.

Trasimenus lacus, in Etruria, nobilitatus clade Romana a. 217 a. Chr. Rosc. Am. 32.

Troianus equus, est, in quo latebant hostes, a quibus incensa et diruta Troia est. Erat autem res Romae notissima, quum Livius Andronicus et Naevius poetae fabulas Latinas hoc argumento atque adeo hac inscriptione edidissent. Mur. 37.

L. Aelius *Tubero*, Ciceronis affinis et in omni vita familiaris. Lig 7. V. arg. or. pro Lig.

Q. Aelius *Tubero*, Lucii filius, Ligarium de vi accusavit; in qua causa quum non vicisset, ad ius civile se contulit. Lig. 1.

L. Volcatius *Tullus*, consul cum M'. Aemilio Lepido, a. 66 a. Chr. Cat. I. 6.

U.

Umbria, regio Italiae mediae, ex adversum Etruriae ad mare superum sita. Rosc. Am. 16. Mur. 20.

P. *Umbrenus*, homo libertinus, Catilinarius. Cat. III. 6.

Utica, urbs Africae celeberrima post Karthaginem deletam, sita ad mare. Lig. 1.

V.

Valeria lex, est L. Valerii Flacci, interregis a. 82 a. Chr., qua L. Cornelium Sullam dictatorem creavit, tulitque, ut omnia, quae ille fecisset, rata essent, possetque impune, quem vellet, interficere. Rosc. Am. 43.

L. *Valerius* Flaccus, consul cum Mario VI. consule, a. 100 a. Chr., quibus consulibus a senatu permissa est res publica his verbis, „ut C. Marius, L. Valerius coss. operam darent, ut imperium populi Romani maiestasque conservaretur.“ Inde *simili senatus consulto*. Cat. I. 2.

P. *Varius*, iudex in causa Milonis. Mil. 27.

P. *Atius Varus*, v. Atius.

Veiens ager, qui est circa Veios, oppidum Etruriae, haud procul a Roma. Rosc. Am. 16.

Venerii s. *Veneri*, sunt servi Veneris Erycinae, sive fani eius in Erycino monte in Sicilia. Caecil. 17.

Venus, dea, fanum habebat in Eryce, Siciliae monte; unde dicta est *Venus Erycina*. Caecil. 17.

C. *Verres*. V. arg. or. in Caecil.

Vesta, dea ignis, cuius cultus Romae a Numa Pompilio est constitutus. Cat. IV. 9.

Vestales virgines, Vestae sacerdotes, perpetuae castitati sub poena mortis addictae; Cat. IV. 1.; magno in honore erant, et quum alia et multa privilegia tum etiam locum praecipuum in ludis gladiatoriiis habebant; Mur. 35.; nominantur simpliciter Virgines, unde *Virginum* absolutio, quae facta est a. 73 a. Chr., quum complures Vestales a

Sex. Peducaeo, tr. pl., essent de incestu accusatae. Cat. III. 4.
 C. *Vibienus*, senator, quomodo interierit, Mil. 14.; alias ignotus est. *Virgines*, v. *Vestales*.
Volaterrae, oppidum Etruriae. Rosc. Am. 7.
 T. *Vulturcius*, Catilinarius, sed coniuratorum cum Allobrogum

legatis proditor. Cat. III. 2. IV. 3.

Z.

Zeno Cittieus ex Cypro insula, auctor philosophiae Stoicae, vixit exeunte saeculo quadringentesimo ante Christum. Mur. 29.

Im Verlage der F. Schöningh'schen Buchhandlung in Paderborn sind erschienen und durch alle Buchhandlungen zu beziehen:

Bade, Conrad, Reg.- und Schulrath zu Liegnitz, **Leitsaden für den Unterricht in der Geographie**, zum Gebrauch für Gymnasien und höhere Bürgerschulen. Nach der Methode der Neuern bearbeitet. I. Theil: die topische Geographie. 3. verb. Aufl. 1858. 110 Seiten. Preis 7 $\frac{1}{2}$ Sgr. II. Theil: die politische Geographie. 2. verb. Aufl. Seiten 306 und VIII. gr. 8. 1854. geh. 16 $\frac{1}{2}$ Sgr.

Bäumker, **Geschichte des Preussischen Staates** in seiner äußern und innern Entwicklung, nebst einer Beschreibung des Landes für Haus und höhere Bildungsanstalten. 1857. 14 $\frac{1}{2}$ Bog. geh. 17 Sgr.

Berning, H., Oberlehrer. **Repertorium von Aufgaben** zu schriftlichen Aufsätzen in deutscher, lateinischer und französischer Sprache für Gymnasien und ähnliche Lehranstalten. 8°. 124 Seiten. 12 Sgr.

Blackert, Dr. Georg, **Griechische Syntax**. Als Grundlage einer Geschichte d. griech. Sprache. 1. Lieferung. 8 $\frac{1}{4}$ Bog. geh. 20 Sgr.

Bone, Gymn.-Director in Recklinghausen. **Ueber den lyrischen Standpunkt bei Abfassung und Erklärung lyrischer Gedichte**. 4°. 26 Seiten. 1854. geh. 7 $\frac{1}{2}$ Sgr.

Deharbe, Jos., P. S. J., **Gründliche und leichtfaßliche Erklärung des katholischen Katechismus**. Nebst einer Auswahl passender Beispiele, als Hülfsbuch zum katechetischen Unterrichte in der Schule und in der Kirche. I. Bd. 1. Hälfte. 15 Bog. 8°. Preis 10 Sgr. I. Bd. 2. Hälfte. 12 Bog. 8 Sgr.

von Eichendorff, Joseph, Freiherr. **Geschichte der poetischen Literatur Deutschlands**. 2 Bde. 34 Bog. 8. geh. 2 Thlr.

— — **Zur Geschichte des Dramas**. gr. 12. 218 Seiten. 1854. geh. 1 Thlr. 6 Sgr.

— — **Der deutsche Roman des 18. Jahrhunderts** in seinem Verhältniß zum Christenthum. gr. 12. 306 Seiten. 1851. geh. 1 Thlr. 15 Sgr.

Féaux, Dr. B., Oberlehrer am Gymnasium zu Paderborn. **Rechenbuch nebst geometr. Anschauungslehre**. 10 $\frac{1}{2}$ Bog. gr. 8°. geh. 12 Sgr.

— — **Lehrbuch der elementaren Planimetrie**. 12 $\frac{1}{4}$ Bogen mit eingedruckten Figuren. gr. 8°. geh. 22 $\frac{1}{2}$ Sgr.

— — **Buchstabenrechnung und Algebra** nebst einer Sammlung von Aufgaben. gr. 8°. 12 Bog. geh. 17 $\frac{1}{2}$ Sgr.

— — **Ebene Trigonometrie und elementare Stereometrie**. Mit in den Text gedruckten Figuren. gr. 8°. 10 $\frac{1}{2}$ Bog. geh. 17 $\frac{1}{2}$ Sgr.

- Ferner:
- Geschichte des deutschen Volkes** für Schule und Haus. Bearbeitet von mehren Katholiken. 8. 23 Bogen. 1855. geh. 16 Sgr.
- Rehrein, Jos., Entwürfe zu deutschen Aufsätzen und Reden,** nebst einer Anleitung, enthaltend das Wichtigste aus der Stylistik und Rhetorik, für Gymnasien, Seminarien, Realschulen und zum Selbstunterrichte. 2. verbesserte und vermehrte Auflage VIII. 204 Seiten. gr. 8. 1856. geh. 24 Sgr.
- Kreuser, J., Griechische Grammatik.** 1. Theil: Griechische Formenlehre. 1856. 17³/₄ Bogen. geh. 24 Sgr.
- Schipper, Dr. Leop., Französisches Übungsbuch in zusammenhängenden Stücken nebst Wörterbuch** für den ersten Unterricht an höheren Bildungsanstalten. gr. 8. 8¹/₄ Bog. 9 Sgr.
- Schulz, Dr. Ferd., Director des Königl. Gymnasiums zu Münster, Lateinische Sprachlehre,** zunächst für Gymnasien. 4. verb. Ausg. 8. 45 Bogen. 1857. geh. 1 Thlr. 10 Sgr.
- — **Kleine lateinische Sprachlehre,** zunächst für die untern und mittlern Klassen der Gymnasien. 4. Aufl. 8. XVI. 230 Seiten. 14 Bogen. 1856. geh. 12¹/₂ Sgr.
- — **Übungsbuch zur lateinischen Sprachlehre,** zunächst für die untern Klassen der Gymnasien. 3. verb. Aufl. 1858. gr. 8. 19¹/₂ Bogen. geh. 20 Sgr.
- — **Lateinische Synonymik,** zunächst für die obern Klassen der Gymnasien bearbeitet. 3. verb. u. verm. Aufl. 25¹/₂ Bog. 1 Thlr.
- — **Ciceronis orationes selectae XIV.** Praemissa Ciceronis vita in usum gymnasiorum edidit, selectam lectionum varietatem textui subjunxit, indicem nominum addidit. 12¹/₂ Sgr.
- — **de vita Sophoclis.** Comment. ab ampliss. ordine philosophorum in Acad. Borussica Rhenana praemio ornata 8. maj. 10 Sgr.
- — **Orthographicarum quaestionum decas.** Accedunt controversiae orthographicae XXX. geh. 10 Sgr.
- Stamm, Fr. Ludw., Vorschule zum Alfila,** oder Grammatik der gothischen Sprache zur Selbstbelehrung. Mit Beispielen, Lesestücken u. vollständigem Wörterbuche. 8. 10 B. 1851. geh. 20 Sgr.
- — **Alfila** oder die uns erhaltenen Denkmäler der gothischen Sprache. Text, Grammatik und Wörterbuch. 29¹/₂ Bog. 8°. 1858. geh. 1 Thlr. 20 Sgr.
- Teipel, Fr., Th. Dr. und Gymnasial-Oberlehrer in Coesfeld. Praktische Anleitung zum Uebersetzen aus dem Deutschen ins Lateinische** für die obern Klassen des Gymnasiums. Zugleich Studien zur Geschichte der ersten christlichen Jahrhunderte. 8°. 17 Bog. 1854. geh. 20 Sgr.
- — **Praktische Anleitung zum Uebersetzen aus dem Deutschen ins Lateinische.** 1. Theil. Aufgaben für Tertia und Secunda. 1855. 22 Bogen. gr. 8. geh. 24 Sgr.

Cicero, Marcus Tullius,

M. Tullii Ciceronis orationes quattuordecim Praemissa Ciceronis vita in
usum gymnasiorum edidit, selectam lectionum varietatem textui subiunxit,
indicem nominum addidit Ferdinandus Schultz Editio altera

Paderbornae 1858

A.lat.b. 346 i

urn:nbn:de:bvb:12-bsb10244318-2